

Національний технічний університет
«Дніпровська політехніка»

ЕКОНОМІЧНИЙ ВІСНИК

Національного
гірничого
університету

Науковий журнал

№ 1 (65) • 2019

Виходить 4 рази на рік • Заснований у березні 2003 р.

Економічна теорія
Економіка регіонів
Економіка промисловості
Економіка підприємства
Фінансовий ринок
Фінанси галузі та підприємства
Економіка природокористування
Економіко-математичні методи прийняття управлінських рішень
Менеджмент
Маркетинг
Розвиток економічної освіти

Дніпро
2019

Головний редактор	Г. М. Пилипенко
Заступники головного редактора	О. Г. Вагонова, О. І. Амоша
Голова редакційної ради	В. Я. Швець
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ (УКРАЇНА):	Л. Б. Баранник, А. В. Бардась, І. П. Булєєв, В. П. Вишневський, І. Є. Голубєва, І. Ю. Гузенко, А. О. Задоя, О. В. Єрмошкіна, С. І. Кострицька, Є. В. Кочура, Н. І. Литвиненко, О. Ф. Новикова, Ю. Є. Петруня, В. І. Прокопенко, Ю. І. Пилипенко, Е. В. Прушківська, Т. Б. Решетілова, Шаповал В. М.
ЗАКОРДОННІ ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:	О. Ю. Архіпов (Південний федеральний університет, м. Ростов-на-Дону, Росія), Г. К. Кошебаєва (Карагандинський державний університет, м. Караганда, Казахстан), С. М. Левін (Кемеровський державний університет, м. Кемерово, Росія), В. Тарас (Університет Північної Кароліни, м. Грінсборо, США), М. Шефер (Науково-освітня асоціація «SEPIKE», м. Мюнхен, Німеччина), Ш. Форліч (Вища банківська школа, м. Вроцлав, Польща)
	Журнал включено до Переліку фахових видань України, в яких можуть друкуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата економічних наук (Постанова президії ВАК України від 06.03.2015 № 261).
	Журнал індексується в: Google Scholar, Index Copernicus, ResearchBib з 2013 року.
Провідний редактор	Н. А. Черченко
Літературний редактор	М. Л. Ісакова
Комп'ютерна верстка	О. В. Казимиренко
	Журнал підписано до друку за рекомендацією вченої ради Національного технічного університету «Дніпровська політехніка» (протокол № 2 від 22.01.19 р.) Наклад 300 прим. Зам. № ____ Підписано до друку 28.01.19 р. формат 60х90/8. Ум. друк. арк. 15. Папір офсетний.
Журнал зареєстровано	у Державному комітеті інформаційної політики, телебачення і радіомовлення України. Свідоцтво про державну реєстрацію: КВ № 7070 від 18.03.2003 р.
Засновник та видавець	Національний технічний університет «Дніпровська політехніка» (Державний вищий навчальний заклад «Національний гірничий університет»), м. Дніпро. Інститут економіки промисловості Національної академії наук України, м. Київ. Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №1842 від 11.06.2004 р.
Адреса видавця та редакції	49027, м. Дніпро, пр. Дмитра Яворницького, 19, корп. 1 Тел.: +380 (56) 47-15-66, +380 (97) 115-75-45 e-mail: PilipenkoA@nmu.org.ua , web: ev.nmu.org.ua

National Technical University
Dnipro Polytechnic

ECONOMICS BULLETIN

of the National
Mining University

Scholarly Journal

№ 1 (65) • 2019

Quarterly statement • Founded in March 2003

Economic theory
Regional economics
Industrial economics
Economics of enterprise
Financial market
Branch and business finance
Environmental management
Econometrics in management decision making
Management
Marketing
Development of economic education and training

Dnipro
2019

Chief Editor	H. M. Pylypenko
Deputy Chief Editors	O. G. Vagonova, O. I. Amosha
Head of editorial board	V. Ya. Shvets
EDITORIAL BOARD (UKRAINE)	L. B. Barannik, A. V. Bardas, I. P. Bulieiev, V. P. Vishnevski, I. Ye. Golubeva, I. Yu. Huzenko, A. O. Zadoia, O. V. Iermoshkina, S. I. Kostytska, Ye. V. Kochura, N. I. Lytvynenko, O. F. Novikova, Yu. Ye. Petrunia, V. I. Prokopenko, Yu. I. Pylypenko, E. V. Prushkivska, T. B. Reshetilova, V. M. Shapoval
FOREIGN MEMBERS OF EDITORIAL BOARD	O. Yu. Arkhipov (Southern Federal University, Rostov-on-Don, Russia) S. M. Levin (Kemerovo State University, Kemerovo, Russia) V. Taras (University of Northern Carolina, Greensboro, USA) M. Shefer (Scientific and educational association «SEPIKE», Magdeburg, Germany) S. Forlich (Wroclaw School of Banking, Wroclaw, Poland) The journal is included in the list of specialized publications of Ukraine and is qualified for publishing results of dissertation papers for the degree of Doctor of Philosophy and PhD Candidate (Resolution of the Presidium of State Commission for Academic Degrees and Titles of Ukraine of 06.03.2015 # 261). The journal is indexed in: Google Scholar, Index Copernicus, ResearchBib since 2013.
Senior editor	N. A. Cherchenko
Language editor	M. L. Isakova
Technical editor	O. V. Kazymyrenko Passed for printing under recommendation of Academic Council of National Technical University Dnipro Polytechnic (transaction № 2 dated 22.01.19) Number of copies printed 300. Order No ____. Passed for printing 28.01.19 Sheet size 60x90/8 Presswork 15. Offset paper.
Journal was registered	at the State Committee for Informational Policy, Television and Radiobroadcasting of Ukraine on 18th March 2003. Certificate of state registration: KB # 7070.
Founder and editor	National Technical University Dnipro Polytechnic (State higher educational institution «National Mining University»), Dnipro, Certificate of Publisher ДК №1842 dated 11.06.2004 Institute of Industrial Economics of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv
Address of editor and editorial office	19, Dmytra Yavornytskoho Ave., building 1, Dnipro, 49027 Tel.: +380 (56) 47-15-66, +380 (97) 115-75-45 e-mail: PilipenkoA@nmu.org.ua , web: ev.nmu.org.ua

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

Задорожный Г. В., Хомин О. В. Уномика и экзистенциалы хозяйствующей личности в свете постнеклассической экономической науки (по мотивам наследия В. Франкла).....	9
Гузенко І. Ю. Ціннісно-культурні аспекти економічної глобалізації	25
Пилипенко Г. М., Смісова В. Л. Взаємодія економічних інтересів в суспільстві: ретроспективний аналіз досягнень економічної науки.....	37
Гражевська Н. І. Теоретико-методологічні здобутки політичної економії у дослідженні економічних інтересів та і владних відносин	53
Багмет К. В. Інституційні зміни у соціальному секторі національної економіки: зовнішні тенденції та внутрішні суперечності	61
Ходжаян А. Р. Критерії визначення пріоритетів структурних змін в економіці.....	73
Колещук О. Я. Моделі формування та розвитку інноваційної діяльності: міжнародний досвід.....	86

МЕНЕДЖМЕНТ

Петруня В. Ю., Петруня Ю. Є. Споживацька поведінка домашніх господарств у контексті суспільних та управлінських інтересів.....	96
Трифорова О. В., Баранець Г. В. Застосування процесного підходу для ідентифікації проблем збутової діяльності промислового підприємства	105

ФІНАНСИ

Соляник Л. Г. Інституціоналізація кредитного механізму стимулювання інноваційного розвитку України.....	116
Баранник Л. Б., Дулік Т. О., Александрюк Т. Ю. Роль податків на споживання у системі фіскально-перерозподільчих процесів в Україні	126

ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВА

Копча Ю. Ю. Особливості контролінгу в системі управління формуванням потенціалу економічної безпеки підприємства.....	139
Аболхасанзад А. Інтегральна оцінка діяльності енергетичних підприємств.....	149

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

Пімоненко Т. В. Детермінанти підвищення ефективності менеджменту зелених інвестицій	158
Захарченко Н. В., Борисенко Н. В. Механізми фінансування «зелених інвестицій»..	166

CONTENTS

Pages

ECONOMIC THEORY

Zadorozhniy G. V., Homin O. V. Unomics and existentials of economic personality in the light of post-classical economic science (based on the heritage of V. Frankl).....	9
Huzenko I. Yu. Cultural-value aspects of economic globalization.....	25
Pylypenko H. M., Smiesova V. L. Interaction of economic interests in society: a retrospective analysis of achievements of economic science.....	37
Grazhevska N. I. Theoretical and methodological achievements of the new political economy in the research of economic interests and power relations.....	53
Bagmet K. V. Institutional changes in the social sector of the national economy: external trends and internal contradictions.....	61
Khodzaian A. R. Criteria for determining the priorities of structural changes in the economy.....	73
Koleshchuk O. Ya. Models of formation and development of innovative activities: international experience.....	86

MANAGEMENT

Petrunia V. Yu., Petrunia Yu. Ye. Consumer behavior of private households in the context of social and management interests.....	96
Tryfonova O. V., Baranets G. V. Application of process approach to identifying the problem of distribution activities of an industrial enterprise.....	105

FINANCES

Solianyuk L. H. Institutionalization of credit mechanism of stimulating innovative development of Ukraine.....	116
Barannik L. B., Dulik T. A., Alexandryuk T. Yu. Role of tax rates for consumption in the system of fiscal- redistributive processes in Ukraine.....	126

ECONOMICS OF ENTERPRISE

Kopcha Yu. Yu. Peculiarities of controlling in the system of management of formation of economic security of enterprise.....	139
Abolhasanzad A. The integral assessment of the activities of energy enterprises.....	149

ENVIRONMENTAL ECONOMICS

Pimonenko T. V. Determinants of improving the efficiency of green investment management.....	158
Zakharchenko N. V., Borysenko N. V. Mechanisms of financing «green» investments...	166

УНОМИКА И ЭКЗИСТЕНЦИАЛЫ ХОЗЯЙСТВУЮЩЕЙ ЛИЧНОСТИ В СВЕТЕ ПОСТНЕКЛАССИЧЕСКОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ НАУКИ (по мотивам наследия В. Франкла)

Г. З. Задорожный, д. э. н., профессор, ХНУ имени В. Н. Каразина,
gregor-55@rambler.ru, О. В. Хомин, к. э. н., ХНУ имени В. Н.
Каразина, homin.vip@gmail.com

*Солнце экзистенциально
находится не в центре космоса,
а в центре человеческой лич-
ности.*

Н. А. Бердяев

*Свобода – это еще не самоцель, а только половина дела.
Свобода – всего лишь негативная (обратная) сторона
цельного понятия, позитивной (лицевой) стороной
которого является ответственность.*

В. Франкл

Выход из углубляющегося глобального кризиса становится возможным через кардинальное изменение методологии постижения целостной реальности. Традиционная механико-материалистическая наука явно забывает о целостном человеке, его глубинной человечности, его духовности. Ныне разрабатываемая новая личностная методология исходит из признания триипостасной духовно-био-социальной природы человека, специфика которого как представителя особого сознательного природного рода определяется человечностью, в которой заложена свобода-ответственность личностного благостного творчества. Триипостасная природа человека, его человечность отражается в уноме как исходном глубинном коде человеческого жизнеразвертывания – потенциальном универсальном качестве жизненного процесса развертывания личности, которое достигает своей высшей формы в каждом ее поступке, когда ее самореализация обретает личностное качество свободы-ответственности.

Уномика – это новая судьбоносная наука о человечности, которая имеет своей целью исследовать и обосновывать благостный формат жизнедеятельности-поступка личности-микрокосма исходя из понимания-развертывания синкретичной размерности ценностно-смыслового Универсума (макрокосма). Постигание унома, включающего в себя уном и мемон, направлено на задавание целерациональности преобразованиям-трансформациям хозяйства человеческих смыслов-ценностей, которые позволяют исследовать глубинное духовно-смысловое единство раздельно действующих субъектов хозяйствования.

Учение об уноме человечности требует духовно-опытного, экзистенциального основания познания человека, которое утверждает верховенство личности. В этом плане первостепенную роль при постижении унома личности играет проблема исследования ее экзистенциалов, задающих смыслы жизни – продуктивного для человечества хозяйственного творчества. В. Франкл обосновал три главных экзистенциала человеческого существования: духовность, свободу и ответственность. Вне их понимания и развертывания в практической хозяйственной деятельности понимание природы человека-личности невозможно. В новом формате триалектики осмысление проблемы свободы и ответственности позволило углубиться до понимания экзистенциала «свобода-ответственность». Третьим экзистенциалом бытия человека в мире определена любовь.

© 2019. G. V. Zadorozhnyi, O. V. Homin. Published by the National Technical University Dnipro Polytechnic on behalf of Economics bulletin of the National Mining University. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted reuse, distribution and reproduction in any medium provided the original work is properly cited.

Ключевые слова: личность, человечность, уном, уномика, триалектика, экзистенциал, духовность, свобода-ответственность, любовь, поступок, творчество.

Постановка проблемы. Выход из углубляющегося ныне глобального кризиса-лабиринта пока не предвидится, и прежде всего потому, что, как обосновывали нобелевские лауреаты Морис Алле и Амартия Сен, *кризис имеет духовную причину, а духовный мир игнорируется* традиционной механико-материалистической наукой уже не одно столетие. Найти и обосновать пути и механизмы выхода из углубляющегося глобального кризиса можно и нужно лишь *кардинально изменив методологию постижения целостной реальности*, в которой не просто живет современный человек, но и своими в приоритете *неразумными*, порой и катастрофичными действиями *про-являет* не только свою противочеловечность, но и интеллектуально безответственно творит *антижизненность* в естественном природном мире.

Созданный человеком искусственный машинно-техносный мир втянул в себя человека, превратив его сначала в свой придаток, а ныне, вдохновленный разворачивающейся НБИК-конвергенцией, намеревается *«выплюнуть» человека из жизни* за его ненужностью. Но вместе с тем и жизнь превращается в нежизнь, где основными обитателями этого антижизненного антимира станут *киборги* с самовоспроизводящимся искусственным интеллектом на небиологическом – голографическом носителе-субстрате.

Мыслящие, а их сегодня явно ничтожное меньшинство даже среди «ученой братии», пытаются «зреть в корень», но, привыкшие барахтаться в тех же вековых *материалистических догматах*, никак не поймут, что мечтая о новых научных горизонтах, явно забывают о себе как о *человеке*, о своей глубинной человечности как фундаментальном отличие от всего живого. Они забывают, а порой и не знают, то, о чем писали выдающиеся умы прошлого и недалекого прошлого, поняв, что, с одной стороны, остается непонятным, что сама наука не имеет научной теории личности, пользуясь хоть каким-то признанием. Незнание человека – сегодня это наиболее сильное незнание в современной науке (В. В. Нали-

мов); с другой стороны, истинная наука (физика) должна включить всестороннего человека в цельное представление о мире (П. Тейяр де Шарден), а с третьей стороны, судьба субъекта, индивидуальности, личности важнее судеб мира, она выше коллектива, выше диктатуры пролетариата, выше государства и общества. От *личности* исходит все великое и прекрасное. Без личности все – карточный домик. Био-социальная абстракция не может заменить живого человека. Потому ради спасения человека и выживания человечества необходимо переходить в том формат постнеклассических человекомерных размышлений, где *человеческая личность – верховная святыня* и является *священной и верховной целью в себе* (М. И. Туган-Барановский).

Анализ последних научных публикаций. В последних социо-экономических публикациях начал формироваться *новый формат смысловых размышлений*, который предоставляет действительную возможность, более того – *вызывает жизненную необходимость* раскрыть истинные врата постижения человека-личности в реальности как главного базового творческого свободно-ответственного субъекта благоносных для него самого *целостных хозяйственных трансформаций*. Возможно это посредством преодоления догмы о *диалектическом мировидении*, которое изначально зародилось как *вредоносно-умервляющее мировоззрение*, игнорирующее *живую* действительность мира и человека. Любые две стороны *диалектических умоманипуляций* какого-либо процесса или явления неизбежно оборачиваются их *безжизненностью*. Отсюда и проистекает тот действительный *антижизненный вред*, задающийся-обосновывающийся *диалектическим мировоззрением материалистов*, в котором так «преуспел» марксизм.

Противоречие между сторонами, которое марксизм навязывал как движущую силу развития, на проверку оказалось лишь *манипулятивным средством умерщвления жизни*, а столь разрекламированный *прогресс-развитие* в конечном итоге оборачивался *античеловечностью*. И эта изначально

задаваемая умертвленность диалектики как метода лжепознания объясняется прежде всего тем *полнейшим игнорированием наличия духовного мира личности*, который, по сути, восстанавливает *целостность реальности*, оплодотворяет *живое единство* мира.

В последние годы в публикациях человекомерного формата начали серьезно обсуждаться проблемы внутренней триипостасной духовно-био-социальной природы личности, содержания и роли метода триалектики в постижении мира и человека, унома человечности. В этой связи можно указать на статьи и монографии С. Грофа, В. Тарасевича, О. Г. Задорожной, А. Колота, Ю. Осипова, Н. Шулевского, В. Кутырёва, М. Аксенова-Меерсона и др. [1–5]. Однако в них раскрываются те или иные аспекты, стороны, уровни исследований указанных проблем. Перед формирующейся ныне человекомерной наукой встает сверхактуальная задача: углубиться к сущностно-смысловому пониманию синкретичности хозяйственной реальности и показать процесс развертывания глубинной единой триипостасной духовно-био-социальной человеческой природы в ходе целостного хозяйственного творчества свободно-ответственной личности.

Формулирование цели статьи.

Целью статьи является обоснование необходимости выделения и понимания новой исходно фундаментально-актуальной человекомерной науки – *уномики*, а также раскрытие значимости внутренних *экзистенциалов личности* для процессов антикризисных *человеческих* трансформаций современного хозяйства.

Изложение основного материала исследования. Сегодня все более очевидным становится, что *вне духовного мира* никакого истинного постижения синкретичной изначально, целостной реальности быть не может. Грубая, вредоносная диалектика при своем описании *извращает мир*, отвергая его *триипостасность*, которая является *кодом Творения*, ибо сам Творец имеет *триипостасную природу*, которую Он передал всему Им сотворенному. Односторонняя механико-материалистическая наука со своим господствующим методом *материалистической диалектики* сама зашла в тупик, а по сути, завела человечество в тупик

нынешнего глобального античеловечного кризиса. Выход из этого тупика возможен и необходим посредством метода *триалектики*, который позволяет расшифровать и канализировать *триипостасность человека*, который, как весьма убедительно показали религиозные философы Серебряного века, предстает, прежде всего, как *дух*. Исследовать *человека вне его духовности* – это недопустимая непростительная *ошибка*, которая всегда оборачивается *вредоносными последствиями для самого человека*. Бездуховная наука – всего лишь *поверхностная волна*, которая не имеет понятия о том, что творится на глубине, в истоках жизни и целостной хозяйственной деятельности *человека*. А ещё более точно роль традиционной науки определил П. Флоренский, указав, что «тощая и безжизненная, как сухая палка, торчит наука над текущими водами жизни, в горделивом самомнении торжествует над потоком. Но жизнь течет мимо нее, и размывает ее опоры» [6, с.113].

Разрабатываемая новая *личностная методология* исходит из признания *триипостасной – духовно-био-социальной природы человека*, специфика которого как представителя особого *сознательного* природного рода определяется *человечностью*, в которой заложена *свобода-ответственность личностного благостного творчества*. Триипостасная природа человека, его *человечность* отражается в *уноме* как исходном глубинном *коде человеческого жизнеразвертывания* [7], и включает в себя *геном* – собственно биологическое и *мемон* – собственно культурное, социальное. И поскольку человеку присущ вполне определенный *уном*, как *контрарность генома и мемона*, и этот уном соразмерен и рекуррентен жизненному пути человека, постольку и в *творениях человеческих уном концентрируется, воспроизводится и выражается* (В. Н. Тарасевич).

Но в этом общем утверждении о соразмерности и рекуррентности унома *жизненному пути человека*, нам представляется, необходимо выделить *две стадии развертывания унома*. Первая стадия охватывает процесс развертывания унома от момента

зачатия через *физическое рождение* до момента *второго духовного рождения*, когда сформировалась *личность* человека как все-стороннее проявление его *нравственной ответственности в поступке*. Вторая стадия начинается с момента *жизнедеятельности* человека как *сформированной личности*, критерием чего является проявление в *каждом поступке* личности своей *свободы-ответственности* как специфического качества, когда налицо *жизнедеятельность* человека как *вполне человека*.

Именно *вполне человек* обладает *качеством человечности*, реализующейся в не нанесении вреда *ближнему*, понятие которого позволяет соотносить с собой *всех людей в самой человеческой сущности*. Ближний – это человек как таковой, как *сама ценность личности* вне всякого соотношения с той или иной общностью или обществом, когда принимается во внимание лишь *само человеческое начало*, носителем которого является как всякий «другой» человек, так и «я» сам (*Кароль Вайтыла*). В этом плане можно говорить, что понятие «ближний» есть выражение, за которым скрывается *человечность как уном*, присущий каждому из людей. Но сам потенциал унома-человечности в полной мере каждый раз раскрывается-реализуется лишь в *поступке личности*, в котором свобода-ответственность за(при)дает *нравственный смысл* и духовное наполнение. «Сегодня, по-видимому, дело скорее опять в том, чтобы придать человеку мужество духовно жить, чтобы напомнить ему, что у него есть дух, что он духовное существо» [8, с.105].

Поступок личности свидетельствует, с одной стороны, что личность *внутренне духовно, нравственно свободна*, ибо самостоятельно, исходя из своих внутренних ценностей и мотивов выбирает вектор и коридор своих решений-действий; с другой стороны, что эта *внутренняя духовно-нравственная свобода* включает в себе *нравственную ответственность*, которая сочетается с тихим голосом *со-Вести* как вести о *внутренней человечности каждой личности*. Тем самым мы можем утверждать, что разговоры о свободе в отрыве от ответственности – это *грубое искажение* глубинного понимания человека, непонимание того

внутреннего *кода-унома*, который соотносится с *истинной человечностью*.

Уном – *предначальное* свойство-качество *человечности*, которое потенциально исходно задает специфику человека как особого сознательного биологического рода, у которого потенциальные *ценности жизнеутверждения* разворачиваются в *целостную хозяйственную жизнедеятельность* через *самопостижение* и *самореализацию* своего *свободно-ответственного поступка-творчества*. В уном каждого человека потенциально «заложена» *духовно-нравственная константа антропного принципа*, которая не просто определяет его физические константы, но изначально задает человеку его *фундаментально специфическое основание-свойство-качество* – *человечность*. Она проявляется-наследуется в коллективном бессознательном – *архетипе «свобода-ответственность»*.

Уном характеризует именно то основание-качество, которое позволяет живому существу становиться *человеком*. Упрощенно говоря, это можно объяснить тем, что ни одна обезьяна, вовлеченная в процесс «общения» и «научения», так и не стала человеком. Такое, казалось бы весьма примитивное понимание, явно и доказательно свидетельствует, что в человеке *духовная ипостась его природы* определяет его *человечность*, которая не присуща ни одному живому виду, но именно через нее *реализуется-разворачивается* *духовно-нравственная константа антропного принципа*.

Заложенный в информационно-волновое *поле зачатия* человека исходно-фундаментальный *код человечности* представляет *уном* – потенциальное *универскачество* жизненного процесса *разворачивания личности* из оплодотворенной яйцеклетки. Это разворачивание достигает своей *вышей формы* в каждом *поступке* личности, когда ее *самореализация* обретает личностное качество *свободы-ответственности*, которая есть выражение *со-Вести* человека. Уном включает и отсвечивает в себе *геном* – собственно биологическое и *мемон* – собственно культурное, социальное в жизнеотправлении человека-личности, который имеет триипостасную *духовно-био-социальную природу*.

Уномика – новая судьбоносная наука о человечности, которая имеет своей целью исследовать и обосновывать *благостный формат жизнедеятельности-поступка личности-микрокосма*, исходя из понимания-развертывания *синкретичной размерности ценностно-смыслового Универсума* (макрокосма). Из такого понимания вытекает, что, во-первых, уномика является *человекомерной наукой о самореализации целостной личности в своем свободно-ответственном поступке*, который отражает-творит *единичную* ситуацию жизнедействия. Во-вторых, *фундаментальность* уномики проявляется в том, что в своем исследовании она углубляется на уровень *самопостижения и самореализации личности*, что позволяет усматривать в ней основание познания *универсумно-глобальной действительности* в координатах *ценностной рациональности*. Постигание унома как потенциально предопределяющего качества человека – *человечности* направлено на задавание *целерациональности* (логико-рацио-количественной) преобразованиям-трансформациям хозяйства *человечных смыслов-ценностей*, которые позволяют исследовать глубинное *духовно-смысловое единство* раздельно действующих *субъектов хозяйствования*. В-третьих, уномика, вслед за генетикой, открывшей содержание генома человека, формирующаяся как наука о постижении наиболее глубинных *человечных смыслов жизнедеятельности человека-личности*, становится *наукой о расшифровке божественных чертежей Творения* и понимания роли личности в преобразовании хозяйственной действительности как превращенной формы синкретичной реальности.

Все эти три основоположные методологические моменты позволяют утверждать, что уномика исходит из признания существования *духовного мира* (сознаниевого, информационно-волнового, голографического) и ставит своей *главной целью исследование человечности реальности*, эволюция которой осуществляется не просто в рамках *физических констант антропного принципа*, но самореализуется посредством всеобще исходно-заложенной *духовно-нравственной константы антропного принципа*. Эта константа *предопределила*

жизнечеловеческую размерность физических констант, благодаря чему были сотворены условия для зарождения и развертывания жизни и понимания человека как высшей точки(формы) эволюции.

Уномика как формирующаяся человекомерная наука направлена на поиск и интерпретацию *смыслов человеческой жизнедеятельности* личности-микрокосма при постоянном нахождении-воспроизводстве в благодатной жизнеутверждающей культуре. Движение *смыслов* благоносной человеческой жизнедеятельности должно осуществляться в векторе-тренде *спасительного мировидения*: воля к власти (Ф. Ницше) – воля к мысли (В. Франкл) – воля к ценностям (В. Налимов).

В нынешнем глобально-кризисном, почти катастрофическом мире уномика призвана вооружить знаниями *чело-вечных ценностей*, которые человечеству *исходно задают размерность жизнеутверждения и самоспасения человека*. Изначальное качество – *человечность* как *духовный универс* сегодня становится главным фокусом и актуальным полем исследований *внутренней духовной природы человека-личности* как *принципиально нового тренда* научного смыслопоиска. Если наука XX века занималась исследованиями *окружающего человека мира*, то наука XXI века вынуждена заниматься постижением *духовного мира человека-личности*, ибо именно из понимания этого мира возможно определить пути и способы *спасения и выживания* рода человеческого в современной турбулентно-кризисной ситуации. Для этого человеку необходимо «*проснуться*» с тем, чтобы *вспомнить* свой *изначальный сакральный код-ключ* и свою *исконную истинную миссию* в реальности. Этим на глубинном уровне миропостижения становится *самопостижение* каждым своего *предназначения* и своей *миссии* в мире, которые должны осознаться в преддверии и реализации *свободно-ответственного поступка*.

В формате уномики речь идет не просто о человеке, а именно о *личности* как *целостном базовом* свободно-ответственном творческом субъекте *жизнехозяйствования*. Личность, как обосновал Н. Бердяев, есть *независимость от природы, независимость*

от общества и государства; проблема *личности первичнее* проблемы общества. «Ошибочны все социологические учения о человеке, они знают лишь *поверхностный объективированный* слой в человеке. Лишь извне с социологической точки зрения личность представляется подчиненной частью общества и при том очень малой частью по сравнению с массивностью общества. Но *подлинное учение о человеке-личности* может построить лишь *экзистенциальная философия*, а не философия социологическая, как и не философия биологическая» [9, с.182] (выделено мной – Г. З.).

Личность вкоренена во *внутреннем* – *духовном* плане существования, в мире *свободы*. Поэтому личность определяет себя *изнутри*, вне всякой *объективности*, и только определяемость изнутри, из свободы и есть личность: «личность есть *абсолютный экзистенциальный центр*»; «солнце экзистенциально находится не в центре космоса, а в *центре человеческой личности*» [9, с.182, с.191] (выделено мной – Г. З.). Центром личности является *человечность*, которая превышает человеческое, зависящее от мира, а потому учение об уноме человечности требует *духовно-опытного, экзистенциального* основания познания человека, утверждающего *верховенство личности*. В этом плане первостепенную роль при постижении унома личности играет проблема исследования ее *экзистенциалов*, задающих смыслы жизни – *продуктивного для человечества хозяйственного творчества*.

На наш взгляд, весьма добротные методологические основания анализа *экзистенциалов хозяйствующей личности* заложил Виктор Эмиль Франкл (26.03.1905 – 02.09.1997) – австрийский психиатр и психолог, величайший духовный учитель человечества в XX веке, который разработал *психологическую теорию смысла жизни* и основанную на ней *философию человека*, ввел *ответственность* в формат экзистенциального анализа.

В. Франкл первоначально придерживался идей Фрейда, затем Адлера. В 1930 г. получил степень доктора медицины, был основоположником третьей Венской школы психотерапии. Во время Второй мировой войны попал в концлагерь, где пробыл три

года; страдая сам, он старался помочь другим, проводил психотерапевтическую работу. Сделал вывод, что *в любых условиях у личности есть свобода выбора*: одни теряют человеческий облик, другие становятся святыми. За свой выбор человек должен нести *ответственность*.

В. Франкл в своих исследованиях исходит из того, что жизнь каждого человека является уникальной в том, что никто не может повторить ее, а значит и нет универсального смысла жизни для всех людей, есть лишь уникальные смыслы индивидуальных ситуаций жизни каждого конкретного человека. «Смысл – это всякий раз также и конкретный смысл конкретной ситуации. Это всегда «*требование момента*», которое, однако, всегда адресовано конкретному человеку. И как неповторима каждая отдельная ситуация, так же уникален и каждый отдельный человек. Каждый день и каждый час предполагают новый смысл, и каждого человека ожидает другой смысл. Смысл есть для каждого, и для каждого существует свой особый смысл», «осуществляя смысл, человек реализует сам себя» [8, с.39, с.43].

Индивидуальный и уникальный характер смысла жизни объясняется тем, что всегда неповторимы субъект-носитель, ситуация и путь обретения жизненного смысла. Бытие каждого из нас наполнено важным смыслом, который проявляется в свободно-ответственных поступках, выражающих личностное мирохозяйственное видение, внутренние мотивы и внешние устремления к хозяйственным преобразованиям. В. Франкл исходил из того, что нет бессмысленных ситуаций, хотя нередко ситуации необретенного смысла жизни. Люди часто проходят мимо реальных возможностей понять его. Более того, человек тяготеет к «*уходу от смысла*» в область иллюзий и заблуждений, «*экзистенциального вакуума*». Поиск смысла жизни и стремление к счастью – неравнозначные процессы. По мнению В. Франкла, счастье – это когда тебе ничего больше не нужно, кроме того, что у тебя уже есть. Стремление к счастью само по себе не может быть сутью человеческого существования. Человек, отчаянно рвущийся к обретению счастья, этим своим рвением отрезает себе дорогу к его достижению.

Удовольствие как показатель счастья не в состоянии придать нашему существованию осмысленность. Но и отсутствие счастья вовсе не умаляет смысла жизни.

В исследовании проблем смысла жизни В. Франкл обратился к формирующейся экзистенциальной философии и разработал *психологию ответственности человеческой личности*. Главным теоретическим посылом его исследований стало положение: «Духовность, свобода и ответственность – это три экзистенциала человеческого существования», вне их понимания и развертывания в практической хозяйственной деятельности понимание природы человека-личности *невозможно*. Борьба за смысл, за человека в человеке – духовный стержень жизнедеятельности В. Франкла. Из трех экзистенциалов человеческого существования, которые не просто характеризуют человеческое бытие как *именно бытие человека*, конституируют его в этом качестве, В. Франкл на первое место поставил духовность. «...духовность человека – это не просто его характеристика, а конституирующая особенность: духовное не просто присуще человеку наряду с телесным и психическим, которое свойственны и животным. Духовное – это то, что *отличает человека*, что присуще *только ему*, и *ему одному*» [8, с.93] (выделено мной – Г. З.).

Разрабатываемое учение об уноме (собственно *человечное в человеке*) и зарождение новой духовной науки – *уномики* стало актуальным вслед за обоснованием *аксиомы* о единой триипостасной *духовно-био-социальной* природе личности. Это вполне можно соотнести с мыслями В. Франкла о человеке как *духовном существе*. Он пишет: «Все человеческое обусловлено. Но собственно человеческим оно становится лишь тогда и постольку, когда и поскольку оно *поднимается над своей собственной обусловленностью*, преодолевая ее, «трансцендируя» ее. Тем самым человек вообще является человеком тогда и постольку, когда и постольку он как *духовное существо* выходит за пределы своего телесного и душевно-го бытия» [8, с.111] (выделено мной – Г. З.).

Здесь ударение на «обусловлено» именно и означает, что человек, как духовное существо, *возникает и находится* за

пределами телесного и душевного бытия. Духовность «дает человеку возможность *утвердить себя в своей человечности* наперекор телесно-психическим состояниям и социальным обстоятельствам» (выделено мной – Г. З.). Другими словами, *человечность как уном* – изначально заданная потенциальная специфика рода человеческого лишь затем *развертывается* в ходе жизнедеятельности. Такое развертывание сводится к тому, что «в каждое мгновение своей жизни человек занимает позицию по отношению как к *природному и социальному окружению*, к внешней среде, так и к *внутреннему психофизическому внутреннему миру*, к внутренней среде. И то, что может *противостоять* всему социальному, телесному и даже психическому в человеке, мы и называем *духовным* в нем. Духовное, по определению, и есть свободное в человеке. Духовная личность – это то в человеке, что всегда может возразить!» [8, с. 111–112] (выделено мной – Г. З.).

Духовность является *исходной посылкой* нового спасительного мировидения человека как *целостности*, которая «носит не только психофизически-организмический, но и *духовно-личностный* характер»; она отличает человека, присуще только ему, и ему одному [8, с.105, с.93], т. е. человека как не просто *психофизического организма*, которым занимается *естествознание*. По сути, здесь речь идет о *высшем измерении* человеческого бытия – *духовном измерении*, которое вовсе не сводится лишь к психофизическому, но требует от современного человека *мужества духовно жить*, ибо он – *духовное существо*. В таких рассуждениях и поисках смыслов мы неизбежно переходим в формат постижения *личности*, которая выражает *целостность* мира через *свободные и ответственные поступки*, характеризуется *внутренней уникальностью* и бесконечной *спонтанностью* в процессе житетворения-хозяйствования. При этом уном человечности проявляется в *достоинстве* поступков целостной личности.

Автономия духовного существования человека выражается в его *свободе*, но понятой не в привычно-обыденном смысле, о котором вещает социальная, прежде всего экономическая, наука. Традиционная меха-

нико-материалистическая наука не входит в человеческое измерение, так как она не признает *самотрансценденции* существования, через которую можно понять и человеческий феномен свободы как нечто *слишком человеческое*. «Человеческая свобода – это конечная свобода. Человек не свободен от условий. Но он свободен занять позицию по отношению к ним. Условия не обуславливают его полностью. От него – в пределах его ограничений – зависит, сдастся ли он, уступит ли он условиям. Он может подняться над ними и таким образом открыться и войти в человеческое измерение» [8, с.77], т. е. речь здесь идет, по сути, о способности человека *отделяться от самого себя*, когда открытость существования выражается в *самотрансценденции* человека. Она является *субъективным основанием человечности*, а также препятствует «скрытому внушению» и манипуляции человеком.

Истинное понимание свободы невозможно *вне ответственности*. «Быть свободным – это только негативный аспект целостного феномена, позитивный аспект которого – быть ответственным» [8, с.88]. *Истинная свобода и ответственность* – не разные, так сказать, определения-феномены. Они *суть неслиянное единство онтологического предначала человека*, который своей жизнью призван всячески разворачивать это единство как потенциальный код специфики человеческого рода. Духовность оборачивается человечностью, а человечность невозможна *вне свободы-ответственности* как *неслиянного единства*. Поэтому в условиях необходимости современного выживания человека/человечества экзистенциальный анализ с необходимостью должен углубляться к пониманию *свободы-ответственности* как специфического фундаментального основания-маркера *духовного мира человека*, в чем-то соответствующего основному маркеру *физического мира* – понятия *пространства-времени*.

Свобода-ответственность является основанием-признаком-свойством *духовного*, которое проявляется как *человечность*. Поэтому указанные В. Франклом *три экзистенциала* при дальнейшем углубленном исследовании проявляются как *единая человечность*, в которой видится *неслиянное*

единство духовности, свободы и ответственности. Если духовность, свобода и ответственность характеризуют *потенциальную матрицу человека*, то выделение и реализацию свободы-ответственности позволяет говорить о том, что человек превратился в *зрелого, истинного, вполне человека – личность, смысл жизни* которой реализуется в *свободно-ответственном поступке*.

Именно *поступок* свидетельствует о том, что, с одной стороны, *смысл жизни* не есть нечто изначально заданное: он всегда ситуационен – *личностный* и единственно возможный, так как ситуация единственна и преходяща, как и уникален и неповторим каждый отдельный человек. Если *смысл реализован*, то это уже *раз и навсегда*. С другой стороны, смысл должен и может быть *найден*, но не может быть *создан* [8, с.37], ибо смысл сопряжен со страданием, т. е. осуществляя смысл, человек реализует *самое человеческое* в человеке [8, с.43].

В этом плане «смысл должен быть найден» говорит о том, что смысл жизни уже *покоится в уноме человека* и его можно лишь *припомнить* в процессе самопознания, самооткровения, который и есть процессом разворачивания унома человечности в различных ситуациях и выражается в поступках личности. Такой подход позволяет ответить на сформулированные В. Франклом вопросы: «Разве не существует духовной свободы, самоопределения, отношения к заданным внешним обстоятельствам? Неужели человек действительно не более чем продукт многочисленных условий и воздействий, будь то биологические, психологические или социальные?» [10, с.92]. Для ответа на них мы неизбежно переходим в формат новой *личностной методологии*, которая позволяет осознать и понимать, что «то же, что я есть – это личность. Мое личностное бытие и означает свободу – свободу стать личностью» [8, с.112]. «То же, что «есть» человек, – это его свобода, поскольку она присуща ему изначально и неотделима от него»; «я не только поступаю в соответствии с тем, что я есть, но и становлюсь в соответствии с тем, как я поступаю» [8, с.107, с.114].

Содержание здесь раскрывается через *позицию личности*, которая принимает *ре-*

шение, выступая как «последняя инстанция» жизнедеятельности. «Духовная личность принимает решение о душевном характере, и в этом смысле можно сказать следующее: человек решает за себя; любое решение есть решение за себя, а решение за себя – всегда формирование себя. В тот момент, когда я формирую свою судьбу, я как личность формирую характер, которым я обладаю. В результате формируется личность, которой я становлюсь» [8, с.114]. Поэтому правомерно утверждать, что «человек – это меньше всего продукт наследственности и окружения; человек в конечном счете сам решает за себя» [8, с.109].

С другой стороны, личностная методология вовсе не сводится к одностороннему, а потому и вредоносному, пониманию свободы человека, которая, как свидетельствует неоклассический, неолиберальный мейнстрим, становится самоцелью, некой всеобщей панацеей для решения острейших проблем современной кризисной действительности. В новом формате становления человекомерной науки с ее новой личностной методологией мы вынуждены признать и исходить из того, что «осознание ответственности является основой основ человеческого существования. Поскольку быть человеком – это значит быть осознанным и ответственным» [8, с. 157]. Наш личный опыт непосредственно свидетельствует о нашем глубоко чувстве собственной человечности и ответственности. Человеческая ответственность всегда оказывается ответственностью за реализацию тех или иных ценностей [8, с. 220], так как «жизнь превосходит себя не в «длину» – в смысле самовоспроизводства, а в «высоту» – путем реализации ценностей – или в «ширину» – воздействуя на общество» [8, с. 196].

Конечно, само многозначное наследие В. Франкла остается открытой книгой смыслов. Её чтение не просто механически воспроизводит содержание написанного, но вдохновляет и побуждает к новым размышлениям, формирует внутреннюю потребность распаковывания духовных смыслов, будит мысль и способствует разрушению многих устоявшихся догм, которые продолжают «работать» в формате традиционной механико-материалистической науки. Экзи-

стенциальная философия и психология В. Франкла лишь приоткрыла узкую щель для постижения *внутреннего духовного мира человека-личности*. Человек, выходя за пределы самого себя, задает старые-новые вопросы, поиск ответов на которые выводит на *новые направления и пути самопостижения и самореализации*. Возможно, далее выдвинутые и представленные нами положения смогут послужить цели *обогащения смыслового поля* новейшей становящейся человекомерной науки. При этом весьма важно указать, что мы были до сентября 2017 г. не знакомы с его разработками проблем *экзистенциальной философии ответственности*. Если в предшествующем материале изложено видение В. Франклом проблем духовности, свободы и ответственности, то в этой части статьи мы выделим те наши авторские разработки, которые можно характеризовать как *дальнейшее развитие и углубление* положений экзистенциальной философии и психологии, исходя из изучения и осмысления экспериментально доказанных выводов трансперсональной психологии, работ С. Грофа.

Во-первых, В. Франкл выделяет проблему философского «грехопадения» и показал, что господствующая теория познания сразу же постулирует зияющую пропасть между субъектом и объектом, которая возникла вследствие некорректных пространственных представлений. Лишь непризнание этой пропасти «мы получим в распоряжение подход к истинной онтологии познания, лишь тогда не развернется пропасть между познающим духовным существом и познаваемым иным сущим. Ведь дистанция между «внешним» и «внутренним», между «снаружи» и «внутри», «далеко» и «близко» в онтизирующей (неонтологической) теории познания – это лишь следствие пространственной интерпретации этих выражений» [8, с.94].

Эта пропасть, разрыв между субъектом и объектом есть плод «с дерева теории познания». Ведь как только была проведена эта грань, ничто уже не могла помочь преодолеть эту «пропасть». Если мы хотим попытаться избежать этого рокового разрыва субъекта и объекта, нам неизбежно придется

вернуться к этому раздвоению бытия на субъект и объект» [8, с.94].

В этом плане в своих исследованиях мы исходили и исходим из необходимости исследования проблемы *синкретичности реальности*, которая в онтологическом плане существует еще *до разрыва* ее на субъект и объект. Они есть лишь определенной *формой развертывания исходной синкретичности*, на которой и концентрируется внимание традиционная теория познания, когда ею *уже потом* выделяются субъект и объект как отдельные феномены. Однако проблема синкретичности реальности *игнорируется*, ибо мысль современного ученого, как правило, «витают» в поверхностных слоях-уровнях действительности. Из-за этого *теряется понимание целостности мира*, в результате которого наука выделяет и исследует физический мир, но *практически игнорирует существования духовного мира*, а это именно и не позволяет создать научную цельную картину реальности, в котором человек представляет собой *целостную личность*, а не просто индивид, актер, делец или просто дивид. В этом плане важно понимать, что нужна иная *новая наука* – *человекомерная*, которая признала бы своим главным объектом анализа внутренний духовный мир человека-личности.

Во-вторых, характеризуя духовность, В. Франкл уточняет ее содержание через выделение категории «*духовный суций*». «Возможность духовного сущего «соприсутствовать» иному сущему – это изначальная способность, сущность духовного существования, духовной реальности» [8, с.94]. В этом плане он говорит о *последней предельной способности духа соприсутствовать иному сущему*. «По сути, онтология познания не может открыть и утверждать ничего, помимо того, что духовное сущее «как-то» соприсутствует иному сущему. Онтологическому анализу доступно только это «как-то», но не как именно, не сущность соприсутствия» [8, с. 95]. *Соприсутствие духовного сущего в ином сущем* говорит о том, что все те формы и уровни реальности, которые выделяет господствующая теория познания, необходимо исследовать через принцип *единства многообразия*, исходя из понимания *духовности этого единства*. По

суги, здесь становящаяся человекомерная наука обращает взор на *роль духовности как предоснования и определяющего вектора-фактора* постижения развертывания реальности, которая функционирует в обыденном понимании как кризисная действительность. Ее кризисность заключается, прежде всего, в *непонимании духовной реальности*.

«Духовное сущее – это духовно сущее, это сознающее бытие, оно соприсутствует иному сущему, созная иное сущее. Таким образом, духовное сущее реализует себя в соприсутствии, и это соприсутствие духовного сущего является его исконной способностью, его собственным первейшим достоянием» [8, с.95]. Постигание духа, духовной сущности человека возможно посредством *триалектики* как истинного метода исследования синкретичной реальности и процесса ее развертывания. Триалектика исходит из того, что «именно *дух, духовность* выступает *всепроникающим «клеем»*, связывающим биологический (материально-физико-химический) и социальный (взаимодействие индивидов) миры-стороны *единой реальности*. Но в то же время такой «клей» «созидает» и *истинно человеческую всеприникающую духовную сторону-основание единой реальности* в аспекте *свободы-ответственности*, которая присуща только *лишь человеку* как творческому субъекту сознательной деятельности» [11, с.21]. Понятие «духовный «клей», *введенное нами* при обосновании содержания триалектики, именно и позволяет зафиксировать соприсутствие духовного сущего иному сущему, о чем и писал В. Франкл.

В-третьих, показав явную недостаточность естествознания в понимании духовной личности, В. Франкл выходит на проблему соотношения *свободы и необходимости*. «...предмет, который он (естествоиспытатель – Г. З.) изучает с научных позиций – человек – есть нечто большее, чем естествознание в состоянии в нем увидеть. Естествознание видит лишь психофизический организм, но не духовную личность. Поэтому оно не может заметить и ту духовную автономию человека, которая присуща ему, несмотря на психофизическую зависимость. Естественные науки, в том числе естественнонаучная психология, ви-

дят в этой «автономии, несмотря на зависимость» (Н. Гартман) лишь момент зависимости: вместо *автономии духовного существования* они видят *автоматизмы душевного аппарата*. Они видят лишь необходимость» [8, с.106].

При этом В. Франкл акцентировал внимание на том, что *свобода и необходимость не принадлежат к одному и тому же уровню*. «Человек как таковой всегда находится по ту сторону необходимости – хоть и по эту сторону возможности. По сути, человек – это существо, трансцендирующее необходимость. Хотя он «есть» лишь в связи с необходимостью, однако эта связь является свободной... Необходимость и свобода локализованы не на одном уровне; свобода возвышается, надстроена над любой необходимостью» [8, с.106].

По сути, такое понимание соотношения свободы и необходимости выступает против *многовековой догмы* философии, когда практически всегда рассматривается связка «свобода – необходимость». При исследовании глубинной сущности ответственности личности мы также предложили разноуровневую интерпретацию проблемы свободы и необходимости [12]. «В философской и научной традиции провозглашалась и обосновывалась идея, что при познании свободы тем или иным образом привязывалось понятие необходимости. Но вековая жесткая диалектическая взаимосвязь понятий «свобода – необходимость» сегодня в формате постнеклассической человекомерной науки позволяет выдвинуть *гипотезу* о том, что эти два понятия и то, что в них выражается, являются *неравновесными*, т. е. *разного уровня* феноменами действительности. Такая привычная, можно сказать догматичная, одноуровневая связь/трактровка «свобода – необходимость» является традиционно схематичной и не совсем продуктивной для познания и понимания внутреннего мира человека-личности. Утвердившийся штамп, который, так сказать, устраивал познающего мироздание, как бы *закрывал вход* в более глубокий «подвал» сущности человека, в его духовно-идеальный мир. *Необходимость* в процессе осознания *многослойности* мироздания относится ко вторичности, *производности* того уровня

постижения, который уже «накладывается» над свободой, как и над любовью, т. е. над самодостаточностями, самореализующимися вне необходимости, *внутри* которой уже всегда заключено *насилие*» [12, с.20].

Исследование проблемы истоков ответственности открыли возможность увидеть то, что *необходимость связана с насилем* (и это остается обстоятельством, имеющим, несомненно, фундаментальное значение); *ответственность*, как свобода и любовь, – это всегда *добровольность*. Ответственность «заложена» в самом человеке, его внутренней человеческой природе. Ответственность не насаждается и не вменяется внешним образом. Когда говорят о вменении ответственности, то тем самым *кардинально меняют ракурс* рассмотрения, ибо на самом деле речь идет об *обязанности* как о *внешнем вменении* желательного результата или действия.

Проведенный анализ позволил прийти к *выводу*, что в научном плане следует четко различать *ответственность и обязанность* как категории, которые фиксируют *внутренний мир* свободной личности и *внешнее* воздействие на человека, в основу которого предположительно закладывается *насилие*. «Более глубинное онтологическо-сущностное понимание природы личности, как нам представляется, позволяет *преодолеть* многовековое понимание *одноуровневости категорий свободы и необходимости*, ибо они отражают *разные* уровни или слои постижения внутренней природы человека. Такое углубление позволяет обосновать и оперировать понятием «свобода-ответственность», которое *лишь затем* в последующей своей трансформации во вполне определенном аспекте *развертывается* в понятие «необходимость» [12, с.21].

В-четвертых, В. Франкл в своих экзистенциальных исследованиях человеческого существования ввел и широко развернул проблему экзистенциала *ответственности личности*, что качественно отличает его философию и психологию от всех предшествующих теорий личности. Это весьма важно, особенно в свете положения, обоснованного еще в середине 50-х годов XX века Каролом Вайтылой (ставшим затем папой Римским Иоанном Павлом II) о том, что

нравственный императив Канта должен быть заменен *императивом экзистенциальной ответственности*.

В. Франкл исходил из того, что «экзистенциальный анализ не признает человека свободным, не признавая его в то же время *ответственным*... Ответственность включает в себя то, за что человек несет ответственность; согласно учению экзистенциального анализа, то, за что ответствен человек, – это осуществление смысла и реализация ценностей» [8, с.115]. Тем самым, как указывал В. Франкл, производится *отмечание* «от традиционной экзистенциалистской концепции человека как просто свободного – ведь в свободе еще не содержится ответ, зачем она, в то время как в решении уже содержится то, за что оно и против чего: *объективный мир смысла и ценностей*, причем упорядоченный мир, то есть, можно сказать, космос» [8, с.117] (выделено мной – Г. З.).

Поиск и раскрытие смысла ответственности позволили не просто показать внешнюю связь между свободой и ответственностью, но и обосновать и ввести в научный анализ категорию «*свобода-ответственность*», которая позволяет углубиться в *последнюю предельную способность человеческого духа*, в которой заложен потенциальный *исток человечности как исходного кода-ключа развертывания специфики рода человеческого*.

В этом аспекте можно утверждать, что, с одной стороны, *категория свободы-ответственности* по сути подобна традиционной категории *пространства-времени*, фиксирующей *единое неразделимое пространство-время физического мира*, но она является не просто основанием внутреннего духовного мира человека-личности, но, так сказать, фундаментальным *всепроникновенным маркером целостной реальности*. С другой стороны, в человекомерном миропостижении следует исходить из того, что «именно *свобода-ответственность* является *исходно-первичной духовной мыслеформой*, которая развертывает *качественную* специфику *человека*, самореализует суть *человеческий мир* как целостную жизнедеятельность или жизнеотправление, где *ипостась ответственности* как бы конкрети-

зирует-уточняет-наполняет *каждую точку реальности человечностью*» [12, с.12]. Тем самым, можно с полным основанием говорить о том, что углубляясь в смысловое понимание двух экзистенциалов – свободы и ответственности через свое сущностное взаимоотношение (рефлексивность) «превращается» в *единый экзистенциал человеческого существования «свобода-ответственность»*.

В-пятых, в новом формате *триалектики* три экзистенциала человеческого существования, коль скоро осмысление проблемы свобода и ответственность позволило углубиться до понимания экзистенциала «свобода-ответственность», возникает вопрос поиска *нового третьего экзистенциала*. Такой поиск стал возможным в формате *христианства*, ибо «сущность христианства в том, что оно открыло *любовь как новый экзистенциал бытия человека в мире*» [13, с.289] (выделено мной – Г. З.).

Любовь – это не только взаимоотношения на уровне духовного, смыслового измерения, переживание другого человека в его неповторимости и уникальности, познание его глубинной сущности, но и такой духовный акт, в котором «человек понимает духовное ядро другого человека» и является «действующим раз и навсегда». «Настоящая любовь как духовная связь с другим существом, как созерцание другой своеобразной сущности не носит того преходящего характера, который свойстве чисто временным состояниям физической сексуальности и психологической чувственности. Любовь – нечто большее, чем эмоциональное состояние; любовь – это интенциональный акт, который направлен на сущность другой личности. Эта сущность в конечном счете не зависит от существования; «эссенция» не зависит от «экзистенции», и, поскольку она имеет эту свободу, она имеет превосходство над «экзистенцией» [8, с. 248–249].

Любовь раскрывает перед нами ценностный образ человека, совершает метафизический акт, в котором творится ценностный образ личности как результат духовного подъема. В этой связи следует вспомнить «определение человеческого бытия как возможности реализации ценности, реализации самого себя. Поэтому любовь – это не более

и не менее, как эта «возможность» человека» [8, с.260], как процессирующая возможность и долженствующее свободно-ответственное творчество самого себя ради ближнего, понятие которого «связано с человеком как таковым, с самой ценностью личности вне всякого соотношения с той или иной общностью или обществом. Понятие «ближний» учитывает или принимает во внимание лишь само человеческое начало (*уном* – Г. З.), носителем которого является как всякий «другой» человек, так и «я» сам» [14, с.356].

Заповедь любви не просто раскрывает ясно видимую сторону реальности человеческого действия и «бытования вместе с другими», но и определяет и *собственную меру задач и требований*, которые должны ставить перед собой все люди «с тем, чтобы всё благо действия и бытования «вместе с другими» могло адекватно осуществляться» [14., с.362]. В этом плане можно представить *по-новому* различие в понимании трех фундаментальных экзистенциалов человеческого существования в форматах восточного миропонимания, западного экзистенциализма и христианства (см. рис. 1).

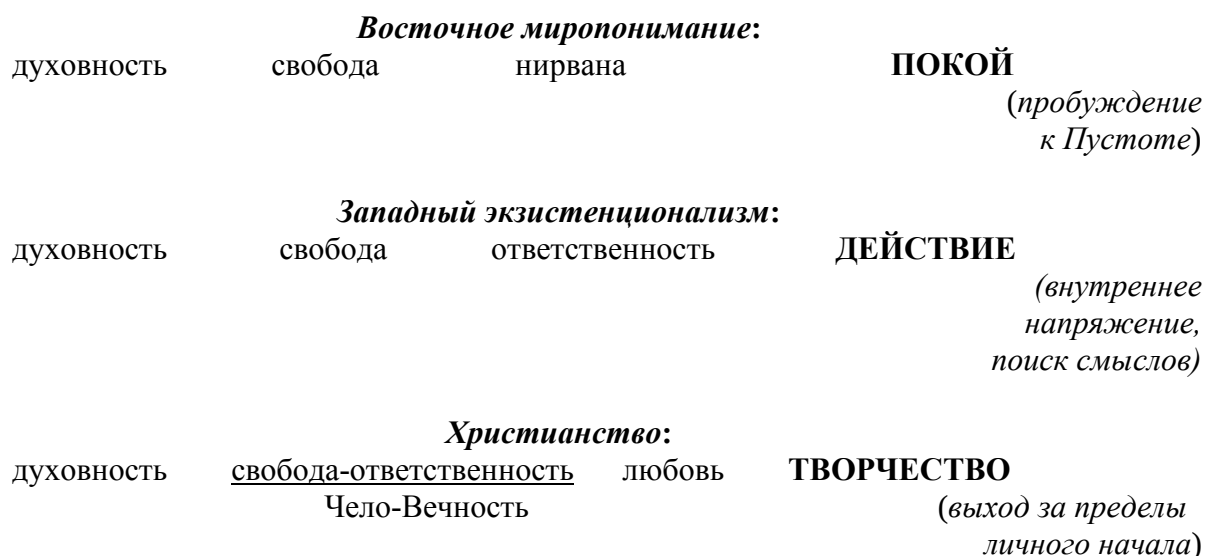

Рис. 1. Фундаментальные экзистенциалы человеческого существования.

Указанные *три разные формы мировидения* из-за разности понимания роли и значения трех основных экзистенциалов человеческого существования позволяют выделить различные типы результирующей *ценности-цели* человеческой жизнедеятельности: *покой*, *действие* и *творчество*. Понятно, что такое выделение является относительно-научным, ибо в реальности они являются *рефлексивными*, т. е. отсвечивающимися друг в друге, а потому речь может идти об *актуальной структуре человеческой жизнедеятельности*, когда та или иная ценность-цель обретает *приоритетность* в смыслопоиске и в хозяйствотворящей действительности.

Выводы. Проведенные исследования личности, ее духовно-био-социальной природы, унома человечности как творческой

свободы-ответственности в формате новой *личностной методологии*, выводят на новую ступеньку научные исследования синкретичной реальности, знаменующей переход к новой – человекомерной хозяйствовидческой науке. Поскольку личность признается базовым свободно-ответственным субъектом антикризисных хозяйственных трансформаций, первостепенную роль в человекомерной экономической науке играют проблемы понимания и реализации ее внутренних экзистенций, которые задают ценностно-смысловые ориентиры человеческой жизнедеятельности и должны сущностно определять человеческий формат выживания человека/человечества. Знание об этом сегодня становятся по сути судьбоносными, ибо их понимание и практическое использование призваны способствовать не только

выведению из кризиса неолиберальной экономической науки, но и оплодотворять социально-экономические реформы истинно человеческим содержанием.

Литература

1. Гроф С. Путешествие в поисках себя: Измерения сознания. Новые перспективы в психотерапии и исследовании внутреннего мира / С. Гроф. – М.: ООО «Издательство АСТ» и др., 2004. – 603 с.
2. Тарасевич В. Н. Экуника: гипотезы и опыты / В. Н. Тарасевич. – М.: «ТЕИС», 2008 – 565 с.
3. Задорожная О. Г. Постнеклассическая экономическая наука: формат человекомерности и целостности хозяйства / О. Г. Задорожная // Экономічний вісник Національного гірничого університету – 2018. – № 4. – С. 9–18.
4. Шулевский Н. Б. Технос или Сфинкс / Н. Б. Шулевский // Философия хозяйства. – 2018. – № 6. – С. 27–47.
5. Шулевский Н. Б. Софийный горизонт бытия / Н. Б. Шулевский // София. Сто лет русской философии хозяйства. – М.: ТЕИС, 2012. – 146 с.
6. Флоренский П. У водоразделов мысли: Черты конкретной метафизики / П. Флоренский. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА, 2009. – 346 с.
7. Задорожная О. Г. Уном человека-личности как исток развертывания очеловечивающегося хозяйства / О. Г. Задорожная // Проблемы економіки та політичної економії. – 2018. – № 1. – С. 21–44.
8. Франкл В. Человек в поисках смысла: Сборник / В. Франкл. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.
9. Бердяев Н. А. О человеке, его свободе и духовности: Избранные труды / Н. А. Бердяев. – М.: Московский психолого-социальный институт: Флинта, 1999. – 312 с.
10. Франкл В. Сказать жизни «Да»: психолог в концлагере / В. Франкл. – М.: Смысл, 2007. – 173 с.
11. Задорожный Г. В. Личностный архетип «свобода – ответственность» как истинное основание хозяйства и исток спасения человечества в XXI веке / Г. В. Задорожный, О. Г. Колинко // Социальная экономика. – 2013. – № 2–3. – С. 7–26.
12. Задорожный Г. В. Триалектика как методология истинного хозяйственного постижения реальности и человека (препринт научного доклада на Харьковском Каразинском междисциплинарном методологическом семинаре) / Г. В. Задорожный, О. Г. Задорожная. – Харьков: ХНУ имени В. Н. Каразина, 2017. – 34 с.
13. Налимов В. В. Спонтанность сознания. Вероятностная теория смыслов и смысловая архитектура личности / В. В. Налимов – М.: Академический проект; Парадигма, 2011. – 399 с.
14. Войтыла Кароль (Папа Римский Иоанн Павел II). Личность и поступок: Антропологический трактат. – М.: Издательство Московского университета, 2010. – 400 с.

References

1. Grof, S. (2004). *Puteshestvie v poiskakh sebya: Izmereniya soznaniya. Novye perspektivy v psikhoterapii i issledovanii vnutrennego mira* [Trip in search of itself: Measuring of consciousness. New prospects are in psycho-therapy and research of the inner world]. Moskva: ООО «Izdatelstvo AST» [in Russian].
2. Tarasevich, V.N. (2008). *Ekunika: gipotezy i opyty* [Ekunics: hypotheses and experiments]. Moskva: «TEIS» [in Russian].
3. Zadorozhnaya, O.G. (2018). Postneklassicheskaya ekonomicheskaya nauka: format chelovekomernosti i tselostnosti khozyaystva [Postnon-classical economics: format of humanity and integrity of economy]. *Ekonomichnyy visnyk Natsionalnoho hirnychoho universytetu – Economic herald of National Mining university*, 4, 9-18 [in Ukrainian].
4. Shulevskiy, N.B. (2018). Tekhnos ili Sfinks [Thegnos or Sphinx]. *Filosofiya khozyaystva – Economy philosophy*, 6, 27-47 [in Russian].
5. Shulevskiy, N.B. (2012). Sofiynny gorizont bytiya [Sofia's horizon of life] *Sofiya. Sto let russkoy fylosofii khozyaystva – Sofia. One hundred years of Russian farm philosophy*, Moskva: TEIS [in Russian].
6. Florenskiy, P. (2009). *U vodorazdelov mysli: Cherty konkretnoy metafiziki* [At the watersheds of thought: Features of a specific metaphysics]. Moskva: AST: AST MOSKVA [in Russian].
7. Zadorozhnaya, O.G. (2018). Unom cheloveka-lishnosti kak istok razviortyvaniya oshelovechivayushchegosya khozyaystva [Unom of a person-personality as a source of the development of a humanized economy] *Problemy Ekonomiki i politychnoi ekonomii – Economic problems and political economy*, 1, 21-44 [in Ukrainian].
8. Frankl, V. (1990). *Chelovek v poiskakh smysla* [Man in Search of Meaning]. Moskva: Progress [in Russian].
9. Berdyaev, N.A. (1999). *O cheloveke, ego svobode i dukhovnosti* [About a Man, His Freedom and Spirituality]. Moskva: Moskovskiy psikhologo-sotsialnyy institut: Flinta [in Russian].
10. Frankl, V. (2007). *Skazat zhizni «Da»: psikholog v kontslagere* [Say «Yes» to life: psychologist in concentration camp] Moskva: Smysl [in Russian].
11. Zadorozhnyy, G. V., & Kolinko, O. G. (2013). Lichnostnyy arkhetyip «svoboda–otvetstvennost» kak istinnnoe osnovanie khozyaystva i istok spaseniya chelovechestva v XXI veke [The personal archetype «freedom – responsibility» as the true foundation of the economy and the source of the salvation of mankind in the XXI century]. *Sotsialnaya Ekonomika – Social Economy*, 2-3, 7-26 [in Russian].
12. Zadorozhnyy, G.V., & Zadorozhnaya, O. G. (2017). Trialektika kak metodologiya istinnogo khozyaystvennogo postizheniya realnosti i cheloveka [Trialektika as a methodology of true economic comprehension of reality and man] (preprint nauchnogo doklada na Kharkovskom Karazinskom mezhdistsiplinarnom metodologicheskome seminar) – (preprint of scientific report at Kharkiv Karazin interdisciplinary methodological seminar). Kharkov: KhNU imeni V. N. Karazina [in Ukrainian].

13. Nalimov, V.V. (2011). *Spontannost soznaniya. Veroyatnostnaya teoriya smyslov i smyslovaya arkhitektonika lichnosti* [Century Spontaneity of consciousness. Probabilistic theory of meanings and semantic architectonics of personality]. Moskva: Akademicheskiiy proekt; Paradigma [in Russian].

14. Voytyla, Karol (Papa Rimskiy Ioann Pavel II). *Lichnost i posrupok: Antropolo-gicheskiy traktat* [Personality and deed: Anthropological treatise]. Moskva: Izdatelstvo Moskovskogo universiteta [in Russian].

УНОМІКА І ЕКЗИСТЕНЦІАЛИ ГОСПОДОРЮЮЧОЇ ОСОБИСТОСТІ У СВІТЛІ ПОСТНЕКЛАСИЧНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ

(за мотивами спадщини В. Франкла)

Г. З. Задорожний, д. е. н., професор, ХНУ імені В. Н. Каразіна,
О. В. Хомин, к. е. н., ХНУ імені В. Н. Каразіна

Вихід із глобальної кризи, що поглиблюється, стає можливим через кардинальну зміну методології осягнення цілісної реальності. Традиційна механіко-матеріалістична наука явно забуває про цілісну людину, її глибинну людяність, її духовність. Нова особистісна методологія, що зараз розробляється, виходить із визнання єдиної триіпостасної духовно-біосоціальної природи людини, специфіка якої як представника особливого свідомого природного роду визначається людяністю, в якій закладена свобода-відповідальність собистісної благісної творчості. Триіпостасна природа людини, її людяність виражається в уномі як висхідному глибинному коді людського життерозгортання – потенційній універсальній якості життєвого процесу розгортання особистості, який досягає своєї вищої форми в кожному вчинку особистості, коли її самореалізація набуває особистісної якості свободи-відповідальності.

Уноміка – це нова доленосна наука про людяність, що має своєю метою дослідження і обґрунтування благісного формату життєдіяльності-вчинку особистості-мікрокосму і яка виходить із розуміння-розгортання синкретичної розмірності ціннісно-сміслового Універсума (макрокосму). Осягнення уному, що включає в себе уном і мемон, спрямоване на задання целераціональності перетворенням-трансформаціям господарства людських змістів-цінностей, які дозволяють досліджувати глибинну духовно-сміслову єдність роздільно діючих суб'єктів господарювання.

Вчення про уном людяності потребує духовно-досвідної, екзистенційної основи пізнання людини, яке затверджує верховенство особистості. У цьому сенсі головну роль при осягненні уному особистості відіграє проблема дослідження її екзистенціалів, що задають змістовність життя – продуктивної для людства господарської творчості. В. Франкл обґрунтував три головні екзистенціали людського існування: духовність, свободу і відповідальність. Поза їх розумінням і розгортанням у практичній господарській діяльності розуміння природи людини-особистості неможливе. В новому форматі триалектики осмислення проблеми свободи і відповідальності дозволило дійти до розуміння екзистенціалу «свобода-відповідальність». Третім екзистенціалом буття людини у світі визначено любов.

Ключові слова: особистість, людяність, уном, уноміка, триалектика, екзистенціал, духовність, свобода-відповідальність, любов, вчинок, творчість.

UNOMICS AND EXISTENTIALS OF ECONOMIC PERSONALITY IN THE LIGHT OF POST-CLASSICAL ECONOMIC SCIENCE

(based on the heritage of V. Frankl)

G. V. Zadorozhniy, D.E., Professor, O. V. Homin, Ph. D (Econ.), Kharkiv National
University name of V. N. Karazin

A way out of the deepening global crisis is possible through a fundamental change in the methodology for comprehension of holistic reality. Traditional mechanics-materialistic science apparently forget about the whole person, his deep humanity, his spirituality. Nowadays, a new personal methodology is being developed on the basis of recognizing the three-dimensional nature - the

spiritual, biological and social nature of man, a representative of a special conscious natural kind, whose specifics is determined by humanity which makes the base for the freedom-responsibility of personal benevolent creativity. The three-dimensional nature of a man and his humanity are reflected in unom as the initial deep-seated code of human life-unfolding — a potential universal quality of the life process of unfolding a personality that reaches their highest form in every act of a personality when their self-realization acquires the personal quality of freedom-responsibility.

Unomics is a new fateful science of humanity, which aims to explore and substantiate the benevolent format of the life activity of the individual-microcosm act on the basis of the understanding-deployment of the syncretic dimension of the value-semantic Universe (macrocosm). The comprehension of the unom, which includes the unom and the memon, is aimed at setting the goal-rationality (logical-rational-quantitative) of transformations of the economy of human meaning-senses, which make it possible to investigate the deep spiritual-semantic unity of the separate operating entities.

The doctrine of the unom of humanity requires a spiritually experienced, existential foundation of human knowledge, which asserts the supremacy of the individual. In this regard, the primary role in the comprehension of the personality unom is played by the problem of studying its existentialists which define the meanings of life — economic creativity that is productive for humanity. V. Frankl substantiated three main existentials of human existence: spirituality, freedom and responsibility. Lack of their understanding and deployment in practical economic activity leads to an impossibility of understanding the nature of a human being. In the new trialectic format, understanding of the problem of freedom and responsibility has allowed to deepen up to an understanding of the “freedom-responsibility” existential. Love is defined as the third existential of a being human in the world.

Keywords: personality, humanity, unom, unomics, trialectic, existential, spirituality, freedom-responsibility, love, deed, creativity.

Надійшла до редакції 27.12.2018р.

ЦІННІСНО-КУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ ЕКОНОМІЧНОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

*І. Ю. Гузенко, к. е. н., доцент, НТУ «Дніпровська політехніка»,
iguzenko1@gmail.com*

У статті, на теоретико-методологічному рівні, доведено, що такі комплексні й всеосяжні процеси світового масштабу як глобалізація належить розглядати в рамках пізнавальних схем та на підставі методологій різних суспільних наук: загальної соціології, соціальної філософії, міжнародної політичної економії, політології, історії й культурології. Встановлено зростаючу роль ціннісно-культурних чинників міжнародно-економічної взаємодії та зовнішньоекономічної діяльності за умов глобалізації.

Продemonстровано, так само зростаючу, комплексність і розмаїття мотивів соціальної дії суб'єктів міжнародних економічних відносин в глобалізованому середовищі, які (мотиви) формують складні й одночасно історично мінливі мотиваційні конфігурації. Наголошено ціннісно-культурний аспект економічної глобалізації, яка потрійним чином: провокує ціннісні конфлікти; продукує ціннісні конвергенції; створює історичні передумови для ціннісного розмаїття й глобального розквіту культурного плюралізму.

Виокремлено два основні типи ціннісних суперечностей за умов глобалізації, що справляють безпосередній вплив на царини світової економіки й світової політики: конфлікти на культурно-цивілізаційному рівні й конфлікти на рівні національно-культурному. Наголошено роль культурно-освітнього чинника формування інноваційної моделі національного розвитку та національного суспільства знань, як найбільш перспективних форм існування за умов глобалізованої та постіндустріальної сучасності. Розглянуто ціннісно-культурні аспекти об'єктивних суперечностей, породжених глобалізацією.

Аналіз широкого кола джерел дозволив зробити внесок у формування «аксіології глобалізації», як невіддільної частини інтердисциплінарної науки глобалістики.

Ключові слова: глобалізація, глобалізаційні суперечності, світова економіка, світова політика, зовнішньоекономічна діяльність, національна економіка, цивілізація, національна культура, міжнародна політична економія.

Постановка проблеми. Комплексність і суперечливість процесів глобалізації породжує потребу в їх одночасно диференційованому й цілісному вивченні. Глобалізація, аби бути зрозумілою максимально вичерпно, потребує як ретельного аналізу її окремих аспектів, так і осмислення в рамках найширших теоретичних побудов. Мова йде про пошук такого теоретико-методологічного ракурсу, який би дозволив максимально ефективно аналізувати й максимально релевантно інтерпретувати міжнародну економіку, охоплену глобалізаційними процесами. Одним із таких ракурсів може вважатися «аксіологія глобалізації», тобто її розгляд під ціннісним кутом зору, як

процесу, що має ціннісний зміст, ціннісні витоки, ціннісні наслідки. Причому, глобальну й глобалізовану економіку також доцільно розглядати як сферу взаємодії (протистояння й конвергенції) цінностей, оскільки міжнародно-економічна взаємодія і зовнішньоекономічна діяльність мають свої ціннісні мотиваційні комплекси, які спрямовують їх за умов глобалізації або ж нею й породжуються. Загалом, йдеться про теоретико-методологічну спробу розглянути увесь процес (глобалізації) під кутом зору одного з його аспектів (ціннісного). Нарешті, зазначена «аксіологія глобалізації» може стати органічною і важливою частиною інтердисциплінарного комплексу «глобалістики».

Формулювання мети статті. Визначити роль ціннісно-культурних чинників міжнародно-економічних відносин і зовнішньоекономічної діяльності в контексті суперечностей, генерованих процесами глобалізації на цивілізаційному та національно-культурному рівнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика глобалізації безпосередньо розробляється вже давно (більше півстоліття) і багатьма (існують потужні й чисельні школи та напрямки глобалізаційних досліджень), що дає певні підстави говорити про формування й розвиток окремої комплексної й інтердисциплінарної науки – глобалістики. Водночас, пізнавальні витoki й опори дослідження глобалізації містяться в історії суспільствознавства. Інакше кажучи, глобалізаційні процеси почали досліджуватися іще задовго до того як це було усвідомлено, а тим більш набуло організаційних форм. Насамперед, свою незмінну пізнавальну цінність зберігає класика сучасного суспільствознавства, репрезентована великими й базовими макросоціологічними системами К. Маркса, О. Конта, Г. Спенсера, Е. Дюркгейма, М. Вебера, Г. Тарда, Г. Зіммеля, В. Зомбарта та наступними й похідними від них макросоціологічними системами Ф. Тьонніса, П. Сорокіна, Т. Парсонса, Р. Мертоні тощо. В сенсі ж власне ціннісно-культурного та культурно-цивілізаційного бачення глобалізації пізнавальну актуальність зберігають великі історіософські системи М. Данилевського, О. Шпенглера, А. Тойнбі.

Література з питань глобалізації налічує тисячі монографій, колективних праць, доповідей і матеріалів проведених конференцій. Істотний внесок у висвітлення цього явища та розробку відповідних йому теоретичних інтерпретацій було зроблено такими відомими зарубіжними дослідниками з усіх галузей суспільствознавства: соціологами та істориками Фернаном Броделем [1], Робертом Робертсоном [2], Ентоні Гідденсом [3]; політологами Полом Герстом і Грегом Томпсоном [4]; філософами Френсісом Фукуямою [5] та Жаком Деррідою [6]; економістами Джозефом Стігліцом [7], Саміром Аміном [8], Джеффри Саксом [9]. Окрему увагу також привертає систематичний

аналіз глобалізаційних процесів в працях Леслі Склера та Ульріха Бека [10]. Власне ж ціннісно-цивілізаційним аспектам глобалізації присвячено відомий і вкрай популярний у свій час твір С. Хантінгтона «Сутичка цивілізацій» [11], а також дослідження Ф. Тромпенаарс, що носить більш прикладний характер [12]. Нарешті, важливий внесок у розуміння глобалізаційних процесів, разом із їх ціннісним виміром, робить інтердисциплінарний комплекс теорії міжнародних відносин. Передусім, йдеться про такі школи й напрямки цього комплексу як неомарксизм (Ім. Валлерстайн), конструктивізм (О. Вендт), теорія «комплексної взаємозалежності» (Р. Кохейн і Дж. Най) й теорія «світового суспільства» (Х. Булл).

Вагома частка творчих зусиль вітчизняних дослідників була спрямована на аналіз й інтерпретацію саме ціннісно-культурних та культурно-цивілізаційних аспектів глобалізації, що цілком природно, оскільки глобалізація є комплексним і багатомірним процесом. Серед монографій безпосередньо присвячених цим аспектам виокремлюються: «История мировой цивилизации» Ю. Павленка [13]; «Пути и перепутья современной цивилизации» Ю. Павленка, С. Кримського, Ю. Пахомова [14]; «Економічна система глобалізму» О. Білоруса [15]; «Глобальна економіка ХХІ століття: людський вимір» (колективна монографія за редакції Д. Лук'яненка і А. Поручника) [16]. Очевидним, й на жаль недооціненим, залишається внесок, який було зроблено Ю. Павленко у розвиток вітчизняного ціннісно-цивілізаційного бачення глобалізації та її суперечностей.

Нарешті, привертає увагу ґрунтовна колективна монографія «Ціннісні орієнтири інституціоналізації економічного розвитку» за редакції А. Задой, в якій глибоко й всебічно розглянуто співвідношення економічних систем і систем цінностей як в теоретико-методологічному, так і глобалізаційному контекстах [17], а також піонерне на пострадянському просторі дослідження впливу ментальності на соціально-економічний розвиток східнослов'янських народів, представлене в монографії «Соціокультурні чинники економічного розвитку» за редакції Г. Пилипенко [18]. В цій роботі на основі ре-

зультатів опитувань національного масштабу за методикою Г. Хофстеда [19;20] виявлено ті специфічні риси економічної ментальності українців, білорусів і росіян, які здійснили вирішальний вплив на характер соціально-економічного розвитку сучасних України, Росії та Білорусі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ринок, демократія, правління закону – всі ці системи, практики та відповідні їм дискурси ніколи не спрацьовують автоматично й не зводяться до самоорганізації, керуючись «вищими» цінностями та регулюючись державною владою. Вони, безперечно, ворожі тоталітаризму, однак, навряд чи проіснують тривалий час без самоконтролю і саморегулювання, що здійснюються як засобом держави, так і засобом культури. До того ж, йдеться про системи, здатні до навчання й схильні здобутий досвід застосовувати. Закостенілі ринкові демократії, що втратили чи майже втратили зазначені когнітивно-інноваційні якості, приречені на занепад і поразку в конкуренції з іншими формами економічної й політичної організації. Ключ до історичного виживання, чи навіть «таємниця» виживання, цієї соціальної системи полягає у гнучкості, винахідливості, самокритичності та готовності експериментувати. Тому, доволі часто, ринково-демократичні практики й дискурси порівнюють із науковими дискурсами й практиками, оскільки і перші, і другі ґрунтуються на експерименті, пошуку, гіпотезах, релятивності. Бідні й відсталі (передусім технологічно) демократії та позбавлені свободи ринкові економіки, безперечно, перебувають перед серйозними зовнішніми і внутрішніми загрозами й конкурентними викликами, причому не лише від країн і суспільств із протилежним устроєм, а й від країн і суспільств із устроєм подібними, тобто від інших, більш потужних, стабільних, процвітаючих, ринкових демократій.

Конкуренція, насамперед міжнародна, дуже мало зважає на системну спорідненість країн – для неї кращий той устрій, який надає більших конкурентних переваг та дозволяє перемагати у вічному змаганні між народами та їх державами. Світова економіка й світова політика постають аренами цієї конкурентної боротьби (доволі часто боро-

тьби «за виживання»), а глобалізація робить її особливо гострою та інтенсивною, доводячи до крайнощів периферизації й десуверенізації (втрати суверенітету в усіх його вимірах – економічному, політичному, правовому, культурному). Тому, попри увесь ідеалізм перших періодів ринкової демократизації, ця система переважає в світових справах, і поки що веде перед у них, передусім, завдяки своїй вищій конкурентоспроможності. Пропаганда, безумовно, має сенс, однак, останнє слово залишається за конкурентоспроможністю. Хоча, діалектично висловлюючись, пропагандистські зусилля також мають бути конкурентоспроможними, причому, навіть у суто технологічному розумінні. Водночас, будь-яка культура, особливо за глобалізаційних умов, повинна себе пропагувати, здійснюючи ненасильницьку експансію та нарощуючи вплив поза межами національного ареалу. Чужі цінності не завжди приходять разом із товарами й інвестиціями чи після них. Доволі часто вони готують культурний ґрунт («встеляють дорогу») для імпортного й інвестиційного проникнення. Йдеться про культурно-історичні ситуації, в яких культурна експансія передре економічній.

Головну загрозу усім без винятку ринковим демократіям становить не стільки бідність чи брак свободи, скільки невміння засвоювати нові й зберігати старі досвіди, нездатність до навчання (соціо-когнітивна слабкість), брак винахідливості й підприємливості, відсутність поваги до знань, нерозуміння самодостатності культури. Хоча й очевидно, що за умов інноваційно-постіндустріальної сучасності роль ідеальних факторів конкуренції зростає. Так само зростає роль «суб'єктивістських» підходів у суспільствознавстві, згідно яким суспільна реальність уявляється об'єктивацією знань про неї. Власне, цінності й культура завжди мали значення, визначаючи соціальну поведінку та характер відповідей на суспільні та природні виклики. Зокрема, ідеальний вміст культурних кодів та ціннісних систем озмістовлювали й озмістовлюють зовнішньоекономічну й зовнішньополітичну поведінку країн і суспільств, глибиною впливаючи на вибір пріоритетів і підбір методів їх втілення. Інакше кажучи, «скажи мені у що ти ві-

риш і я скажу хто ти»: як управляєш і порядкуєш своїм суспільством та як ставишся до своєї країни; що виробляєш і чим торгуєш; яких життєвих правил дотримуєшся і чи дотримуєшся їх взагалі. Сила переконань, особливо релігійних та ідеологічних, – це також і соціальна сила, що справляє вплив на реальні та конкретно-історичні суспільні відносини, включно з відносинами економічними. Протестантизм, лібералізм, комунізм, нинішній ісламізм та конфуціанство ілюструють такий вплив найкращим чином.

Людина соціальна, передусім є людиною культурною, і саме культура визначає яким чином носії різних цінностей реагують на один і той самий, зокрема економічний, виклик. Тож і виклики глобалізації спричиняють різні національні й цивілізаційні реакції: хтось відкривається й сміливо йде на зустріч новій історичній «пригоді»; хтось замикається у власній особистості, обстоюючи ідентичність, зміцнюючи та нарощуючи її потенціал; хтось виважено балансує, відшукуючи оптимальні шляхи виживання та розвитку; хтось робить вибір на користь війни, хтось на користь торгівлі, хтось на користь ізоляціонізму; хтось ладен покійно змиритись, хтось прагне боротьби й перемін, хтось стримується, уникає, маневрує. Причини занепаду народів і держав, значною мірою, містяться в цінностях, які вони сповідають. Відоме твердження, що «бідність є культурною», тобто ціннісно зафіксованою беззастережною готовністю й звичкою бути бідним, цілком переноситься й на міжнародну арену. У разі такого перенесення, йдеться про готовність і звичку бути залежними, відсталими, периферизованими. Чимало країн і народів залишаються упослідженими на міжнародній арені не через те, що не можуть подолати цей свій принизливий статус, а тому, що інакшими себе просто не уявляють – вони периферійні вже на рівні цінностей.

Культурна, зокрема цивілізаційна, належність визначає те, що становить цінність для певного суспільства. І якщо такою цінністю є «знання», то подібні суспільства матимуть найкращі умови для виживання й розвитку за умов глобалізаційної, інноваційної, постіндустріальної сучасності – вони реагуватимуть на виклики цієї сучасності

найбільш адекватним чином і перемагатимуть в конкурентній боротьбі. Зупинити їх здатна хіба, що брутальна збройна сила новітнього варварства й імперіалізму. Проте й ця сила новопосталої архаїки може зазнати поразки від більш освічених і мудрих народів, оскільки модерні війни й військова справа загалом ґрунтуються на знаннях і технологіях. Розумний та освічений не обов'язково слабкий і беззахисний. Історія свідчить, що висококультурні народи зазвичай і високо дисципліновані народи, а ця остання якість незамінна для ведення воєн і підтримання миру. Певною мірою, культура – це самодисципліна і самоконтроль, чи радше «нормоконтроль» автономної, в кантіанському розумінні, волі. Інакше кажучи, людина культурна привчена дотримуватися цінностей і норм культури без огляду на їх утилітарне значення й тиск матеріальних потреб. Подібна людина є втіленням самодисципліни і тому саме із неї виходить найкращий громадянин. Вона також не потребує різних авторитарних обмежень, а тим більш тоталітарного контролю, і тому найліпшим чином функціонує саме за умов ринкових демократій.

Попри усі негативні ефекти, епоха глобалізації, інноваційності, постіндустріалізму одна з найсприятливіших в історії для розквіту культур і плюралізму, для урівнення людини культурної з людиною політичною й економічною, для розвитку суспільства знань. Хоча, слід зауважити, що ціннісне розмаїття не виключає, а передбачає ціннісні конфлікти, як і ціннісну конвергенцію, урешті-решт. В нинішній глобально-історичній ситуації особливого значення набуває саме освіта, у її якнайширшому розумінні долучення цінностей («освячення»), навчання беззастережної поваги до культури, наділення знаннями, виховання культурної дисципліни. Людина культурна є доволі аскетичним різновидом людини соціальної, а досвід протестантизму доводить, що аскетизм, поєднаний із дієвим прагненням Спасіння, може стати надпотужною економічною силою. Тож навіть уявити інноваційну модель розвитку, до речі, найбільш продуктивну в глобалізованому міжнародному середовищі, без культурно-освітньої складової просто неможливо. Нехай це прозвучить

дещо категорично, але економічний стрибок в нинішньому тисячолітті започатковується не земельною реформою, не дешевим експортом, не залученням інвестицій, хоча все це має значення, а перетвореннями у системі освіти та мобілізацією культурних факторів розвитку економіки. Таким чином, економічні рецепти придатні для одних країн в одні історичні часи не завжди спрацьовують за інших умов. Відповідно й країни східно-європейської та пострадянської напівпериферії мають віднайти свої шляхи економічного зростання. Однак, на сьогодні вже зрозуміло, що джерела цього зростання будуть інші, ніж у випадку нових «індустріальних азійських тигрів», які, можливо дещо оптимістично, вважаються претендентами на статус глобального центру сил.

Глобалізаційні процеси мають очевидний уніфікуючий ефект в усіх сферах (економічній, політичній, культурній). Причому, уніфікація ця зовсім не абстрактна й анонімна і відбувається на основі ціннісних та інституційно-нормативних зразків домінуючих держав, передусім, євроатлантичного світу. Тож глобалізація передбачає нерівність, а отже й боротьбу різних, в тому числі історичних, сил та постійну й жорстку конкуренцію в усіх царинах суспільного життя. Неминуче ієрархічна будова світової економіки й світової політики якраз і є наслідком зазначеної боротьби й конкуренції – більш конкурентоспроможні суспільства й держави обіймають вищі щаблі глобальної ієрархії, а менш конкурентоспроможні, відповідно, нижчі. Відсталість і периферійне становище – це не лише результат поразки в міжнародній конкуренції, а й наслідок внутрішньої слабкості країни. Більш того, саме остання, передусім у випадку країн напівпериферії, якраз і підриває міжнародну конкурентоспроможність. Причому, причини такої поразки або безпосередньо містяться в національних культурних системах, або ж так чи інакше ними зумовлені. Йдеться про брак мобілізаційного потенціалу, через недостатню укоріненість в національних культурних системах цінностей солідарності й довіри; про неготовність обстоювати суверенітет й патологічну схильність до залежності, через недостатню укоріненість в національних культурних системах цінностей

свободи (особистості, народу, держави); про брак стійкості й інфантилізм у ставленні до зовнішніх викликів, через недостатню укоріненість в національних культурних системах цінностей відповідальності, гідності, честі.

Нерівність була властива світовій економіці й світовій політиці на всіх етапах їх історичної еволюції. Вони завжди мали ієрархічну будову, що цілком природно для будь-якої форми соціальної організації. Ієрархія передбачає не лише нерівний розподіл ресурсів (багатства й влади), а й певну відповідальність домінуючих держав, що посідають вершину зазначеної ієрархії за стан світових прав. Тож, інакше кажучи, блага домінування обтяжені зазвичай обов'язками управління. Це глобальне управління може здійснюватися по-різному, зокрема, у м'який чи жорсткий спосіб, ґрунтуючись або на домовленостях, впливові, опосередкованому примусові; або на відвертій експлуатації та застосуванні сили. Хоча, здебільшого, конкретно-історична управлінська практика передбачає комбінування цих двох підходів, із ухилом в бік одного з них, залежно від об'єктивної ситуації чи цінностей, що сповідуються можновладцями. Безперечно, відповідна культура глобального управління може пом'якшити глобальну нерівність, однак, сама ця нерівність залишиться і міжнародні відносини, в найближчій історичній перспективі зберігатимуть ієрархічну будову. Тож наступні світові порядки, як і попередні, матимуть таку ієрархічну будову й мова може йти лише про пониження профілю глобальної стратифікації, уникнення глобальної поляризації, долання глобальної бідності, пом'якшення стилю й гуманізацію культури глобального управління, якому належить, передусім на ціннісному рівні, максимально зректися відвертого насильства й експлуатації.

Глобалізація, розглянута як цілковито об'єктивний об'єднавчий суспільний процес світового масштабу, є ідеологічно «сліпою» й не має якихось «кінцевих цілей». Вона просто розгортається подібно силам природи, руйнуючи одні соціальні структури й зводячи інші. Натомість, глобалізація, розглянута як ідеологічний проект країн євроатлантичного світу, передбачає розбудову лі-

берального світового порядку чи навіть ліберального світового суспільства. Водночас, слід зауважити, що глобалізація могла б розгортатися й на основі якоїсь іншої ідеології. Урешті-решт, існував і комуністичний проєкт глобалізації (пріснопам'ятна «світова революція» і подальший «світовий Комунізм» або «світова система соціалізму»), який зазнав поразки в глобальній конкуренції таких проєктів, насамперед, через владно-силову слабкість, ідеологічну делегітимізацію, низьку конкурентоспроможність й остаточний розпад його носія (Радянського Союзу). Загалом, цілковита об'єктивізація й цілковита ідеологізація глобалізаційного процесу однаково неможливі. Йдеться про крайні бачення, які присутні в реальній глобалізації більшою або меншою мірою. Суспільні закономірності, тенденції, процеси не можуть бути цілковито анонімними – це аж ніяк не «сліпі» сили природи. Вони реалізуються через ціннісно вмотивовану, осмислену тобто, взаємодію суб'єктів соціальних відносин. Тому й усі виокремлені М. Вебером типи мотивацій соціальної дії присутні й на глобальному рівні. Відповідно, глобалізація просто не може не мати ціннісного виміру і бути ідеологічно нейтральною.

Сучасний поступ глобалізації породжує низку ціннісних суперечностей, які не лише опосередковано, а й безпосередньо впливають на царини світової економіки й світової політики. Ці суперечності створюють нові джерела конфліктів у міжнародних відносинах та нові лінії поділів чи навіть розколів. Зрозуміло, що подібна ситуація генерує нестабільність і шкодить передусім світовому економічному розвитку. Релігійні й ідеологічні війни та розбрат породжують бідність і відсталість, унеможливають торгівлю й інвестиційний процес, підривають ресурсний та науково-технологічний потенціал, а також потенціал творчий, який ні накопичується, ні реалізується за умов ненависті, нетерпіння, неосвідченості. І саме ці негативні соціокультурні вади суспільного життя генерують ціннісні конфлікти, залишаючи по собі не тільки духовну, а й економічну пустку. Хоча й економіка також цілком конфліктогенна царина суспільного буття. Зокрема, достатньо нага-

дати скільки конфліктних ситуацій породжує конкуренція на усіх рівнях – від локального до глобального. Однак, чимала кількість, на позір економічних, конфліктів зумовлені позаекономічними, зокрема ціннісно-культурними, чинниками. Людина економічна може вважатися найбільш конструктивним типом людини соціальної. Принаймні, вона (людина економічна) максимально, зокрема порівняно з людиною політичною, віддалена од цілком патологічного типу фанатика й фундаменталіста.

Суперечливість глобалізаційних процесів неодноразово відзначалася й вітчизняними дослідниками. Зокрема, провідний український економіст-міжнародник А. Філіпенко, зазначаючи постійний інтерес до феномену «глобалізації», який незмінно привертає увагу науковців, політиків, громадськості упродовж останніх п'ятидесяти років, говорить про цілковиту суперечливість відображення й інтерпретації цього феномену в сучасній соціальній науці, який протилежно оцінюється представниками різних наукових шкіл, різних ціннісних систем, різних сегментів політичного спектру. Так, одна частина вважає глобалізацію об'єктивним і закономірним процесом, що охоплює усі сфери життя суспільства. Інша частина вважає її штучним і насильницьким явищем, що формується зусиллями країн світ-системного ядра та його найпотужнішим відгалуженням – транснаціональними корпораціями [21, с. 11]. В цьому ж контексті повертає увагу бачення глобалізаційних процесів іншим провідним вітчизняним економістом-міжнародником В. Сіденко, який розглядає глобалізацію під кутом зору тенденції до утворення більш гомогенного економічного, політичного і культурного світового простору. Він цілком слушно твердить, що подібна гомогенізація, за умов розмаїття світу, неминуче викликати спротив, породжуючи нові суперечності й парадокси. В. Сіденко, визнаючи суперечливість глобалізаційних процесів, доволі оптимістично говорить про перехід від неоліберальної глобалізації до синергетичної глобалізації. На його думку, в рамках такої глобалізації державне і глобальне регулювання поступово сформують єдину, ієрархічно впорядковану, глобальну структуру,

котра може створити ще більш широкий простір для подальшої лібералізації [22, с.86; с. 90-91]. Про стадійність та суперечливість глобалізаційних процесів говорить також і Б. Данилишин. На думку визначного українського економіста, неоліберальна і транснаціональна стадія еволюції глобалізаційних процесів заступається іншою стадією – стадією протекціонізму й нового індустріалізму, які заперечують будь-який прояв крайнього лібералізму [23].

Загалом, навіть протилежні погляди на глобалізацію не можуть нехтувати її очевидною суперечливістю й парадоксальністю. Ця суперечливість і парадоксальність має свій аксіологічний вимір, якому присвячений суттєвий доробок українського суспільствознавства. Зокрема, йдеться про доробок вітчизняного філософа, культуролога, соціолога – Ю. Павленко. Цей визначний мислитель, передусім у своїй фундаментальній праці «Історія світової цивілізації», наголошував ціннісні аспекти цивілізаційних процесів. На його думку, стрімкий перебіг історичних подій кінця минулого й початку нинішнього століття доводить, що глобалізація аж ніяк не призводить до гармонізації життя на планеті, оскільки діє головна суперечність глобалізаційних процесів: «...усе зростаюча суперечність між групою найбільш розвинених країн Заходу та рештою людства, яке експлуатується світовими лідерами і дедалі більше відстає од цих лідерів. Подібне відставання, в багатьох випадках, якщо не повсюдно, набуває незворотного характеру. В такій ситуації декларування рівних можливостей і вільної конкуренції для заздалегідь нерівних за своїми показниками країн виглядає як святенництво й лицемірство» [13, с. 659]. Загалом, маємо традиційні закиди слабших і бідніших сильнішим і багатшим, сформульовані на ґрунті цивілізаційного підходу. Водночас, саме цивілізаційний опір культурній асиміляції й ціннісному нівелюванню дає можливість, принаймні частково, нейтралізувати окремі вади глобалізації, зробивши її більш рівною та плюралістичною.

Подібна, близька до «лівої», категоричність висловлювань Ю. Павленко зумовлена саме цивілізаційним баченням міжнародних відносин, як царини конфліктної взає-

модії різних цивілізацій. Однак, загалом, йдеться про цілком консервативні погляди, що перегукуються з поглядами С. Хантінгтона. Відповідно й майбутнє міжнародних відносин бачилось Ю. Павленко таким чином: «...складається нова цивілізаційно-геополітична комбінація, за якої окремі великі цивілізації, передусім Китайська і Мусульманська, свідомо стають в опозицію до Заходу, причому, на відміну від другої Китаю (як до нього – Японія і Південна Корея з Тайванем) демонструє зразок продуктивного синтезу власних традиційних засад із найбільш передовими технологічними і багатьма іншими досягненнями сучасності» [13, с.685]. Йдеться про дедалі більшу структуру світу за цивілізаційною ознакою, що неминуче змінює і геополітичні орієнтири і зовнішньополітичні та зовнішньоекономічні перспективи окремих країн та народів [14, с. 142]. Отже, під цивілізаційним кутом зору, постає мережа ціннісних суперечностей, що охоплюють всю глобалізовану світову спільноту. Причому, йдеться не лише про конфлікт («сутичку») цивілізацій, а й внутрішній ціннісний конфлікт у рамках домінуючої євроатлантичної культурно-історичної формації. Цей конфлікт полягає в несумісності «споживацько-гедоністського ставлення до життя» й протестантського «аскетично-трудового» етосу часів «раннього й класичного капіталізму» [13, с.664]. На думку Ю. Павленко, ціннісні суперечності глобалізованого світу (поверхова й руйнівна «вестернізація», поширення «меркантильно-гедоністичної свідомості» та псевдodemократичних і псевдоринкових моделей) якраз і впливають із базової суперечності західної цивілізації. В найширшому тлумаченні ця суперечність визначається як «... розрив між вірою в Бога і вірою в людину. Остання поєднується із натуралістичним, а подальшому – позитивістським чи атеїстичним світоглядом» [14, с. 143]

Бачення глобалізації під ціннісно-культурним і культурно-цивілізаційним кутом зору не обов'язково передбачає акцентування саме конфлікту цінностей, зокрема в сенсі «сутички цивілізацій». Частина вітчизняних науковців дотримується дещо інших поглядів, роблячи наголос на культурному обміні, синтезові, взаємопроникненні

й взаємозбагаченні. Так, у колективній праці «Міжнародна економіка» під редакцією Д. Лук'яненка глобалізація вважається об'єктивним, спрямованим, незворотним процесом суспільного розвитку, який: «...полягає в посиленні взаємозалежності, цілісності та єдності людства на основі цивілізаційних закономірностей розвитку науки, техніки, інформації та планетарного характеру людської діяльності» [24, с.621]. Очевидним є відкрите в майбутнє, універсалістське, історично оптимістичне бачення глобальних перспектив світової спільноти, загалом, та світової економіки, зокрема. Причому, навіть суперечності глобалізації автори вважають не руйнівними, а рушійними силами світових процесів, які спрямовують людство не до «сутички цивілізацій», а до глобального цивілізаційного синтезу. Еволюція у напрямку такого синтезу мабуть і є однією з головних «цивілізаційних закономірностей». Подібне історично-оптимістичне бачення, охоплених глобалізацією, світових справ, на відміну од похмуро-песимістичних картин міжцивілізаційних воєн, зазвичай впливає із гегелівсько-універсалістського світогляду, ліберально-демократичних переконань, віри у конструктивно-творчий характер економічних чинників суспільних, і міжнародних зокрема, відносин, ствердження присутності економічної природи глобалізації. Крім того, йдеться про дещо інше, набагато секулярніше й гуманніше, розуміння терміну «цивілізація», яке значно ближче технократичним уявленням Е. Тоффлера, ніж консервативним баченням О. Шпенглера, А. Тойнбі, С. Хантінгтона, та містить свої витоки у часах Прогресивізму.

Ціннісні конфлікти викликані глобалізацією не зводяться винятково до конфліктів між цивілізаціями. Ідеологічні суперечки також бувають доволі руйнівними і можуть, про що свідчить досвід минулої «постбіполярної» епохи, навіть розколоти світ. Нарешті, зберігають своє значення й ціннісні конфлікти на рівні національному, які виникають внаслідок реакції національних економічних, політичних, культурних систем на глобалізаційний поступ. Тому й робляться спроби увести взаємодію між цивілізаціями до більш ширшого контексту міжнародних

відносин, у яких ця взаємодія лише одна з багатьох. В рамках однієї з таких спроб цивілізаційні структури вважаються різновидом макроструктур разом із структурами геополітичними й расово-етнічними. Усі ці три структурні типи формують зовнішню макроструктурну матрицю світової економіки і світової політики (своєрідне підґрунтя), становлячи саме зовнішнє середовище суспільних відносин, оскільки належать цим відносинам лише частково, постаючи результатом історико-культурної та ціннісно-релігійної еволюції (цивілізаційні макроструктури); антропологічної еволюції (расово-етнічні макроструктури); геологічної еволюції та еволюції природи (геополітичні макроструктури). Їх вплив слабкий, латентний, опосередкований і суттєво поступається дії суто економічних та суто політичних факторів, наприклад, тих, що впливають із міжнародної конкуренції та породженої нею міжнародної стратифікації [25, с. 647-687].

Інший зразок контекстуального погляду на глобалізацію та її ціннісний вимір знаходимо в останньому доробкові О. Власюка та С. Кононенка. Причому, зазначена теоретико-методологічна контекстуалізація відбувається на підставі й засобом вчення про «системи міжнародних відносин». Автори виокремлюють три системно-історичні утвори – система «балансу сил», система «біполярності» й сучасна «постбіполярна» та «інтеграційна» система. Кожна із них має свої системні й середовищні властивості та періоди існування в історії. Глобалізацію О. Власюк та С. Кононенко вважають характеристикою останнього системно-історичного утвору, проте – однією з багатьох характеристик. Серед інших характеристик виокремлюються: регіоналізація, зміна парадигми безпеки, ринкова демократизація, ціннісна плюралізація, національно- й державотворчі процеси, базисні зрушення в ресурсній і технологічній царинах. Таким чином, глобалізація постає одним із багатьох системотворчих чинників, які сукупною дією формують модерну систему міжнародних відносин. Йдеться про цілком плюралістичну картину сучасного світу, в якому глобалізаційні процеси роблять свій внесок у його структуризацію й оформлення. Причому, цей внесок аж ніяк не винят-

ковий. Глобалізація, разом з усім її ціннісними витоками й ефектами, є лише однією з багатьох соціальних сил, що творять сучасність та визначають майбутнє. Постбіполярній системі міжнародних відносин усе ще притаманне ціннісне розмаїття, в рамках якого цінності конкурують і конвергуються. Тому й відкрите та плюралістичне міжнародне суспільство, що поволі формується навколо євроатлантичної спільноти шляхом поступової інтеграції («нашарування»), ці автори вважають найбільш сприятливим сценарієм еволюції світових справ, а цілком негативними сценаріями такої еволюції – сценарій «глобального хаосу» й сценарій «антагоністичної багатополарності» [26, с. 75-78].

Дослідження складних і суперечливих соціальних процесів, на кшталт глобалізації, вимагає комплексних теоретичних підходів, комбінованих методологій, широкого застосування принципу «міждисциплінарності». Глобалізаційні процеси, принаймні на сьогодні, мають насамперед економічний зміст, хоча й справляють суттєвий вплив на решту царин суспільного життя. Однак, вони не можуть досліджуватися винятково методами економічної науки. В цьому контексті, провідна вітчизняна економістка Г. Пилипенко стверджує, що сучасний світ є складним і неповторним і не є тільки світом економіки. Тому й шлях економічного детермінізму, на її думку, є одностороннім, оскільки економічна система постає лише частиною міжсистемного комплексу суспільства [17, с. 13, 38, 40]. Глобалізація є одним із найскладніших і всеосяжних процесів сучасності. Через те і досліджуватися вона має відповідним чином. Під таким кутом зору, особливого значення набуває інтердисциплінарний комплекс «глобалістики» та міжнародна політична економія, що також містить суттєвий інтердисциплінарний компонент.

Висновки. Причини економічного занепаду народів і держав, значною мірою, містяться в цінностях, які вони сповідують. Відоме твердження, що «бідність є культурою» цілком переноситься й на міжнародну арену. У разі такого перенесення, йдеться про готовність і звичку бути залежними, відсталими, периферизованими. Чимало країн і народів залишаються зневаженими

на міжнародній арені не через те, що не можуть подолати цей свій принизливий статус, а тому, що інакшими себе просто не уявляють – вони периферійні вже на рівні цінностей.

Глобалізаційні процеси мають очевидний уніфікуючий ефект в усіх сферах (економічній, політичній, культурній). Причому, уніфікація ця зовсім не абстрактна й анонімна і відбувається на основі ціннісних та інституційно-нормативних зразків домінуючих держав, передусім, євроатлантичного світу. Глобалізація передбачає нерівність та постійну й жорстку конкуренцію в усіх царинах суспільного життя, включно зі сферою цінностей. Водночас, ціннісні суперечності розпалюють нові осередки конфліктів у міжнародних відносинах та нові лінії поділів чи навіть розколів. Подібна ситуація генерує нестабільність і шкодить передусім світовому економічному розвитку. Релігійні й ідеологічні війни та розбрат породжують бідність і відсталість, унеможливають торгівлю й інвестиційний процес, підривають ресурсний та науково-технологічний потенціал.

Ціннісні конфлікти викликані глобалізацією не зводяться винятково до конфліктів між цивілізаціями. Ідеологічні суперечки також бувають доволі руйнівними і можуть, про що свідчить досвід минулої «постбіполярної» епохи, навіть розколоти світ. Нарешті, зберігають своє значення й ціннісні конфлікти на рівні національному, які виникають внаслідок реакції національних економічних, політичних, культурних систем на глобалізаційний поступ. Водночас, саме цивілізаційний та національно-культурний опір зумовленим глобалізацією – культурній асиміляції й ціннісному нівелюванню, дають можливість нейтралізувати (принаймні частково) вади глобалізації, зробивши її більш рівною та плюралістичною.

Епоха глобалізації, інноваційності, постіндустріалізму одна з найсприятливіших в історії для розквіту культур і ціннісного плюралізму, а також для розвитку суспільства знань. В нинішній глобально-історичній ситуації особливого значення набуває саме освіта, у її найширшому розумінні. Інноваційна модель розвитку, як найбільш продуктивна в глобалізованому між-

народному середовищі, без культурно-освітньої складової просто неможлива. Економічний «стрибок» в нинішньому тисячолітті започатковується не земельною реформою, не дешевим експортом, не залученням інвестицій, хоча все це має значення, а перетвореннями у системі освіти та мобілізацією культурних факторів розвитку економіки.

Література

1. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV—XVIII ст. / Пер. з фр. Григорій Філіпчук. — К. : Основи, 1997
2. Robertson R. Globalization: Social Theory and Global Culture. London, 1992
3. Гидденс Э. Последствия современности / Гидденс Э. ; [пер. с англ. Г. Ольховикова, Д. Кибальчича]. — М. : Практикс, 2011. — 352 с.
4. Герст П. Сумніви вглобалізації / Пол Герст, Грехем Томпсон; пер. з англ. — К. : К.І.С., 2002. — 306 с.
5. Фукуяма, Ф. Сильное государство: Управление и мировой порядок в XXI веке: [пер. с англ.] / Ф. Фукуяма. — М. : АСТ: АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2006.—220 с.
6. Деррида Ж. Глобализация, мир и космополитизм / Ж. Деррида // Космополис № 2 (8), М., 2004, с. 125-140. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.risa.ru/cosmopolis>
7. Stiglitz J. Globalization and Its Discontents / J. Stiglitz. — N. Y.: W. W. Norton & Company, 2003 — 304 с.
8. S. Amin. Economic Globalism and Political Universalism: Conflicting Issues? // Journal of World-Systems Research, VI, 3, Fall/Winter 2000, Special Issue: Festschrift for Immanuel Wallerstein. — Part II. — pp. 582-622.
9. Дж. Сакс Цена цивилизации. — М.: Изд.-во Института Гайдара, 2012. — 322 с.
10. Sklair L. Sociology of the Global System. Hemel Hempstead, 1991.
11. С. Хантингтон. Столкновение цивилизаций. М. : Эксмо, 2016. — 640 с.
12. Тромпенаарс Ф. Национально-культурные различия в контексте глобального бизнеса / Ф. Тромпенаарс, Ч. Хампден-Тернер. — Минск : Попур, 2004. — 528 с.
13. Павленко Ю. В. История мировой цивилизации. Философский анализ. — 2002. — Киев : Феникс. — 760 с.
14. Пути и перепутья современной цивилизации. / Ю. Н. Пахомов, С. Б. Крымский, Ю. В. Павленко. — Киев, Благотворительный фонд содействия развитию гуманитарных и экономических наук, 1998. - 432 с.
15. Білорус О. Г. Економічна система глобалізму: Монографія. — К. : КНЕУ, 2003. — 360 с.
16. Глобальна економіка XXI століття: людський вимір: монографія Д. Г. Лук'яненко, А. М. Поручник, А. М. Колот та за пр. ред. д-ра екон. наук, проф. Д. Г. Лук'яненко та д-ра екон. наук, проф. А. М. Поручника. — К.: КНЕУ, 2008. — 420 с.
17. Ціннісні орієнтири інституціоналізації економічного розвитку : кол. монографія / За заг. ред. А. О. Задой. — Д. : Державний ВНЗ «НГУ», 2010. — 768 с.
18. Социокультурные факторы экономического развития: монография / под общ. ред. А. Н. Пилипенко; М-во образования и науки Украины, Нац. горн. ун-т. — Днепр : НГУ, 2017. — 182 с.
19. Пилипенко Г. М., Литвиненко Н. И. Украинская ментальность в координатах исследовательской программы Г. Хофстеда / Г. М. Пилипенко, Н. И. Литвиненко // Економічний вісник Національного гірничого університету — №2. — 2015. — С. 14-22.
20. Ксензова В. Е., Ксензов С. В., Крижановская Е. В. Особенности белорусской ментальности / В. Е. Ксензова, С. В. Ксензов, Е. В. Крижановская // Економічний вісник Національного гірничого університету. — №2. — 2015. — С. 23-31.
21. Філіпенко А. С. Глобальні форми економічного розвитку: історія і сучасність / А. С. Філіпенко. — К. : «Знання», 2007. — 670 с.
22. Сиденко В. Р. Глобализация — европейская интеграция — экономическое развитие: украинская модель. Том 1. Глобализация и экономическое развитие / В. Р. Сиденко. — К. : Феникс, 2008. — 376 с.
23. Данилишин Б. М. Не бачу жодного ідеологічного розколу в Раді / Б. М. Данилишин // «Інтерфакс-Україна». — 23.03.2017 [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://ua.interfax.com.ua/news/interview/411148.html>.
24. Міжнародна економіка : підручник / Д. Г. Лук'яненко, А. М. Поручник, Я. М. Столярчук. — К. : КНЕУ, 2014. — 762 с.
25. Кононенко С. Форми політологічного розуміння міжнародних відносин : монографія / С Кононенко ; НАН України, Ін-т всесвітньої історії. — К., 2012. — 899 с.
26. Власюк О. С. Кремлівська агресія проти України: роздуми в контексті війни : монографія / О. С. Власюк, С. В. Кононенко. — К. : НІСД, 2017. — 304 с.

References

1. Brodel, F. (1997). *Materialna tsyvilizatsiya, ekonomika i kapitalizm, XV—XVIII st. [Material civilization, economics and capitalism, XV-XVIII centuries]*, Kyiv: «Osnovy», [in Ukrainian].
2. Robertson, R. (1992). *Globalization: Social Theory and Global Culture*. London, [in English].
3. Giddens, E. (2011). *Posledstviya sovremennosti [Consequences of the present]*. M.: Praxis, [in Russian].
4. Herst, P. (2002). *Sumnivy v hlobalizatsiyi [Doubts in Globalization]*. Kyiv: K.I.S., [in Ukrainian].
5. Fukuyama, F. (2006). *Silnoye gosudarstvo: Upravleniye i mirovoy poriyadok v XXI veke [Strong state: Management and world order in the XXI century]*/ M: ACT: ACT MOSKVA: KHRANITEL, [in Russian].
6. Derrida, Zh. (2004) *Globalizatsiya, mir i kosmopolitizm [Globalization, Peace and Cosmopolitanism]*. *Kosmopolis № 2 (8)*, p. 125-140, available at: <http://www.risa.ru/cosmopolis>, [in Russian].

7. Stiglitz, J. (2003). *Globalization and Its Discontents*. N. Y.: W. W. Norton & Company, [in England].
8. Amin, S. (2000). Economic Globalism and Political Universalism: Conflicting Issues? *Journal of World-Systems Research*, VI, 3, Fall/Winter Special Issue: Festschrift for Immanuel Wallerstein, Part II, [in England].
9. Saks, Dzh. (2012). *Tsena tsivilizatsii [The Price of Civilization]*. M.: Izd-vo Instituta Gaydara, [in Russian].
10. Sklair, L. (1991). *Sociology of the Global System*. Hemel Hempstead, [in England].
11. Khantington, S. (2016). *Stolknoveniye tsivilizatsiy [Clash of civilizations]*. M.: Eksmo, [in Russian].
12. Trompenaars, F. (2004). *Natsionalno-kulturnyye razlichiya v kontekste globalnogo biznesa [National-Cultural Differences in the Context of Global Business]*. Minsk: Popuri, [in Russian].
13. Pavlenko, Yu.V. (2002). *Istoriya mirovoy tsyvilizatsii. Filosofskiy analiz [The history of world civilization. Philosophical analysis]*. Kyiv: Feniks, [in Russian].
14. Pakhomov, Yu.N., Krymskiy S.B. & Pavlenko, Yu.V. (1998). *Puti i pereputya sovremennoy tsivilizatsii [Roads and crossroads of modern civilization]*. Kyiv: BF «Mezhdunarodnyy delovoy tsentr», [in Russian].
15. Bilorus, O.H. (2003). *Ekonomichna systema hlobalizmu [The Economic System of Globalism]*. K.: KNEU, [in Ukrainian].
16. Lukianenko, D.H., Poruchnik, A.M. & Kolot, A.M. (2008). *Hlobalna ekonomika XXI stolittya: lyudskyy vymir [The Global Economy of the 21st Century: The Human Dimension]*. K.: KNEU, [in Ukrainian].
17. Zadoia, A. O., Bratuta, O. H., Vengerska, N. S., Harshyna, O. K., Holets, T. A., Horniak, O. V. et al. (2010). *Tsinnisni orientyry instytutsionalizatsii ekonomichnoho rozvytku [Values of institutionalization of economic development]*. Dnipro: Derszavnyy VNZ «NHU», [in Ukrainian].
18. Pylypenko, H., Litvinenko, N., Pylypenko, Yu. & other (2017). *Sotsiokulturnyye faktory ekonomicheskogo razvitiya [Sociocultural factors of economic development]*. Dnipro: NGU, [in Russian].
19. Pylypenko, H. M., Lytvynenko, N. Y. (2015). *Ukraynskaya mentalnost v koordynatakh yssledovatel'skoy prohrammy H. Khofsteda [Ukrainian mentality in the coordinates of G. Hofstede's research program]*. *Ekonomichnyy visnyk Natsionalnoho hirnychoho universytetu*, 2, 14-22, [in Ukrainian].
20. Ksenzov V.E Ksenzov S.V & Kryzhanovskaya, E. V. (2015). *Osobennosti belorusskoy mentalnosti, [Features of the Belarussian mentality]*. *Ekonomichnyy visnyk Natsionalnoho hirnychoho universytetu*, 2, 23-31, [in Ukrainian].
21. Filipenko, A.S. (2007). *Hlobalni reformy ekonomichnoho rozvytku: istoriya ta suchasnist. [Global Reforms of Economic Development: history and nowadays]*. Kyiv: «Znannia», [in Ukrainian].
22. Sidenko, V.R., (2008). *Globalizatsiya – yevropeyskaya integratsiya – ekonomicheskoye razvitiye: ukrainskaya model. Tom 1. Globalizatsiya i ekonomicheskoye razvitiye [Globalization – european integration – economic development: ukrainian model. Volume 1. Globalization and economic development]*. Kyiv: Feniks, [in Russian].
23. Danylyshyn, B. (2016). *Ne bachu zhodnoho ideolohichnogo rozkolu v Radi. [I don't see any ideological split in the Parliament]*. «Interfaks-Ukraina». Retrieved from <https://ua.interfax.com.ua/news/interview/411148.html> [in Ukrainian].
24. Lukianenko, D.H., Poruchnik, A.M. & Stoliarchuk, Ya.M. (2014). *Mizhnarodna ekonomika [International Economics]*. Kyiv: KNEU, [in Ukrainian].
25. Kononenko, S (2012). *Formy politolohichnoho rozuminnya misznarodnih vidnosyn [Forms of political science understanding of international relations]*. NAN Ukrainy, In-t vsesvitnoi istorii. – Kyiv [in Ukrainian].
26. Vlasjuk, O.S., Kononenko, S.V. (2017). *Kremlivska ahresiya protiv Ukrainy: rozдумы v kontexti viyny [Kremlin aggression against Ukraine: reflections in the context of the war]*. Kyiv: NISD, [in Ukrainian].

ЦЕННОСТНО-КУЛЬТУРНЫЕ АСПЕКТЫ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

И. Ю. Гузенко, к. э. н., доцент, НТУ «Днепропетровская политехника»

В статье, на теоретико-методологическом уровне, доказано, что такие комплексные и всеобъемлющие процессы мирового масштаба как глобализация, следует рассматривать в рамках когнитивных схем и на основании методологий различных общественных наук: общей социологии, социальной философии, международной политической экономики, политологии, истории, культурологии.

Определена возрастающая роль ценностно-культурных факторов международно-экономического взаимодействия и внешнеэкономической деятельности в условиях глобализации.

Продemonстрирована, так же возрастающая, комплексность и разнообразие мотивов социального действия субъектов международных экономических отношений в глобальной среде, которые (мотивы) формируют сложные и одновременно исторически изменяющиеся мотивационные конфигурации. Отмечен ценностно-культурный аспект экономической гло-

бализации, которая: провоцирует ценностные конфликты; производит ценностные конвергенции; создает исторические предпосылки для ценностного разнообразия и глобального расцвета культурного плюрализма.

Выделены два основных типа ценностных противоречий в условиях глобализации, которые оказывают непосредственное влияние на сферы мировой экономики и мировой политики: конфликты на культурно-цивилизационном уровне и конфликты на уровне национально-культурном. Отмечена роль культурно-образовательного фактора формирования инновационной модели национального развития и национального общества знаний, как наиболее перспективных форм существования в условиях глобализированной и постиндустриальной современности.

Рассмотрены ценностно-культурные аспекты объективных противоречий, порожденных глобализацией.

Анализ широкого круга источников позволил сделать вклад в формирование «аксиологии глобализации», как неотъемлемой части междисциплинарной науки глобалистики.

Ключевые слова: глобализация, глобализационные противоречия, мировая экономика, мировая политика, внешнеэкономическая деятельность, национальная экономика, цивилизация, национальная культура, международная политическая экономия.

CULTURAL-VALUE ASPECTS OF ECONOMIC GLOBALIZATION

I. Yu. Huzenko, Ph. D (Econ.), Ass. Professor, Dnipro University of Technology

The article, at the theoretical and methodological level, proved that such complex and comprehensive global processes as globalization should be considered in the framework of cognitive schemes and on the base of methodologies of various social sciences: general sociology, social philosophy, international political economy, political science, history and culturology.

The growing role of cultural-value factors of international economic interaction and foreign-economy action in the context of globalization is studied.

The growing complexity and variety of motives of social action of subjects of international economic relations in the global environment, which (motives) compose complex and historically variable motivational configurations, are also demonstrated. The cultural-value aspects of economic globalization are defined in a triple way. These aspects, at the same time, unleash value conflicts; produce value convergence; create historical prerequisites for value diversity and the global prosperity of cultural pluralism.

Two main types, caused by globalization, value contradictions, which have a direct impact upon the fields of the world economy and world politics (conflicts at the cultural and civilizational level, on the one hand, and conflicts at the national and cultural level, on the other hand) are distinguished. The role of the cultural-education factor in the building of the innovative model of national development and the national society of knowledge, which are the most appropriate forms of existence in globalized and post-industrial Modernity, is emphasized.

The cultural-value aspects of the objective contradictions caused by globalization are regarded.

Analyses of a wide range of sources made possible to contribute to the formation of the «axiology of globalization» as an integral part of the interdisciplinary science of global studies.

Keywords: globalization, globalization contradictions, world economy, world politics, foreign economic activity, national economy, civilization, national culture, international political economics.

Надійшла до редакції 12.12.2018 р.

**ВЗАЄМОДІЯ ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ В СУСПІЛЬСТВІ:
РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ДОСЯГНЕНЬ ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ**

*Г. М. Пилипенко, д. е. н., професор, НТУ «Дніпровська політехніка», annapylp@ukr.net,
В. Л. Смесова, к. е. н. доцент, ДВНЗ «Український державний хіміко-технологічний
університет», smesova_vl@ukr.net*

Стаття присвячена виявленню теоретико-методологічних проблем, які мають місце у дослідженні гармонізації економічних інтересів. На основі аналізу еволюції поглядів мислителів минулого і сучасності на взаємодію економічних інтересів в суспільстві встановлено існування доволі широкої амальгами думок, ідей та концептуальних підходів, що були висунуті в даній царині представниками різних напрямів економічної науки. У ході дослідження виявлено чотири основні логіко-теоретичні лінії, які сформувались у процесі наукового пошуку умов та механізму гармонізації економічних інтересів.

Перша лінія – це формування уявлень про існування взаємозв'язку і взаємозалежності економічних інтересів, що поставило перед науковцями проблему пошуку механізму їх координації. Друга лінія – це питання щодо створення такого механізму. У цьому напрямку виокремлено підходи, згідно яких або вважається, що інтереси гармонізуються завдяки дії об'єктивних економічних законів і безпосередньо через ринковий механізм саморегулювання, або наголошується на неможливості гармонізації в автоматичному режимі. Психологічні особливості людей, їх моральна недосконалість, схильність до афективних і нелогічних дій не можуть бути урегульованими ринком. Для вирішення даної проблеми залучається зовнішня сила, якою у різних дослідників виступає мораль, держава, право, соціокультурні інститути. Третя лінія – вирішення питання про спроможність держави ефективно впливати на гармонізацію інтересів. З цього приводу науковці вивили досить різні позиції – від впевненості в ефективності державного впливу на умови реалізації економічних інтересів до виявлення «провалів» держави. Четверта лінія – це інтуїтивні уявлення мислителів про відтворення економічних інтересів, яке знаходить свій прояв у постійній повторюваності ситуації руху доходів і продукту, що відбувається у суспільстві під тиском прагнення до благополуччя кожного суспільного класу. Показано практичну значущість ідеї про існування відтворення економічних інтересів, яка дозволяє встановити зумовленість реалізації інтересів об'єктивними суспільними чинниками.

Ключові слова: економічні інтереси, взаємодія економічних інтересів, гармонізація економічних інтересів, відтворення економічних інтересів, теоретичні концепції гармонізації економічних інтересів.

Постановка проблеми. Історія розвитку уявлень про економічні інтереси суб'єктів розпочинається ще з античних часів і знаходить свій прояв у сфері досліджень джерел суспільного прогресу. Намагаючись відшукати «рушійні пружини» поступу суспільства до кращого стану, мислителі зосередили свою увагу на людині як носії потреб і, водночас, суб'єкті діяльності з їх задоволення. «Найближчий погляд на

історію, – вказував Г. Гегель, – переконує нас у тому, що дії людей виникають з їх потреб, пристрастей, їх інтересів...» [1, с.73]. Мислителі минулого добре розуміли, що індивіди не реалізують свою діяльність поза суспільством – кожен крок на шляху задоволення індивідуальних потреб перетинається з діяльністю інших осіб, які також прагнуть до реалізації своїх економічних цілей.

Тому в реальному житті має місце складне переплетіння, взаємодія інтересів, яка часто носить суперечливий характер. Усвідомлюючи складність і взаємозалежність дій людей, що прагнуть реалізувати свої інтереси, науковці намагалися віднайти ті механізми, за рахунок яких можна було б узгодити індивідуальні рішення і, тим самим, забезпечити поступ суспільства до кращого стану. Саме тому гармонізація особистих інтересів є тією проблемою, яку прагнуло вирішити не одне покоління мислителів. «Подібно до того, – писав П. Стрітен, – як Кеплер був натхненний ідеєю гармонії, коли намагався відкрити закони, що управляють рухом планет, ранні економісти були захоплені ідеєю існування гармонії інтересів в суспільстві, яка дозволяла сформулювати економічні закони» [2, с.128].

Незважаючи на той факт, що абсолютно у всіх напрямках економічної думки представлені ідеї щодо вирішення проблеми гармонізації економічних інтересів, остаточного вирішення дана проблема так і не дістала. І на сьогодні серед науковців не існує одностайності з приводу того, яким має бути механізм дієвого узгодження економічних інтересів і яким чином його можна створити в суспільстві. Як свідчить історія, саме ці проблеми виявились чи не «вічними» для наукового пошуку в економічній науці. Цілком логічним є питання, в чому полягає та складність, з якою пов'язаний процес дослідження даної проблематики?

Формулювання мети статті. Для вирішення багатьох питань, які виникають у площині практичної реалізації ідеї гармонізації економічних інтересів, необхідно прослідкувати еволюцію поглядів на дану проблематику з метою виявлення домінантних теоретико-методологічних підходів та діагностики їх дієвості. Така робота дозволить зрозуміти вузлові проблеми даної теорії та сформулювати адекватний спосіб їх вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Звернення мислителів минулого до ідеї гармонізації економічних інтересів є найбільш розповсюдженим в історії економічної думки. Поряд з цим ми не зустрічаємо прийнятної кількості більш менш ґрунтовних досліджень цієї історії в тому вигляді, в якому б ці ідеї були представлені кон-

центровано та проаналізовані на предмет існуючих проблем та дієвості методології аналізу, що була застосована тим чи іншим мислителем. Найбільш цікавими з даної точки зору є невеликі за обсягом есе А. Хіршмана «Інтереси» та Д. Монро «Власний інтерес», опубліковані в «The New Palgrave» у 1987 р. В цих роботах дослідники представляють основні віхи розвитку уявлень про інтереси економічних агентів (А. Хіршман) та проблеми поєднання моральних спонукань і егоїстичних прагнень індивідів (Д. Монро) [2].

Дослідження проблеми гармонізації економічних інтересів через аналіз їх взаємозв'язку і взаємозалежності в історичній ретроспективі є вкрай важливою сферою економічної теорії, оскільки дозволяє виявити існуючі проблеми та оцінити дієвість методологічних прийомів, що застосовувались при їх вирішенні. Це відкриває можливість більш результативних досліджень сучасного стану проблеми, яка полягає у створенні дієвого механізму узгодження економічних інтересів суб'єктів економічної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Незважаючи на велике розмаїття робіт з даної проблематики, очевидним є те, що серед всіх ідей про гармонізацію інтересів як головний принцип існування суспільства на особливу увагу заслуговують підходи, реалізовані економістами-класиками XVI – XVII ст., і в першу чергу, Р. Кантільйоном і Ф. Кене. Саме ці мислителі вперше вказали на той факт, що інтереси одних осіб залежать від інтересів інших, а значить, завданням науки є пошук умов, за яких вони взаємонакладаються один на одного. В «Есе про природу торгівлі взагалі» (1730 р.) Р. Кантільйон вказує, що всі соціальні прошарки суспільства і всі люди в державі здійснюють задоволення своїх потреб або збагачуються за рахунок землевласників. Вчений зображує розподіл продукту землі як безперервну послідовність виплат і поставок, яка відбувається між фермерами, ремісниками, найманими працівниками, торговцями, підприємцями і землевласниками. Кожний отриманий дохід закладає основу задоволення потреб певної групи населення і такий колоподібний рух є постійним. Ця ідея набула подальшого розвитку в «Еконо-

мічній таблиці» (1758 р.) Ф. Кене, де вченим було показано, що чистий продукт, вироблений у сфері сільськогосподарського виробництва, обмінюється і розподіляється між класами таким чином, щоб кожен клас мав все необхідне для постійного продовження своєї життєдіяльності. Через демонстрацію кругообігу продукту й доходів Ф. Кене показав, що кожен суспільний клас живе за рахунок іншого – тому має місце взаємодоповнюваність інтересів. Поступ до постійного повторення умов задоволення інтересів забезпечує, на думку вченого, клас землевласників. Отже, його процвітання є запорукою добробуту інших класів.

Безумовно, Ф. Кене не ідеалізує людину, наділену страстями й прагненнями, які спонукають її до зловживання нуждою інших заради власного благополуччя. Однак, всі ці страсті й прагнення не набувають тієї сили, коли «неусвідомлений інтерес міг би спричинити [дії], що знижують суспільний дохід, а тим самим завдається шкода міцності суспільства». Людська природа, на думку Ф. Кене, гармонізується в суспільстві за рахунок підпорядкування осіб фізичним і моральним законам. «Посередництвом правильного сполучення праці і приватних інтересів ці непорушні закони формують моральне й політичне тіло суспільства, навчаючи людей сприяти з можливо з більшим успіхом загальному благу і забезпечувати його розподіл між різними суспільними класами. Ці основні закони не людського походження, вони встановлені Творцем природи раз і назавжди для постійного відтворення й розподілу благ, необхідних для потреб людей, поєднаних у суспільство і підпорядкованих порядку, який предписує їм ці закони [3, с.460].

При цьому Ф. Кене чітко вказує, що на сторожі природного порядку має стояти правитель, який забезпечує умови його підтримання. «Закони і верховна влада, – пише вчений, – мають забезпечувати власність і свободу, а там, де цього немає – закони і влада покровительствують і забезпечують узурпацію сильних, знищуючи власність і свободу слабких» [3, с.336]. Таким чином, гарантом гармонії економічних інтересів у системі Ф. Кене є держава, що стоїть на варті власності й свободи, а обмежувачем егоїс-

тичної поведінки суб'єктів виступає мораль. Це положення є дуже важливою особливістю поглядів Ф. Кене, оскільки саме в ньому розкриваються необхідні умови забезпечення природного порядку, а саме: механізм примусу до виконання правил, які встановлені Богом. Без цього важливого елемента вся система взаємодії економічних інтересів втрачає свою дієвість і суспільство перетворюється на Гобсівську «війну проти всіх».

Продовження ідеї про взаємозв'язок інтересів представників різних соціальних класів, їх взаємозалежність та постійну повторюваність у процесі задоволення потреб знаходимо у А. Р. Ж. Тюрго. Однак, у порівнянні з «Економічною таблицею» Ф. Кене, бачимо, що в ній зникає моральний порядок, на якому вибудовує гармонію інтересів Ф. Кене. А. Р. Ж. Тюрго говорить про те, що «...інтерес всіх приватних осіб, звільнений від всіляких утисків, неминуче співпадає з усіма видами суспільної користі. Що стосується завдання, яке полягає в тому, щоб перешкодити приватним особам наносити один одному збитки, то очевидно, достатньо того, щоб держава завжди захищала природну свободу продавця продавати, а покупця купувати» [3, с.557]. Таким чином, у системі А.Р.Ж. Тюрго єдиним суб'єктом, що гарантує безконфліктну взаємодію економічних інтересів і її постійну повторюваність є держава, яка ухвалює закони і захищає права власності й свободу.

У подальших дослідженнях гармонії економічних інтересів класичної школи найбільшої значущості набула, безумовно, концепція «невидимої руки» А. Сміта, в якій показано, що загальний інтерес і суспільний добробут можуть забезпечуватися діями багаточисельних ізольованих агентів, що керуються власним інтересом. А. Сміт підтримує тезу фізіократів про безперервний рух і взаємозалежність доходів, стверджуючи що «земля, праця і капітал породжують три головні класи у кожному цивілізованому суспільстві, із доходів яких у кінцевому рахунку вилучається дохід всякого іншого класу» [4, с.173]. Імпульсом до кругообігу у вченого виступає вже не сільське господарство, а продуктивна праця, застосована у будь-якій сфері виробництва.

У першій і другій книгах «Багатства

народів» (1776 р.) А. Сміт демонструє «процес поділу продукту праці між різними класами народу» і послідовно проводить думку про взаємодію і взаємодоповнюваність інтересів кожного класу. Із цієї моделі слідує, що обмін народжується із егоїстичних інтересів і саме егоїстичний інтерес є причиною позитивних результатів поділу праці. Останній, на думку А. Сміта, робить можливим виробництво багатства в розмірі, достатньому для того, щоб фізичні умови і бідність перестали бути перешкодами для суспільного добробуту.

Принципово новим у моделі А. Сміта є те, що досліджувані вченим соціальні класи взаємодіють між собою через рішення окремих індивідів, які переслідують свої егоїстичні цілі. Тобто, ми бачимо вже не просто клас землевласників, безплідний клас або виробничий, які бралися фізіократами у якості нерозчленованої цілісності й одиниці аналізу, а систему, яка складається із окремих економічних агентів-атомів, які приводять її в дію. Взаємодія цих агентів забезпечує у межах держави природний баланс інтересів: «...оскільки кожна окрема людина намагається використати свій капітал так, ...аби продукт її мав найбільшу вартість, остільки вона неодмінно сприяє тому, щоб річний продукт суспільства був максимально високим. Певна річ, зазвичай вона не має наміру сприяти суспільній користі й не усвідомлює, якою мірою сприяє їй, ...вона має на увазі лише власний інтерес... причому в цьому разі, як і в багатьох інших, *невидима рука* (курсив мій В. С.) спрямовує її до мети, що зовсім не входила до її намірів» [4, с.277]. Як бачимо, гармонія інтересів у А. Сміта відбувається автоматично, «за спинами учасників економічних взаємодій».

Моральний порядок і держава, які відігравали важливу роль у моделях гармонізації інтересів попередників А. Сміта, були виведені мислителем за межі економічної науки. І хоча сьогодні в наукових колах час від часу розгортається дискусія з приводу того, що А. Сміт був, в першу чергу, моральним філософом і тільки потім економістом – факти говорять про те, що саме А. Сміт сприяв відриву моралі від економіки. Перш за все, не слід забувати, що між «Теорією моральних почуттів» (1754 р.) і «Багат-

ством народів» (1776 р.) лежить більше, ніж 20 років. А це занадто великий проміжок часу для історії Англії, яка швидкими темпами формувала свою промисловість, утверджувала ринкову форму взаємозв'язку виробників і споживачів, перетворюючись на комерційну систему. Як сучасник цих перетворень А. Сміт безумовно еволюціонував у своїх поглядах: зосереджувався більшою мірою на комерційній стороні справи, ніж на моральній.

У «Багатстві народів» ми не зустрічаємо жодного слова про якісь людські чесноти – у цій роботі мова йде виключно про егоїзм. Різка грань між страстями й економічним інтересом, які узгоджувалися у фізіократів природним порядком, у А. Сміта починає стиратися – дослідник використовує ці поняття сумісно й взаємозалежно. На це вказує Я. Вінер, говорячи, що «гармонічний порядок природи безмежно панує в Теорії моральних почуттів, але аж ніяк не в «Багатстві народів» [5, с.233]. Та й сама «Невидима рука» – це свого роду риторична прикраса тексту великого мислителя, яка згадується ним тільки один раз у другому розділі книги, в якому мова йде про обмеження ввозу із-за кордону певних продуктів. Однак, на нашу думку, поява такого пасажу не є випадковою. Як зазначає багато авторитетних дослідників, принцип невидимої руки дозволив А. Сміту увести в свою систему фантом – безликого суб'єкта, який відповідає за упорядкування егоїстичних інтересів в суспільстві. У подальшому економісти будуть говорити про невидиму руку як ринковий механізм саморегулювання, однак, у самого А. Сміта такого змістовного наповнення даного терміна ми не зустрічаємо.

Загалом, для «Багатства народів» характерні значні суперечності: відкинувши владу й мораль як гарантів гармонізації інтересів в суспільстві, А. Сміт постійно зустрічався з труднощами практичного порядку. Це відобразилося на тому, що дослідник то проголошує вільну гру економічних інтересів, то схиляється до державного регулювання і навіть моралізаторства. Наприклад, всупереч ідеї ринкового саморегулювання вчений стверджує: «Якщо держава зможе підтримувати необхідний баланс *інтересів* (курсив мій В. С.), то зазвичай не буде необ-

хідним, щоб інтереси власності й бідноти знаходились у суперечності. Звичайно, оскільки народ усвідомить і застосує принципи народження багатства, заробітки будуть зростати й економіка високих заробітних плат збільшить рівень споживання, а відповідно, і виробництва по зростаючій спіралі» [6, с.206]. Як зазначає Л. Дюмон, «...про ці суперечності говорив ще К. Маркс. У свою чергу, Хелвей показав межі «природної гармонії інтересів в «Багатстві народів», а Я. Вінер і Розенберг навіть склали список тих положень, в яких А. Сміт залучає до вирішення конфлікту інтересів державу, яка, за логікою його ж дослідження, не повинна втручатися в економічний процес» [6, с. 119–120]. Ми бачимо, що А. Сміт, побудувавши на перший погляд ідеальну модель гармонізації інтересів, так і не зміг обійтись без сторонньої сили, яка буде поряд з ринком забезпечувати цей процес. Отже, у системі гармонізації інтересів суспільства, створеній А. Смітом, існує все та ж взаємозалежність суб'єктів і постійна повторюваність, однак вона встановлюється, по-перше, між атомізованими егоїстичними особами і, по-друге, сама по собі, без зовнішнього втручання, автоматично.

У подальших дослідженнях положення А. Сміта про те, що загальний інтерес і суспільний добробут можуть забезпечуватися діями чисельних ізольованих агентів, які керуються власним інтересом, було розвинуто представниками пізньої класичної політичної економії, погляди яких в історії економічної думки було поєднано в так звані теорії економічної гармонії.

Ж. Б. Сей, розглядаючи виробництво як природний процес, прийшов висновку, що в ньому головну і самостійну роль відіграють праця, земля й капітал, які створюють вартість і, водночас, формують доходи своїм власникам. При цьому чітко вказується, що між економічними інтересами власників факторів виробництва відсутні будь-які антагонізми, оскільки доходи, які отримуються, мають походження із зовсім різних джерел і в силу цього «не знаходяться один з одним у ворожому зв'язку, так як взагалі не знаходяться ні в якому внутрішньому зв'язку» [7, с.77]. Ж. Б. Сей на відміну від інших представників класичної школи вже

не наголошує на прямій взаємозалежності економічних інтересів економічних суб'єктів. У вченого і суб'єкти, і їх економічні інтереси, і доходи, які вони отримують внаслідок реалізації останніх, є автономними і такими, що узгоджуються завдяки дії об'єктивних економічних законів і конкуренції.

Ф. Бастіа продовжує ідеї Ж. Б. Сея. У своїх поглядах на взаємодію інтересів вчений виходить з того, що суспільство функціонує завдяки тому, що люди добровільно або примусово надають один одному послуги суспільного або приватного характеру. Якщо суспільні послуги (ті, що предписуються і регламентуються законом) часто страждають непорушністю і можуть перетворитися на суспільні утиски, то приватні послуги, будучи справою доброї волі й особистої відповідальності, розвиваються за законами прогресу, – вважає дослідник. Головним серед таких законів є «закон гармонії інтересів: інтереси, надані самі собі, прагнуть до гармонічного сполучення, до прогресивного переважання суспільного інтересу» [8, с.191]. Ф. Бастіа стверджує, що всі соціальні гармонії зосереджені в двох принципах – власності і свободі. Якщо люди діють в межах об'єктивних законів (вчений називає їх провіденціальними, так як вони встановлені Проведінням), не виходять за межі своїх прав і обмінюються послугами вільно й добровільно, то це говорить про те, що тут явно помічається узгоджена дія законів, що формують гармонію. Слід звернути увагу на той факт, що в теорії Ф. Бастіа ми вбачаємо дещо нові аспекти. По-перше, на відміну від А. Сміта, який виводить мораль «за дужки» свого дослідження, Ф. Бастіа залучає до аналізу психологічні особливості людей, які можуть спричинити порушення гармонії. «Людина наділена вільною волею, і, відповідно, вона є вразливою, – вказує вчений. Вона може підпадати під вплив невігластва і пагубних страстей, оскільки воля, якщо вона веде до омани, заважає дії економічних законів. Людина може їх не знати, ігнорувати, спотворювати, відволікати їх від кінцевої мети, від їхнього призначення» [8, с.268]. І далі: «Закони припускають зло тільки тому, що здійснюють їх люди, тобто істоти, які підпадають

під вплив помилок і страждань. Однак зло в соціальному механізмі має і свою задачу, а саме обмежувати і знищувати само себе, попереджуючи людей про небезпеку, допомагаючи їм виправляти помилки, даючи їм досвід, просвітництво, тобто удосконалення» [8, с.371]. Ці роздуми вченого утверджують думку про те, що діяльність людей може порушити гармонію, однак дія законів породить такі явні негативні наслідки їхньої недобросовісної діяльності, що люди самі зрозуміють свої помилки і стануть на шлях виправлення. Ф. Бастія не обмежується у цьому сенсі дією виключно природних сил, а залучає у процес відновлення гармонії свідомий фактор – просвітництво і вважає, що спрямування всіх порушників на шлях справедливості – це «єдине завдання уряду... – далі гармонія будується само по собі, а всілякі урядові дії з її будівництва тільки її порушують» [8, с.373].

Таким чином, теорія Ф. Бастія певним чином поєднує ідеї ранніх представників класичної школи і відзначається своєрідним їх удосконаленням. Вчений базується на принципі невидимої руки А. Сміта, взаємозв'язок між індивідами в суспільстві будує на основі обміну послугами, однак, своєрідним чином відроджує ідею фізіократів про необхідність сторонньої сили, що буде узгоджувати недоброчесні прагнення людей. Той елемент, який випав із економічної системи А. Сміта і кожного разу породжував суперечність його ідей, був повернений Ф. Бастія на своє законне місце. Цим елементом, як і у фізіократів, виступає держава, яка має на меті підтримувати всілякі свободи і всі види власності, захист всіх індивідуальних прав, попередження правопорушень – одним словом всього того, що стосується суспільної безпеки» [8, с.364].

Отже, всі представники класичної школи відзначали існуючу залежність одних інтересів від інших, яка постійно повторювалась у кожному акті виробництва й обміну. Поряд з цим ми віднаходимо, що у своїх теоретичних побудовах вони тим чи іншим чином зустрічалися з проблемою узгодженості інтересів, яка виникала внаслідок того, що люди не були досконалими у моральному відношенні, діяли передусім задля власної вигоди і постійно порушували існуючу

гармонію. Як би не відрізнялися між собою погляди мислителів, у всіх розглянутих нами теоріях для вирішення цієї проблеми залучалася третя сила: поряд із приватним інтересом та регулюючою дією об'єктивних економічних законів на авансцені людських взаємодій з'являється держава, яка примушує суб'єктів слідувати встановленому цими законами порядку. У силу цього всі розглянуті нами теорії класиків можуть бути поєднані в групу, яку ми умовно називаємо теорії просвітницького інтересу як відображення того, що гармонія інтересів в суспільстві досягалася за умови розуміння людьми необхідності моральної поведінки. Власне, тільки у А. Сміта ми не знаходимо цієї упорядковуючої сили: вчений постійно переконує, що добропорядні громадяни ні в якому разі не повинні перейматися почуттям провини за прагнення реалізувати свої егоїстичні наміри, оскільки реалізуючи саме їх, «людина часто реальніше служить інтересам суспільства, ніж тоді, коли свідомо прагне це робити» [4, с.277]. Така позиція вченого, як вже зазначалося нами, породжувала великі суперечності його теорії, через що не завжди вдавалося поєднати інтереси через механізм саморегулювання.

Інша група економістів-класиків, до яких ми відносимо Д. Рікардо, Т. Мальтуса, Ж. Сісмонді, вже не вела мову про безконфліктність інтересів в суспільстві і її відтворювальний характер, а виокремлювала їхню протилежність. Це було пов'язано з новими соціально-економічними умовами, що стали наслідком промислового перевороту в Англії і виходу на авансцену історичного процесу промислової буржуазії. Саме у цей період остаточно була сформована класова структура капіталістичного суспільства, більш рельєфно окреслилась специфіка економічних інтересів кожного класу.

Д. Рікардо, на відміну від своїх попередників, підкреслює наявність суперечностей між класами буржуазії і найманих працівників, а також їхнє протистояння класу землевласників. Однак, вчений вважав ці суперечності цілком природними, оскільки вони є умовою існування й джерелом подальшого розвитку суспільства.

У своєму вченні Д. Рікардо розвиває головну тезу А. Сміта про те, що прагнення

людей до власної вигоди за умов вільної конкуренції і панування свободи перебуває в гармонії з інтересами нації. Однак, слід звернути особливу увагу на той факт, що власна вигода у Д. Рікардо – це, перш за все, вигода промислової буржуазії. З цього слідує, що інтереси нації повною мірою співпадають тільки з економічними інтересами промисловців. Таке бачення суспільної «гармонії» було цілком співзвучне часу, в якому жив і творив Д. Рікардо: закладаючи основи фабрично-заводської індустрії і запроваджуючи нові технології й організацію виробництва, саме промислова буржуазія у той історичний період сприяла суспільному прогресу.

Дж. С. Мілль вирішує проблеми розвитку через вплив на економічні інтереси суб'єктів, які реалізуються, передусім, у власності і свободі. Вчений переконаний, що поступово суперечності інтересів капіталістів і найманих працівників будуть витіснені відносинами партнерства, оскільки «рано чи пізно для класу роботодавців виявиться неможливим жити в тісному і постійному контакті з людьми, чий інтереси і почуття ворожі стосовно до них» [9, с.767]. Цікавим є те, що вчений намагається охопити у своєму аналізі доволі широке коло факторів, які не дозволяють гармонізувати інтереси суб'єктів в суспільстві. У поле його досліджень потрапляють виховання й освіта як засоби зростання інтелектуальних якостей робітників, мораль як вимога розвивати в людях розсудливість та інші чесноти, ідеологія як інструмент формування уявлень про справедливість і правила добропорядної поведінки. Отже, Дж. С. Мілль у своєму підході до гармонізації інтересів виявляє і ринкове саморегулювання, і схильність до держави як суб'єкта їх забезпечення, і до класової взаємодії, і до формування просвітницького економічного інтересу. Такі погляди явно виходять із того, що дослідник виступив як систематизатор всього того, що було створено у класичній політекономії з приводу даної проблематики. Відповідно, можемо стверджувати, що проблема гармонізації економічних інтересів все ще не отримала свого вирішення.

Розвиток суспільства у першій половині XIX ст. різко змінив ситуацію в умовах

реалізації економічних інтересів суб'єктів. Становлення фабричної індустрії, з одного боку, сприяло стрімкому зростанню багатства і його концентрації в руках буржуазії, а з іншого – посилювало експлуатацію робітників, які отримували доходи, що ледь покривали витрати на фізичне виживання. За таких умов ідеї про природну суспільну гармонію інтересів все частіше почали піддаватися критиці. Дослідники помічали, що інтереси, тобто прагнення до матеріального багатства, не виявилися настільки «не шкідливими», «невинними» або «м'якими», як дехто думав і стверджував раніше. Навпаки, у прагненні до матеріального багатства раптом віднайшлася підливна сила величезної могутності. Виникла думка, що характер нових рухів, що вивільнилися тим новим суспільним порядком, в якому інтереси отримали свободу і панівне положення, відзначався дикістю і руйнівною силою і що це могло підірвати самі основи суспільного порядку. Всі традиційні цінності стали зазнавати погрози з боку «грубої філософії прибутків і збитків, що забула про Бога», – стверджував Т. Карлейль, і, протестуючи, вказував, що «грошовий платіж – це не єдина форма уз, що пов'язує людину з людиною» [2, с.218].

Квінтесенцією всіх існуючих теорій першої половини XIX ст. про руйнівний характер необмежених економічних інтересів стала теорія К. Маркса і Ф. Енгельса. Досліджуючи еволюцію соціально-економічних формацій дослідники показали, що в кожний історичний період розвитку інтереси в суспільстві постають як антагоністичні інтереси ворожих класів – тих, кого експлуатують, і тих, хто експлуатує. Цей антагонізм набуває крайньої форми загострення в капіталістичному суспільстві, там, де домінує прагнення все більшого виробництва і привласнення додаткової вартості, максимізації прибутку за рахунок експлуатації трудящих. Це, на думку вчених, неминує призведе до зміни існуючого способу виробництва. У боротьбі «... класів і зіткненні їх інтересів полягає рушійна сила всієї новітньої історії...», – писав Ф. Енгельс у роботі «Людвіг Фейєрбах і кінець класичної німецької філософії» [350, с.308].

Такий висновок К. Маркса і Ф. Енгельс

роблять на основі того, що вперше показують об'єктивний характер економічних інтересів, їхню залежність від виробничих відносин. Вчені відходять від суб'єктивного тлумачення інтересів як вольової діяльності людей і наголошують на їх строго матеріальному характері. За визначенням К. Маркса приватний інтерес, «його зміст, як і форма, і засоби здійснення надані суспільними умовами, незалежними від індивідів» [10, с.99]. Відповідно, як підсумував Ф. Енгельс, «економічні відносини кожного даного суспільства проявляються передусім як інтереси» [18, с.271]. Таке бачення економічного інтересу ґрунтується на теоретичному положенні, згідно якого процес праці і виробництва у будь-якому суспільстві здійснюється в межах існуючих виробничих відносин. Тому спосіб сполучення безпосередніх виробників у процесі виробництва благ, а також форма привласнення цих благ залежать від того, яке місце займає людина в соціальній системі: яким є положення класу, соціальної групи і окремого індивіда в цій системі, такими й будуть їх економічні інтереси. Отже, інтереси формуються в межах вже існуючих виробничих відносин і зумовлені місцем людини по відношенню до власності на засоби виробництва. По-суті, економічні інтереси тільки персоніфікують реальні виробничі відносини і у силу цього виступають зовнішньою формою їх прояву. К. Маркс говорить про те, що при всій багатоманітності потреб, індивідуальних смаків і запитів, у капіталістів будуть одні інтереси, а у найманих працівників – інші.

Виходячи із зумовленості економічних інтересів виробничими відносинами К. Маркс і Ф. Енгельс переглядають механізм «невидимої руки» А. Сміта, чітко вказуючи, що суспільний добробут не є результатом прагнень суб'єктів досягти своїх егоїстичних цілей, а є наслідком тих відносин, які вже склалися в суспільстві. «Кожен переслідує... тільки свої приватні інтереси і тим самим ... він служить приватним інтересам всіх, тобто загальним інтересам... приватний інтерес вже сам є суспільно визначений інтерес і може бути досягнутий лише... за допомогою наданих суспільством засобів, тобто, він пов'язаний з *відтворенням цих умов і засобів* (курсив мій – В. С.)», – ствер-

джує К. Маркс [10, с.99]. Дане положення заслуговує на особливу увагу, оскільки в ньому розкривається суспільний механізм реалізації економічних інтересів суб'єктів. Якщо звернутися до розглянутих нами раніше концепцій економістів-класиків, то ми побачимо, що вони послуговували своєрідною методологічною основою марксистського уявлення про взаємодію економічних інтересів. Встановлена фізіократами залежність інтересів одних осіб від інтересів інших, існування постійної повторюваності цього взаємозв'язку в процесі задоволення потреб різних соціальних груп і класів стало висхідною тезою для формування марксистської ідеї про суспільне відтворення. Останнє К. Маркс визначає як постійне повторення і відновлення виробництва.

Говорячи про те, що задоволення потреб людей і власне існування людського суспільства неможливі без систематичного відновлення процесу виробництва, вчений вказує, що в ході цього процесу постійно відтворюються не тільки матеріальні блага, але й умови їхнього виробництва. «Капіталістичні відносини, – стверджує К. Маркс, – це уречевлені відносини, отже, вони можуть відтворюватися, якщо відтворюються засоби виробництва і засоби споживання, які постійно виробляються і привласнюються капіталістами, тобто виробляються як капітал» [12, с.233]. Відповідно, на поверхні процес відтворення виробничих відносин проявляється як рух і взаємодія економічних інтересів власників продуктів, капіталу, робочої сили. Таким чином, приватні інтереси можуть бути реалізовані тільки в тих межах, які визначені існуючими виробничими відносинами, відношенням суб'єктів до засобів виробництва. На основі постійного відтворення економічних відносин створюється основа для відтворення суспільного продукту, капіталу і праці. Одночасно відтворення економічних відносин забезпечує постійний рух економічних інтересів через кругообіг форм реалізації власності.

Розглядаючи процес суспільного розвитку К. Маркс розкриває діалектику продуктивних сил і виробничих відносин, показує, що протягом історичного процесу постійно відбувається відтворення матеріальних благ (суспільного багатства), продукти-

вних сил (робочої сили, засобів виробництва, природних ресурсів) і виробничих відносин. У межах останніх постійно відтворюються й інтереси окремих суб'єктів і соціальних класів. Реалізація інтересів пануючого класу спрямована на повну реалізацію прав власника, отримання влади над робочим («революційним») класом, привласнення (відчуження) і постійне відтворення національного багатства. А реалізація інтересів робітника має своїм підсумком отримання трудового доходу. Отже, передусім відносини між класами з приводу отримання власності й формують зміст виробничих відносин. На основі цього загострюється антагонізм інтересів привласнюючого і виробничого класів.

Відносини з виробництва, розподілу, обміну та споживання переплітаються з конфліктами економічних інтересів, які засновані на соціально-класових протиріччях власників засобів виробництва і виникають на основі експлуатації праці. У капіталістичному господарстві виникає протиріччя: відносини у сфері виробництва, які за змістом є відносинами власності, «пришвидшують розвиток продуктивної сили й багатства», але у той же час обмежуються «матеріальними і соціальними умовами» його створення. У результаті цього відбувається посилення конфлікту інтересів виробників і власників засобів виробництва, власників і споживачів товарів, капіталу і найманої праці. Чим сильніше розвиваються продуктивні сили, тим сильнішим стає протиріччя інтересів [13, с. 51]. Прогрес промисловості, науки призводить до збільшення продуктивності, посилення боротьби за власність учасників відносин капіталістичного виробництва і, водночас, до загострення протиріч інтересів класів в отриманні доходів. Відповідно, інтереси виступають результатом «наростання протиріч між продуктивними силами і виробничими відносинами».

Точно так, як виробничі відносини з часом перестають відповідати рівню розвитку продуктивних сил, так і інтереси власників засобів виробництва на певному етапі не забезпечують їх розвитку. Тому, на відміну від Д. Рікардо К. Маркс і Ф. Енгельс вже не пов'язують прогрес суспільства з реалізацією економічних інтересів буржуазії, а гово-

рять про те, що в нових умовах капіталісти не сприяють розвитку продуктивних сил і їхні інтереси перетворюються на кайдани історичного прогресу. «...інтерес капіталіста, – вказував К. Маркс, – навіть згідно загальноприйнятої політекономічної точки зору, ворожо протистоїть інтересу суспільства...» [14, с.538]. Зняття суперечності інтересів капіталістичного суспільства вчені пов'язують із зміною його виробничих відносин, і перш за все, відносин власності. Перехід до соціалістичного способу виробництва, на думку К. Маркса, усуває соціально-класові конфлікти інтересів, забезпечує безперебійність суспільного відтворення, вирішує проблему прав власності на засоби виробництва. Тому робочий клас має пізнати свої дійсні інтереси, відкинути помилкову свідомість і присвятити себе класовій боротьбі за краще майбутнє.

У подальшій еволюції економічної думки помічаємо відхід від тих позицій, які були утверджені економістами-класиками і марксистами щодо аналізу об'єктивних зв'язків між суб'єктами, відносин, які виникають між класами у сфері капіталістичного виробництва у їх невід'ємному зв'язку з продуктивними силами, економічними законами та економічними інтересами. Нове вчення, поява якого була означена як «маржиналістська революція», постало як наука про діяльність індивіда, яка визначається обмеженістю ресурсів і необмеженістю потреб, задоволення яких виступає як мета цієї діяльності. Це вчення було побудовано відносно індивідуального суб'єкта, його суб'єктивного відношення до благ та вирішення проблеми раціонального використання ресурсів і продуктів в умовах вже існуючих економічних відносин, адже спиралося на принципи методологічного суб'єктивізму і раціоналізму.

За таких умов політична економія стає теорією вибору, який здійснюється суб'єктом в існуючій соціальній дійсності, яка його оточує і яка є вихідним пунктом прийняття рішень. Сама ця дійсність не є предметом безпосередніх досліджень, а потрапляє в коло аналізу тільки в тій мірі, в якій створює обмеження для діяльності окремого суб'єкта, що виступає в ролі виробника або споживача. Відповідно, об'єктом

наукового аналізу неокласиків стає проблема задоволення потреб та інтересів окремих господарюючих суб'єктів, проблема реалізації їх гедоністичних прагнень до отримання благ, які дають максимальну користь, вигоду, можливості, зручності. За таких умов відбувається перехід від об'єктивістського до суб'єктивістського підходу в методології економічних досліджень.

Головними рушійними силами реалізації інтересів неокласики вважають психологічні прагнення індивіда-максимізатора до отримання зиску від виробництва і споживання матеріальних благ. Вчені-представники ранньої неокласики не відкидають того факту, що в процесі розвитку економіки відбувається зіткнення інтересів індивідуальних господарюючих суб'єктів стосовно задоволення потреб. Однак механізмом «розв'язання суперечностей» інтересів проголошують «розподіл між окремими господарюючими суб'єктами частин усієї кількості» благ і «захист суспільством цих господарюючих суб'єктів у їхньому володінні одночасно з усуненням від цього всіх інших господарюючих індивідів». Передусім, йдеться про необхідність розвитку конкуренції, раціональне використання ресурсів, захист приватної власності, які є основою реалізації економічних інтересів суб'єктів. Одночасно з цим для ранніх неокласиків характерно повне абстрагування від класових протиріч інтересів, а також від необхідності визначення сутності відносин власності та механізму їх відтворення.

Підсумовуючи, слід зазначити, що в працях маржиналістів, зокрема, і неокласиків, в цілому, відкидається зв'язок економічних інтересів із виробничими відносинами та застосовується суб'єктивний і раціональний підходи до їх аналізу. Зосередження в площині індивіду дозволило вперше увести в дослідження економічних інтересів психологічні детермінанти, які зумовлюють формування та реалізацію економічних інтересів людини і визначають її економічну поведінку. Зазначені висновки стали основою формування окремої гілки сучасної економічної науки – «поведінкової економіки». Вдалося перевести дослідження економічних інтересів із макро- на мікрорівень

наукового пізнання і одночасно визначити універсальний механізм реалізації економічних інтересів через врівноваження інтересів попиту (через прагнення до максимального отримання доходів і схильність до максимального задоволення потреб) та інтересів пропозиції (через орієнтацію на мінімальні витрати).

Дж. М. Кейнс вступив у опозицію до неокласичної ортодоксії, перш за все, своєю новою методологією, яка дозволяла аналізувати сукупні агреговані величини і встановлювати взаємозв'язки між ними. І хоча вчений і не розглядає економічні інтереси суб'єктів крізь детермінізм суспільно-економічних відносин, як це робив К. Маркс, однак його макроекономічна модель відкриває аналогічну марксизму можливість поєднання в єдину цілісність взаємозв'язків і взаємозалежностей в масштабах всієї економіки, прямі й опосередковані відносини між різними економічними суб'єктами, що засновані на їх постійному відновленні. Дійсно, згідно кейнсіанської моделі макроекономічної рівноваги кругообіг взаємозв'язків і відносин у національній економіці зумовлює кругообіг продуктів, доходів і видатків, що забезпечує процес реалізації економічних інтересів як національної економіки в цілому, так і її окремих суб'єктів. Все це непрямим чином виводить аналіз у сферу відтворення економічних відносин, які у Дж. М. Кейнса розглядаються вже на макрорівні економіки через функціональні взаємозв'язки агрегованих величин та моделювання.

Система економічних відносин у ринковій економіці, з точки зору дослідника, не завжди є ефективною, не завжди урівноважується дією механізмів саморегулювання. Різкі зміни зовнішнього економічного середовища детермінують зміну економічних орієнтирів, уподобань, рішень суб'єктів, порушення економічної рівноваги, що робить обмеженою економічну концепцію неокласиків. Зазначений дисбаланс не дозволяє забезпечити ефективну реалізацію інтересів суб'єктів і автоматичне їх погодження, що відповідно методологічного підходу Дж. М. Кейнса і на противагу неокласикам вимагає обов'язкового втручання держави в регулювання даного процесу.

Зауважимо, що тут мова йде не про регулювання з боку держави недобросовісної поведінки суб'єктів, які прагнуть реалізувати свої егоїстичні інтереси (ця проблема, як було показано раніше, піднімалася економістами-класиками), а принципову неможливість за певних обставин самого ринку узгодити інтереси учасників економічних процесів. Конфлікти інтересів суб'єктів, на думку вченого, загострюються через невідповідність заощаджень та інвестицій, споживання, зайнятості й випуску в економіці, що вимагає пошуку таких макроекономічних чинників збільшення національного доходу, які б одночасно сприяли погодженню конфліктів інтересів суб'єктів національної економіки.

Намагаючись вирішити це завдання, Дж. М. Кейнс заглиблюється у мотивацію економічних суб'єктів і відкриває той факт, що рішення, які приймають індивіди з приводу заощаджень, інвестицій, переваги ліквідності тощо, визначаються різними факторами і для своєї погодженості вимагають зовнішнього впливу на кожен із них. По суті, тут мова йде про необхідність поєднання інтересів суб'єктів як основну умову для подальшого досягнення макроекономічної рівноваги. На основі критики абсолютизації раціоналістичного індивідуалізму вченим робиться важливий висновок, що економічний суб'єкт не обмежується у своїх інтересах тільки максимізацією корисності, задоволень або збільшення матеріальних багатств. Через принципи суб'єктивізму та ірраціоналізму Дж. М. Кейнс з'ясовує, що реалізація економічних інтересів суб'єктів також залежить від психологічних і соціальних факторів, таких як: стереотипність поведінки і переваги суб'єкта заощаджень, «очікування» щодо майбутніх грошових доходів, змін рівня цін, розміру заборгованості, податків, здоровий глузд, психологічна схильність до заощаджень і споживання, спосіб дій, звички.

Ще більшої уваги неекономічним факторам формування економічних інтересів і їх погодженості приділили вчені-представники інституціонального напрямку економічної думки. Інституціоналісти запропонували вирішувати проблему реалізації економічних інтересів на основі викори-

стання міждисциплінарного підходу та історико-еволюційного методу з огляду на вплив на зазначений процес чинників природного і соціального походження в умовах діючих інститутів.

У роботах представників інституціонального напрямку економічної теорії піднімається проблема протиріч індивідуальних і суспільних інтересів, зумовлена впливом соціальних, культурних та правових інститутів. Соціальні інститути створюють імпульси до «несумісності» прагнень та конфлікту інтересів індивіда й суспільства, викликаючи обмеження реалізації останніх. Вирішення цієї проблеми Т. Веблен бачить у прояві ініціативи щодо реалізації людиною загально-колективних інтересів, її активної участі в науково-технічній сфері, що спричиняє зміни і постійний рух у процесі господарської діяльності і одночасну реалізацію власних економічних інтересів. Тобто, як бачимо, мова йде знову таки про притаманність людині переваги слідування суспільним інтересам, що робить позицію Т. Веблена наближеною до теорій просвітницького інтересу класичної школи.

Дж. Коммонс, основоположник соціально-правового напрямку інституціоналізму, процес реалізації індивідуальних економічних інтересів пов'язує із реалізацією інтересів інших учасників економічної діяльності на основі отримання певного економічного статусу, економічної свободи, прав власності. Відповідно, інститути проголошуються Дж. Коммонсом дієвим механізмом погодження інтересів та забезпечення ефективності їх реалізації для усіх сторін в межах наявних економічних відносин. Врозразі із уявленнями попередників, Дж. Коммонс відкидає суперечності між класами як основну причину зіткнення економічних інтересів, а також не вірить у можливість їх силового вирішення. Натомість вчений наполягає на неминучості, апріорності конфліктів інтересів як наслідку їх поліфункціональної взаємодії у господарській системі та їх нормативному врегулюванні. Одночасно у контексті вирішення поставлених проблем Дж. Коммонс на відміну від більшості інституціоналістів, по-перше, пов'язував власність та права володіння нею з економічними інтересами, по-друге, бачив у конфлікті інтересів

сів не проблему, а можливості щодо їх погодження.

Пошуки вирішення конфлікту інтересів у подальшому втілювалися у перенесенні проблеми у царину функціонування політичних інститутів. Дж. Б'юкенен, Г. Таллок, М. Олсон та інші дослідники зосередили свою увагу на самому механізмі прийняття політичних рішень і дійшли висновку, що люди діють у політичній сфері, керуючись власними інтересами. Відповідно, першочергово вони спрямовані на максимізацію власної вигоди, а значить, діяльність навіть самої демократичної держави не завжди здатна узгодити інтереси в суспільстві та досягти суспільного консенсусу. Постанова питання в такому контексті нівелювала надії представників класичної школи та кейнсізму щодо можливості вирішення конфлікту інтересів за рахунок держави. М. Олсон в «Логіці колективних дій» (1965 р.) продемонстрував, що жодна демократична процедура поєднання інтересів не була сумісною з мінімальним набором нормативних обмежень. Аналізуючи трансформаційні економіки в «Піднесенні та занепаді народів» (1982) вчений дійшов висновку, що присутність «груп особливих інтересів» у сфері перерозподілу країни призводить до їх суперництва з урядом за контроль над потоками доходів. Така діяльність визначається як рентоорієнтована поведінка, що призводить до витрачання дефіцитних ресурсів без збільшення обсягів національного доходу. Пошук ренти є прикладом інституту, який гальмує зростання добробуту країни, – вважає М. Олсон [15]. У «Владі й процвітання» (2000 р.) вчений визначає дві головні умови, які необхідні для економічного процвітання країни: гарантовані й чітко визначені індивідуальні права власності, а також відсутність грабіжництва. Під грабіжництвом вчений розуміє лобювання вузьких інтересів, що забезпечують вигоди виключно «групі особливих інтересів» за рахунок інших членів суспільства. М. Олсон вказує, що для зростання добробуту країни їй необхідно мати добре функціонуючу правову систему і політичний устрій, що гарантують виконання контрактів і захищають права власності [16, с.140]. Отже, М. Олсон при визначенні механізмів узгодження економічних інтересів

віддає перевагу ефективним правовій і політичній системам, а також звертається до моралі, яка виступає своєрідною перешкодою для реалізації рентоорієнтованої поведінки та грабіжництва. Загалом для представників неінституціоналізму (що помітно вирізняє їх з поміж дослідників інших напрямів економічної науки) характерне скептичне відношення до держави як ефективного суб'єкта узгодження економічних інтересів в суспільстві. Щодо інших механізмів, то тут з різним ступенем схожості ми бачимо все ті ж вже відомі нам чинники гармонізації інтересів, а саме: право, політику, мораль, ідеологію.

Інституціональна теорія, якщо її розглядати в цілому, витоків конфлікту інтересів вбачає у психології людей та недосконалості інститутів. Представники даного напрямку послідовно проводять думку про те, що стабільність суспільства досягається за рахунок слідування загальноприйнятим правилам поведінки. Потреба в стабільності як умові досягнення своїх економічних цілей коригує поведінку кожного окремого індивіда: якщо він хоче досягти поставленої мети, то має досягти і компромісу між своїм інтересом та інтересами інших осіб. У силу цього економічний суб'єкт вимушений підпорядковувати свої власні інтереси цьому компромісу, коли вони вступають в конфлікт, і робить це, приймаючи встановлені в суспільстві правила поведінки.

Висновки. Підсумовуючи результати проведеного нами аналізу еволюції поглядів на взаємодію економічних інтересів в суспільстві, приходимо висновку про існування доволі широкої амальгами думок, ідей та концептуальних підходів, що були висунуті в даній царині представниками різних напрямів економічної науки. Добре розуміючи складність і взаємозалежність дій людей, що прагнуть реалізувати свої інтереси, мислителі зосередились на пошуку відповіді на питання про механізми їх гармонізації. Така робота здійснювалася, по-перше, заради того, щоб віднайти механізми формування мирного і безпечного суспільства як запоруки того, що люди будуть мати впевненість у можливості задоволення своїх потреб і, по-друге, щоб встановити чинники забезпечення поступу такого суспільства до кращого

стану.

Вивчення напрацювань видатних мислителів XVI – XX ст. утвердило нашу думку про те, що більш ніж за чотириста років науковці так і не змогли вирішити проблему гармонізації економічних інтересів. З великою часткою впевненості можемо стверджувати, що ця проблема буде привертати увагу дослідників ще не одне століття, так як є аж занадто складною. Як свідчить історичний досвід, ні еволюційний розвиток, ні реформи, ні революції та будь-які інші соціально-політичні перевороти не змогли створити ідеальне та гармонійне суспільство.

Однак, ці чотириста років все ж таки наблизили нас до розуміння як закономірностей, так і окремих аспектів самого процесу поєднання економічних інтересів. Наше дослідження виявило декілька основних логіко-теоретичних ліній, які сформувались у царині даної проблематики і які відносяться до окремих її сторін. Перша лінія – це формування уявлень про взаємозв'язок і взаємозалежність економічних інтересів: абсолютно всі науковці прийшли до розуміння того, що реалізація інтересу одного суб'єкта є умовою для реалізації інтересу іншого, а також того, що без досягнення певного компромісу між людьми у цьому процесі не існує жодного шансу наблизитись до задоволення власних цілей.

Друга лінія – це питання досягнення такого компромісу. Ряд дослідників (А. Сміт, Д. Рікардо, Ж. Б. Сей, Ч. Кері, К. Менгер, Ф. Візер, А. Маршалл) вважають, що інтереси гармонізуються завдяки дії об'єктивних економічних законів і безпосередньо через ринковий механізм саморегулювання. Інші науковці (Р. Кантільон, Ф. Кене, А. Ж. Тюрго, Ф. Бастіа, Т. Мальтус, С. де Сісмонді, Дж. С. Мілль, К. Маркс, Ф. Енгельс, В. Парето, Дж. М. Кейнс, Дж. Б'юкенен, Г. Таллок, М. Олсон) віднаходять чинники, які не роблять цей процес автоматичним. Психологічні особливості людей, їх моральна недосконалість, схильність до афективних і нелогічних дій тощо не можуть, на думку вищеперерахованих авторів, бути урегульованими ринком. Для вирішення даної проблеми залучається зовнішня сила, якою у різних дослідників виступає

мораль, держава, право, соціокультурні інститути.

Третя лінія – вирішення питання про спроможність держави ефективно впливати на гармонізацію інтересів. Фізіократи і представники теорії економічних гармоній вірять у просвітницьку монархію, Д. Рікардо, Т. Мальтус, С. де Сісмонді та Дж. С. Мілль частково підтримують цю думку, однак, вже по відношенню до моральних чеснот, рівня знань та інтелекту представників парламентської більшості, К. Маркс і Ф. Енгельс доводять принципову неможливість буржуазної держави сприяти реалізації економічних інтересів трудящих, Дж. М. Кейнс віддає перевагу державі у вирішенні проблеми розбалансованості інтересів у ті періоди, коли ринок це зробити неспроможний, представники неоінституціоналізму вказують на глибокі вади держави як інституту, що функціонує за рахунок боротьби інтересів можновладців.

І нарешті, четверта лінія, не виписана чітко у фізіократів, існуюча у якості їх інтуїтивного передчуття чогось такого, що відбувається постійно і незмінно, виведена пізніше марксизмом до рівня економічного закону – це уявлення про відтворення економічних інтересів. Фізіократи вперше продемонстрували постійну повторюваність ситуації руху доходів і продукту, який відбувається у суспільстві під тиском прагнення до благополуччя кожного суспільного класу, імпульс до якого задає сільське господарство. І хоча цей постійно повторюваний взаємозв'язок подається у вигляді круговороту, що у кожний період замикається сам на себе, – перед нами однозначно геніальна ідея, яка наближає нас до розуміння певної зумовленості реалізації інтересів об'єктивними суспільними чинниками. Через притаманні прогресу стани стаціонарності та розвитку, розкриті Дж. С. Міллем для суспільства, в якому взаємозв'язок інтересів повторюються нескінченне число разів, а також завдяки імплементації ідей Гегеля, К. Маркс віднаходить ті суспільні чинники, які, з одного боку, відтворюють існуючий стан рівня задоволеності економічних інтересів, а з іншого – дозволяють розірвати цю причинну зумовленість і вийти на новий рівень їх реалізації.

Таке розмаїття логіко-теоретичних ліній у дослідженні тільки однієї проблеми (не говорячи вже про існування похідних від них питань про суперечності й антагонізм інтересів, специфіку поєднання приватних, колективних і суспільних їх видів тощо) вказує на необхідність істотного звуження предметного поля дослідження і концентрації зусиль на тих вузлових моментах, які визначають кінцеву мету сучасного розвитку суспільства. Оскільки такою метою є досягнення стану, за якого в суспільстві створено умови для всебічного розвитку людини через задоволення її потреб, то предметом дослідження мають виступати закони, які визначають механізм створення таких умов. Отже, за такою логікою у коло наших досліджень взаємодія економічних інтересів потрапляє тією мірою, якою її рух визначає зростання добробуту як окремих суб'єктів, так і суспільства в цілому. Для здійснення дослідження у даному напрямку ми маємо обрати дієвий теоретико-методологічний підхід, який би дозволив встановити об'єктивні закономірності руху і взаємодії економічних інтересів як джерела поступу суспільства до кращого стану. Таке завдання має будуватися на врахуванні переваг і слабких місць методології тих дослідників, які намагалися вирішити дану проблему, для чого необхідно окремо розглянути генезу їх теоретико-методологічних підходів.

Література

1. Гегель Г. В. Ф. Лекции по философии истории / Г. В. Ф. Гегель. – СПб. : Наука, 1993, 2000. – 480 с.
2. Хиршман А. О. Интересы / А. О. Хиршман // «Невидимая рука» рынка: пер. с англ. / под ред. Дж. Итуэлла, М. Мигейта, П. Ньюмена. – М. : Изд. дом ГУ ВШЭ, 2008. – 318 с.
3. Кенэ Ф. Физиократы. Избранные экономические произведения: пер. с франц., англ., нем. / Ф. Кенэ, А. Р. Ж. Тюрго, П. С. Дюпон де Немур. – М. : Эксмо, 2008. – 1200 с.
4. Сміт А. Дослідження про природу та причини добробуту націй : пер. з англ. О. Васильової, М. Межевікіної, А. Малівського / А. Сміт. – К. : Port-Royal, 2001. – 594 с.
5. J. Viner. Adam Smith and Lasser-faire // The long View and Short Glencoe, 1958, p. 213-245.
6. Р. Смит. История гуманитарных наук / Р. Смит. – М. : ГУ ВШЭ, 2008. – 392 с.
7. Ядгаров Я. С. История экономических учений : учебник / Я. С. Ядгаров. – 3-е изд. – М. :

ИНФРА-М, 2000. – 320 с.

8. Ф. Бастия. Экономические гармонии. Избранное / Ф. Бастия; пер. с франц. – М. : Эксмо, 2007. – 1200 с.
9. Милль Дж. С. Основы политической экономии с некоторыми приложениями к социальной философии / Дж. С. Милль.; пер. с англ. – М. : Эксмо, 2007. – 1040 с.
10. Маркс К. Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс. – изд. 2. – М. : Политиздат, Институт Марксизма-Ленинизма при ЦК КПСС, 1968. – Т. 46. – Ч. 1. – 559 с.
11. Маркс К. Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс. – изд. 2. – М. : Политиздат, Институт Марксизма-Ленинизма при ЦК КПСС, 1961. – Т. 18. – 690 с.
12. Розенберг Д. И. Комментарии к «Капиталу» К. Маркса / Под ред. Цаголова Н. А. – М. : Экономика, 1984. – 720 с.
13. Маркс К. Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс. – изд. 2. – М. : Издательство политической литературы, 1964. – Т. 26. – Ч. 3. – 674 с.
14. Маркс К. Из ранних произведений / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М. : Политиздат, 1956. – 690 с.
15. Олсон, М. Возвышение и упадок народов. Экономический рост, стагфляция, социальный склероз / М. Олсон. – Новосибирск : ЭКОР, 1998. – 397 с.
16. Олсон М. Власть и процветание. Перерастая коммунистические и капиталистические диктатуры / М. Олсон. – М. : Новое издательство, 2012. – 213 с.

References

- Gegel, G.V.F. (1993, 2000). *Leksii po filosofii istorii [Lectures on the philosophy of history]*. Sankt-Peterburg: Nauka [in Russian].
1. Khirshman, A.O. (2008). Interesy [Interests]. «Nevidimaya ruka» rynka [The «invisible hand» of market]. (Trans). Dzh. Ituell, M. Migeyt, P. Niumen (Ed). Moskva: Izd. dom GU VShE, [in Russian].
 2. Kene, F, Tyurgo, A.R.Zh., & Dyupon de Nemur, P.S. (2008). *Fiziokraty. Izbrannnye ekonomicheskie proizvedeniya [Physiocrats. Selected economic works]*. (Trans). Moskva: Eksmo [in Russian].
 3. Smit, A. (2001). *Doslidzhennia pro pryrodu ta prychnyny dobrobutu natsiy [Research on nature and welfare causes of nations]*. (O. Vasylieva, M. Mezhevikina, A. Malivskyy, Trans). Kyiv: Port-Royal [in Ukrainian].
 4. J. Viner. (1958). Adam Smith and Lasser-faire // The long View and Short Glencoe, pp. 213-245.
 5. Smit, R. (2008). *Istoriya gumanitarnykh nayk [History of Humanities]*. Moskva: GU VShE [in Russian].
 6. Yadgarov, Ya. S. (2000). *Istoriya ekonomicheskikh ucheniy [History of economic exercises]*. (3d ed.) Moskva: INFRA-M [in Russian].
 7. Bastia, F. (2007). *Ekonomicheskie gaemonii. Izbrannoe [Economic harmony. Favorites]*. (Trans). Moskva: Eksmo [in Russian].
 8. Mill, Dzh.S. (2007). *Osnovy poliricheskoy ekonomii s nekotorymi prilozheniyami k sotsialnoy filosofii [The basics of political economy with some attached to social philosophy]*. (Trans). Moskva: Eksmo

[in Russian].

9. Marks, K., & Engels, F. (1968). *Sochineniya [Compositions]*. (2d ed.). (Vols. 46, part 1). Moskva: Politizdat, Institut Marksizma-Leninizma pri TsK KPSS [in Russian].

10. Marks, K., & Engels, F. (1968). *Sochineniya [Compositions]*. (2d ed.). (Vols. 18). Moskva: Politizdat, Institut Marksizma-Leninizma pri TsK KPSS [in Russian].

11. Rozenberg, D.I. (1984). *Kommentarii K «Kapitalu» K. Marksa [Comments on «Capital» by K. Marx]*. N.A. Tsagolov (Ed.). Moskva, Ekonomika [in Russian].

12. Marks, K., & Engels, F. (1964). *Sochineniya [Compositions]*. (2d ed.). (Vols. 26, Part 3.). Moskva:

Izdatelstvo Politicheskoy literatuey [in Russian].

13. Marks, K., & Engels, F. (1956). *Iz rannikh proizvedeniy [From early prizes]*. Moskva: Politizdat [in Russian].

14. Olson, M. (1998). *Vozvyshenie i upadok narodov. Ekonomicheskiy rost, stagflyatsiya, sotsialnyy skleroz [The rise and decline of peoples. Economic growth, stagflation, social sclerosis]* Novosibirsk: EKOR [in Russian].

15. Olson, M. (2012). *Vlast i protsvetanie. Pererastaya kommunisricheskie i kapitalisticheskie diktatury [Power and prosperity. Outgrowing communist and capitalist dictatorships]* Moskva: Novoe izdatelstvo [in Russian].

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ИНТЕРЕСОВ В ОБЩЕСТВЕ: РЕТРОСПЕКТИВНЫЙ АНАЛИЗ ДОСТИЖЕНИЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ НАУКИ

*А. Н. Пилипенко, д. э. н., профессор, НТУ «Днепропетровская политехника»,
В. Л. Смесова, к. э. н. доцент, ГВУЗ «Украинский государственный
химико-технологический университет»*

Статья посвящена выявлению теоретико-методологических проблем, которые имеют место в исследовании гармонизации экономических интересов. На основе анализа эволюции взглядов мыслителей прошлого и современности на взаимодействие экономических интересов в обществе установлено существование достаточно широкой амальгамы мыслей, идей и концептуальных подходов, которые были выдвинуты в данной области представителями различных направлений экономической науки. В ходе исследования выявлено четыре основные логико-теоретические линии, которые сформировались в процессе научного поиска условий и механизма гармонизации экономических интересов.

Первая линия – это формирование представлений о существовании взаимосвязи и взаимозависимости экономических интересов, что поставило перед учеными проблему поиска механизма их координации. Вторая линия – это вопрос о создании такого механизма. В этом направлении выделены подходы, согласно которым или считается, что интересы гармонизируются благодаря действию объективных экономических законов и непосредственно через рыночный механизм саморегулирования, или отмечается невозможность гармонизации в автоматическом режиме. Психологические особенности людей, их нравственная несовершенность, склонность к аффективным и нелогичным действиям не могут быть урегулированными рынком. Для решения данной проблемы привлекается внешняя сила, которой у разных исследователей выступает мораль, государство, право, социокультурные институты.

Третья линия – решение вопроса о способности государства эффективно влиять на гармонизацию интересов. По этому поводу ученые проявили достаточно разные позиции – от уверенности в эффективности государственного влияния на условия реализации экономических интересов до выявления «провалов» государства. Четвертая линия – это интуитивные представления мыслителей о воспроизводстве экономических интересов, которое находит свое проявление в постоянной повторяемости ситуации движения доходов и продукта и происходит в обществе под давлением стремление к благополучию каждого общественного класса. Показано практическую значимость идеи о существовании воспроизводства экономических интересов, которая позволяет установить обусловленность реализации интересов объективными общественными факторами.

INTERACTION OF ECONOMIC INTERESTS IN SOCIETY: A RETROSPECTIVE
ANALYSIS OF ACHIEVEMENTS OF ECONOMIC SCIENCE*H.M. Pylypenko, D.E., Professor, Dnipro University of Technology,**V. L. Smiesova, Ph. D (Econ.), Associate Professor, Ukrainian State University
of Chemical Technology*

The article is devoted to the identification of theoretical and methodological problems that occur while studying the harmonization of economic interests. On the basis of the analysis of the evolution of the views of scholars of the past and present on the interaction of economic interests in society, the existence of a wide amalgam of thoughts, ideas and conceptual approaches that were introduced in this field by representatives of different directions of economic science has been established. In the course of the study, four basic logic-theoretical lines were identified, which were formed in the process of scientific search for conditions and mechanism of harmonization of economic interests.

The first line is the formation of ideas about the existence of interconnection and interdependence of economic interests, which posed the problem of finding a mechanism for their coordination. The second line is the question of creating such a mechanism. In this direction, the approaches are either emphasized according to which the interests are considered to be harmonized by the action of objective economic laws and directly through the market mechanism of self-regulation, or else the impossibility of harmonization in the automatic mode is pointed out. Psychological features of people, their moral imperfection, tendency to affective and illogical actions can not be regulated by the market. In order to solve this problem, an external force is involved, which, according to various researchers, acts as a moral, state, law, socio-cultural institutions.

The third line is a solution of the question about the state's ability to effectively influence the harmonization of interests. In this regard, scientists have quite different positions - from confidence in the effectiveness of state influence on the conditions of realization of economic interests to the detection of «failures» of the state. The fourth line is intuitive ideas of scholars about the reproduction of economic interests, which is manifested in the constant repetition of the situation of income and product movement, which occurs in society under the pressure of the desire for the welfare of each social class. The practical importance of the idea of existence of reproduction of economic interests is shown, which allows to establish the conditionality of realization of interests by objective social factors.

Keywords: economic interests, interaction of economic interests, harmonization of economic interests, reproduction of economic interests, theoretical concepts of harmonization of economic interests.

Надійшла до редакції 15.01.2019 р.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗДОБУТКИ НОВОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕКОНОМІЇ У ДОСЛІДЖЕННІ ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ І ВЛАДНИХ ВІДНОСИН

*Н. І. Гражевська, д. е. н., професор, Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, grazevskaya@ukr.net*

У статті розкриваються теоретико-методологічні засади дослідження економічних та політико-економічних інтересів влади у науковому аналізі представників нового інституціоналізму, розробників теорії агентських відносин, теорії суспільного вибору, нової політичної економії. Показано, що нова політична економія через міждисциплінарний аналіз доповнила економічні дослідження інтересів суб'єктів та довела, що індивідуальні інтереси влади преважують над суспільними інтересами та обумовлюють її економічну політику і раціональність поведінки суб'єктів політико-економічного процесу.

Політика та індивідуальні інтереси влади прямим чином впливають на економічні результати інших суб'єктів через існуючі політичні механізми прийняття рішень, серед яких виокремлено: механізми лобіювання та логролінгу; політичні стимули виборцям та обіцянки реалізувати їх інтереси та інтереси найбільш впливових груп тиску (груп інтересів). Вказані механізми функціонують на основі політичних важелів, через безпосередню рентоорієнтовану поведінку влади, спрямовану на пошук та отримання політичної і бюрократичної ренти. Тому політика – це ринковий процес, заснований на обміні специфічними правами власності, а саме: правами виборців обирати представників до органів державної влади, правами депутатів ухвалювати закони, правами чиновників забезпечувати їх виконання.

Виявлено, що суперечності інтересів політиків, виборців та чиновників, політико-економічні відносини між ними стають основою реального політичного процесу, наслідками якого можуть бути збитки суспільства, «провали держави», недосконалість політичних та економічних перетворень, ділові та електоратні цикли.

Доведено, що вирішення проблеми, пов'язаної із підвищенням ефективності взаємодії та реалізації інтересів суб'єктів політико-економічних відносин, необхідно проводити з урахуванням методологічних новацій сучасних напрямів економічної науки.

Ключові слова: влада, владні відносини, економічні інтереси, новий інституціоналізм, неоортодоксальна теорія, політичні інтереси, рентоорієнтована поведінка.

Постановка проблеми. Ускладнення та урізноманітнення суб'єктного складу сучасних економічних систем, їхня відкритість по відношенню до інших сфер суспільної життєдіяльності загострюють потребу в поглибленому міждисциплінарному дослідженні владних відносин, економічних та політико-економічних інтересів, що формують рушійні сили, пріоритети, стимули та обмеження національного господарського розвитку.

Загальновизнано, що перехідні економічні процеси справляють значний вплив на

систему економічних інтересів та механізми їхнього узгодження. При цьому практика постсоціалістичних країн підтверджує, що крім «провалів» ринку існують значні «провали» в діяльності держави, пов'язані з рентоорієнтованою поведінкою суб'єктів політико-економічних відносин, які прагнуть до безконтрольного розпорядження економічними ресурсами, деперсоніфікації індивідуальної економічної відповідальності, оволодіння «політичним (владним)» капіталом в умовах інституційних змін та інституційної нерівноваги.

У цьому контексті подальший розвиток теорії владних відносин, розробка теоретичних і практичних проблем налагодження ефективної взаємодії та реалізації інтересів суб'єктів політико-економічних відносин з урахуванням методологічних новацій сучасних напрямів економічної науки, є актуальним завданням економічної теорії та господарської практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика економічних інтересів та владних відносин знайшла відображення у фундаментальних творах класиків світової економічної думки М. Вебера, В. Зомбарта, К. Маркса, А. Маршалла, М. Міллера, Г. Мінза, Ф. Модільяні, Дж. М. Кейнса, А. Пігу, А. Сміта, Дж. Стіглера, М. Фрідмена, Е. Фромма, Ф. Хайєка, М. Хаммера, Дж. Хікса, Й. Шумпетера та інших, теорії яких ґрунтовно проаналізовано і в концентрованому вигляді в роботах В. Дементьєва, Р. Нуреева та Г. Пилипенко [1–3]. У працях цих дослідників висвітлені актуальні питання сутності та структури економічних інтересів, їхнього суперечливого взаємозв'язку і взаємодії, прояву та відображення в стимулах і мотивації господарської діяльності та поведінки суб'єктів різнорівневих економічних систем. Неортодоксальні підходи до досліджень у цій сфері представлені в працях представників нового інституціоналізму, теорії агентських відносин, теорії суспільного вибору, нової політичної економії Д. Норта, Д. Уолліса, Б. Вайнгаста, Г. Берлі, Г. Мінза, У. Меклінга, М. Дженсена, Дж. Бюкенена, К. Ерроу, Г. Таллока та інших (див. наприклад [4–7]).

Разом з тим, проблеми формування та узгодження політико-економічних інтересів агентів сучасних ринкових відносин та модифікації відповідних владних відносин є ще недостатньо розробленою. Відсутність глибоких міждисциплінарних розвідок у цій сфері актуалізує подальші дослідження зазначеної проблематики.

Формулювання мети статті. Метою статті є узагальнення теоретико-методологічних здобутків нової політичної економії в сфері дослідження економічних інтересів і владних відносин задля активізації неортодоксальних досліджень відповідних феноменів у вітчизняній економічній науці як

важливої передумови розробки та реалізації ефективної економічної політики української держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, нова політична економія є сучасним неортодоксальним напрямом наукових досліджень, пов'язаним із введенням політичних обмежень в стандартні економічні моделі з метою більш глибокого розуміння і пояснення реальних господарських проблем. Її започаткування пов'язують з піонерною працею Е. Доунса «Економічна теорія демократії», в якій вчений проголосив «повернення до політекономії» шляхом фокусування уваги дослідників на виявленні взаємодії і взаємовпливу економіки і політики [8]. Подальші наукові розвідки в цій сфері були пов'язані з висвітленням взаємозв'язку політичного і економічного циклів у працях В. Нордхауса, Е. Тафта, Д. Гіббса, П. Мослі та ін. [9].

Розвиток нової політичної економії на рубежі ХХ–ХХІ ст. був ознаменований її науковим визнанням, включенням відповідної навчальної дисципліни до програм провідних університетів світу, формуванням потужних дослідницьких центрів і періодичних видань. Теоретико-методологічні напрацювання представників нової політичної економії цього періоду були узагальнені Т. Перссоном і Дж. Табелліні в праці «Політична економія: пояснення економічної політики» [10]. Йдеться про визначення основних понять та інструментарію нової політичної економії, дослідження механізмів прийняття політико-економічних рішень, висвітлення впливу політичних інституцій на економіку, аналіз проблем узгодження інтересів виборців, політиків і чиновників, розкриття механізмів лобіювання та логролінгу, специфіки рентоорієнтованої поведінки, спрямованої на пошук та отримання політичної і бюрократичної ренти тощо.

Таким чином, нова політекономія утвердилась нині як потужний напрям наукових досліджень, характерними ознаками якого є міждисциплінарність, врахування напрацювань економістів, соціологів і політологів у сфері дослідження владних відносин, поглиблений аналіз механізмів формування і узгодження політико-економічних потреб і інтересів. Основними передумова-

ми такого аналізу є поширення принципу методологічного індивідуалізму на всі види людської діяльності, включаючи політичну діяльність і державну службу; визнання раціональності поведінки суб'єктів політико-економічного процесу; трактування політики як процесу обміну з урахуванням специфічних прав власності, а саме: прав виборців обирати представників до органів державної влади, прав депутатів ухвалювати закони, прав чиновників забезпечувати їх виконання тощо.

Показовим у цьому відношенні є висловлювання Дж. Б'юкенена, відповідно до якого основну відмінність між економічним і політичними ринками слід шукати в проявах інтересів людей. На думку дослідника, економічна політика «є складною системою обміну між індивідами, в якій останні колективно прагнуть до досягнення своїх приватних цілей, оскільки не можуть реалізувати їх шляхом звичайного ринкового обміну. Тут немає ніяких інших інтересів, крім індивідуальних. На ринку люди обмінюють яблука на апельсини, а в політиці – погоджуються платити податки в обмін на необхідні всім і кожному блага: від місцевої пожежної охорони до суду» [5, с.23].

У контексті проблеми, що досліджується, важливо наголосити на еволюції методологічних засад нової політичної економії в напрямі визнання обмеженої раціональності суб'єктів політико-економічних відносин, врахування їх опортуністичної поведінки, зумовленої неповнотою та асиметричністю інформації. При цьому на особливу увагу заслуговують дослідження колективної дії, здійснені Дж. Б'юкененом, Г. Таллоком і М. Олсоном. Йдеться про неортодоксальну теорію взаємодії груп осіб, об'єднаних за соціальною або майновою ознакою, релігійною чи партійною приналежністю, що постають як кінцеві неподільні суб'єкти зі своєю функцією корисності та обмеженнями. При цьому увага акцентується на дослідженні взаємодії груп з особливими інтересами, основу для колективних дій яких становить досягнення певної єдиної мети, а також реалізації конкретних групових інтересів, що постає результатом досягнення згоди в межах певного політичного процесу.

Як відомо, в межах традиційного економічного аналізу цілі економічної політики трактувались як такі, що задаються ззовні (Парето-ефективність, економічне зростання, економічний розвиток, максимізація добробуту суспільства тощо). Вважалося, що урядовці реалізують ефективну економічну політику, спрямовану на задоволення суспільних інтересів. При цьому прибічники теорії агентських відносин (на ранній стадії її розвитку) виходили з того, що в процесі виборів суспільство обирає альтруїстично мотивованих кандидатів (агентів), які є представниками громадян (принципалів) та чесно працюють в органах влади заради реалізації інтересів своїх виборців. Неявне припущення про максимізацію суспільного блага як головну мету діяльності державних службовців, передбачало акцентування уваги на проблемах забезпечення однакового доступу представників всіх соціальних верств до органів влади, забезпечення ефективності та прозорості їх діяльності.

Однак усвідомлення наявності у вибраних агентів власних інтересів, які впливають на склад і зміст ухвалених ними рішень призвело до численних дискусій, що зумовили нову хвилю досліджень у цій сфері. Зокрема, Д. Норт, звернувши увагу на те, що поведінку законодавців неможливо пояснити в вузьких межах моделі «принципал-агент», де агент (законодавець) чесно відстоює інтереси принципала (виборців). На думку дослідника, більш глибоке розуміння проблем узгодження політико-економічних інтересів передбачає врахування індивідуальної функції корисності агента, що впливає на результати його діяльності [11, с.39].

Важливим здобутком нової політичної економії стало трактування держави як специфічної інституційно-організаційної структури, створеної людьми з метою реалізації їх інтересів. При цьому жоден індивід не може спрямувати державу на виконання своїх індивідуальних цілей, оскільки в основі її функціонування лежить процедура колективного ухвалення рішень. Однак в процесі реалізації такої процедури кожен член колективу переслідує власні інтереси, які можуть суттєво відрізнятися від інтересів інших індивідів. При цьому індивіди можуть використовувати урядові структури для ре-

лізації власних інтересів. Саме тому, на думку Дж. Б'юкенена, найбільш серйозною помилкою політичної науки XIX – поч. XX ст. була віра в те, що за допомогою одних лише електоральних обмежень можливо тримати під контролем «левіафанівські» нахили уряду [12].

На думку прибічників нової політичної економії, реальна економічна політика в значній мірі зумовлюється існуючими політичними механізмами прийняття рішень і є відображенням інтересів виборців або найбільш впливових груп тиску (груп інтересів) в суспільстві. При цьому увага акцентується на таких важливих теоретико-методологічних положеннях:

- в сучасних західних демократіях політико-економічні рішення ухвалюються шляхом реалізації процедури колективного вибору;

- досягнення соціально-економічної ефективності досить часто постає вторинною метою учасників процедури колективного вибору;

- політико-економічні рішення ухвалюються обраними політиками, на яких можуть впливати призначені ними представники виконавчої влади;

- майбутнє цих політиків залежить від їхньої здатності задовольнити інтереси виборців, груп спеціальних інтересів і політичних партій;

- державні службовці зазвичай більшою мірою турбуються про задоволення своїх приватних інтересів, ніж про ефективну реалізацію заходів економічної політики.

Таким чином, в новій політичній економії владні відносини аналізуються через призму дотичних до економіки сфер суспільної життєдіяльності з використанням інструментарію суміжних дисциплін, перш за все економічної соціології та політології. У цьому контексті заслуговують на увагу дослідження рентоорієнтованої поведінки суб'єктів владних відносин. Проаналізувавши політичну ренту та механізми її отримання (лобізм, логролінг, гонорари за лекції та публікації політиків, внески в їхні виборчі компанії, надання високооплачуваних посад у фірмах після виходу політиків у відставку тощо) Дж. Б'юкенен виокремив три типи суспільних втрат від пошуку такого

виду ренти, а саме:

- витрати потенційних отримувачів відповідної монополії;

- зусилля бюрократів, які прагнуть перетворити витрати потенційних монополістів на свої доходи;

- викривлення, що виникають в результаті діяльності акторів, націлених на пошук політичної ренти.

Йдеться про те, що обраний виборцями політик отримує можливість визначати свою позицію з питань щодо витрачання державних коштів і оподаткування. При цьому з набору прийнятних для нього альтернатив він обирає варіант, який буде максимізувати його власну корисність, а не корисність його виборців. Така поведінка є рентоорієнтованою, спрямованою на задоволення специфічних інтересів, пов'язаних із пошуком та привласненням політичної ренти.

У цьому контексті рентоорієнтована поведінка трактується як прагнення отримати додатковий дохід шляхом використання урядового (державного) присилування [13, с.100] та пов'язується з витратами діяльності уряду в цілому [14, с.145]. Увага зосереджується на ресурсах, витрачених конкуруючими групами інтересів з метою спонукати органи влади забезпечити вищу віддачу, ніж за умов відсутності урядового захисту [15, с.141]. Важливою особливістю пошуку такого виду рентних доходів, на думку Ф. Хіллмана, є те, що ця діяльність є непродуктивною. Люди, замість того, щоб працювати, виробляючи корисний продукт та дохід, витрачають час, зусилля та ресурси на одержання продуктів та доходів, які вже були кимось створені.

Як уже зазначалося важливим здобутком нової політичної економії є дослідження лобістської діяльності. Йдеться про специфічні групи інтересів, які прагнуть вплинути на результати виборів і політичний курс. З цією метою вони надають законодавцям і виборцям додаткову інформацію, забезпечують підтримку певних кандидатів або певного політичного курсу, спонукають виборців організації протестів і виступів на підтримку певної партії тощо [16; 17]. Лобіювання також здійснюється через індивідуальну роботу з законодавцями, наслідком

чого є залучення груп інтересів до парламентської «торгівлі» голосами. Зауважимо, що на практиці вплив груп інтересів може набувати різноманітних форм внаслідок інституційних відмінностей між різними політичними системами окремих країн. Так, у США лобіювання досить фрагментарне, орієнтоване на роботу з окремими законодавцями, тоді як в Європі групи інтересів є більшими та тісно пов'язаними з політичними партіями [10, с.487].

На окрему увагу заслуговують дослідження представників нової політичної економії, пов'язані з виявленням специфіки інтересів та поведінки чиновників та бюрократів. На думку Г. Таллока, традиційні наукові підходи не враховують існування розбіжностей між інтересами законодавців, які є обраними особами, інтересами виборців, а також інтересами бюрократів, у руках яких знаходяться реалізація економічної політики та реальний процес управління. Однак в реальному житті державні органи поведуться як максимізатори бюджету з метою задоволення своїх потреб в збільшенні заробітної плати, просуванні по службі, отриманні нефінансових переваг, таких як влада і престиж. На думку дослідника, в природі бюрократії та політичних інституцій, немає нічого, що б змушувало посадових осіб пізнавати і виявляти суспільні інтереси чи дотримуватися їх у своїй діяльності.

Вагомий внесок у дослідження цих проблем вніс В. Нісканен, на думку якого:

- діяльність бюрократії є неефективною, оскільки вона обмежена не рівністю граничної корисності та граничних витрат, а обсягом бюджетного фінансування;

- те, що в результаті взаємодії виборців, політиків і бюрократів виробляються суспільні блага, не є наслідком їхньої турботи про суспільний добробут, оскільки бюрократи є максимізаторами власної вигоди та власного добробуту;

- незалежно від особистої мотивації певного бюрократа він не може діяти в суспільних інтересах з причини обмеженої поінформованості або конфлікту з інтересами інших бюрократів [18].

При цьому вчений виокремив сім базових положень теорії поведінки бюрократів, а саме:

- 1) поведінка бюрократів відрізняється від поведінки приватних фірм внаслідок специфічних стимулів і обмежень;

- 2) більшість бюрократів має монопольного покупця своїх послуг (групу політичних посадових осіб), відтак ефективний попит на випуск бюро формують політичні спонсори, а не кінцеві споживачі послуг;

- 3) більшість бюрократів є монопольними постачальниками своїх послуг (вони стикаються зі спадною функцією ефективного попиту навіть за наявності альтернативних реальних або потенційних постачальників такої ж або подібної послуги);

- 4) відносини двосторонньої монополії, що складаються між бюрократами і їх спонсорами пов'язані з обміном обіцяної продукції на бюджет, а не з продажем продукції бюро за певною ціною за одиницю;

- 5) між уподобаннями спонсорів та бюрократів немає єдиної рівноваги бюджет-випуск. Основними перевагами спонсора є можливість затверджувати бюджет, контролювати діяльність бюрократів, змінювати керівників. Водночас переваги бюрократів пов'язані з асиметрією інформації, оскільки вони значно більше обізнані про вартість своїх послуг, ніж спонсори

- 6) роль спонсора в двосторонній угоді відносно комбінацій бюджет-випуск послаблюється або видозмінюється під впливом інших умов (контроль за ефективністю є суспільним благом для законодавців і виборців). Наслідком цього є те, що спонсор використовує свою владу головним чином для захоплення надлишку бюро шляхом, який відповідає інтересам спонсорської групи, а не більш широкої групи законодавців і виборців;

- 7) ні члени спонсорської групи, ні високопоставлені бюрократи не беруть участь у грошовій частці будь-яких надлишків, що генеруються бюро. Такі надлишки витрачаються таким чином, що задовольняють інтереси спонсорів і бюро, але не отримуються ними у вигляді прямої компенсації [19, с. 540–541].

Таким чином, на думку представників нової політичної економії, бюрократія в обмін на свої послуги отримує від уряду певний обсяг фінансування (бюджет), який є вартістю випуску послуг бюрократії для на-

селення. При цьому чиновники прагнуть отримати якомога більшу плату за надані послуги. В умовах відсутності конкуренції величина бюджету того чи іншого відомства визначається його стратегічним вибором від асиметрії інформації. Інформація, яку чиновники приховують від уряду і представницької влади, стосується як обсягу послуг, що надаються відомством, так і витрат на їх надання [18]. Протидія отриманим за цих обставин збиткам суспільства передбачає ліквідацію інформаційних переваг бюрократії шляхом запровадження конкуренції відомств за право надання послуг, залучення в якості підрядників приватних осіб, посилення контролю за діяльністю державних чиновників тощо.

Висновки. Таким чином, представники нової політичної економії внесли вагомий вклад у дослідження владних відносин і політико-економічних інтересів. Спираючись на комплексний міждисциплінарний підхід, вони взяли за основу не абстрактні схеми і моделі, а реальний досвід функціонування та розвитку сучасних політико-економічних відносин та інституційних систем. При цьому політики розглядаються, як індивіди, які переслідують власні або партійні інтереси; значна увага приділяється аналізу політичних процесів, які генерують економічну політику; беруться до уваги суперечності інтересів політиків, виборців та чиновників, реалізується позитивний підхід до аналізу політико-економічних відносин («провали» держави, недосконалість політичного процесу, ділові та електоральні цикли тощо).

Важливим результатом наукових досліджень вчених, об'єднаних традицією нової політичної економії є визнання того факту, що економічна політика формується в межах певного політичного процесу акторами, які прагнуть задовольнити власні інтереси. При цьому політика розглядається як низка угод, специфічна гра, де багато гравців з різними цілями взаємодіють таким чином, що отримані результати не є внутрішньо узгодженими та ефективними.

Література

1. Дементьев В. В. Институты, поведение, власть: монография / В. В. Дементьев. – Донецк : ГВУЗ Дон НТУ, 2012. – 310 с.
2. Нуреев Р. М. Очерки по истории институционализма / Р. М. Нуреев. – Ростов-на-Дону, 2010. – 415 с.
3. Пилипенко Г. М. Институциональные чинники співвідношення державної і ринкової координації економічної діяльності / Г. М. Пилипенко: монографія. – Д. : Національний гірничий університет, 2012. – 293 с.
4. Норт Д. Насилие и социальные порядки. Концептуальные рамки для интерпретации письменной истории человечества / Д. Норт, Д. Уоллиса, Б. Вайнгаст. – М. : Изд. Института Гайдара, 2011. – 480 с.
5. Бьюкенен Дж. М. Конституция экономической политики / Дж. М. Бьюкенен // Сочинения / Гл. ред. Нуреев Р. М. – М. : Таурис Альфа, 1997. – Т. 1. – 560 с.
6. Ероу К. Коллективный выбор и индивидуальные ценности / К. Ероу. – М. : Изд. дом ГУ ВШЭ, 2004. – 204 с.
7. Бьюкенен Дж. М. Расчет согласия / Дж. М. Бьюкенен, Г. Таллок // Сочинения / Гл. ред. Нуреев Р. М. – М. : Таурис Альфа, 1997. – Т. 1. – 560 с.
8. Downs A. An Economic Theory of Democracy / A. Downs. – New York: Harper & Row, 1957. – 310 p.
9. Alt J. Political economics / J. Alt, A. Crysral. – Berkeley: University of California Press. – 1983. – 243 p.
10. Persson T. Political Economics: Explaining Economic Policy / T. Person, G. Tabellini. – Cambridge: University of Cambridge, 2000. – 553 p.
11. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт, пер. с англ. А. Н. Нестеренко; предисл. и науч. ред. Б. З. Мильнера. – М. : Фонд экономической книги «Начала», 1997. – 180 с.
12. Бьюкенен Дж. М. Политика без романтики: краткое изложение позитивной теории общественного выбора и ее нормативных условий / Дж. М. Бьюкенен. // Вехи экономической мысли. Экономика благосостояния и общественный выбор. – Т. 4. – М. : Экономическая школа, 2004. – 568 с.
13. Anderson G. M. Rent-Seeking and the Restriction of Human Exchange / G. M. Anderson, C. K. Rowley, R. D. Tollison // Journal of Legal Studies. – 1988. – Vol. 27. – P. 83-100.
14. Tollison R. D. Is The Theory of Rent-Seeking Here to Stay? / Ed. K. R. Charles // Democracy and Public Choice: Essays in Honour of Gordon Tullock. – Oxford: Basil Blackwell, 1987. – P. 143-157.
15. Rowley Ch. K. Political Culture and Economic Performance in Sub-Saharan Africa / Ch. K. Rowley // European Journal of Political Economy. – 2000. – Vol. 16. – № 1. – P. 133-158.
16. Austen-Smith D. Elections, Coalitions and Legislative Outcomes / D. Austen-Smith, J. Banks // American Political Science Review. – 1988. – № 82. – pp. 407-422.
17. Grossman G. Competing for Endorsements / G. Grossman, E. Helpman // American Economics Review. – 1999. – № 89. – pp. 501-524.
18. Niskanen W. A. Bureaucracy and Representative Government / W. A. Niskanen. –

Chikago: Aldine, Atherton, 1971. – 242 p.

19. Нисканен В. А. Пересмотр [Електронний ресурс] / В. А. Нисканен // Niskanen W.A. Bureaucracy and Public Economics. – Cheltenham: Edward Elgar, 1996. – pp. 536–559. – Режим доступу: <http://pavroz.ru/files/niskanenperesm.pdf>

References

1. Dementyev, V.V. (2012). *Instituty. povedeniye. vlast [Institutes, behavior, power]*. Donetsk: GVUZ Don NTU [in Ukrainian].

2. Pilipenko, G.M. (2012). *Institutsionalni chinniki spivvidnoshennya derzhavnoi i rinkovoi koordinatsii ekonomichnoi diyalnosti [Institutional factors correlation of the state and market coordination of economic activities]* Dnipropetrovsk : Natsionalnyi girmichyi universitet [in Ukrainian].

3. Pilipenko, A.N. (2009). Faktory dostizheniya in-stitutsionalnogo ravnovesiya [Factors of achieving institutional equilibrium] *Naukovi pratsi Donetskogo natsionalnogo tekhnichnogo universitetu. Ser: Ekonomichna. Issue 37–3, 5–11* [in Ukrainian].

4. Nort, D., Uollisa, D., & Vayngast, B. (2011). *Nasiliye i sotsialnyye poryadki. Kontseptualnyye ramki dlya interpretatsii pismen-noy istorii chelovechestva [Violence and social order. Conceptual framework for the interpretation of the written history of mankind]* Moskva: Izd. Instituta Gaydara [in Russian].

5. Byukenen, Dzh.M. (1997). *Konstitutsiya ekonomicheskoy politiki [The Constitution of Economic Policy]*. (Comp.). R.M. Nureyev (Ed.). Moskva: Taurus Alfa T. (Vol.1). [in Russian].

6. Errou, K. (2004). *Kollektivnyy vybor i individualnyye tsennosti [Collective choice and individual values]*. Moskva: Izd. dom GU VShE [in Russian].

7. Byukenen, Dzh.M., & Tallok, G. (1997). *Raschet soglasiya [Calculation of consent]*. (Comp.). R.M. Nureyev (Ed.). Moskva: Taurus Alfa T. (Vol.1). [in Russian].

8. Downs, A. An Economic Theory of Democracy / A. Downs. – New York: Harper & Row, 1957. – 310 p.

9. Alt, J. Political economics / J. Alt, A. Crysral. –

Berkeley: University of California Press. – 1983. – 243 p.

10. Persson, T. Political Economics: Explaining Economic Policy / T. Persson, G. Tabellini. – Cambridge : University of Cambridge, 2000. – 553 p.

11. Nort, D. (1997). *Instituty. institutsionalnyye izmeneniya i funktsionirovaniye ekonomiki [Institutes. institutional changes and the functioning of the economy]* (A.N. Nesterenko; transl.). B.Z. Milner (Ed.). Moskva: Fond ekonomicheskoy knigi «Nachala» [in Russian].

12. Byukenen, Dzh.M. (2004). *Politika bez romantiki: kratkoye izlozheniye pozitivnoy teorii obshchestvenno-go vybora i yeye normativnykh usloviy [Politics without romance: a summary of the positive theory of public choice and its regulatory conditions]*. // *Vekhi ekonomicheskoy mysli. Ekonomika blagosostoyaniya i obshchestvennyy vybor – Milestones of economic thought. Welfare economics and social choice*. (Vols. 4), Moskva: Ekonomicheskaya shkola [in Russian].

13. Anderson, G.M., Rowley, C.K., & Tollison, R.D. (1988). Rent-Seeking and the Restriction of Human Exchange. *Journal of Legal Studies*, Vol. 27, pp. 83-100.

14. Tollison, R.D. (1987). Is The Theory of Rent-Seeking Here to Stay? (Ed. K.R. Charles) *Democracy and Public Choice: Essays in Honour of Gordon Tullock*. Oxford: Basil Blackwell, pp. 143-157.

15. Rowley, Ch.K. (2000). Political Culture and Economic Performance in Sub-Saharan Africa. *European Journal of Political Economy*, Vol. 16, 1, pp. 133-158.

16. Austen-Smith, D., & Banks, J. (1988). Elections, Coalitions and Legislative Outcomes. *American Political Science Review*, 82, pp. 407-422.

17. Grossman, G., & Helpman, E. (1999). Competing for Endorsements. *American Economics Review*, 89, pp. 501–524.

18. Niskanen, W.A. (1971). *Bureaucracy and Representative Government*. Chikago: Aldine, Atherton, 242 p.

19. Niskanen, W.A. (1996). *Peresmotr [Revision]*. Bureaucracy and Public Economics. Cheltenham: Edward Elgar, pp. 536-559. Retrieved from <http://pavroz.ru/files/niskanenperesm.pdf>

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ДОСТИЖЕНИЯ НОВОЙ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЭКОНОМИИ В ИССЛЕДОВАНИИ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ИНТЕРЕСОВ И ВЛАСТНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Н. И. Гражесвська, д. э. н., профессор, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

В статье раскрываются теоретико-методологические основы исследования экономических и политико-экономических интересов в научном анализе представителей нового институционализма, разработчиков теории агентских отношений, теории общественного выбора, новой политической экономии. Показано, что новая политическая экономия на основе междисциплинарного анализа дополнила экономические исследования интересов субъектов и доказала, что индивидуальные интересы власти превалируют над общественными интересами и обуславливают ее экономическую политику и рациональность поведения субъектов политико-экономического процесса.

Политика и индивидуальные интересы власти прямым образом влияют на экономи-

ческие результаты других субъектов через существующие политические механизмы принятия решений, среди которых выделены: механизмы лоббирования и логроллинга, политические стимулы избирателям и обещания реализовать их интересы и интересы наиболее влиятельных групп давления (групп интересов). Указанные механизмы функционируют на основе политических рычагов, через непосредственное рентоориентированное поведение власти, направленное на поиск и получение политической и бюрократической ренты. Поэтому политика – это рыночный процесс, основанный на обмене специфическими правами собственности, а именно: правами избирателей избирать представителей в органы государственной власти, правами депутатов принимать законы, правами чиновников обеспечивать их выполнение.

Выявлено, что противоречия интересов политиков, избирателей и чиновников, политико-экономические отношения между ними становятся основой реального политического процесса, последствиями которого могут быть убытки общества, «провалы государства», несовершенство политических и экономических преобразований, деловые и электоратные циклы.

Доказано, что решение проблемы, связанной с повышением эффективности взаимодействия и реализации интересов субъектов политико-экономических отношений, необходимо проводить с учетом методологических новаций направлений экономической науки.

Ключевые слова: власть, властные отношения, экономические интересы, новый институционализм, неоортодоксальная теория, политические интересы, рентоориентированное поведение.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ACHIEVEMENTS OF THE NEW POLITICAL ECONOMY IN THE RESEARCH OF ECONOMIC INTERESTS AND POWER RELATIONS

N. I. Grazhevskia, D.E., Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv

The article reveals the theoretical and methodological basis of the study of economic and political-economic interests in the scientific analysis of the representatives of the new institutionalism, of the developers of the theory of agency relations, of the theory of public choice, as well as of the new political economy. It is shown that the new political economy, based on an interdisciplinary analysis, supplemented the economic studies of the interests of the subjects and proved that the individual interests of the authorities prevail over the public interests and determine its economic policy and rationality of the behavior of the subjects of the political-economic process.

Politics and individual interests of the authorities directly influence the economic results of other subjects through existing political decision-making mechanisms, among which the main ones are lobbying and logrolling mechanisms, political incentives for voters and the realization of their interests, the realization of the interests of the most influential pressure groups based on political leverage, through direct rent-oriented behavior of the authorities, aimed at finding and obtaining political and bureaucratic rent. Therefore, politics is a market process based on the exchange of specific property rights, namely: the rights of voters to elect representatives to state bodies, the rights of deputies to pass laws, the rights of officials to enforce them, etc.

It is pointed out that contradictions of interests of politicians, voters and officials, and political-economic relations between them become the basis of a real political process, the consequences of which can be losses of society, “state failures”, the imperfection of political and economic transformation, business and electoral cycles.

The solution of the problem connected with the increase of the effectiveness of interaction and the realization of the interests of the subjects of political and economic relations should be carried out taking into account methodological innovations in the areas of economics.

Keywords: power, power relations, economic interests, new institutionalism, neo-orthodox theory, political interests, rent-oriented behavior.

Надійшла до редакції 23.12.2018 р.

ІНСТИТУЦІЙНІ ЗМІНИ У СОЦІАЛЬНОМУ СЕКТОРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ: ЗОВНІШНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ВНУТРІШНІ СУПЕРЕЧНОСТІ

*К. В. Багмет, к. е. н., докторант, Сумський державний університет,
kbagmet2017@gmail.com*

У статті автор пропонує концептуальний підхід, який пояснює інституційні зміни соціальної сфери національної економіки в якості результату впливу процесів глобалізації та розвитку людського капіталу, що виступає визначальним фактором соціально-економічного прогресу держав на сучасному етапі. На основі аналізу літератури, що висвітлює вплив глобалізації на національні економіки, виокремлено напрями, через які глобалізація впливає на інституційні зміни соціального сектора: зростання ролі людського капіталу в умовах формування економіки знань, зміна структури зайнятості населення, зміна інститутів освіти та конвергенція вищої освіти.

Проведено комплексне дослідження зростання ролі людського капіталу для групи країн на основі аналізу співвідношення індексу людського капіталу та ВВП на душу населення, а також аналізу динаміки темпів зростання продукції на одного працівника, в тому числі й її волатильності.

Результати аналізу структури зайнятості на основі показника частки зайнятих у матеріальному виробництві як для високорозвинених країн, так і для країн з перехідною економікою, засвідчили різні тенденції для країн різних груп. Розвинені країни демонструють стабільне поступове зниження цього показника, а країни з економікою, що розвивається, з 2008 року демонструють його зростання. Для багатьох країн характерна зміна інститутів ринку праці, що відбувається на тлі погіршення бюджетної стійкості.

Зміну інститутів освіти та конвергенцію вищої освіти досліджено на основі аналізу стратегічних документів розвитку окремих країн Європейського Союзу. Підвищення ефективності системи освіти та сприяння вступу молоді на ринок є можливим лише за умови формування нових інститутів у системі освіти. Розглядаючи освіту найбільш вагомий фактор впливу на швидкість змін економічних інститутів, виділено два канали впливу інституційних змін в освіті на інтенсивність інституційних змін у національній економіці, а саме: рівень освіченості особи впливає на рівень її раціональності; розвиток суспільних наук потенційно збільшує пропозицію нових інститутів, які необхідні для розвитку сучасного суспільства.

Ключові слова: інститути, інституційні зміни, соціальний сектор, людський капітал, глобалізація, економіка знань, структура зайнятості, освіта, конвергенція.

Постановка проблеми. Ефективність впливу на будь-яку сферу суспільних відносин, а тим більше цілеспрямованого впровадження «спроєктованих» змін, залежить від розуміння того, якою є їх природа, чим визначається їхній характер та інтенсивність. Наразі відбувається переосмислення ролі та місця соціальної сфери у національній економіці, формується новий вектор державної політики соціально-економічного

розвитку, що зумовлено поряд з іншим процесами євроінтеграції. У європейській стратегії розвитку «Європа 2020» визначено три пріоритети:

- розумне зростання: розвиток економіки на основі знань та інновацій;
- сталий розвиток: сприяння більш ресурсозберігаючій, екологічно чистій та конкурентоспроможній економіці;

– інклюзивне зростання: стимулювання економіки високої зайнятості, що забезпечує соціальну та територіальну єдність [1].

Цей перелік пріоритетів є підтвердженням не лише переосмислення європейськими країнами ролі витрат на освіту, охорону здоров'я, фізичний і духовний розвиток, а визнання зростаючої ролі інститутів соціальної сфери. Для України, що перебуває в активній стадії реформування національної економіки, особливо актуальним є формування ефективних інститутів, особливо у секторі, що безпосередньо впливає на якість людського капіталу.

В Україні питання інституційних змін – це питання здатності до подальшого прогресу. Адже у 2017 році Україна посіла 81-е місце із 137 країн за індексом глобальної конкурентоспроможності. Наразі Україна має 128 місце за захистом права власності, що можна тлумачити як низьку якість базових інститутів, що формують інституційну структуру [2]. Негативними факторами для ведення бізнесу серед іншого названо корупцію, політичну нестабільність, нестабільність урядів, неефективну державну бюрократію, недостатню освіченість працівників, погану етику робочої сили, недостатню здатність до інновацій, обмежувальне регулювання ринку праці, невідповідну якість інфраструктури, низьку якість охорони здоров'я. Наведені оцінки свідчать, що більшість проблем пов'язані із якістю інститутів в цілому та проблемами соціального сектора зокрема..

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед досліджень ролі соціальної сфери та її впливу на соціально-економічний розвиток необхідно відзначити праці таких учених як В. Баранов [3], О. Длугопольский [4], Е. Катульский [5], О. Краєвська [6] Й. Крафт [7], Я. Кузьминов, Л. Овчарова, Л. Якобсон [8] та інших. Дослідження інституційних змін широко представлені у працях Д. Норта, [9] Т. Веблена [10], В. Руттан [11], У. Пагано [12], Л. Таміліної, Н. Таміліної [13–14], Г. Пилипенко, Н. Литвиненко [15–17] та інших.

Попри значний доробок теоретичної економіки та ґрунтовних емпіричних досліджень соціальних трансформацій у сучасно-

му глобальному середовищі, недостатньо вивченими залишаються інституційні зміни соціальної сфери (соціального сектора), зокрема визначення зовнішніх факторів та внутрішніх рушійних сил цих змін.

Формулювання мети статті. Метою статті є аналіз напрямів, через які глобалізація впливає на інституційні зміни соціального сектора національних економік.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед інституційних змін, що наразі відбуваються у соціальній сфері, необхідно особливо акцентувати увагу на таких як зміна інституту соціальних гарантій, інститутів соціального захисту, інституційні зміни в освіті та охороні здоров'я, становлення інститутів соціального підприємництва, соціального інвестування та інших інститутів соціальної економіки. Для реалізації ефективного державного регулювання важливо визначитися з рядом принципових питань, зокрема якою мірою інституційні зміни в національній економіці зумовлені зовнішніми факторами? Відповідь на це питання дозволить більш ґрунтовно дослідити взаємозв'язок між інститутами соціальної сфери та інституційними змінами в економіці в цілому.

Загальновизнаним є вплив глобалізації на розвиток окремих країн. Економічна глобалізація, що супроводжується глобалізацією майже усіх сфер суспільного життя, суттєво змінює пріоритети розвитку національних економік. Глобалізація впливає на інтелектуальну свободу, що є передумовою реалізації творчого потенціалу особи і спільноти в цілому. Тому формування інститутів, які сприяють поширенню та обміну ідеями, є вкрай необхідним для забезпечення зростання в умовах формування економіки знань.

Проаналізувавши підходи до вивчення впливу глобалізації на національні економіки, ми виокремили напрями, через які глобалізація впливає на інституційні зміни соціального сектора, що необхідно враховувати у процесі розроблення політики державного регулювання цієї сфери:

1. Зростання ролі людського капіталу в умовах формування економіки знань.
2. Зміна структури зайнятості населення.

3. Зміна інститутів освіти та конвергенція вищої освіти.

Зупинимось більш детально на кожному з напрямів.

1. *Зростання ролі людського капіталу в умовах формування економіки знань.* Серед усього переліку факторів найбільш вагомим вважаємо якість та розмір людського капіталу, який сьогодні визнається домінантою соціально-економічного розвитку, адже він формує конкурентні переваги національної економіки. Оцінки Організації економічного співробітництва і розвитку свідчать, що саме людський капітал забезпечив зростання рівня продуктивності праці в 1960-1990 роках з 22% до 45% у порівнянні з середньою величиною продуктивності праці у 1990 році. Причому дві третини впливу на зростання рівня продуктивності праці відносять до безпосередньої дії сфери освіти, а одну третину зростання забезпечено впливом технічного прогресу [18]. У сучасному світі конкуренція між країнами зводиться до конкуренції у виробництві знань.

Окремі науковці зазначають, що соціальна політика сьогодні забрала першість у економічної: «перемістилася на роль «локомотива» замість «причіпного» вагона» [8, с.

5] саме через важливість людського капіталу.

Формується такий тип економіки, за якого ключовим фактором розвитку є знання, що втілюються у людському капіталі, а також інформаційне середовище, де цей капітал застосовується. В таких умовах зростання і конкурентоспроможність національної економіки забезпечуються створенням, розповсюдженням та застосуванням знань. Наслідком цього є потреба у теоретичних концепціях, що пояснюють поведінку економічних суб'єктів і держави, оскільки традиційні економічні концепції, засновані на принципі отримання максимально можливої вигоди від володіння і використання обмежених ресурсів (природних ресурсів, фізичної праці і капіталу) не зовсім відповідають економічним реаліям.

Індикатором, що характеризує людський капітал, є індекс людського капіталу, що розраховується Світовим економічним форумом. Проаналізувавши рейтинг країн за цим показником (фрагмент подано у таблиці 1), можна пересвідчитися, що за значенням індексу можна говорити про досить високі характеристики людського капіталу України – вище, ніж такі країни як Польща і Російська Федерація, і лише на 2 позиції нижче, ніж США.

Таблиця 1

Індекс людського капіталу у 2016 р.

Країна	Місце у рейтингу	Індекс	Вікова група 0-14	Вікова група 15-24	Вікова група 25-54	Вікова група 55-64	Вікова група 65 +
Фінляндія	1	85,86	98,17	85,35	81,24	83,9	72,95
Німеччина	11	81,55	89,56	79,78	78,39	83,31	73,54
Великобританія	19	80,04	91,91	76,64	76,78	79,07	66,43
США	24	78,86	88,97	75,99	74,91	80,62	70,32
Україна	26	78,42	90,73	78,04	71,83	79,14	72,21
Російська Федерація	28	77,86	86,95	78,21	72,74	80,46	71,14
Польща	30	77,34	90,66	74,67	72,53	76,12	65,61

Джерело: складено за [19]

Проте аналіз місця країни та перспектив її розвитку з використанням лише індексу не є репрезентативним. Провівши аналіз цього показника у поєднанні зі значенням ВВП на душу населення для вибраної групи країн (рис. 1), ми з'ясуємо рівень використання людського капіталу як фактора еко-

номічного зростання.

Попри незначний відрив від США за індексом людського капіталу, Україна має найгірші позиції у розглянутій групі, якщо в аналіз включаємо показник ВВП на душу населення. Причини цього положення, на нашу думку, необхідно шукати у розвитку

інститутів ринку праці.

Для розвинених країн характерним є інституціоналізація людського капіталу, точніше інституціоналізація механізмів отримання прибутку на вкладений людський капітал, що має наслідком зростання доходів населення з відповідними уміннями та освітою. Так, країни, що мають рівень ВВП на душу населення вище середнього значення (справа від вертикальної лінії – рис. 1) і мають досить високе значення індексу люд-

ського капіталу характеризуються високою якістю інститутів соціального сектора (соціальних гарантій, соціального захисту, інституту інтелектуальної власності тощо), що сприяє підвищенню рівня використання їх людського капіталу, і в кінцевому підсумку втілюється у показнику ВВП на душу населення, що традиційно розглядається як показник якості соціально-економічного розвитку країни.

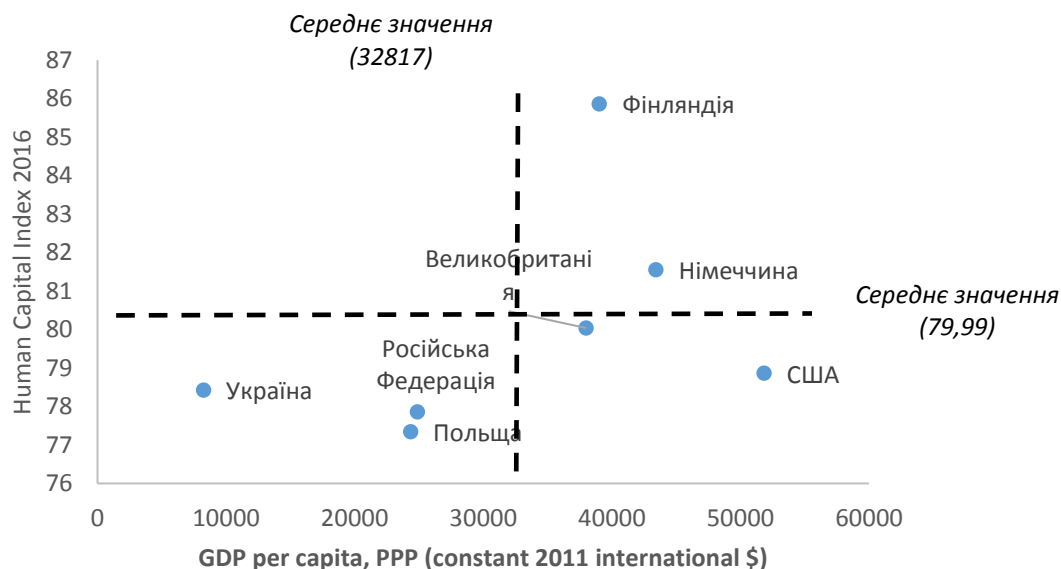

Рис. 1 Співвідношення індексу людського капіталу та ВВП на душу населення у 2016 (побудовано за [20] і [23])

Ми вважаємо, що теперішнє становище України пояснюється саме низькою якістю інститутів. Тому, серед пріоритетів державного регулювання соціальної сфери ефективними можна вважати зміну системи винагороди і стимулювання розвитку освіти та соціальної сфери в цілому. У цьому контексті актуальною є також формування системи суспільної оцінки вкладу людського капіталу у процес відтворення.

Доповнивши проведений аналіз, розглянемо динаміку темпів зростання продукції на одного працівника у аналізованій групі країн (рис 2, табл. 2), за результатами якого можна зробити такі висновки: з наведеного переліку Україна є найбільш нестабільною за наведеним показником – найбільша дисперсія серед аналізованих країн – 45,415.

Велика амплітуда коливань у період розгортання фінансової кризи свідчить про значну залежність від світової кон'юнктури, низьку диверсифікованість експорту та значною втратою економічного потенціалу, пов'язаною із подіями на Сході України у період 2013–2015 рр. (таблиця 2).

Досягнення стабільності є комплексним завданням, необхідною умовою якого є реформа інститутів, в тому числі інститутів соціальної сфери.

2. *Зміна структури зайнятості населення.* Технологічний прогрес зумовив перехід до постіндустріальної економіки, економіки знань. Деякі вчені визначальним чинником цього переходу називають саме зміни у структурі зайнятості – частка зайнятих у невиробничій сфері близько 50% від усього працездатного населення. [3].

Рис. 2 Динаміка річних темпів зростання виробленої продукції на одного працівника за період 2004–2016 рр. (побудовано за [20])

Таблиця 2
Характеристики волатильності виробленої продукції на одного працівника за період 2004–2016 рр.

Країни	Середньорічне значення	Стандартне відхилення	Дисперсія	Мінімальне	Максимальне
Німеччина	0,430	2,061	4,248	-5,6	3,1
Польща	2,092	1,393	1,940	-0,4	4,6
Російська Федерація	2,461	3,653	13,350	-5,6	7,6
Україна	1,069	6,739	45,415	-12,4	11,6
Великобританія	0,669	1,419	2,013	-2,8	2,2
США	1,092	0,851	0,725	-0,2	3

При цьому окремі види сектора послуг, які традиційно у вітчизняній статистиці та науковій літературі відносили до невиробничої сфери (роздрібна торгівля, побутові послуги тощо) західні дослідники не вважають невиробничими видами діяльності.

Структура зайнятості є досить репрезентативною щодо оцінювання того, наскільки економіка конкретної країни зорієнтована на створення економіки знань. Аналіз структури зайнятості, проведений на основі показника частки зайнятих у матеріальному виробництві як для високорозвинених країн, так і країн з перехідною економікою і країн, що розвиваються (фрагмент представлено на рис. 3 свідчить про різні тенденції для країн різних груп.

Розвинені країни, зокрема Великобри-

танія, демонструють стабільне поступове зниження цього показника (різкий злам 2007-2008 рр. викликаний здебільшого світовою фінансовою кризою).

Така ситуація пояснюється тим, що поряд з перенесенням промислового виробництва у країни з дешевою робочою силою, в цих країнах розвиваються сфера послуг і галузі з високим рівнем залучення інтелектуальної праці. Проте для більшості решти країн характерна протилежна динаміка. Зокрема, Індонезія, Шрі Ланка (країни з економікою, що розвивається відповідно до класифікації ООН) з 2008 року демонструють зростання, що пояснюється характером використання найманої праці цих країн (високо кваліфікована праця залучається через аутсорсинг компаніями розвинених країн).

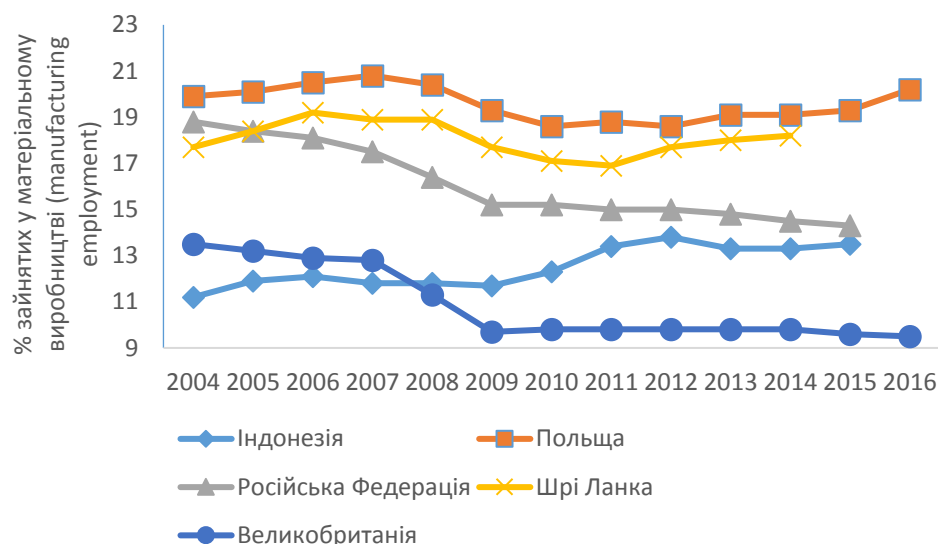

Рис. 3 Динаміка частки зайнятих у матеріальному виробництві за період 2004–2016 рр. (побудовано за [17; 20])

А також тим, що промислове виробництво зростає вищими темпами, ніж решта галузей економіки. Цікавим є приклад Польщі, що є країною з розвинутою економікою. Можна припустити, що динаміка частки зайнятих у матеріальному виробництві цієї країни знаходиться у залежності від світової кон'юнктури – після фінансової кризи 2008 р. спостерігаємо зниження, що може бути пов'язане зі скороченням виробництва у цих галузях. Після періоду стабілізації спостерігається незначне зростання.

Цікаву динаміку демонструє транзитивна економіка Російської Федерації, яка є здебільшого ресурсорієнтованою – має місце стійке зниження частки зайнятих у матеріальному виробництві протягом досліджуваного періоду. Для більш ґрунтовного налізу необхідно доповнити аналізом динаміки галузевої структури економіки та динаміки рівня зайнятості.

Для багатьох країн характерна зміна інститутів ринку праці, що відбувається на тлі погіршення стану бюджетів, особливо це стосується країн з ринком, що формується, і країн із середнім рівнем доходів [21].

Усвідомлюючи об'єктивні зміни у структурі зайнятості, що відбуваються у глобальному середовищі, Європейська комісія серед семи головних ініціатив, спрямованих на прискорення прогресу в рамках кожного пріоритету розвитку ЄС до 2020 р., визначила такі: 1) «Порядок денний нових навичок та робочих місць» – комплекс дій,

спрямований на модернізацію ринків праці та розширення можливостей людей розвивати свої навички протягом усього життєвого циклу, з метою збільшення кількості робочих місць та кращого поєднання пропозиції та попиту на робочі місця, у тому числі за рахунок мобільності робочої сили; 2) «Європейська платформа проти бідності», напрям роботи, що забезпечує соціальну та територіальну єдність з тим, щоб переваги зростання робочих місць були широко представлені, а люди, які зазнають бідності та соціальної ізоляції, могли жити гідно та брати активну участь у суспільстві [1].

Глобалізація разом з тенденціями створення постіндустріальної економіки, економіки знань суттєво змінюють структуру ринку праці. Зростанні частки працівників зайнятих інтелектуальною працею свідчить про розвиток економіки знань. У таких умовах можна прогнозувати зростання попиту не просто на розумову працю, а на творчих, орієнтованих на нестандартні креативні рішення працівників, що слугує пусковим механізмом для змін в освіті.

3. *Зміна інститутів освіти та конвергенція вищої освіти.* Розвиток економіки знань є визначальною зміною зовнішнього середовища для сфери освіти, передусім вищої освіти. Визначальними характеристиками світової освіти є динамічність та інтернаціональність. На перше місце виходять невичерпні за своєю природою інформація і знання. За даними Світового банку у біль-

шості країн ОЕСР протягом останніх 15 років зростання доданої вартості в галузях, що ґрунтуються на знаннях, у середньому становило 3%, що стабільно перевищувало темпи загального економічного зростання, які не піднімалися вище 2,3%. Частка цих галузей у сукупній доданій вартості збільшилася в Німеччині з 51% до 60%, у Великобританії – з 45% до 51%, у Фінляндії – з 34% до 42%. Сьогодні ці країни розбудовують свої економіки, які базуються на знаннях, створюючи мільйони робочих місць, пов'язаних з використанням новітніх знань [22].

План розвитку європейської освіти передбачає підвищення якості та ефективності системи освіти, полегшення доступу до освіти для кожного та створення освітньої бази для зовнішнього світу. Завданнями, визначеними у цьому документі є:

- країни ЄС повинні мати найвищий показник у світі у сфері освіти та навчання;
- система освіти і навчання в Європі повинна бути взаємопов'язана настільки, щоб давати змогу громадянам вільно пересуватися й отримувати кращу освіту;
- слід зробити можливим визнання та застосування освіти будь-де в ЄС, незалежно від того, де її одержано;
- європейці будь-якого віку повинні мати доступ до тривалого навчання [7].

Серед цілей «Європа 2020» Європейська Комісія передбачає, що частка тих, хто не завершив шкільну освіту, повинна бути меншою 10%, а принаймні 40% молодого покоління повинні мати вищу освіту. При цьому серед ініціатив, спрямованих на прискорення прогресу ЄС у досягненні цілей, передбачається реалізація дій у напрямі "Молодь у русі", що означає підвищення ефективності системи освіти та сприяння вступу молоді на ринок праці [1]. Тобто можна говорити про конвергенцію національних систем освіти країн Європейського Союзу.

Узагальнивши, можна констатувати, що на сучасному етапі освіта стає елементом стратегії економічного зростання. Окремі вчені зазначають, що сприяння і прогнозування освіти увійшло у практику регулювання усіх розвинених країн [5, с.34]. Деякі дослідники наголошують, що перед освітніми установами постає завдання прогно-

зування тенденцій розвитку ринку праці та адаптація освітніх програм відповідно до прогнозованих змін. Наразі зростає усвідомлення і того факту, що ринок освітніх послуг стає дійсно міжнародним і характеризується конкуренцією, що постійно зростає. Цей ринок може забезпечити країнам, які мають високий рівень надання якісних освітніх послуг, значні доходи від їх експорту. Усвідомлення цієї тенденції знайшло своє відображення у державній політиці ряду розвинених країн, зокрема США, ЄС і Австралії, які активно розробляють і реалізують програми залучення іноземних студентів [6].

Міжнародний валютний фонд рекомендує урядам країн з ринком, що формується і країн, що розвиваються, інвестувати кошти в розвиток освіти, інфраструктури та інститутів, щоб сприяти запозиченню і освоєнню технологій з країн з розвинутою економікою [21, с.5].

Формування економіки знань є можливим лише за умови формування нових інститутів у системі освіти. Вважаємо, що освіта сьогодні є чи не найбільш вагомими фактором впливу на швидкість змін економічних інститутів. Ми пропонуємо виділити два канали впливу інституційних змін в освіті на інтенсивність інституційних змін у національній економіці:

1) рівень освіченості особи впливає на рівень її раціональності. Обмежена раціональність індивіда, що згідно з переважною більшістю течій інституційної теорії, є однією з основних причин інституційної інерції, впливає на стійкість інституційної структури до змін, блокує ці зміни, навіть ті, що визнаються необхідними значною кількістю економічних акторів (суб'єктів) та цілеспрямовано впроваджуються у практику. Раґано виокремлює п'ять форм обмеженої раціональності: обмежені навички спілкування, обмежені навички обробки інформації, обмежені навички розрахунку, обмежені навички формування переваг та обмежені емоційні навички (нездатність контролювати власні емоції, а отже, діяти раціонально) [11]. Очевидно, що, принаймні, чотири з наведеного переліку є результатом освіти, яку здобула особа. «Ментальні моделі», про які говорить Д. Норт [9], формуються значною мірою освітою: формальною, неформа-

льною, інформальною;

2) розвиток суспільних наук може збільшити «пропозицію нових інститутів» [12], що необхідні для розвитку сучасного суспільства. Особливо актуальною виглядає такий підхід щодо збільшення «пропозиції» нових інститутів з позиції теоретичних підходів, що обґрунтовують неможливість перенесення існуючих інститутів в інші умови, їх розвиток в інших контекстах [24–25];

3) інститути освіти мають суттєвий вплив на економічну поведінку через вплив на рівень обмеженої раціональності, на трансформацію «звички думки» за Т. Вебленом

[10]. Це є лише один з прикладів взаємодії між інститутами соціального сектору та іншими економічними інститутами, який змушує ввести у площину досліджень інституційних змін категорію інституційних взаємодій.

Отже, з огляду на викладене вище ми пропонуємо модель, що описує інституційні зміни соціальної сфери національної економіки як результат впливу процесів глобалізації та розвитку людського капіталу як визначального фактора соціально-економічного прогресу держав на сучасному етапі (рис. 4).

Рис. 4 Модель інституційних змін соціальної сфери

Результатом цього впливу є розвиток економіки знань, потреба реалізації політики інклюзивного зростання та інституціоналізація людського капіталу, зокрема механізмів отримання прибутку на вкладений людський капітал. У сукупності ці фактори формують потребу у нових інститутах, оскільки чинні не дають можливості отримувати той рівень доходу, який дозволяють відповідні ресурси країни, ключовим з яких є людський капітал.

Висновки. З огляду на викладене вище можемо говорити, що пріоритетом державного регулювання інституційних змін у соціальній сфері є сприяння становленню інститутів освіти, що відповідають сучасним тенденціям розвитку світового та європей-

ського освітнього просторів. Цей висновок в цілому узгоджується з рекомендаціями Міжнародного валютного фонду, який для країнах з низькими доходами, де в останні кілька років спостерігалось скорочення бюджетних резервів, рекомендує збереження ефективних витрат на найважливіші інвестиційні та соціальні потреби і проведення структурних реформ в тому числі у сфері освіти, які відкривають шлях для економічної диверсифікації та підвищення продуктивності. Актуальність розвитку систем освіти підкреслюється попри те, що першочерговим завданням є відновлення цих резервів та удосконалення управління боргом. [8; 18].

Важливість дослідження інституційних змін соціальної сфери полягає ще й у

тому, що її інститути суттєво пов'язані із загальною інституційною структурою економіки та формують передумови для інституційних змін в межах економіки в цілому. Отже, об'єктом регулювання доцільно визначати не інститути, а інституційні взаємодії. Тоді інституційна якість є характеристикою не окремого інституту, а його взаємодії з сукупністю пов'язаних з ним інститутів.

Література

1. EUROPE 2020. A European strategy for 1. EUROPE 2020. A European strategy for smart, sustainable and inclusive growth. European Union. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: c.europa.eu/eu2020/pdf/COMPLET%20EN%20BARROSO%20%20%20007%20-%20Europe%202020%20-%20EN%20version.pdf
2. Klaus Schwab. The Global Competitiveness Report 2017–2018. World Economic Forum – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2017%E2%80%932018.pdf>
3. Баранов В. В. Формирование механизма динамической оценки инновационной стратегии экономических структур при реализации государственно-частного партнерства / В. В. Баранов, А. В. Зайцев, В. Б. Карпова, А. А. Мурадов // Креативная экономика. – 2015. – № 1 (97). – С. 87-100.
4. Длугопольский А. В. Образование как фактор формирования человеческого капитала и экономического роста (на примере Украины) / А. В. Длугопольский, Чекаловская Г. Б. // Теоретическая экономика. – № 3. – 2013. – С. 32-39.
5. Катульский Е. Д. Развитие человеческого капитала в условиях экономики знаний / Е. Д. Катульский // Модернизация. Инновации. Развитие. – Июль-сентябрь. – 2013. – С. 74-78.
6. Краєвська О. Освітня політика європейського союзу: становлення та механізми реалізації / Оксана Краєвська // Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. – 2011. – Випуск 28. – С. 53–65.
7. Крафт Й. Глобализация и развитие инновационной системы национальной экономики/ Й. Крафт // Вопросы инновационной экономики. – 2015. – Том 5. – № 3. – С. 79-94.
8. Кузьминов Я. И. Человеческий капитал как фактор социально-экономического развития. Краткая версия доклада / Я. И. Кузьминов, Л. Н. Овчарова, Л. И. Якобсон // XVII апр. междунар. науч. конф. по проблемам развития экономики и общества (19-22 апр. 2016 г.). – М. : Изд. Дом Высшей школы экономики, 2016. – 76 с.
9. North, D. «Understanding the process of economic change». / Douglass C. North.- Princeton: Princeton University Press, 2005. – 187p. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://zodml.org/sites/default/files/%5BDouglass_C._North%5D_Understanding_the_Process_of_E_0.pdf
10. Веблен Т. Теория праздного класса / Т. Веблен. Монография. Пер. с англ. С.Д. Сорокиной. – М. : Прогресс, 1984. – 183 с.
11. Ruttan, V. W. «Social Science Knowledge and induced institutional innovation: an institutional design perspective» / Ruttan, V. W. // Journal of Institutional Economics. – № 2(3) – 2006. – P.249-272.
12. Pagano U. «Bounded rationality and institutionalism» / U. Pagano // The Evolution of Economic Institutions: A Critical Reader / G. M. Hodgson (ed). – Edward Elgar press, 2007.- P. 19-33.
13. Tamilina L. Heterogeneity in Institutional Effects on Economic Growth: Theory and Empirical Evidence / Tamilina L., Tamilina N. // European Journal of Comparative Economics. – № 11(2). – 2014 - P. 205-249.
14. Tamilina L., Tamilina N. Post-communist Transition as a Path Break: Comparing Legal Institutional Effects on Economic Growth between Path-breaking and Path-drifting Institutional Reforms / Tamilina L., Tamilina // The Journal of Applied Economic Research.- №11 (3). – 2017.- P. 315-347
15. Пилипенко Г. М. Інституціональні чинники співвідношення державної і ринкової координації економічної діяльності / Г. М. Пилипенко: монографія. – Д. : Національний гірничий університет, 2012. – 293 с.
16. Литвиненко Н. І. Інституціональні складові соціально-економічного розвитку країни / Н. І. Литвиненко: монографія. – Д. : Національний гірничий університет, 2015. – 310 с.
17. Пилипенко Г. М., Литвиненко Н. І. Інституціональні чинники розвитку соціально-економічних систем // Економічний вісник Національного гірничого університету – №4 (51). – 2015 – С. 21– 32.
18. Освіта у контексті глобальних трансформацій. Центр інноваційної освіти ПРОСВІТ. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.prosvitcenter.org/uk/osvita-u-konteksti-globalnyh-transformatsij/>
19. Human Capital Report 2016. World Economic Forum. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reports.weforum.org/human-capital-report-2016/>
20. World economic outlook update. January 2017. International Monetary Fund. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2017/update/01/>
21. Аналитическое резюме. Бюджетный вестник, апрель 2016. Международный валютный фонд – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.imf.org/external/russian/pubs/ft/fm/2016/01/pdf/fmexsr.pdf>
22. Перспективы развития мировой экономики Апрель 2016. Слишком долгий период слишком медленного роста. Международный Валютный Фонд – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.imf.org/~media/Websites/IMF/imported-flagship-issues/external/russian/pubs/ft/weo/2016/01/pdf/texttr.ashx>
23. Statistics and databases. International Labour Organization. – [Електронний ресурс]. – Режим до-

ступу: <http://www.ilo.org/global/statistics-and-databases/lang--en/index.htm>

24. Пилипенко А. Н. Факторы достижения институционального равновесия / А. Н. Пилипенко // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: Економічна. – Випуск 37–3. – Донецьк: ДонНТУ, 2009. – С. 5–11.

25. Пилипенко Г. М. Категоріальне оформлення поняття інститут: проблеми і перспективи інституціональної теорії / Г. М. Пилипенко – Економічний вісник Національного гірничого університету, № 4, 2008. – С. 12–18.

References

1. EUROPE 2020. A European strategy for smart, sustainable and inclusive growth. European Union. [europa.eu](http://www3c.europa.eu/eu2020/pdf/COMPLET%20EN%20BARROSO%20%20%2007%20-%20Europe%202020%20-%20EN%20version.pdf). Retrieved from <http://www3c.europa.eu/eu2020/pdf/COMPLET%20EN%20BARROSO%20%20%2007%20-%20Europe%202020%20-%20EN%20version.pdf>
2. Klaus Schwab, World Economic Forum. The Global Competitiveness Report 2017–2018. [weforum.org](http://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2017%E2%80%932018.pdf). Retrieved from <http://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2017%E2%80%932018.pdf>
3. Baranov, V.V. (2015) Formirovanie mekhanizma dinamicheskoy otsenki innovatsionnoy strategii ekonomicheskikh struktur pri realizatsii gosudarstvenno-chastnogo partnerstva [Formation of a mechanism for dynamic assessment of the innovative strategy of economic structures in the implementation of public-private partnerships] *Kreatyvnaya ekonomika – Creative economy*, 1, 87-100 [in Ukrainian].
4. Dluhopolskyi, A.V. (2013). Obrazovanie kak faktor formirovaniya chelovecheskogo kapitala i ekonomicheskogo rosta (na primere Ukrainy) [Education as a factor in the formation of human capital and economic growth (case of Ukraine)]. *Teoreticheskaya ekonomika – Theoretical economy*, 3, 32-39 [in Ukrainian].
5. Katulskiy E.D. (2013). Razvitie chelovecheskogo kapitala v usloviyakh ekonomiki znaniy [The development of human capital in a knowledge economy]. *Modernizatsiya. Innovatsii. Razvitie – Modernization, Innovations, Development*, July-September, 74-78 [in Ukrainian].
6. Kraievska, O. (2011). Osvitnia polityka europeiskoho soiuzu: stanovlennia ta mekhanizmy realizatsii [European Union educational policy: formation and implementation mechanisms]. *Visnyk Lvivskoho universytetu - Bulletin of the Lviv University*, Issue 28, 53–65 [in Ukrainian].
7. Kraft, Y. (2015). Globalyzatsiya i razvitie innovatsionnoi systemy natsionalnoi ekonomiky [Globalization and development of innovative system of national economy]. *Voprosy innovatsionnoi ekonomiky - Issues of innovation economy*, 3, 79-94 [in Russian].
8. Kuzmynov, Ya.I., Ovcharova, L.N., & Yakobson L.Y. (2016). Chelovecheskyi kapital kak faktor sotsialno-ekonomicheskogo razvitiya. Kratkaia versiya doklada [Human capital as a factor of socio-economic development. Short version of the report]. *Proceedings from XVII Apr. mezhdunar. nauch. konf. po problemam razvitiya ekonomiky y obshchestva – XVII April International Scientific Conference On Issues Of Economy And Society Development*. Moscow, High School Of Economics [In Russian].
9. North, D. C. (2005). *Understanding the process of economic change*. Princeton: Princeton University Press. Retrieved from https://zodml.org/sites/default/files/%5BDouglass_C._North%5D_Understanding_the_Process_of_E_0.pdf
10. Veblen, T. (1984) *Teoriya prazdnogo klassa [The Theory of the Leisure Class]*. Moskva: Prohress. [in Russian].
11. Ruttan, V. W. (2006). «Social Science Knowledge and induced institutional innovation: an institutional design perspective», *Journal of Institutional Economics*, 2(3), 249-272.
12. Pagano, U. (2007) «Bounded rationality and institutionalism», in G. M. Hodgson (ed), *The Evolution of Economic Institutions: A Critical Reader*, Edward Elgar press.
13. Tamulina, L., & Tamulina, N. (2014) Heterogeneity in Institutional Effects on Economic Growth: Theory and Empirical Evidence. *European Journal of Comparative Economics*, 11(2), 205-249.
14. Tamulina L., Tamulina N. (2017) Post-communist Transition as a Path Break: Comparing Legal Institutional Effects on Economic Growth between Path-breaking and Path-drifting Institutional Reforms. *The Journal of Applied Economic Research*, Volume 11, issue: 3, 315-347.
15. Pylypenko, H.M. (2012). *Instytutsionalni chynnyky spivvidnoshennia derzhavnoi i rynkovoi koordynatsii ekonomichnoi diyalnosti [Institutional factors of correlation of state and market coordination of economic activity]*. Dnipropetrovsk: Natsionalnyy hirnychyy universytet [in Ukrainian].
16. Lytvynenko, N.I. (2015). *Instytutsionalni skladovi sotsialno-ekonomichnoho rozvytku krainy [Institutional components of socio-economic development of the country]*. Dnipropetrovsk: Natsionalnyy hirnychyy universytet [in Ukrainian].
17. Pylypenko, H.M., & Lytvynenko, N. I. (2015). *Instytutsionalni chynnyky rozvytku sotsialno-ekonomichnykh system [Institutional factors for the development of socio-economic systems]* *Ekonomichnyy visnyk Natsionalnoho hirnychoho universytetu – Economic Bulletin of National Mining University*, 4(51), 21–32 [in Ukrainian].
18. Osvita u konteksti globalnykh transformatsiy. Tsentr innovatsiynoi osvity PROSVIT [Education in the context of global transformations. Center for innovation education PROSVIT]. [prosvitcenter.org](http://www.prosvitcenter.org/uk/osvita-u-konteksti-globalnyh-transformatsij/). Retrieved from <http://www.prosvitcenter.org/uk/osvita-u-konteksti-globalnyh-transformatsij/> [in Ukrainian].
19. Human Capital Report (2016). World Economic Forum. reports. [weforum.org](http://reports.weforum.org/human-capital-report-2016/). Retrieved from <http://reports.weforum.org/human-capital-report-2016/>
20. World economic outlook update. January 2017. International Monetary Fund. imf.org. Retrieved from

<https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2017/update/01/>

21. Analytycheskoe reziume. Biudzhetni vestnyk, aprel 2016. Mezhdunarodnyi valutnyi fond [Analytical summary. Budget Bulletin. April 2016 International Monetary Fund]. *imf.org*. Retrieved from <https://www.imf.org/external/russian/pubs/ft/fm/2016/01/pdf/fmexsr.pdf> [in Russian].

22. Perspektiv razvitiya mirovoi ekonomiky April 2016. Sliskom dolhyi period sliskom medlenogo rosta. Mezhdunarodnyi valutnyi fond [Prospects for the development of the world economy April 2016. Too long a period of too slow growth International Monetary Fund] *imf.org*. Retrieved from <https://www.imf.org/~media/Websites/IMF/imported-flagship-is-sues/external/russian/pubs/ft/weo/2016/01/pdf/texttr.ashx> [in Russian]

23. Statistics and databases. International Labour Organization. *ilo.org*. Retrieved from <http://www.ilo.org/global/statistics-and-databases/lang-en/index.htm>

24. Pilipenko A. N. (2009). Faktory dostizheniya institutsionalnoho ravnovesiya [Factors of achievement of institutional equilibrium] *Naukovi pratsi Donetskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu. Seriya: Ekonomichna – Scientific works of Donetsk national technical university. Series: Economic Issues* 37–3, 5–11. Donetsk, DonNTU [in Ukrainian].

25. Pylypenko, H.M. (2008). Katehorialne oformlennia poniattia institut: problemy i perspektivy instytutsionalnoi teorii [Category registration of concept is an institute: problems and prospects of institutional theory] *Ekonomichnyy visnyk Natsionalnoho hirnynchoho universytetu – Economic Bulletin of National Mining University*, 4, 12 –18 [in Ukrainian].

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ В СОЦИАЛЬНОМ СЕКТОРЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ: ВНЕШНИЕ ТЕНДЕНЦИИ И ВНУТРЕННИЕ ПРОТИВОРЕЧИЯ

К. В. Багмет, к. э. н., Сумской государственной университет, докторант

В статье автор предлагает концептуальный подход, который объясняет институциональные изменения социальной сферы национальной экономики в качестве результата влияния процессов глобализации и развития человеческого капитала как определяющего фактора социально-экономического прогресса государств на современном этапе. На основе анализа литературы, освещающей влияние глобализации на национальные экономики, выделены направления, по которым глобализация влияет на институциональные изменения социального сектора: рост роли человеческого капитала в условиях формирования экономики знаний, изменение структуры занятости населения, изменение институтов образования и конвергенция высшего образования.

Проведено комплексное исследование роста роли человеческого капитала для группы стран на основе анализа соотношения индекса человеческого капитала и ВВП на душу населения, а также анализа динамики темпов роста продукции на одного работника, в том числе ее волатильности.

Результаты анализа структуры занятости на основе показателя доли занятых в материальном производстве как для высокоразвитых стран, так и для стран с переходной экономикой, показали различные тенденции для стран различных групп. Развитые страны демонстрируют стабильное постепенное снижение этого показателя, а страны с развивающейся экономикой с 2008 года демонстрируют его рост. Для многих стран характерно изменение институтов рынка труда, происходящее на фоне ухудшения бюджетной устойчивости.

Изменение институтов образования и конвергенция высшего образования исследованы на основе анализа стратегических документов развития отдельных стран Европейского Союза. Повышение эффективности системы образования и содействие вступлению молодежи на рынок возможно лишь при условии формирования новых институтов в системе образования. Рассматривая образование наиболее весомый фактор влияния на скорость изменений экономических институтов, выделено два канала влияния институциональных изменений в образовании на интенсивность институциональных изменений в национальной экономике, а именно: уровень образованности человека влияет на уровень ее рациональности; развитие общественных наук потенциально увеличивает предложение новых институтов, необходимых для развития современного общества.

Ключевые слова: институты, институциональные изменения, социальный сектор, человеческий капитал, глобализация, экономика знаний, структура занятости, образование, конвергенция.

INSTITUTIONAL CHANGES IN THE SOCIAL SECTOR OF THE NATIONAL ECONOMY: EXTERNAL TRENDS AND INTERNAL CONTRADICTIONS

K. V. Bagmet, Ph. D (Econ.), Sumy State University, Doctoral Candidate

The author proposes a conceptual approach to explain the institutional changes in the social sphere of the national economy as a result of the influence of the globalization processes and the development of human capital as a determining factor in the socio-economic progress of states at the contemporary stage. Based on the analysis of the literature covering the impact of globalization on national economies, the author outlines the directions that globalization affects the institutional changes in the social sector: the growth of the role of human capital under conditions of knowledge economy formation, the change in the employment structure of the population, the change of institutions of higher education and their convergence.

The comprehensive research of the role of human capital for a group of countries is carried out, based on the analysis of the human capital index to GDP per capita ratio and the analysis of the dynamics of growth of productivity per employee, including their volatility.

The results of the analysis of the employment structure showed different trends for the countries of different groups based on the indicator of the share of employed in material production for both the advanced and the transition economies. Developed countries show a steady decline in this indicator, while developing economies have been growing since 2008. Many countries are characterized by a shift in labor market institutions, at the same time fiscal and budget sustainability is worsening.

The change in the institutions of education and the convergence of higher education has been investigated based on an analysis of the strategic development documents of individual countries and the European Union. Improving the efficiency of the educational system and facilitating the entry of young people into the market is only possible if new institutions are formed in the system of education. Considering education, the most significant factor influencing the rate of change of economic institutions, the author identified two channels of influence of institutional changes in education on the intensity of institutional changes in the national economy: 1) the level of education of a person influences the level of its rationality. 2) the development of social sciences potentially increases the supply of new institutions that are necessary for the development of modern society.

Keywords: institutions, institutional changes, social sector, human capital, globalization, knowledge economy, employment structure, education, convergence.

Надійшла до редакції 18.01.2019 р.

КРИТЕРІЇ ВИЗНАЧЕННЯ ПРІОРИТЕТІВ СТРУКТУРНИХ ЗМІН В ЕКОНОМІЦІ

А. Р. Ходжаєн, аспірантка, Державний науково-дослідний інститут інформатизації та моделювання економіки, khodzhaian@gmail.com

Стаття присвячена визначенню критеріїв ідентифікації пріоритетних галузевих напрямів структурних змін в економіці України, обґрунтуванню ключових проблем відповідності секторів вітчизняного господарства цим критеріям, виявленню шляхів усунення структурних деформацій в економіці України.

Методологічний базис, на якому побудована стаття, передбачає поєднання загальних (аналіз, синтез, індукція, дедукція) та математичних методів економічних досліджень на основі показників економічної складності, продуктового простору й наявних можливостей. Це дозволило виявити нові можливості для зростання економіки України, з огляду на її промислову базу, технологічний потенціал і рівень диверсифікації зовнішньої торгівлі.

Запропоновано три блоки проведення кардинальних структурних перетворень української економіки: зниження енергоємності ВВП; розвиток високопродуктивних галузей, що зберегли свій виробничий та експортний потенціал; інноваційно-технологічна модернізація економіки. Перші два блоки являють собою проміжні цілі структурної політики, а третій – стратегічну мету трансформації вітчизняної економіки. Для кожного блоку обґрунтовано основні критерії з визначення найбільш перспективних секторів економіки, на яких слід зосередити на структурну політику держави.

У статті представлено комплексний аналіз визначення галузевих пріоритетів політики трансформації економіки на основі наявних можливостей (ресурсних, капітальних, технологічних, людських) і потенціалу різних галузей прискорити економічне зростання. Концепції економічної складності, продуктового простору та можливості 7 дозволили визначити конкретні групи товарів, які можуть слугувати рушійною силою зростання продуктивності в умовах ефективної та збалансованої державної підтримки.

Результати дослідження можуть бути використані для розробки стратегічної міжгалузевої програми структурної перебудови економіки України.

Ключові слова: структурна політика, критерії, енергоємність, продуктивність, економічна складність, продуктивний простір, інновації, модернізація, диверсифікація.

Постановка проблеми. Забезпечення ефективних структурних зрушень в економіці неможливе без попереднього визначення пріоритетних векторів змін у пропорціях між різними галузями в господарському комплексі країни. Суть структурної політики в будь-якому разі зводиться до сприяння випереджаючому розвитку тих секторів, які здатні генерувати суспільний продукт і добробут у більш продуктивний спосіб та ефективніше використовувати національний ресурсний потенціал порівняно з традиційни-

ми галузями виробництва. Більше того, країнам, які потерпають від структурних деформацій і пов'язаних ними хронічних проблем (зовнішній борг, від'ємний торговий баланс, дефіцит бюджетних надходжень, високий рівень тінізації економіки тощо), зазвичай доволі складно акумулювати ресурси на реалізацію програм структурної перебудови, що накладає додаткові обмеження при формуванні кола реципієнтів державної підтримки.

Перед державою постає необхідність визначення чітких критеріїв для вибору галузево-секторальних напрямів структурної перебудови, а також неухильного дотримання їх під час здійснення конкретних заходів структурної політики, що, своєю чергою, потребує науково-обґрунтованої оцінки щодо відповідності тих чи інших галузей заданим критеріям та цілям структурних трансформацій. Поряд з цим слід усвідомлювати, що пріоритети структурних змін можуть еволюціонувати по мірі переходу на подальші етапи трансформації економічної системи, які ставитимуть нові завдання перед реалізацією регуляторної політики у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам визначення й обґрунтування пріоритетних напрямів структурної перебудови економіки України присвячено наукові праці низки вітчизняних вчених, серед них: П. Кухта [1], Н. Попадинець [2], С. Штефан [3], Н. Скірка [4], С. Куйбіда [5], Ю. Пилипенко, Г. Пилипенко [6–7], Е. Прушківська, А. Переверзева [8] та ін. Зокрема, ними узагальнено концептуальні підходи до структурних перетворень у національній економіці, досліджено механізм структурних зрушень і теоретичні основи аналізу структурних змін, запропоновано напрями структурної перебудови в контексті розвитку регіонів та інструменти усунення структурних диспропорцій на макрорівні.

Віддаючи належне існуючим напрацюванням з питань структурної політики, слід зазначити, що визначенню науково-обґрунтованих критеріїв для оцінювання потенціалу різних галузей і секторів економіки забезпечувати досягнення цілей структурної перебудови економіки досі присвячено недостатню увагу, що обумовлює необхідність подальших досліджень у даному напрямку.

Формулювання мети статті. Мета статті полягає у визначенні критеріїв ідентифікації пріоритетних галузевих напрямів структурних змін в економіці України, у розкритті ключових проблем відповідності секторів вітчизняного господарства цим критеріям та у виявленні шляхів усунення структурних деформацій в економіці України.

Методологічний базис, на якому побудована стаття, передбачає поєднання загаль-

них (аналіз, синтез, індукція, дедукція) та математичних методів економічних досліджень на основі показників економічної складності, продуктового простору й наявних можливостей. Це дозволило виявити нові можливості для зростання економіки України, з огляду на її промислові можливості, технологічний потенціал і рівень диверсифікації зовнішньої торгівлі.

Виклад основного матеріалу дослідження. На нашу думку, необхідно обрати диференційований підхід до ідентифікації пріоритетів структурних змін та визначення відповідних критеріїв галузевого спрямування заходів структурної політики. Доцільно виділити три базові напрями (блоки) структурної політики, до кожного з яких повинні бути застосовані власні критерії при визначенні пріоритетів трансформації галузево-секторальних співвідношень у національному господарстві. До них належать:

I. Зниження рівня енергоємності виробництва та ВВП в цілому – надмірне споживання енергетичних ресурсів у низці галузей переробної промисловості накладає значний тягар на економічну систему в цілому (посилює залежність від імпорту енергоресурсів, який, своєю чергою, збільшує негативне сальдо торгового балансу з усіма подальшими негативними наслідками). Не позбувшись цього тягара, вітчизняна економіка і держава не зможуть забезпечити макроекономічну стабільність й акумулювати ресурси, необхідні для розвитку принципово нових високопродуктивних виробництв.

II. Зменшення частки сировинних товарів у виробництві та експорті за рахунок стрімкого нарощення частки переробної промисловості – сировинна орієнтація експорту ставить вітчизняне макроекономічне середовище у вразливе становище перед мінливими коливаннями кон'юнктури зовнішніх ринків, тоді як незначні обсяги доданої вартості, що створюються у відповідних галузях, обумовлюють низький рівень продуктивності й добробуту в цілому. Необхідно оперативно відновити й посилити позиції тих галузей переробної промисловості, які втрачають технологічний і кадровий потенціал конкурувати на внутрішньому й зовнішньому ринках з низки об'єктивних та суб'єктивних причин, проте досі здатні ви-

ступати точками зростання української економіки.

III. Інноваційно-технологічна модернізація вітчизняної економіки – перехід до інноваційної моделі економічного зростання на засадах розвитку наукоємних, високотехнологічних виробництв, розробки та інтеграції передових досягнень науки і техніки у всі сфери промисловості й послуг, модернізації всіх суспільних інститутів у відповідності до потреб реіндустріалізації економіки з подальшим переходом до постіндустріальної стадії розвитку.

З окреслених блоків перші два полягають у виконанні проміжних завдань, тоді як третій втілює стратегічну мету структурної політики. Роль проміжних завдань полягає в усуненні бар'єрів та закладанні підґрунтя для уможливлення широкомасштабної і докорінної трансформації економіки, втіленої у третьому блоці. Погоджуючись з тим, що низка заходів структурної політики держави у зв'язку з універсальним характером їх дії сприятиме досягненню поставлених цілей за всіма блоками одночасно, зазначимо, що специфіка завдань державної політики по кожному з них потребує виокремлення різних пріоритетів галузевоструктурних зрушень і, відповідно, критеріїв визначення цих пріоритетів. Слід зазначити, що виокремлені блоки доцільно розглядати не як почергові етапи, а як ключові напрями регуляторного впливу держави на структурні зрушення. Реалізація заходів за кожним із них має розпочатися одночасно, втім цілі за першими двома блоками повинні бути досягнені у середньостроковому періоді, тоді як стратегічна мета за третім блоком – у довгостроковому.

По першому блоку пріоритетів структурних змін необхідно зазначити, що енергоємність ВВП України майже вчетверо перевищує середню енергоємність економік ЄС та вдвічі – середньосвітовий рівень. Це спричинено як надмірною концентрацією виробництва в енергоємних секторах, так і неефективністю та застарілістю технологічних процесів за низкою галузей промисловості й послуг, зокрема у сфері теплопостачання. Поза виробничим сектором негативно на вітчизняну енергоємність впливає також низька якість житлового фонду.

Найбільшим споживачем паливно-енергетичних ресурсів у вітчизняній економіці з найнижчим рівнем ефективності споживання цих ресурсів є гірничо-металургійний комплекс, на який припадає близько 65% енергоспоживання у промисловості. Це відбувається тому, що Україна є однією з небагатьох країн світу, яка досі не відмовилась від мартенівського способу виплавки сталі, на який припадає 21,4% (понад 4,5 млн т) вітчизняного виробництва сталі. Використання цієї архаїчної технології на фізично й морально застарілому обладнанні (рівень зносу сягає 65–70%) призводить до низького рівня продуктивності й високої матеріалоємності в цілому. Водночас заміна мартенівського способу виплавки сталі на конверторний для з вказаних обсягів виробництва дозволить зменшити споживання енергоресурсів на понад 450 тис. т умовного палива (380 млн м³ природного газу) на рік, позаяк виплавка 1 т мартенівської сталі потребує 106,6 кг у. п., тоді як конверторної – лише 5,7 кг у. п. [6, с.164].

Використання резервів підвищення енергоефективності у металургійній галузі є важливим з огляду на виконання нею функції постачальника сировини та напівфабрикатів для будівельного сектору на потреби розбудови інфраструктури і промислових об'єктів для більш високотехнологічних секторів економіки, а також проміжної продукції для підприємств машинобудування, виробників устаткування й обладнання тощо. Скорочення енергоємності у ГМК є стратегічним пріоритетом структурної політики з огляду на необхідність забезпечення в подальшому доступу до якісних і недорогих матеріалів галузі для перспективних високотехнологічних та наукоємних виробництв, які закладуть фундамент структурної трансформації економіки України.

Критично важливо позбутися надмірної енергоємності й у самому паливно-енергетичному секторі економіки України. Перманентне погіршення технічного стану устаткування, неефективні способи розподілу енергії, високі втрати енергії у розподільчих мережах, хронічна нестача капіталовкладень на модернізацію генеруючих потужностей та низка інших факторів зумовлюють високий рівень споживання енерго-

ресурсів (зокрема, вугілля) при виробництві електроенергії на вітчизняних ТЕС і ТЕЦ та в теплоенергетиці. Зокрема, генерація 1 тис кВт*год електроенергії на вітчизняних ТЕС і ТЕЦ потребує 379,4 кг у. п., що перевищує середньосвітові показники на 18,5–22,4%. На генерацію 1 Гкал теплової енергії в Україні витрачається 179 кг у. п., що перевищує діапазон середньосвітових значень на 19,3–27,8% [9, с.165].

Очевидно, що надмірна енергоємність у паливно-енергетичному секторі має наслідком високу собівартість виробництва основоположних для національного господарства видів енергії – електричної і теплової. Високі витрати на ці види енергії матимуть наскрізний вплив на всі галузі економіки й домогосподарства, послаблюючи міжнародну конкурентоспроможність вітчизняного виробництва у зв'язку з відносно вищими витратами виробництва та стримуючи споживчий попит в результаті спрямування більшої частки доходів населення на сплату житлово-комунальних послуг. Особливої актуальності ця проблема набуває у зв'язку з високим рівнем залежності України від імпорту ключових викопних енергетичних ресурсів (нафту, природного газу, кам'яного вугілля), частка яких у структурі товарного імпорту хоча й має тенденцію до зниження, проте у 2018 р. досі складала 23,4%, що відповідає майже 13,4 млрд. дол. США.

Вирішення означеної проблеми потребує створення Державного фонду енерго-ефективної модернізації підприємств України, який наповнюватиметься за рахунок відрахувань до держбюджету з екологічного податку за викиди в атмосферу шкідливих речовин і двоокису вуглецю. Відповідні кошти повинні спрямовуватися на компенсацію частини тіла кредитів, які підприємства будуть залучати у спеціалізованих комерційних банках на модернізацію виробництва, пов'язану з підвищенням його енерго-ефективності й зниженням енергоємності.

Щодо другого блоку пріоритетів структурних змін в економіці України, то при оцінюванні та визначенні оптимальних напрямів селективної підтримки урядом структурних зрушень необхідно брати до уваги ту умову, що потенціал різних галузей щодо забезпечення випереджаючого розвит-

ку на макрорівні істотно відрізняється та залежить передусім від складності продукції, рівня її наукоємності, технологічної складової, обсягу застосовуваних ноу-хау. Водночас вагоме обмеження накладає обсяг витрат, необхідних для освоєння відповідного виробництва у вітчизняних реаліях з огляду на наявний потенціал: технологічний, кадровий, ресурсний, організаційний тощо. Не менш важливо при цьому враховувати попит на дану продукцію як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках, а також конкурентні умови та ступінь насиченості світового ринку цією продукцією.

Всебічно врахувати означені критерії у визначенні пріоритетів структурних змін в економіці України дозволяють методичні напрацювання експертів Центру міжнародного розвитку при Гарвардському університеті. Їх методологія полягає у розрахунку показників економічної складності за товарними позиціями згідно Гармонізованої системи опису і кодування товарів та індикатора «відстані» цих позицій до ринків. Поняття економічної складності у даному випадку охоплює обсяг та інноваційний рівень знань, необхідних для виготовлення продукції, а відстань – здатність національної економіки ефективно ці знання освоїти та/або застосувати у середньостроковому періоді з огляду на накопичений потенціал. Звідси, найперспективнішими точками структурних зрушень є виробництва, які досягли в країні найвищого рівня економічної складності, зберігши невелику «відстань» до виходу на внутрішній і зовнішній ринки.

Показник економічної складності – індекс складності продукції (Product Complexity Index – PCI) – оцінює рівень технологій, необхідних для виробництва товару, а також їх розповсюдженість у світі. PCI обчислюється, виходячи з того, скільки країн у світі виготовляють і постачають певний товар на зовнішні ринки, та якого рівня економічного розвитку вони досягли. Отже, найбільш складними товарами за рівнем PCI є високотехнологічні машини, електроніка, продукція хімічної галузі, які випускаються обмеженим колом передових країн. Складним вважається і спеціалізоване обладнання, позаяк його виробництво потребує ряду інноваційних технологій та професійних

кадрів. На протилежному кінці спектру знаходиться найменш складна продукція (сировина і прості сільгосппродукти), виробництво й експорт якої під силу навіть найменш розвинутим країнам.

PCI продукції розраховується як співвідношення середнього рівня товарної диверсифікації експорту країн, які виробляють цю продукцію, до середнього рівня географічної диверсифікації експортного кошику цих країн, за формулою [10, с.10527]:

$$PCI = \sum \frac{M_{cp} M_{cp'}}{k_{c,o} k_{p,o}} \quad (1)$$

де: M_{cp} – матриця двосторонніх товаропотоків, що набуває значень 0 за відсутності експортних поставок та 1, якщо експортна діяльність здійснюється;

$k_{c,o}$ та $k_{p,o}$ – показники диверсифікації експорту країни за товарною (число товарних позицій, експортованих країною) та географічною ознаками (кількість країн, які експортують аналізований товар).

З іншого боку, кожна пара товарних груп має поняття «відстані» між ними. Товари, виробництво яких потребує схожих чи сумісних технологій, ресурсів та ноу-хау, характеризуються коротшою «відстанню» один до одного, та навпаки. На основі розрахунку «відстаней» між усіма парами товарних груп визначається інтегральний індикатор «відстані» для країни в цілому, який слід розглядати як поєднання ризику та витратності проектів з реалізації структурних змін за конкретними галузями виробництва. Інтегральний індикатор розраховується за формулою [11, с.15]:

$$d_{cp} = \frac{\sum_{p'} (1 - M_{cp'}) F_{p,p'}}{\sum_{p'} F_{p,p'}}, \quad (2)$$

де: d_{cp} – показник відстані, що відображає здатність країни с акумулювати необхідні чинники виробництва для активізації виробництва і експорту товару p .

Значна «відстань» свідчить про низький потенціал національної економіки оперативно розвинути певне виробництво, про необхідність залучення значних інвестиційних ресурсів та технологій (переважно іноземних) для започаткування виробництва конкурентоспроможної продукції за товар-

ною позицією/групою, що аналізується. За своєю сутністю концепт «відстані» постулює, що структурна політика у сфері реалізації селективних заходів державної підтримки повинна виходити із реалістичних уявлень про можливості господарського комплексу країни оперативно розвинути виробництво того чи іншого виду продукції.

На основі індексу складності продукції й індикатору «відстані» проводиться оцінка показника наявної можливості (opportunity gain – OG) використати ту чи іншу галузь як каталізатор структурних зрушень з метою активізації розвитку економіки. OG відображає відносний рівень мультиплікативного ефекту для господарського комплексу країни в результаті активізації виробництва і експорту за конкретною товарною групою. Таким чином, OG визначає стратегічну цінність галузей і їх продукції контексті реалізації структурної політики держави. OG розраховується за формулою [9, с. 18]:

$$OG_{cp} = \sum_p \frac{\Phi_{pp'}}{\sum_{p'} \Phi_{pp'} p'} (1 - M_{cp'}) PCI_{p'} - (1 - d_{cp}) PCI_p \quad (3)$$

Використання окресленої методології дало можливість ідентифікувати найбільш перспективні галузеві напрямки структурної перебудови економіки України (рис. 1)

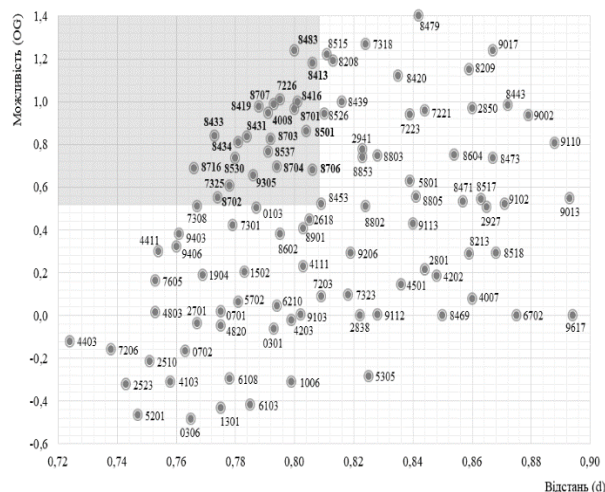

Рис. 1. Розподіл товарних груп за потенціалом й ефективністю структурних трансформацій економіки України у 2017 р.

Примітка: товарні групи позначені за 4 знаками Гармонізованої системи кодування та опису товарів (HS4).

Джерело: побудовано за даними [13]

Дані рис. 1 свідчать, що найбільш перспективними рушіями структурної перебудови економіки України з огляду на наявний потенціал є машинобудування, автомобілебудування, виробництво електричних машин та устаткування, а також окремі сфери чорної металургії, виробництва продукції військового призначення, полімерних матеріалів (табл. 1).

Таблиця 1

Ключові товарні групи за потенціалом й ефективністю структурних трансформацій в економіці України у 2017 р.

№ з/п	Код за HS4	Назва товарної групи	Індекс екон. складності PSI	Відстань d cp	Індекс наявної можливості OG
1.	8483	Трансмісійні вали; підшипники, муфти і пристрої для з'єднання валів	1,350	0,800	1,240
2.	8413	Насоси для рідин	1,250	0,806	1,180
3.	7226	Прокат плоский з легованих сталей	1,450	0,795	1,010
4.	8416	Пальники топкові; механічні топки	1,330	0,801	1,000
5.	8707	Кузови для моторних транспортних засобів	1,210	0,793	0,986
6.	8419	Промислове обладнання для обробки матеріалів шляхом зміни температури	1,240	0,788	0,976
7.	8701	Трактори	1,040	0,800	0,966
8.	4008	Вироби з вулканізованої гуми	1,060	0,791	0,946
9.	8501	Електричні двигуни та генератори	0,822	0,804	0,860
10.	8433	Машини і механізми для збирання або обмолоту сільгоспкультур	0,878	0,773	0,838
11.	8431	Запчастини до навантажувального й розвантажувального обладнання	0,669	0,784	0,837
12.	8703	Легкові автомобілі	0,878	0,792	0,826
13.	8434	Обладнання для переробки молока	0,906	0,781	0,810
14.	8537	Обладнання для контролю й розподілу електричного струму	0,731	0,791	0,766
15.	8530	Електричне устаткування для забезпечення безпеки, контролю та регулювання руху	0,670	0,780	0,737
16.	8704	Вантажні автомобілі	0,438	0,794	0,695
17.	8716	Несамохідні причеми та напівпричеми	0,738	0,766	0,688
18.	8706	Шасі з установленими двигунами для автомобілів	0,802	0,806	0,681
19.	9305	Частини та приладдя для вогнепальної зброї	0,813	0,786	0,656
20.	7325	Інші литі вироби з чорних металів	0,403	0,778	0,606
21.	8702	Автобуси	0,458	0,774	0,550

Джерело: зведено за даними [13]

Незважаючи на кризовий стан вітчизняного автомобілебудування, саме ця галузь має найбільший потенціал стати драйвером ефективних структурних змін в економіці України через активізацію виробництва і ек-

спорту конкурентоздатних легкових та вантажних автомобілів, тракторів, автобусів, кузовів, трансмісійних валів (коробок передач), двигунів, шасі, причепів, шин з вулканізованої гуми. Перспективними напрямками реструктуризації є виробництво плоского прокату з легованої сталі й інших литих виробів з чорних металів, насосів для рідин, пальників, обладнання для температурної обробки матеріалів, устаткування для забезпечення безпеки і регулювання руху, частини та приладдя для вогнепальної зброї тощо.

Оскільки у другому блоці пріоритетів структурно-галузевої трансформації економіки України провідну роль посідає автомобілебудування і пов'язані з ним підгалузі виробництва, вбачається за доцільне визначити систему регуляторних заходів структурної політики щодо збільшення частки цього сектора в структурі вітчизняного ВВП. Обмеженість можливостей щодо залучення фінансових ресурсів на модернізацію виробництва через ринкові механізми залишається однією з найбільших перешкод для розвитку підприємств автомобілебудування України. Відтак відновлення позицій галузі потребує насамперед державної фінансової підтримки. Втім, ефективність такої підтримки у вітчизняних реаліях залишається вкрай низькою, що визначає необхідність кардинального перегляду форм і методів її надання за наступними напрямками:

– деталізація вимог і критеріїв до потенційних учасників програм з надання державної підтримки, умов прийняття та відхилення заявок реципієнтів на одержання такої підтримки;

– запровадження механізму підтримки для проведення реструктуризації автомобілебудівних підприємств, які не витримують міжнародну конкуренцію, зупиняють виробництво і не можуть забезпечувати виконання зобов'язань перед кредиторами;

– збільшення частки фінансової допомоги на здійснення НДДКР компаніям галузі для розвитку високотехнологічних напрямів виробництва транспортних засобів згідно державних програм інноваційного розвитку;

– забезпечення підприємствам відкритого доступу до участі в державних програмах з надання фінансової підтримки винятково за умови їх відповідності кваліфікацій-

ним параметрам задля відсіювання небажаних реципієнтів урядової допомоги.

Залучення в автомобільну галузь необхідних значних обсягів фінансових ресурсів потребує використання низки регуляторних інструментів, зокрема: розробки державними банками механізмів і заходів зниження відсоткових ставок за кредитами для автовиробників; надання державних гарантій для пільгових кредитів комерційних фінансово-кредитних установ підприємствам автопрому; проведення публічних закупівель автомобільної продукції; компенсації витрат підприємств на проведення наукових розробок та комерціалізацію інноваційних технічних рішень.

Зусилля держави повинні також бути спрямовані на формування стійких кластерів у вітчизняній автомобільній промисловості. На сьогодні виробництво більшості моторних транспортних засобів в Україні організовано за складальним принципом, стрімко поширюється технологія та практика «викруткової збірки» [14, с.60]. Такий спосіб організації виробництва залишає обмежений простір для створення доданої вартості, формування внутрішньо- і міжгалузевих зв'язків у національному господарстві, а з огляду на стрімку автоматизацію складальних процесів у світовій автомобільній індустрії він є абсолютно безперспективним. Водночас більшість виробників запчастин і обладнання для автомобільної галузі орієнтуються на зовнішні ринки. Відтак процеси кластеризації мають сприяти налагодженню внутрішньогалузевих кооперативних і конкурентних відносин в галузі, у тому числі через залучення ПП.

Невід'ємною складовою кластерів повинні стати підприємства гірничо-металургійного комплексу, які й надалі формуватимуть одну з провідних галузей промисловості. Проте роль ГМК в економіці України повинна трансформуватися з ключового експортера сировини і напівфабрикатів на постачальника проміжної продукції для потреб вітчизняних машинобудівних галузей та будівельного сектора. Для подолання сировинного ухилу в структурі виробництва й експорту, сформованого в результаті домінантних позицій металургійної галузі у структурі промисловості протягом останніх

десятиліть, та враховуючи гостру необхідність становлення нових, більш продуктивних і прогресивних виробництв, динаміка розвитку ГМК повинна поступатися темпам зростання високотехнологічних та інноваційних виробництв, а підприємства комплексу мають переорієнтовуватись на переважне задоволення внутрішнього попиту. Розвиток вітчизняного ГМК як важливої складової машинобудівного кластеру доцільно спрямувати, у першу чергу, на технологічне удосконалення й технічне переоснащення базових виробничих процесів у металургійній галузі. З огляду на специфіку даної галузі основними напрямками державної підтримки тут повинні стати:

- модернізація процесів збагачувальної агломераційної обробки залізних й інших руд для більш якісної підготовки сировини;

- модернізація процесів позапічної обробки сталі, а також обладнання для безперервного розливу сталі;

- завершення переходу від доменного виробництва сталі до технології використання електричних дугових печей [15, с.33].

Необхідно забезпечити умови для активізації процесів диверсифікації металургійного виробництва й оптимізації його структури за рахунок нарощення обсягів випуску нових сортиментів сталей і сплавів, зокрема тих, що входять до товарних груп, включених до табл. 1.

Що стосується третього блоку пріоритетів структурних змін у вітчизняній економіці, інноваційно-технологічна модернізація національного господарства у довгостроковій перспективі має здійснюватися на засадах переходу виробничих процесів до новітніх технологічних укладів (V–VI), що охоплюють такі сфери, як: біоінженерія (поєднання досягнень молекулярної біології і генної інженерії); нанотехнології в медицині, електроніці, енергетиці, сільському господарстві; штучний інтелект; інтегровані високошвидкісні транспортні системи; глобальні інформаційні мережі.

Зокрема, використання біо- та нанотехнологій відкриває можливість істотно підвищити ефективність сільськогосподарського сектора шляхом створення та вирощування більш продуктивних сортів рослин у контексті підвищення рівня їх урожайнос-

ті, стійкості до шкідників (у тому числі при транспортуванні та зберіганні) і несприятливих погодних умов. Ці ж технології дозволять отримати нові джерела енергії (зокрема, водневі), розвинути сектори атомної та сонячної енергетики, що важливо для повного усунення енергетичної залежності України від зовнішніх джерел. Використання нанотехнологій набуває поширення також у хімічному виробництві, насамперед фармацевтиці, при створенні ефективних лікарських засобів, у приладобудуванні при виготовленні оптичних волокон, медичного устаткування тощо. З іншого боку, розвиток високошвидкісних транспортних мереж сприятиме укріпленню ролі України як міжнародного транзитера за умов розроблення та впровадження інноваційних інформаційних логістичних мереж.

Очевидно, що досягнення таких масштабних цілей структурної перебудови потребуватиме включення України до глобального інноваційного процесу, яке може відбутися за двома напрямками: залучення ППІ разом з новими технологіями і ноу-хау (модель «наздоганяючої модернізації») та інвестування національних технологічних розробок в економіку інших країн світу (модель «технологічного прориву»). З огляду на об'єктивні обставини, на початкових етапах структурної перебудови Україні доцільно скористатися всіма доступними можливостями технологічних запозичень, оскільки для власних технологічних проривів може забракнути фінансових ресурсів та належної інфраструктури. Слід погодитись з твердженням В. М. Полтеровича, що для країни, що розвивається, передчасна орієнтація на власний інноваційний прорив посилює ризики неефективного використання ресурсів, оскільки внутрішній інноваційний процес може бути доволі інертним і не завжди узгоджуватися з актуальними цілями модернізації економіки [16, с.14]. У цьому випадку запозичення технологій дозволяє чіткіше окреслити цілі, завдання і критерії ефективності структурної політики.

Ефективне використання моделі «наздоганяючої модернізації» потребує формування сприятливого макроекономічного й інституційного середовища, а також ринкової кон'юнктури, які створюватимуть у

суб'єктів господарювання відповідну мотивацію та підвищують ресурсоспроможність придбання нових технологій й обладнання, а також обмежують можливість прибуткової діяльності у неінноваційних сферах. За своєю суттю це відповідає необхідності поліпшення інвестиційного клімату, яке досягається шляхом:

- забезпечення примату права власності, недопущення постійного переділу власності й розмивання прав на неї зі зміною циклів політичною кон'юнктури;

- забезпечення комплексності, передбачуваності, стабільності нормативно-правового середовища, гарантування законодавчого захисту прав інвесторів;

- забезпечення стабільності і прогнозованості ключових макроекономічних індикаторів, зокрема рівня інфляції, обмінного курсу національної валюти, облікової ставки центробанку, дефіциту державного бюджету, зовнішнього боргу та ін.

Слід принципово зазначити, що надання пріоритету моделі «наздоганяючої модернізації» не виключає паралельні процеси з підготовки базису для власних технологічних проривів. У цій сфері важливо запровадити стимули для ведення науково-технічної й інноваційної діяльності, переглянути умови, структуру та обсяги державного фінансування НДДКР. На нашу думку, для цього необхідно орієнтуватися на досягнення принаймні мінімальних порогових показників економічної безпеки.

З огляду на це слушними вбачаються твердження Ю. В. Кіндзерського, що частка інноваційних підприємств у промисловості повинна сягнути щонайменше 25%, інноваційних товарів в обсягах реалізованої продукції – 12%. Досягнення даних показників можливе лише у разі збільшення видатків на фінансування наукової діяльності у структурі валового внутрішнього продукту, спершу з нинішніх 0,48% хоча б до 1,7%, передбачених вітчизняним законодавством, з подальшим підвищенням цієї частки до 2,5–3,0%. Середня частка інноваційних витрат в обсязі реалізованої промислової продукції повинна перевищувати 2,5% [17, с. 487–488].

Вихід на вищевказані показники дозволить зупинити руйнацію, структурну і

технологічну деградацію виробничо-експортного потенціалу країни. Подальші кроки держави зі створення умов для стратегічної модернізації економіки мають бути спрямовані на активізацію процесів вертикальної інтеграції виробництва й збуту, оскільки вертикально-інтегровані промислові групи мають найбільший потенціал і можливості акумулювати значні інвестиційні ресурси для здійснення прикладних досліджень, а отже виступати ключовими суб'єктами впровадження новітніх технологій та інновацій. Цілісність організаційних структур управління вертикально-інтегрованих груп, поряд із зазначеними перевагами, надає їм змогу проводити узгоджену і послідовну технологічну політику в компаніях з різними технологічними переділами, які об'єднані у спільний технологічний ланцюг. Це збільшує масштабність модернізаційних зрушень по країні в цілому й підвищує суспільну ефективність реструктуризації національної економіки.

Формування крупних інтегрованих структур за пріоритетними галузевосекторальними напрямками повинно супроводжуватись розширенням ринків для збуту їхньої продукції. Відтак стимулююча роль держави у даному напрямі має поєднувати два основних напрями. По-перше, держава повинна формувати фінансові й організаційно-правові умови для консолідації виробництва, а по-друге, підтримувати попит на продукцію інтегрованих груп.

З приводу першого напрямку доцільним вбачається надання інтегрованим промисловим групам інвестиційних пільг у формі податкових та/або кредитних преференцій. Прикладом таких пільг можуть бути зниження оподаткованого прибутку на розмір витрат на придбання й інтеграцію в групу нових підприємств чи на суму реінвестованого у це придбання прибутку. Уряд може сам виступати в ролі інвестора в інтегровані корпоративні об'єднання, викуповуючи частину їх акцій, та посилювати контроль над процесами модернізації завдяки змішаній формі власності. Перспективним вбачається введення у вертикально-інтегровані промислові групи й профільних державних науково-дослідних установ шляхом зміни організаційної форми їхньої власності на акціо-

нерні товариства й передачі частини акцій у власність промислових груп при збереженні іншої частини акцій у власності держави. Це допоможе посилити взаємозв'язок між виробничою та науково-дослідною діяльністю. З приводу другого напрямку, підтримку попиту на продукцію інтегрованих промислових груп доцільно надавати у два способи: через механізм державного замовлення на пріоритетні види продукції та через захист внутрішнього ринку від іноземної конкуренції з використанням сучасних методів опосередкованого та прихованого протекціонізму (таких, як технічні бар'єри у торгівлі, обмеження на післяпродажне обслуговування, обмеження, пов'язані зі збутом продукції та правами інтелектуальної власності, тощо).

Державне замовлення доцільно застосовувати щодо продукції, виготовленої з використанням технологій новітніх укладів підприємствами машинобудівного сектору (авіаційної галузі, судно-, вагоно- та автомобілебудування у сегментах виробництва комунального транспорту й техніки спеціального призначення), фармацевтичної промисловості, галузі приладобудування, енергетичного, сільськогосподарського машинобудування, військово-промислового комплексу. Ці галузі відрізняються високим рівнем наукоємності товарів, замикають на собі ланцюги створення вартості, а тому здатні формувати мультиплікативний ефект, значний для суміжних галузей та економіки в цілому. Саме на основі цих галузей мають створюватись проаналізовані вертикально-інтегровані промислові групи приватної і змішаної форм власності, у тому числі об'єднання холдингового типу. При цьому, державно-приватні форми організації виробництва є найбільш важливими на початковому етапі стратегічної перебудови економіки, позаяк вони характеризуються високим рівнем концентрації всіх видів ресурсів та технологічної інтеграції виробничих процесів, що дозволяє забезпечити якісні структурні зміни у національному господарстві. Частку державного капіталу в таких об'єднаннях слід визначати, виходячи зі специфіки ринків конкретної продукції, а також з огляду доцільність вбудовування тієї чи іншої галузі у структурно-

виробничий каркас вітчизняної економіки, який підвищуватиме її стійкість до кризових впливів екзогенного характеру.

Формування та розвитку великих вертикально-інтегрованих груп доцільно супроводжувати заходами зі сприяння горизонтальній інтеграції МСП у сільському господарстві, харчовій і легкій промисловості і інших галузях, які потребують нижчої капіталомісткості та концентрації виробництва порівняно з галузями важкої промисловості, а тому прийнятні для ефективною роботи малого і середнього бізнесу. Випереджаючий розвиток МСП матиме позитивний вплив й поза виробничим сектором, зокрема у сфері надання транспортно-логістичних, туристичних, рекреаційних, консалтингових, кур'єрських, професійних і інших послуг за умов матеріально-технічного забезпечення їх діяльності переважно за рахунок продукції вітчизняної промисловості. Програма структурної перебудови на довгостроковий період повинна охопити якнайширше коло галузей і секторів економіки (безумовно, з їх ранжуванням за пріоритетністю й відповідним рівнем державної підтримки) для того, щоб забезпечити широку диверсифікацію господарської системи і мінімізувати ризики появи нових структурних перекосів у майбутньому.

Висновки. Політику структурної перебудови економіки України доцільно здійснювати за трьома магістральними напрямками:

- 1) зниження енергоємності виробництва та ВВП;
- 2) сприяння розвитку високопродуктивних галузей промисловості, які зберегли виробничо-експортний потенціал та здатні оперативно наростити або відновити конкурентні позиції на ринку;
- 3) розвиток наукоємних і високотехнологічних секторів економіки, які перебувають на вістрі інноваційних процесів у провідних країнах світу.

Перші два напрями втілюють проміжні цілі структурної політики, тоді як третій відображає стратегічну мету трансформаційних зрушень у вітчизняній економіці.

Відповідно, критеріями визначення пріоритетів структурної політики за першим

напрямом (блоком) виступають зниження енергоємності промисловості й економіки в цілому, а також зростання ефективності виробництва у базових галузях економіки, які забезпечують енергоресурсами і проміжною продукцією решту сфер національного господарства. Пріоритетними галузевими напрямками структурної політики у цьому блоці є гірничо-металургійний та паливно-енергетичних комплекси з огляду на вкрай низький рівень енергоефективності їхнього виробництва і стратегічне значення для здійснення подальших зрушень у структурі економіки України.

Пріоритети структурної політики України за другим напрямком повинні формуватися, виходячи, з однієї сторони, з потенціалу різних галузей щодо забезпечення випереджаючого розвитку на макrorівні, а з іншої – з наявних технологічних, кадрових, ресурсних, організаційних можливостей, попиту на продукцію цих галузей на внутрішньому і зовнішньому ринках, конкурентних умов та ступеню насиченості міжнародного ринку відповідною продукцією. Найбільш перспективними галузями, на які має бути спрямована вітчизняна структурна політика, виходячи із зазначених критеріїв, є автомобілебудування та виробництво запчастин до моторних засобів наземного транспорту, виробництво електричних машин та устаткування, а також окремі сфери чорної металургії, виробництва продукції військового призначення, полімерних матеріалів.

Визначення напрямів структурної політики за третім блоком має виходити з критеріїв інтеграції технологій новітніх укладів (біоінженерія, нанотехнології, штучний інтелект, інтегровані високошвидкісні транспортні системи, глобальні інформаційні мережі) у вітчизняне виробництво фармацевтичних препаратів та медичних приладів, електричних машин, а також в сільськогосподарському й енергетичному секторам тощо. Відповідна політика повинна орієнтуватися на інноваційно-технологічну модернізацію економіки у довгостроковому періоді, її включення до глобального інноваційного процесу, пріоритетних розвиток науки та інновацій.

Література

1. Кухта П. Перспективи структурної перебудови економіки України. – Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Сер. Економіка. – 2013. – Вип. 145. – С. 46–49.
2. Попадинець Н. Стратегічні цілі державної структурної політики України. – Регіональна економіка. – 2014. – №1. – С. 175–183.
3. Штефан С. Сучасні особливості структурної політики України. – Глобальні та національні проблеми економіки. – 2015. – №4. – С. 36–40.
4. Скірка Н. Структурні зміни в економіці України та стратегічні напрями державного регулювання. – Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – 2013. – №4(73). – С. 34–37.
5. Куйбіда С. Регіональні аспекти структурної перебудови економіки України. – Ефективність державного управління. – 2017. – №2(51). – С. 248–260.
6. Пилипенко Ю. І. Технологічна система суспільства та її структура / Ю. І. Пилипенко // Науковий вісник Національного гірничого університету. – №6 (132). – 2012. – С. 147–153.
7. Пилипенко Ю. І. Структурна незбалансованість економіки України та форми її подолання / Ю. І. Пилипенко. Г. М. Пилипенко // Економічний вісник Національного гірничого університету. – 2003. – №2. – С. 6–10.
8. Прушківська Е. В. Вплив ментальності на формування секторальної структури економіки / Е. В. Прушківська, А. В. Переверзева // Економічний вісник Національного гірничого університету. – 2015. – №2. – С. 38–47.
9. Ковалець М. Аналіз енергоємності суспільного виробництва та потенціалу енергозбереження в Україні. – Вісник Одеського національного економічного університету ім. І. І. Мечникова. – 2013. – №18(1/1). – С. 162–166.
10. Hidalgo C., Hausmann R. The building blocks of economic complexity. *Proceedings of the National Academy of Sciences*. – 2009. – №106 (26). – pp. 10570–10575.
11. Bahar D., Hausmann R., Hidalgo C. Neighbors and the Evolution of the Comparative Advantage of Nations: Evidence of International Knowledge Diffusion. *Working Paper No. 235*. Harvard: CID, 2013. 85 p.
12. Hausmann R., Hidalgo C. Country diversification, product ubiquity, and economic divergence. *Working Paper No. 201*. Harvard: CID, 2010. 43 p.
13. The Atlas of Economic Complexity: Feasibility charts / Center for International Development. URL: <http://atlas.cid.harvard.edu/explore/feasibility/?country=228&partner=undefined&product=undefined&productClass=HS&startYear=undefined&target=Product&year=2017>.
14. Романенко В. Розвиток машинобудування в Україні: системний підхід. // Економіка України. – 2013. – №10. – С. 56–66.
15. Кіндзерський Ю. До засад стратегії та політики розвитку промисловості. // Економіка України. – 2013. – №4. – С. 24–43.
16. Полтерович В. Стратегії модернізації, інститути та коаліції. // Вопросы экономики. – 2008. – №4. – С. 4–24.
17. Кіндзерський Ю. Промисловість України: стратегія і політика структурно-технологічної модернізації: монографія. К. : Ін-т екон. та прогнозів. НАН України, 2013. – 526 с.

References

1. Kukhta, P. (2013). Perspektivy strukturnoi perebudovy ekonomiky Ukrainy. [Prospects for restructuring of Ukrainian economy]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu im. T. Shevchenka. Ekonomika*. – *Bulletin of Taras Shevchenko National University. Ser. Economy, Issue 145*, 46–49 [in Ukrainian].
2. Popadynets, N. (2014). Stratehichni tsili derzhavnoi strukturnoi polityky Ukrainy. [Strategic goals of the state structural policy of Ukraine]. *Rehionalna ekonomika-Regional economy*, 1, 175–183 [in Ukrainian].
3. Shtefan, S. (2015). Suchasni osoblyvosti strukturnoi polityky Ukrainy. [Modern features of structural policy in Ukraine]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*, 4, 34–37 [in Ukrainian].
4. Skirka, N. (2013). Strukturni zminy v ekonomitsi Ukrainy ta stratehichni napriamy derzhavnoho rehuliuвання [Structural changes in the economy of Ukraine and strategic directions of state regulation]. *State and regions. Series: Economy and entrepreneurship*. – *Derzhava ta rehiony. Seriya: Ekonomika ta pidpriemnytstvo*, 4(73), 4–37 [in Ukrainian].
5. Kuybida, S. (2017). Rehionalni aspekty strukturnoi perebudovy ekonomiky Ukrainy [Regional aspects of economic restructuring in Ukraine]. *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia – Effectiveness of public administration*, 2(51), 248–260 [in Ukrainian].
6. Pilipenko, Yu. I. (2012). Tekhnolohichna sistema suspilstva ta ii struktura [Technological system of society and its structure]. *Naukovyy visnyk NHU – Scientific Bulletin of National Mining University*, 6(132), 147–153 [in Ukrainian].
7. Pylypenko, Yu.I., & Pylypenko, H.M. (2003). Strukturna nezbalansovanist ekonomiky Ukrainy ta formy ii podolannia [Structural imbalances of Ukrainian economy and forms of overcoming it]. *Ekonomichnyy visnyk NHU – Economy Bulletin of National Mining University*, 2, 6–10. [in Ukrainian].
8. Prushkivska, E. V., & Pereverzeva, A. V. (2015). Vplyv mentalnosti na formuvannia sektoralnoi struktury ekonomiky [The influence of mentality on the formation of the sectoral structure of the economy]. *Ekonomichnyy visnyk NHU – Economy Bulletin of National Mining University*, 2 (50), 38–47 [in Ukrainian].
9. Kovalets, M. (2013). Analiz energoemnosti suspilnoho vyrobnytstva ta potentsialu energozberezhennia v Ukraini. [Analysis of the energy intensity of production and energy saving potential in Ukraine]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu im. I.I. Mechnykova – Bulletin of the Odessa National Economic University named by I.I. Mechnikov*,

18(1/1), 162-166 [in Ukrainian].

10. Hidalgo, C., & Hausmann, R. (2009). The building blocks of economic complexity. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 106 (26), pp. 10570-10575.

11. Bahar, D., Hausmann, R., & Hidalgo, C. (2013). Neighbors and the Evolution of the Comparative Advantage of Nations: Evidence of International Knowledge Diffusion. *Working Paper No. 235*. Harvard: CID, 85 p.

12. Hausmann, R., & Hidalgo, C. (2010). Country diversification, product ubiquity, and economic divergence. *Working Paper No. 201*. Harvard: CID, 43 p.

13. The Atlas of Economic Complexity: Feasibility charts / Center for International Development. Received from <http://atlas.cid.harvard.edu/explore/feasibility/?country=228&partner=undefined&product=undefined&productClass=HS&startYear=undefined&target=Product&year=2017> [Accessed 22 July 2019].

14. Romanenko, V. (2013). Rozvytok mashynobuduvannya v Ukraini: systemnyy pidkhid [The development of machine building in Ukraine: a systematic approach]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 10, 56-66 [in Ukrainian].

15. Kindzerskyi, U. (2013). Do zasad stratehii ta polityky rozvytku promyslonosti. [The basics of industrial strategy and policy]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 4, 24-43. [in Ukrainian].

16. Polterovuch, V. (2008). Strategii modernizatsii, instituty i koalitsii. [Modernization Strategies, Institutions and Coalitions]. *Voprosy ekonomiki – Economy tasks*, 4, 4-24. [in Ukrainian].

17. Kindzerskyi, U. (2013). *Promyslovist Ukrainy: stratehiya i polityka strukturno-tehnologichnoi modernizatsii* [Ukrainian industry: strategy and policy of structural and technological modernization]. Kyiv: Institute of economy and forecasting [in Ukrainian].

КРИТЕРИИ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ПРИОРИТЕТОВ СТРУКТУРНЫХ ИЗМЕНЕНИЙ В ЭКОНОМИКЕ

А. Р. Ходжаян, аспирантка, Государственный научно-исследовательский институт информатизации и моделирования экономики

Статья посвящена определению критериев идентификации приоритетных отраслевых направлений структурных изменений в экономике Украины, обоснованию ключевых проблем соответствия секторов отечественного хозяйства этим критериям, выявлению путей устранения структурных деформаций в экономике Украины.

Методологический базис, на котором построена статья предусматривает сочетание общих (анализ, синтез, индукция, дедукция) и математических методов экономических исследований на основе показателей экономической сложности, продуктового пространства и имеющихся возможностей. Это позволило выявить новые возможности роста экономики Украины, учитывая ее промышленную базу, технологический потенциал и уровень диверсификации внешней торговли.

Предложено три блока проведения кардинальных структурных преобразований украинской экономики: снижение энергоемкости ВВП; развитие высокопроизводительных отраслей, сохранивших свой производственный и экспортный потенциал; инновационно-технологическая модернизация экономики. Первые два блока представляют собой промежуточные цели структурной политики, а третий – стратегическую цель трансформации отечественной экономики. Для каждого блока обоснованы основные критерии по определению наиболее перспективных секторов экономики, на которых следует сосредоточить на структурную политику государства.

В статье представлен комплексный анализ определения отраслевых приоритетов политики трансформации экономики на основе имеющихся возможностей (ресурсных, капитальных, технологических, человеческих) и потенциала различных отраслей ускорить экономический рост. Концепции экономической сложности, продуктового пространства и возможности 7 позволили определить конкретные группы товаров, которые могут служить движущей силой роста производительности в условиях эффективной и сбалансированной государственной поддержки.

Результаты исследования могут быть использованы для разработки стратегической межотраслевой программы структурной перестройки экономики Украины.

Ключевые слова: структурная политика, критерии структурных изменений, энергоемкость, производительность, экономическая сложность, продуктовый пространство, инновации, модернизация, диверсификация.

CRITERIA FOR DETERMINING THE STRUCTURAL CHANGES PRIORITIES IN THE ECONOMY

A. R. Khodzaian, Post-graduate Student, State Research Institute for Informatization and Economic Modeling

The article aims to identify scientifically reliable criteria for determining priority sectoral directions of structural policy in Ukraine, to reveal key issues of domestic industries' compliance with these criteria, and to outline the ways to eliminate structural deformations in the economy of Ukraine.

The methodological basis of the article relies on the joint application of a set of common scientific methods (analysis, synthesis, induction, deduction) as well as mathematical methods of economic research based on the concepts of economic complexity, product space and opportunity gains. This allows to discover new growth opportunities for Ukraine based on its industrial capabilities, technological potential and foreign trade diversity.

Three steps to carry out drastic structural transformation of Ukrainian economy are suggested: reduction of energy intensity; development of highly productive industries that have kept their production and export potential; innovative and technological modernization of economy. The first two steps represent the intermediate goals of structural policy, while the third one reflects the strategic goal of domestic economy transformation. For each step, the main criteria are substantiated to identify the most promising economic sectors to focus structural policy on.

The article presents a comprehensive look into defining sectoral priorities of economic transformation policy based on available opportunities (resource, capital, technological, human facilities, etc.) and potential of different industries to accelerate economic growth. The concepts of economic complexity, product space and opportunity gains enabled identification of specific product groups that can act as drivers of productivity growth under effective and balanced governmental support.

The results of investigation can be used to develop strategic inter-sectoral program of economic restructuring in Ukraine.

Keywords: structural policy, criteria, energy intensity, productivity, economic complexity, product space, opportunity gains, innovation, modernization, diversification.

Надійшла до редакції 23.12.2018 р.

МОДЕЛІ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

*О. Я. Колешчук, к. е. н., доцент, Національний університет «Львівська політехніка»,
orest.y.koleshchuk@lpnu.ua*

У статті розглянуто міжнародний досвід формування та розвитку інноваційної діяльності. Виокремлено типові моделі інноваційного розвитку, що характерні для країн різного рівня розвитку. Розкрито сутність: євроатлантичної моделі, яка використовується у Великобританії, Німеччині та Франції; східноазіатської моделі, яка є типовою для Японії, Південної Кореї, Гонконгу та Тайваню; альтернативної моделі, яка найбільш розповсюджена у Тайланді, Чілі, Туреччині, Йорданії, Португалії; моделі «потрійної спіралі», за якою розвиваються США та ряд європейських країн.

На основі аналізу даних агентства Bloomberg щодо рейтингування першої десятки країн за 2015-2019 рр. за рівнем розвитку інноваційності встановлено, що до цього переліку входять країни, які використовують різні моделі інноваційного розвитку. Це свідчить про відсутність домінування у міжнародній практиці інноваційної діяльності якоїсь однієї універсальної моделі, яка б відзначалася найбільш високою ефективністю. Отже, кожна з розглянутих моделей інноваційного розвитку має свої переваги, які реалізуються за конкретно-історичних умов функціонування тієї або іншої країни. Тому стверджувати про те, що в українській економіці необхідно використовувати тільки якусь певну модель у розвитку інноваційної діяльності, не є правомірним.

Аналіз основних напрямів інноваційної діяльності в сучасній Україні засвідчив, що по відношенню до нашої країни можна говорити лише про зародження інноваційності на вітчизняному просторі. Доведено, що основою національної моделі розвитку інноваційної діяльності є творче поєднання переваг найбільш розповсюджених інноваційних моделей у світовій практиці. Показано, що в Україні існують лише поодинокі приклади практичного досвіду використання цих моделей. Незважаючи на велику кількість інструментів і заходів, впроваджених державою для підвищення ефективності вітчизняної інноваційності, ефект від їх застосування є незначним.

Виявлено основні проблемами, які перешкоджають ефективному впровадженню інноваційності в українській економіці, а саме: недосконала законодавча база, неефективні наукова та управлінська системи суспільства.

Ключові слова: інноваційний розвиток, євроатлантична модель, східноазіатська модель; альтернативна модель, модель «потрійної спіралі».

Постановка проблеми. Країни, які протягом тривалого періоду займають перші місця, проводять активну інноваційну політику, залучають найкращі карди для генерації креативних ідей а впроваджувати їх у виробництво, фінансують інноваційну діяльність тощо. Активний розвиток інноваційної діяльності розпочався з часів першої промислової революції в Англії (XVIII–XIX ст.) і активно продовжується до цього часу.

Основними напрямками розвитку світової економіки є глобалізація, підвищення конкуренції, а також зростання ролі інноваційного розвитку. Інноваційна діяльність виступає основним напрямом соціально-економічного розвитку та підвищує конкурентні переваги підприємств. Світовий досвід розвинутих країн свідчить про те, що лідируючі позиції займають ті підприємства, які постійно займаються інноваційним розвитком.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питаннями формування та розвитку інноваційної діяльності займалися вітчизняні та зарубіжні вчені, серед яких: В. Геєць [1], К. Денисов [2], В. Новицький [3], Д. Курочкін [5], В. Прохорова [4], В. Проценко [4], Я. Тульчинська [5], В. Чобіток [4], А. Чухно [7, 8], П. Юхименко [7], Л. Федулова [9], Г. Пилипенко, Ю. Пилипенко, В. Чернобаєв [10, 11, 12] та інших. Аналіз цих робіт засвідчив, що у своїй переважній більшості вони зорієнтовані на макрорівень розвитку економіки і розробку національної стратегії інноваційного розвитку. Водночас в Україні інноваційна діяльність підприємств набуває все більшого поширення, але при цьому мало структурована з наукової точки зору та вимагає подальших досліджень.

Формулювання мети статті. Метою даної статті є проведення аналізу міжнародного досвіду з формування та розвитку іннова-

ційної діяльності підприємств з метою виявлення факторів підвищення рівня їх конкурентоспроможності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Міжнародний досвід формування та розвитку інноваційної діяльності підприємств пройшов значний шлях та свідчить про те, що існують типові моделі інноваційного розвитку, а саме: євроатлантична (Великобританія, Німеччина, Франція та ін.); східноазіатська (Японія, Південна Корея, Гонконг, Тайвань); альтернативна (Таїланд, Чилі, Туреччина, Йорданія, Португалія та ін.); модель «потрійної спіралі» (США, ряд європейських країн).

Агентство Bloomberg [13] щорічно публікує рейтинг найрозвиненіших інноваційних країн. Результати показують загальну здатність до розвитку інноваційності в кожній державі. Методологія побудована на дослідженні 7-ми показників (рис. 1).

Рис. 1. Показники розвитку інноваційності різних країн світу

В табл. 1 наведено рейтинг першої десятки країн за 2015–2019 рр. за рівнем розвитку інноваційності. За результатами аналізу рівня розвитку інноваційності можна сказати, що перше місце протягом розглянутого періоду залишається за Південною

Кореєю. Однією з особливостей інноваційного розвитку Південної Кореї є цілеспрямована підтримка держави в основному саме великих компаній. Кожна з країн, яка входить до десятки лідерів, розвивається за своєю типовою моделлю інноваційності.

Таблиця 1

Рейтинг першої десятки країн за 2015–2019 рр. за рівнем розвитку інноваційності

Місце	Роки				
	2015	2016	2017	2018	2019
1	Південна Корея	Південна Корея	Південна Корея	Південна Корея	Південна Корея
2	Японія	Німеччина	Швеція	Швеція	Німеччина
3	Німеччина	Швеція	Німеччина	Сінгапур	Фінляндія
4	Фінляндія	Японія	Швейцарія	Німеччина	Швейцарія
5	Ізраїль	Швейцарія	Фінляндія	Швейцарія	Ізраїль
6	США	Сінгапур	Сінгапур	Японія	Сінгапур
7	Швеція	Фінляндія	Японія	Фінляндія	Швеція
8	Сінгапур	США	Данія	Данія	США
9	Франція	Данія	США	Франція	Японія
10	Великобританія	Франція	Ізраїль	Ізраїль	Франція

Євроатлантична модель (традиційна) представляє собою модель повного інноваційного циклу – від формування інновації до впровадження у виробництво. Ця модель використовується у країнах Західної Європи, де представлені всі елементи науково-дослідних робіт, а саме розвинуті: фундаментальна і прикладна наука, розробка дослідних зразків і запуск їх у виробництво. В цих країнах (Великобританія, Німеччина, Франція та ін.) держава велику увагу приділяє комерціалізації, фінансуванню інноваційних проектів (гранти), стимулюванню створення підприємств науково-дослідного напрямку при закладах вищої освіти.

Методи, які застосовуються для стимулювання інноваційності у Великобританії, Франції та Німеччині доволі широкі: від створення бізнес-інкубаторів до інтеграції молодих фахівців, що здатні ініціювати техніко-технологічні новації (рис. 2).

Фактично центром інноваційності в цих країнах є університети і науково-дослідні центри. Наприклад, у Великобританії, крім розвинутої інноваційної універ-

ситетської діяльності, створюються інноваційні центри двох категорій.

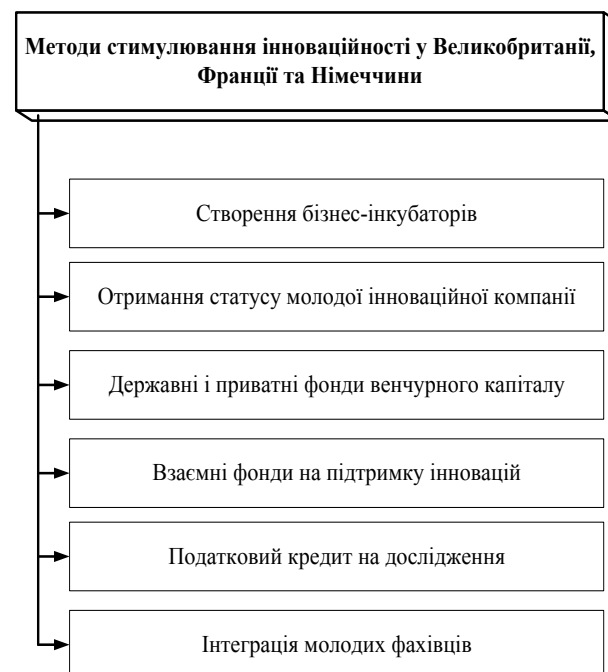

Рис. 2. Методи стимулювання інноваційності у Великобританії, Франції та Німеччині

Центри першої категорії розробляють унікальну технологію з урахуванням потреб бізнесу; центри другої категорії - працюють на певному ринку для об'єднання взаємодоповнюючих напрямків науки і технології.

Концентрація інноваційності є і у найбільших університетах Італії, Франції та Німеччини. У цих країнах переважно використовуються законодавчі, фінансові, податкові методи стимулювання інноваційності. Особливою популярністю користуються різні інноваційні структури (технопарки, технополіси та ін.). Методи стимулювання інноваційності у малих європейських країнах наведено на рис. 3.

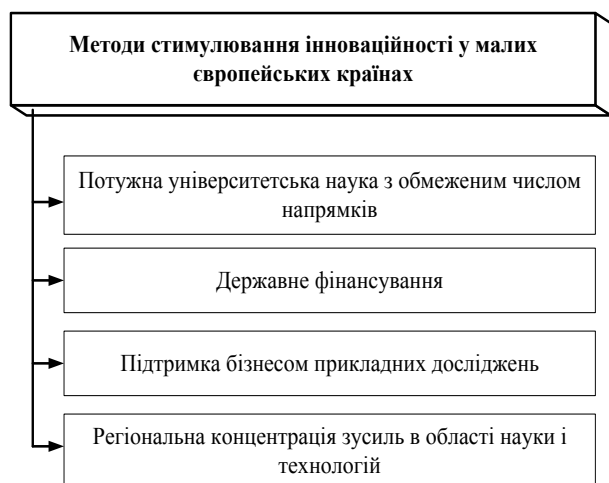

Рис. 3. Методи стимулювання інноваційності у малих європейських країнах

Останнім часом велика увага малих європейських країн приділяється створенню науково-дослідних виробничих кластерів і переходу до моделі «потрійної спіралі».

Східноазіатська модель є моделлю інноваційного розвитку, де відсутній етап формування фундаментальних ідей. Важливе значення в цій моделі є фундаментальні розробки, які формуються у дослідницьких лабораторіях корпорацій. Практично повністю відсутній елемент фундаментальної науки, що обумовлює орієнтацією держав Східної Азії на запозичення технологій і експорт готової високотехнологічної продукції.

Класичним прикладом східноазіатської моделі вважається Японія, де інноваційна система орієнтована на новітні технології. Розвиток інноваційної діяльності в Японії почалося після II Світової війни. Можна ви-

ділити три етапи розвитку інноваційності в Японії (рис. 4).

Альтернативну модель інноваційного розвитку використовують в більшості випадків в аграрних країнах. Ці країни не мають потенціалу у розвитку фундаментальних та прикладних науки. Країни, які використовують альтернативну модель інноваційного розвитку акцентують увагу на підготовці кадрів, а також на розвитку окремих галузей народного господарства.

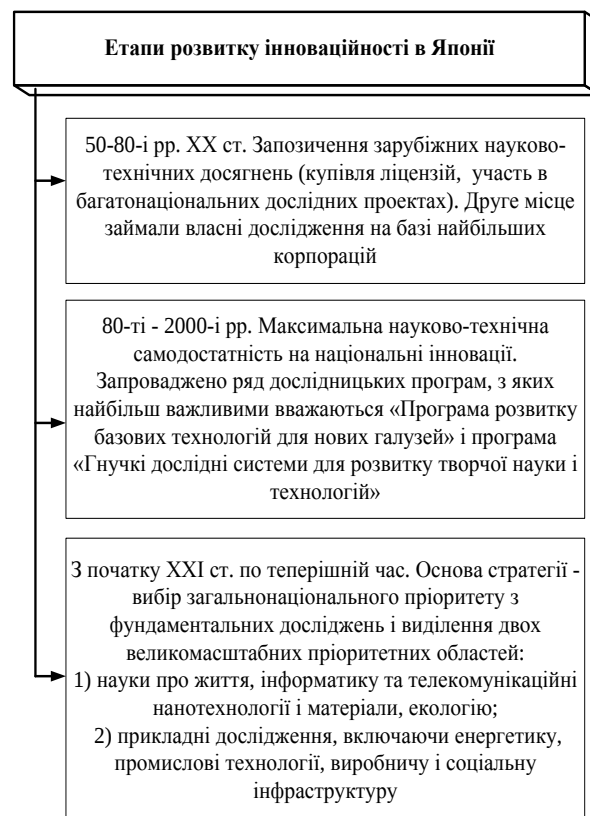

Рис. 4. Етапи розвитку інноваційності в Японії

Наприклад, у Таїланді діє Національне інноваційне агентство, створено мережу високотехнологічних парків, до складу яких входять місцеві університети, державні та приватні науково-дослідні інститути, залучені зарубіжні фахівці.

У Чилі фундаментальна наука розвивається переважно в університетах за підтримки уряду. В Туреччині велике значення приділяють формуванню інноваційної інфраструктури. Велика частина проектів належить до сфер телекомунікацій та електроніки, що визначає конкурентоспроможність національної економіки. За останні роки в Туреччині було створено багато технопар-

ків, що сприяють посиленню зв'язків між університетами і виробництвом. Отже, альтернативна модель інноваційного розвитку є пріоритетною і менш витратною для країн, які не можуть нести високі фінансові та організаційні витрати.

Модель «потрійної спіралі» відмінність від євроатлантичної, східноазіатської та альтернативної моделей структурою та механізмом взаємодії окремих елементів інноваційної діяльності. Основою появи моделі «потрійної спіралі» є євроатлантична модель. Найбільший розвиток модель «потрійної спіралі» отримала в США, а її окремі елементи - в деяких розвинених країнах Західної Європи, скандинавських країнах.

Сутність моделі «потрійної спіралі» полягає у взаємодії трьох інститутів «науки», «держави», «бізнесу». У цій моделі провідне місце належить університетам, які перетворюються в підприємницькі або університети промислового типу, займаючись наданням освітніх послуг і науковими дослідженнями, сприяють розвитку економіки шляхом створення нових компаній в університетських інкубаторах, бізнес частково надає освітні послуги, а держава крім традиційної законодавчої і регулюючої ролі виступає як підприємець і венчурний інвестор.

Прикладом інноваційного розвитку за принципом потрійної спіралі є Кремнієва долина в США. Особливу роль в формуванні та розвитку інноваційності в США вирішили правки до Закону «Про патенти і торгові знаки». Відповідно до цього Закону університетам і дослідницьким установам належать права інтелектуальної власності на розробки, які були профінансовані державою. В університетах проводяться основні дослідження в сфері фундаментальної науки і значна частина прикладних досліджень.

Університети мають значні земельні та фінансовими фондами. Постійно залучають студентів і вчених, а також використовують новітні методи навчання. Крім університетів, в США фундаментальною наукою займаються Інститути вищих досліджень, які займаються підготовкою кадрів вищої кваліфікації і співпрацюють з

провідними вченими. Національні лабораторії США також займаються інноваційною діяльністю, розвиваючи окремі напрямки прикладної науки.

В США існує велика кількість приватних дослідницьких корпорацій, які задовольняють інтереси американських державних відомств, а також приватних компаній, займаючись фундаментальними і прикладними дослідженнями на комерційній основі.

Трансфер технологій в США здійснюється або з університетів в промисловість за допомогою венчурних компаній, або шляхом створення в самих компаніях найбільших дослідницьких підрозділів. Особлива роль у становленні сучасної інноваційної діяльності США належить державі.

За кордоном розробляється ускладнений варіант моделі потрійної спіралі – модель четвертої спіралі, створеної в 2009 р. Ю. Караяннісом і Д. Кемпбелл [1,3,13]. Ця модифікація створює мережеву взаємодію на рівні всього суспільства, а не тільки між трьома провідними інститутами. Вважається, що четверта спіраль більш відповідає сучасній економіці, так як в ХХІ ст. громадянське суспільство, будучи четвертим елементом, набувають важливу роль в створенні і розповсюдженні нових цінностей і знань.

На рис. 5 в узагальненому вигляді представлено сутність основних моделей формування та розвитку інноваційної діяльності.

Отже, зарубіжний досвід формування різних типів інноваційної діяльності свідчить про те, що сьогодні більшість країн перебудовують свою економіку на інноваційні напрямки, обираючи найбільш адекватну національним особливостям модель. При цьому вибір моделі та інструментів підтримки інноваційної діяльності багато в чому обумовлений рівнем економічного розвитку, особливостями національних систем освіти і науки, а також є залежним від інституціональної складової.

Реалії свідчать, що якість інституціонального середовища тієї чи іншої країни створює або сприятливі умови для народження і впровадження інновацій, або галь-

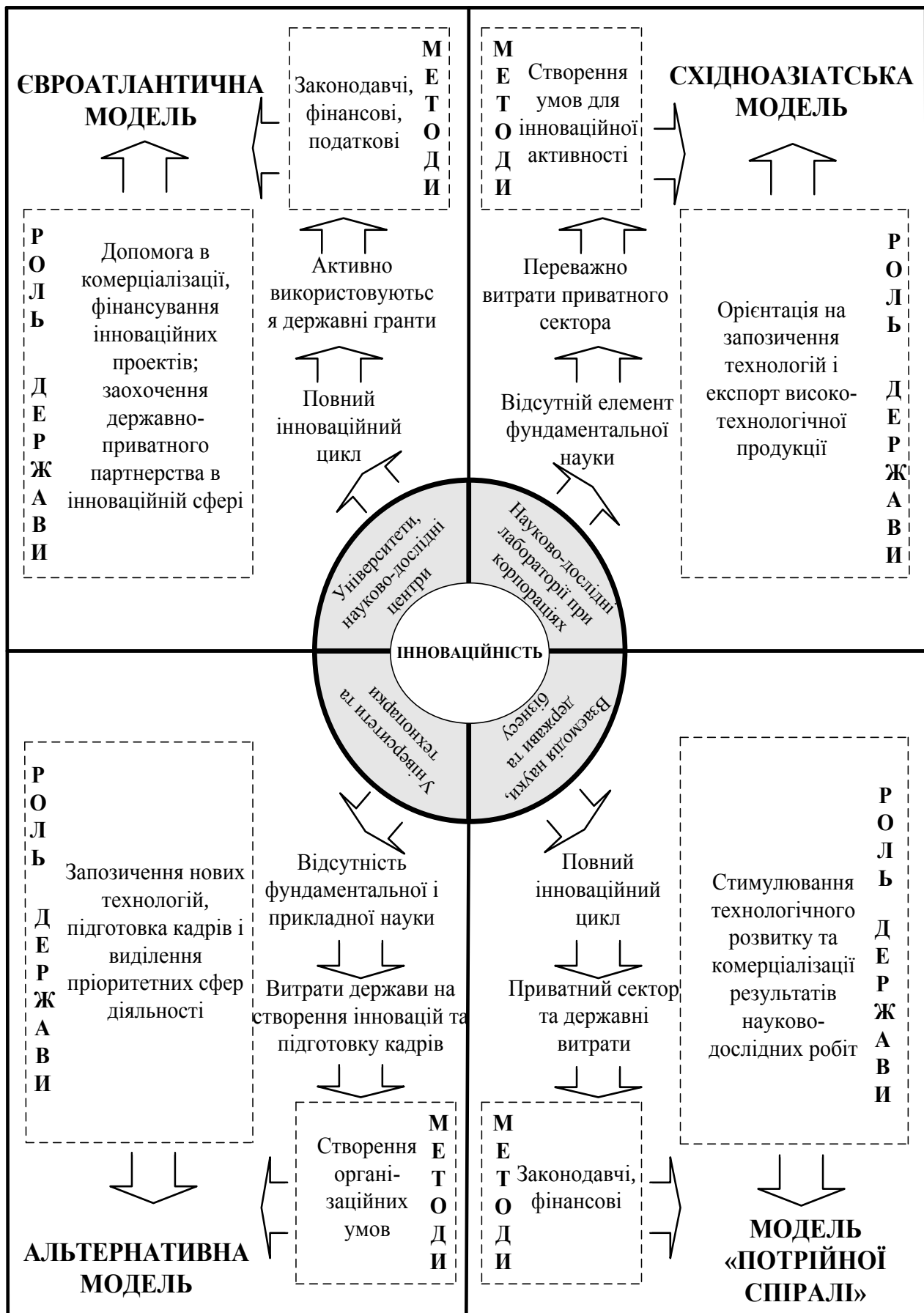

Рис.5. Сутність основних моделей формування та розвитку інноваційної діяльності

мує інноваційну діяльність.

Дійсно, розвинені права власності, у тому числі й на інноваційний продукт, законодавча регламентація діяльності основних суб'єктів інноваційної активності тощо (формальні інститути), а також культура підприємництва, традиції винахідництва та техніко-технологічної творчості, креативність нації (неформальні правила) є вагомими факторами формування інноваційного потенціалу як національної економіки, так і окремих підприємств, що діють на її макрорівні.

Ці інститути в історичній перспективі зазнають змін, найбільш радикальні з яких набувають форми інституціональних інновацій. Дослідники розуміють під такими інноваціями нововведення, які здійснюються у формальних і неформальних правилах, а також при їхній взаємодії. Основою цього типу інновацій є радикальні зміни у правах власності, механізмі розподілу й обміну, методах та організаційних формах управління економічними процесами, які реалізуються, передусім, державою.

Держава, як політичний інститут, що, з одного боку, визначає норми і правила поведінки у суспільстві, а з іншого – створює механізми примусу до їх виконання, виконує ряд важливих інституціональних функцій, пов'язаних саме з інноваціями. У сучасних умовах вона підтримує базисні технологічні й економічні інновації, надаючи їм початковий імпульс; фінансує за рахунок бюджетних коштів інновації у сферах, де або відсутній швидкий комерційний ефект, або взагалі неможливий (оборона, охорона здоров'я, фундаментальна наука, освіта, культура); здійснює інновації у правовій сфері. Останні відіграють одну із найважливіших передумов здійснення інноваційної діяльності, оскільки визначають на законодавчому рівні правила гри у суспільстві. До такого типу інституціональних інновацій відноситься встановлення і захист прав власності на інтелектуальний продукт, які сприяють максимізації прибутку на вкладений капітал, що постає у вигляді інноваційної ренти [10–11].

Однак, як показує практика, тільки встановленням прав власності на інтелектуальний продукт, тобто діями у сфері формальних правил, не досягається активізація

інноваційної діяльності. Немаловажними є заходи у напрямку забезпечення виконання встановлених норм і правил у сфері інноваційної діяльності, формування інноваційного клімату. А це, у свою чергу, вимагає змін неформальних правил.

Історичний досвід переконує, що саме держава має здійснювати функцію формування соціально-економічного і психологічного середовища інновацій. Серед методів, за допомогою яких активізується інноваційна діяльність через вплив на неформальні правила, особливого значення набувають ідеологічні важелі. Так, у США пропаганда успіху, ризику, конкуренції не проходить без уваги – вона підіймає підприємницький дух, і без того властивий американській нації. В інших країнах інша культура дещо стримувала розвиток інноваційно-інвестиційного підприємництва. Це мало місце у ряді європейських країн і Японії. Однак, останнім часом відбуваються позитивні зміни у соціально-економічній моделі їхнього розвитку. Особливістю останньої є націленість на виробництво, поширення і практичне використання інновацій, при чому не тільки наукових і технологічних, але й організаційних та соціальних. Такі зрушення пов'язуються з особливою політикою держави, яка реалізується у ряді заходів, які привели до зміни ділової культури бізнесу, подальшого посилення у підприємницькій діяльності ролі новаторських, інноваційних аспектів, однак, у якості таких, що базуються на традиційних цінностях [12].

Таким чином, держава виступає, з одного боку, інститутом підтримки інновацій, а з іншого – безпосередньо новатором, оскільки сама здійснює інституціональні інновації, без яких взагалі неможливо уявити інноваційний розвиток. Однак, держава може виконувати ці функції тільки за певних умов, які формують її дієздатність як ефективного суспільного інституту. Саме тому розвиток того чи іншого варіанту інноваційної діяльності для кожної конкретної економіки – це тривалий процес, в якому взаємодіють наука, бізнес, держава, виконуючи традиційні функції і набуваючи з часом нових. Лідерами стають країни з високим науково-освітнім потенціалом, здатні швидко впровадити у виробництво інновації.

Висновки. Кожна з розглянутих моделей інноваційного розвитку має свої переваги, і як показав аналіз рейтингу першої десятки країн за 2015–2019 рр. за рівнем розвитку інноваційності, до цього переліку входять країни які використовують різні моделі інноваційного розвитку. Неможливо стверджувати про те, що необхідно використовувати конкуренту модель в розвитку інноваційної діяльності.

Разом з тим, важливими у досягненні високих показників інноваційного розвитку ряду країн є інституціональні інновації, які здійснюються у формальних і неформальних правилах, а також при їхній взаємодії. З огляду на інноваційну діяльність підприємств такі інновації створюють або сприятливе середовище для технологічних нововведень, або йому перешкоджають.

Головним суб'єктом інституціональних інновацій є держава, яка підтримує базисні технологічні й економічні інновації; фінансує інновації у соціально важливих сферах життєдіяльності суспільства; здійснює інновації у правовій сфері, які визначають правові засади реалізації інноваційної діяльності підприємств.

На даний момент можна вести мову лише про зародження інноваційності на вітчизняному просторі. Основою розвитку інноваційної діяльності є сукупність усіх розглянутих моделей, але існують лише поодинокі приклади практичного досвіду використання цих моделей. Проблемами ефективного впровадження інноваційності є недосконалість законодавча, наукова та управлінська системи. Незважаючи на велику кількість інструментів і заходів, впровадження державою для підвищення ефективності вітчизняної інноваційності, ефект від їх застосування поки незначний.

Література.

1. Геєць В. М. Посткризові перспективи та проблеми розвитку економіки України й Росії (макроекономічний спектр) / В. М. Геєць // *Фінанси України*. – 2011. – № 3. – С. 3–18.
2. Денисов К. В. Промислова політика регулювання інноваційної модернізації виробничих процесів у чорній металургії / К. В. Денисов // *Проблеми економіки*. – 2015. – № 2. – С. 49–56.
3. Новицький В. Регулятивні стратегії відкритих економічних систем і глобальна конкуренція за ресурси / В. Новицький // *Економіка України*. – 2007.

– № 7. – С. 4–14.

4. Прохорова В. В. Формування конкурентної стратегії підприємств на засадах інноваційно-спрямованого інвестування / В. В. Прохорова, В. М. Проценко, В. І. Чобіток. – Харків : УПА, 2015. – 291 с.

5. Тульчинская Я. И., Курочкин Д. С. Управление инновациями. Методика оценки уровня технологического уклада страны [Електронний ресурс] – 2013. – Режим доступу : <http://www.journalnio.com/index.php>

6. Технологические уклады: понятие, характеристика, влияние на экономический рост [Електронний ресурс]. – 2014. – Режим доступу : http://studopedia.net/2_31883_tehnologicheskie-ukladi-ponyatieharakteristika-vliyanie-na-ekonomicheskiy-rost.html

7. Чухно А. А. Сучасні економічні теорії: підручник. / А. А. Чухно., П. І. Юхименко. – К., 2007. – 878 с.

8. Чухно А. А. Сучасна фінансово-економічна криза: природа, шляхи і методи її подолання / А. А. Чухно // *Економіка України*. – 2010. – № 1. – С. 4–18.

9. Федулова Л. І. Сьомий технологічний уклад: міфи, реальність та перспективи / Л. І. Федулова // *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*. Серія: Економічна теорія та право. – 2012. – № 01(8). – С. 7–17.

10. Пилипенко Г. М. Інноваційно-інвестиційна діяльність та її регулювання в економіці України: моногр. / Г. М. Пилипенко, В. В. Чернобаєв. – Д. : Національний гірничий університет, 2010. – 151 с.

11. Пилипенко Г. М. Механізм ініціювання інноваційного розвитку в Україні / Г. М. Пилипенко, В. В. Чернобаєв // *Економічний вісник Національного гірничого університету*. – 2005. – №1 – С. 7–12.

12. Пилипенко Ю. І. Інституціональні інновації як фактор інноваційного розвитку національної економіки / Ю. І. Пилипенко, Г. М. Пилипенко // *Економічний вісник НГУ*. – №2. – 2009. – С. 33–40.

13. These Are the World's Most Innovative Countries [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.bloomberg.com/news/articles/2019-01-22/germany-nearly-catches-korea-as-innovation-champ-u-s-rebounds>

References

1. Heiets, V.M. (2011). Postkryzovi perspektyvyv ta problemy rozvytku ekonomiky Ukrainy y Rosii (makroekonomichnyy spektr) [Post-crisis perspectives and problems of development of economy of Ukraine and Russia (macroeconomic spectrum)]. *Finansy Ukrainy – Finances of Ukraine*, 3, 3–18 [in Ukrainian].
2. Denysov, K.V. (2015). Promyslova polityka rehuliuвання innovatsiynoi modernizatsii vyrobnychkh ptotsesiv u chorniy metalurhii [Industrial policy regulation of innovative modernization of production processes in steel industry]. *Problemy ekonomiky – Economy problems*, 2, 49–56 [in Ukrainian].
3. Novytskyy, V. (2007). Rehuliatyvni stratehii vidkrytykh ekonomichnykh system i hlobalna konkurentsya za resursy [Regulatory strategies for open economic systems and global competition for resources] *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 7, 4–14.

4. Prokhorova, V.V., Protsenko, V.M., & Chobitok V. I. (2015). *Formuvannya konkurentnoi stratehii pidpriemstv na zasadakh innovatsiyno-spriamovanoho investuvannya* [Formation of competitive strategy of enterprises on the basis of innovative-directed investment]. Kharkiv: UIPA [in Ukrainian].
5. Tulshinskaya, Ya.I., & Kurochkin, D.S. (2013). Upravlenie innovatsiyami. Metodika otsenki urovnia tekhnologicheskogo uklada strany [Innovation management. How to assess the level of the country's technological order]. Retrieved from <http://www.journalnio.com/index.php>
6. Tekhnologicheskie układy: poniatie, kharakteristika, vliyanie na ekonomicheskii rost [Technological practices: concept, characteristic, impact on economic growth]. (2014). Retrieved from http://studopedia.net/2_31883_tekhnologicheskie-ukladi-ponyatiekharakteristika-vliyanie-na-ekonomicheskii-rost.html
7. Chukhno, A.A., & Yukhymenko P.I. (2007). *Suchasni ekonomichni teorii* [Modern economic theories] Kyiv [in Ukrainian].
8. Chukhno, A.A. (2010). Suchasna finansovo-ekonomichna kryza: pryroda, shliakhy i metody ii podolannya [Modern financial and economic crisis: nature, ways and methods to overcome it]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 1, 4–18 [in Ukrainian].
9. Fedulova, L.I. (2012). Siomyy tekhnologichnyy ukklad: mify, realnist ta perspektyvy [Seventh technological Way: Myths, realities and perspectives]. *Visnyk natsionalnoi yurydychnoi akademii Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho. Seriya: Ekonomichna reoriya ta pravo. – Bulletin of Yaroslav the Wise National law Academy of Ukraine. Series: Economic Theory and law*, 01(8), 7–17 [in Ukrainian].
10. Pylypenko, H.M., & Chornobaiev, V.V. (2010). *Innovatsiyno-investytsiyna diyalnist ta ii rehuliuвання v ekonomitsi Ukrainy* [Innovation and investment activity and its regulation in economy of Ukraine]. Dnipropetrovsk: Natsionalnyy hirnychy universytet [in Ukrainian].
11. Pylypenko, H.M., & Chornobaiev, V.V. (2005). Mekhanizm initsiyuvannya innovatsiynoho rozvytku v Ukraini [Mechanism of initiation of innovation development in Ukraine]. *Ekonomichnyy visnyk Natsionalnoho hirnychoho universytetu – Economic Bulletin of the National Mining University*, 1, 7–12 [in Ukrainian].
12. Pylypenko, Yu. I., & Pylypenko, H.M. (2009). Instytutsionalni innovatsii yak factor innovatsiynoho rozvytku natsionalnoi ekonomiky [Institutional innovations as a factor of innovative development of national economy]. *Ekonomichnyy visnyk Natsionalnoho hirnychoho universytetu – Economic Bulletin of the National Mining University*, 2, 33–40 [in Ukrainian].
13. These Are the World's Most Innovative Countries Retrieved from <https://www.bloomberg.com/news/articles/2019-01-22/germany-nearly-catches-korea-as-innovation-champ-u-s-rebounds>

МОДЕЛИ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ: МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ

Колецук А. Я., к. э. н., доцент, Национальный университет «Львовская политехника»

В статье рассмотрен международный опыт формирования и развития инновационной деятельности. Выделены типовые модели инновационного развития, характерные для стран разного уровня развития. Раскрыта сущность: евроатлантической модели, используемой в Великобритании, Германии и Франции; восточноазиатской модели, которая является типичной для Японии, Южной Кореи, Гонконга и Тайваня; альтернативной модели, которая наиболее распространена в Таиланде, Чили, Турции, Иордании, Португалии; модели «тройной спирали», по которой развиваются США и ряд европейских стран.

На основе анализа данных агентства Bloomberg по рейтингованию первой десятки стран за 2015-2019 гг. По уровню развития инновационности установлено, что в этот перечень входят страны, которые используют различные модели инновационного развития. Это свидетельствует об отсутствии доминирования в международной практике инновационной деятельности какой-то одной универсальной модели, которая отличалась бы наиболее высокой эффективностью. Итак, каждая из рассмотренных моделей инновационного развития имеет свои преимущества, которые реализуются в конкретно-исторических условиях функционирования той или иной страны. Поэтому утверждать, что в украинской экономике необходимо использовать только определенную модель в развитии инновационной деятельности, не является правомерным.

Анализ основных направлений инновационной деятельности в современной Украине показал, что по отношению к нашей стране можно говорить лишь о зарождении инновационности на отечественном пространстве. Доказано, что основой национальной модели развития инновационной деятельности является творческое сочетание преимуществ наиболее распространенных инновационных моделей в мировой практике. Показано, что в Украине существуют лишь единичные примеры практического опыта использования этих моделей.

Несмотря на большое количество инструментов и мероприятий, внедренных для повышения эффективности отечественной инновационности, эффект от их применения пока является незначительным.

Выявлены основные проблемы, тормозящие эффективное внедрение инновационности в украинской экономике, а именно: несовершенная законодательная база, неэффективные научная и управленческая системы общества.

Ключевые слова: инновационное развитие, евроатлантическая модель, Восточноазиатская модель; альтернативная модель, модель «тройной спирали».

MODELS OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF INNOVATIVE ACTIVITIES: INTERNATIONAL EXPERIENCE

O. Ya. Koleschuk, Ph. D (Econ.), Associate Professor, Lviv Polytechnic National University

The author examines the international experience of formation and development of innovative activity. Typical models of innovative development, which are characteristic of countries of different levels of development, are distinguished. The author discusses the essence of Euro-Atlantic model used in the UK, Germany and France; the East Asian model, which is typical of Japan, South Korea, Hong Kong, and Taiwan; the alternative model most prevalent in Thailand, Chile, Turkey, Jordan, Portugal; models of the "triple helix", which underlies the development of the United States and several European countries.

Based on an analysis of Bloomberg Agency data on the ranking of the top ten countries in 2015-2019 by the level of innovation development, it is found that this list includes countries that use different models of innovation development. This indicates that there is no dominance in the international practice of innovative activity of any one universal model characterized by the highest efficiency. Therefore, each of the considered models of innovative development has its advantages, which are realized under specific-historical conditions of functioning of a country. Therefore, it is not legitimate to say that in the Ukrainian economy it is necessary to use only a certain specific model in the development of innovative activity.

The analysis of the main directions of innovation activity in modern Ukraine showed that in relation to our country it is possible to speak only about the origin of innovation in the domestic space. It is proved that the basis of the national model of development of innovative activity is a creative combination of advantages of the most widespread innovative models in the world practice. It is shown that in Ukraine there are only isolated examples of practical experience of using these models. Despite the large number of tools and measures implemented to enhance the effectiveness of domestic innovation, the effect of their application is still insignificant.

The main problems, which are connected with the effective introduction of innovativeness in the Ukrainian economy, are identified, namely: imperfect legal framework, inefficient scientific and management systems of society.

Keywords: innovative development, Euro-Atlantic model, East Asian model; alternative model, the model of «triple helix».

Надійшла до редакції 15.01.2019 р.

СПОЖИВАЦЬКА ПОВЕДІНКА ДОМАШНІХ ГОСПОДАРСТВ У КОНТЕКСТІ СУСПІЛЬНИХ ТА УПРАВЛІНСЬКИХ ІНТЕРЕСІВ

*В. Ю. Петруня, к. е. н., доцент, Університет митної справи та фінансів,
petrunyavera@gmail.com,*

*Ю. Є. Петруня, д. е. н., професор, Університет митної справи та фінансів,
12ptr1212@gmail.com*

У статті розглядаються причини, напрями та масштаби інтересу суспільства, інститутів державного регулювання та управлінців бізнес-структур до поведінки домашніх господарств як споживачів. Показано, що в сучасній соціально-економічній системі домашні господарства виступають як незалежні агенти, в тому числі в питаннях споживацької поведінки. Разом з тим, ця поведінка не може не бути предметом інтересу та впливу з боку суспільства, державних інститутів управління та бізнесу. Доведено, що забезпечення захисту суспільних інтересів потребує встановлення певного суспільного контролю над споживацькою поведінкою.

На основі проведеного аналізу встановлено, що суспільний інтерес до індивідуальної споживацької поведінки може бути представлено в таких напрямках (формах), як: об'єктний, кількісний та суб'єктно-територіальний.

Виявлено, що об'єктний інтерес акцентується на виборі споживачами конкретних товарів та пов'язується з його впливом на стан здоров'я, світогляд, творчий та інтелектуальний розвиток нації. У свою чергу, стан здоров'я впливає на суспільний добробут та продуктивність сус-пільної праці, на відповідні витрати державного та місцевих бюджетів.

Кількісна форма інтересу може бути пов'язана з питаннями охорони здоров'я, макро-економічної політики, ресурсного потенціалу, забезпеченням збалансованості кон'юнктури на різних товарних ринках.

У межах суб'єктно-територіального напрямку інтересу виокремлено два аспекти оцінки споживацьких рішень щодо вибору суб'єктів пропозиції товарів, а саме: резидентсько-нерезидентський та територіальний вибір. Перший аспект запропоновано визначати як пріоритетний у силу того, що він пов'язується з питаннями конкурентоспроможності національної економіки та станом її безпеки.

Ключові слова: споживач, домашнє господарство, попит, держава, суспільство, поведінка споживача, управління, бізнес, інтерес, ринок.

Постановка проблеми. Споживачі є великою та важливою групою суб'єктів економічних відносин. Домашні господарства в цій групі займають особливе місце. Домашні господарства-споживачі є надзвичайно важливим, можна сказати, основним сегментом ринку, для більшості підприємств як суб'єктів економічної діяльності, як суб'єктів пропозиції товарів на ринку. Підприємства вступають в конкурентну боротьбу між

собою для завоювання споживачів. Управлінська ефективність в бізнесі, конкурентоспроможність компаній вирішальною мірою залежить від того, наскільки точно менеджери компаній здатні оцінити поведінку відповідних груп споживачів. Ринкове середовище передбачає саморегулювний спосіб функціонування та постійного відтворення відносин між суб'єктами пропозиції та суб'єктів щодо купівлі-продажу товарів

виявляються іманентно властивими ринковим умовам регулювання, тієї сукупності свобод, яку надає ринкова економіка своїм дійовим особам. Разом з тим, суспільство не може ігнорувати, залишати без уваги те, що відбувається в рамках ринкових відносин суб'єктів. Якщо брати дії споживачів, то важливими є питання що купують, скільки купують, коли купують, у кого купують (українське чи іноземне), на якій території купують, як роблять споживацький вибір (за якими критеріями) тощо.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В науковій літературі приділяється велика увага поведінці споживачів – суб'єктів попиту в ринкових відносинах контрагентів. Механізм ринкової взаємодії, й зокрема поведінки агентів попиту на товари, активно, системно досліджується починаючи, напевно, з часів Адама Сміта й дотепер. Так, зокрема, Нобелівську премію з економіки в 2017 р. отримав американський вчений Річард Талер, який суттєву увагу приділив психологічним та іншим факторам економічної поведінки людини [1].

Разом з тим, в сучасній літературі переважають «маркетингово-орієнтовані» дослідження поведінки споживачів (Ф. Котлер, М. Соломон, Дж. Траут, Е. Райс та інші автори). В таких публікаціях акцент робиться на питаннях виявлення тих ключових чинників, які визначають поведінку домашніх господарств як покупців на ринку. В працях українських авторів, зокрема, цікаво досліджено основні аспекти поведінки та вибору споживачів (Л. Коваль, С. Романчук [2]), типи особистості споживача та чинники його поведінки (О. Євтушевська [3]), роль факторів соціального статусу та підтримання ідентичності у поведінці споживачів (О. Кузьмук [4]) та інші питання. Разом з тим, «споживацька поведінка має соціальний характер» [5, с.17]. Й саме тому її не можна розглядати як виключно «внутрішню справу» домашніх господарств. Про це, на жаль, говорить не так багато українських економістів. Зокрема, А. Кудінова аналізує специфіку впливу особистого споживання на суспільний добробут та фактори трансформації відносин споживання в сучасних умовах [6]. У свою чергу Є. Кучеренко досліджує зміни в економічній поведінці споживача та культу-

рі його споживання в умовах глобалізації, а також феномен «демонстративне споживання» у системі економічних відносин сучасного суспільства [7–9]. Ці та деякі інші малочисельні роботи свідчать про те, що поведінку споживачів доцільно розглядати не тільки в контексті інтересів самих домашніх господарств, їх взаємодії з бізнесом, але й в контексті суспільних та державних інтересів. Більше того, потрібно досліджувати та визначати параметри необхідного впливу суспільства, державних інститутів на споживацьку поведінку домашніх господарств.

Формулювання мети статті. Метою статті є дослідження причин, напрямів та масштабів інтересу суспільства, інститутів державного регулювання та управлінців бізнес-структур до поведінки домашніх господарств як споживачів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зазначимо, що важливим є вибір базових методологічних підходів до дослідження поведінки споживачів-домашніх господарств. Концепція «економічної людини» (її витоки досить часто пов'язують з А. Смітом) передбачає раціональну поведінку споживачів-домашніх господарств, поведінку, що базується на бажанні та прагненні отримати економічну вигоду в процесі самоорганізації свого економічного життя. Не зменшуючи значення фактору економічної вигоди в поведінці домашніх господарств, треба все ж таки визнати, що дана концепція є достатньо обмеженою та вразливою для критики.

Зазначимо, що споживача не можна й недоцільно розглядати як «просто споживача». Споживач має насамперед розглядатися як людина, в широкому сенсі, в сукупності її характеристик. Й для такої людини – об'єкту аналізу науковців – споживання має розглядатися як один із проявів, одна із форм її життєдіяльності. Економічна поведінка людини це не тільки економічна мотивація, це не тільки прояви економічних детермінант, а набагато складніша та багатобарвна система проявів різноманітних детермінант.

Сучасні дослідження економічної поведінки людини найчастіше спираються не на бачення «економічної людини», а на більш розширене уявлення щодо мотивів та

прагнень людини, факторів, що обумовлюють її споживацьку поведінку та в цілому економічне життя.

Отже, сучасним можна назвати таке бачення поведінки людини в економічному житті, яке спирається як на економічні, так і на неекономічні детермінанти. Зазначимо, що це є важливою методологічною передумовою подальшого дослідження того, що і як може зробити суспільство, насамперед держава, в плані впливу на економічну поведінку людини, як споживача.

Таким чином індивідуальними споживачами (домашніми господарствами) щодня приймаються споживацькі рішення. Чи повинно турбувати суспільство, які саме рішення приймаються домашніми господарствами, в якій час приймаються вони тощо? Чи має суспільство контролювати відповідність сукупності індивідуальних рішень суспільним інтересам та пріоритетам? Відповіді на ці питання є важливими для:

1. Суспільства в цілому (макрорівневий соціально-економічний зріз).

2. Інститутів суспільного управління (макрорівневий управлінсько-регулятивний зріз).

3. Управлінців підприємств (мікрорівневий зріз) (див. рис. 1).

Макрорівневий соціально-економічний зріз. В цьому аспекті ми аналізуємо дії індивідуальних споживачів в контексті суспільних інтересів та суспільної ідеології в широкому сенсі. Економічні інтереси, економічна ідеологія виступають важливими самі по собі, але одночасно вони є складовими чинниками в широкій системі суспільних інтересів, цінностей тощо. Принципи суспільної моралі безумовно поширюються також на економічну діяльність людей (в тому числі на споживацьку поведінку), й, можливо, це стосується останньої в першу чергу.

Макроекономічний управлінський зріз. Тут в дослідженні важливо визначити ті аспекти поведінки індивідуальних споживачів, які мають потрапляти до сфери зацікавленості держави, як інституту суспільного управління. На нашу думку, до напрямів (форм) такого інтересу треба віднести:

1. Об'єктний напрям. По-іншому, – державу має цікавити питання «що купують споживачі». Предметна структура того, що

купують та в подальшому використовують домашні господарства, може мати суспільне значення, на нашу думку, насамперед у наступному:

По-перше, наскільки є корисним для здоров'я те, що купують споживачі. Питання впливу стану здоров'я окремо взятої людини та населення в цілому в суспільному аспекті потрібно пов'язувати насамперед з його впливом на:

а) «суспільне щастя»;

б) суспільну продуктивність праці;

в) суспільні витрати (витрати платників податків) на медицину та охорону здоров'я.

Перший аспект («суспільне щастя») здається, на перший погляд, не є достатньо економічним. Але «суспільне щастя» є відображенням того, що відбувається в країні, наскільки вона є облаштованою для комфортного життя громадян. Це «облаштування» включає в себе й економічний компонент, але далеко не тільки він визначає рівень щастя людей. Авторитетні дослідження свідчать про те, що зростання ВВП (позитивна макроекономічна динаміка) не означає автоматичного зростання рівня щастя людей в даній країні [наприклад, 3]. Напевно, дійсно, мета людей – не багатство (щонайменше не стільки багатство), скільки щастя, відчуття задоволеності. Без певного стану здоров'я цього важко досягти.

Наразі існують різні варіанти розрахунку показників рівня щастя. Так, для розрахунків Міжнародного індексу щастя (Happy Planet Index, HPI), що здійснюються з 2006 р. Британським дослідницьким центром New Economic Foundation, використовуються такі компоненти, як: суб'єктивна задоволеність життям; очікувана тривалість здорового життя; екологічна складова [10]. На нашу думку, є достатньо очевидним вплив фактору здоров'я на тривалість життя, й таким чином на рівень щастя. За розрахунками 2016 р., першу позицію займає Коста-Ріка (44,7 балів), Україна посідає 70 місце (26,4 балів) з 140 країн, що були включені до дослідження. Показники України за окремими складовими HPI наступні: суб'єктивна задоволеність – 5,0 з 10 балів, 82 місце), очікувана тривалість життя – 70,3 років (85 місце), екологічна ситуація – 76 місце.

Інститут Землі під егідою підрозділу ООН з пошуку рішень сталого розвитку з 2012 р. розробляє Рейтинг країн світу за рівнем щастя (World Happiness Report, WHR), який включає шість складових [11]. В тому числі в цьому рейтингу є економічний компонент у вигляді ВВП на душу населення, його можна розглядати як фактор доходу. Але крім нього враховується очікувана три-

валість життя, рівень соціальної підтримки, свобода людей у прийнятті рішень та деякі інші. За відповідною доповіддю 2018 р. перше місце посіла Фінляндія з показником 7,769 (шкала оцінювання від 0 до 10), Україна – 133 місце серед 156 країн із показником 4,332 (за доповіддю 2017 р. – 4,096, 138 місце) [11].

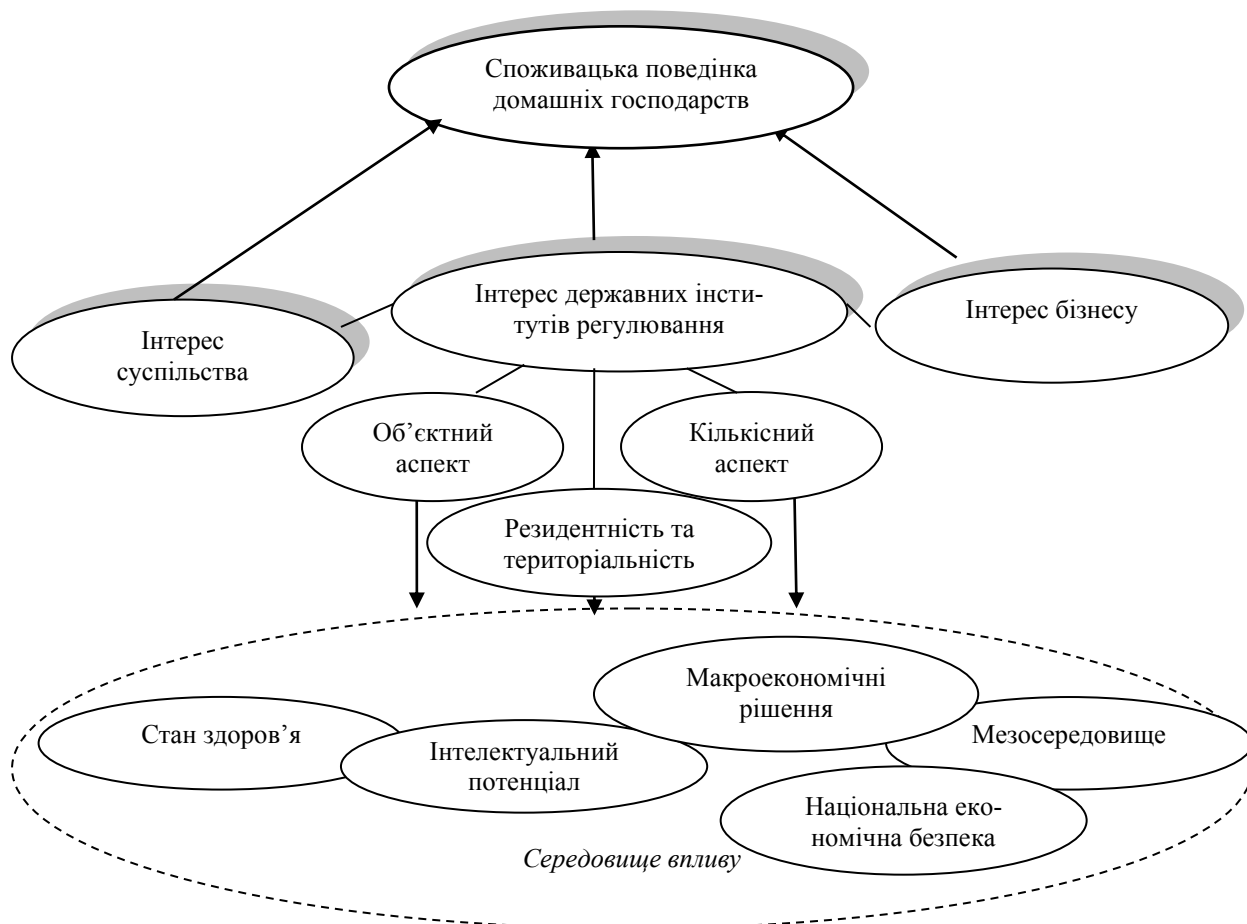

Рис. 1. Суб'єктна структура інтересів до споживацької поведінки домашніх господарств

Другий аспект впливу стану здоров'я – суспільна продуктивність праці. Ця детермінантна лінія передбачає те, що стан здоров'я нації визначає поточну суспільну здатність виконувати:

- а) певний обсяг роботи;
- б) підтримувати певний рівень інтенсивності трудової діяльності.

Щодо першої позиції, то тут потрібно звернути увагу на питання кількості працездатного населення в допенсійному віці та кількості населення, що продовжує працювати після виходу на пенсію. Сумарно ці дві

категорії населення створюють кількісний трудовий потенціал країни. Не важко передбачити, що його конкретні параметри залежать в тому числі від стану здоров'я нації. Треба прийняти до уваги, що стан здоров'я населення залежить далеко не тільки від того, що купують та споживають люди. Тут впливають й фактори освіти, культури, образу життя, безпеки праці, можливостей системи охорони здоров'я тощо.

Ми маємо передбачити, що значна частина недостатньо або зовсім неякісних товарів, насамперед продовольчих, купуються

з причин низької платоспроможності домашніх господарств. В цьому випадку держава може впливати на проблему через технічну стандартизацію тієї продукції, що пропонується на ринку, або намагатися щось зробити у питанні рівня доходів найменш забезпечених верств населення. Перший шлях може бути не пов'язаним із додатковими витратами, тут більше потрібно організаційно-управлінських зусиль. Що стосується другого шляху, то тут без збільшення витрат практично неможливо обійтися. Зокрема, збільшення пенсій у найнижчій групі пенсіонерів, підвищення офіційного рівня мінімальної заробітної плати, проведення певних змін у системі оподаткування індивідуальних доходів.

Друга частина питання предметної якості споживання може бути не пов'язаною з питаннями фінансового характеру, а саме з доходами, оптимізацією витрат тощо. Нефінансовий аспект зводиться до аналізу проблеми свідомого чи підсвідомого вибору споживачами тих товарів, які здатні нанести шкоду здоров'ю. Це, зокрема, такі товари, як тютюнові вироби, алкогольні напої, послуги окремих розважальних закладів тощо.

Третій аспект – витрати із суспільних фондів (бюджетні витрати, що формуються за рахунок платників податків) на медицину та охорону здоров'я. Здається цей аспект є найбільш очевидним щодо з'ясування напрямів інтересу суспільства та держави до споживацької поведінки домашніх господарств. Суспільство в особі держави буде завжди дбати про здоров'я своїх громадян. Але будь-яке цивілізоване суспільство не може бути не зацікавленим у вирішенні питання оптимізації цих достатньо великих витрат.

По-друге, питання корисності відповідних індивідуальних рішень щодо придбання певних товарів (та подальшого їх споживання) для формування та розвитку інтелектуального потенціалу людини, її світогляду, усвідомлення певних норм етики та моралі тощо. Суспільне життя потребує наявності певних правил в індивідуальному житті. Суспільство забезпечує певну систему свобод для окремих людей, але одночасно воно й створює певні обмеження та намагається формувати правильні, суспільно-

корисні стандарти індивідуальної поведінки людей, в тому числі у сфері споживання. Й ринкові механізми впливу та координації виявляються в цьому плані далеко не переконливими засобами забезпечення відповідних цілей.

2. Кількісний напрям. В цьому випадку мова йде про те, що державу має цікавити питання «скільки купують споживачі». Даний аспект проблеми, по-перше, певною мірою перегукується з «об'єктом напрямом». Обсяги купівлі та, відповідно, споживання домашніми господарствами певних товарів та послуг, безумовно, впливають на характеристики стану здоров'я, можливості інтелектуального та духовного розвитку людей тощо.

По-друге, дане питання є важливим в контексті тої чи іншої макроекономічної політики держави. В економічній літературі макроекономічного спрямування практично завжди приділяється увага проблемі циклічності макроекономічної динаміки та відповідним характеристикам та особливостям проходження макроекономічної системою тієї чи іншої стадії економічного циклу. Залежно від результатів економічного аналізу та нормативного бачення відповідної ситуації науковцями та управлінцями приймаються рішення, що спрямовані або на стимулювання, або на стримування економічної динаміки. Ці рішення базуються на врахуванні факторів динаміки ВВП, стану зайнятості (безробіття), рівня інфляції, «політичної доцільності» тощо. Політика стимулювання буде спрямована на збільшення сукупного попиту, тобто в контексті цього дослідження вона буде виражати зацікавленість держави в підвищенні кількісних обсягів придбання товарів та послуг домашніми господарствами. Політика стримування, що застосовується, як правило, в період загрози підвищення рівня інфляції, буде виражати зацікавленість держави до зменшення кількісних обсягів придбання товарів домашніми господарствами на даному етапі суспільно-економічного розвитку. Отже, цей аспект суспільної зацікавленості до питання кількісних характеристик придбання товарів домашніми господарствами пов'язаний з макроекономічним регулюванням та відповідною соціально-економічною політикою

держави. Зрозуміло, що це відповідним чином коригує як маркетингове, так і бізнес-середовище в цілому.

По-третє, є й певні прояви даної проблеми на мезорівні (галузевому, конкретно-ринковому рівні). Насамперед це аспект кількісної доцільності придбання товарів домашніми господарствами з точки зору стану збалансованості на певному галузевому ринку (ринковий дефіцит чи профіцит у вигляді зайвої пропозиції). Напевно тільки ринкових інструментів впливу на зайвий попит чи недостатній попит в певному галузевому (ринковому) секторі досить часто не вистачає для найкращого досягнення збалансованості на певному ринку.

По-четверте, питання національної безпеки. В товарній структурі пропозиції та споживання завжди можна виділити стратегічно важливі для економіки матеріальні ресурси (найбільш очевидні - газ, нафта). Вони є кількісно обмеженими у пропозиції, тому еластичність їх пропозиції є в цілому невисокою. Проблема для економіки загострюється при відсутності у країні відповідних запасів даних ресурсів або за їх незначною кількістю, що лімітує можливості маневрування у національних суб'єктів управління залежно від тої чи іншої ринкової кон'юнктури для даної групи товарів. Така ситуація створює постійний тиск у питанні безпеки національної економіки. Чим більшою є частка імпортних продуктів в загальному балансі стратегічних ресурсів країни, тим більшою є залежність, тим гострішим є питання забезпечення стабільності та національної безпеки. Тому питання споживання енергоресурсів та пов'язаних з ними комплексних товарів, а також окремих інших товарів, не може не бути предметом уваги держави.

3. Суб'єктно-територіальний напрям. Це питання вибору суб'єктів пропозиції товарів та ринкового територіального вибору придбання товарів. Вибір суб'єктів пропозиції товарів домашніми господарствами-споживачами можна поділити на дві групи рішень за ознакою статусу суб'єкту пропозиції: перша група рішень – надання переваги національним товаровиробникам, друга група рішень – надання переваги товаровиробникам-нерезидентам. Аналіз даного ви-

бору є завжди складним питанням, тому що знаходяться аргументи як «за», так і «проти» для обох варіантів рішень. Й відповідно тут мова йде не тільки про локальне бачення державою тих чи інших споживацьких рішень, а й про політику держави в широкому сенсі, про стратегічні пріоритети її управлінських інститутів. Ціла сукупність проблем та питань виникає в цьому плані: робочі місця, податки, бюджет, конкурентоспроможність та безпека національної економіки, стан платіжного балансу, валютні курси тощо. Але в будь-якому випадку фактом є те, що даний аспектний вибір споживачів – купувати продукцію внутрішнього виробництва чи імпортовану – є важливим об'єктом відповідного інтересу держави.

Що стосується ринкового територіального вибору споживачами-домашніми господарствами то тут, можливо, значимість питання є меншою, тому що в кінцевому рахунку обсяги придбання певних товарів за межами країни є менш масштабним. Зокрема, це може стосуватися дій споживачів в межах «прикордонної торгівлі», придбання туристичних послуг та деяких інших випадках.

Мікрорівневий зріз. Щодо рівня суб'єктів господарювання, то маркетингово-конкурентна поведінка підприємств передбачає фокусування управлінської уваги саме на споживачах. Питання дій споживачів – «що купують», «скільки купують», «у кого купують» тощо – апріорі виявляються достатньо значимими для бізнесу. Це легко пояснюється тим, що тільки споживачі здатні формувати доходи підприємств.

Управління підприємствами, бізнес-управління передбачає проведення якісного аналізу середовища їх діяльності. При цьому важливими є як статичний, так і динамічний аспекти проведення аналізу. Пріоритетного управлінського значення набуває саме динамічно-стратегічний аспект.

В аналітичній управлінській роботі на мікрорівні при дослідженні середовища діяльності звертається увага на ряд важливих факторів, але акцент робиться насамперед на поведінці споживачів. Глибина аналітичних розробок залежить в тому числі від здатності аналітиків побачити сукупність детермінантів ринкової поведінки споживачів,

пріоритетність детермінантів та динаміку відповідних процесів. В оцінку стану середовища діяльності компаній та прогнозування змін ринкової ситуації безумовно треба вводити можливий вплив держави на поведінку споживачів. Щоб «поле дослідження» на бізнес-рівні було правильно визначено за масштабами, треба враховувати вплив управлінських рішень на суспільному рівні (на макрорівні) як на «економічні», так і на «неекономічні» чинники поведінки споживачів-домашніх господарств.

Висновки. Отже, рішення домашніх господарств щодо придбання товарів – як кількісного, так і структурного характеру – базуються на вільних діях даних ринкових суб'єктів. Споживацькі рішення є самостійними виборами домашніх господарств. Разом з тим, наявність соціуму передбачає й формування певного бачення «правильності» поведінки індивідів. Більше того – й встановлення певних обмежень у індивідуальній поведінці. Це правило суспільного життя поширюється й на економічну діяльність, зокрема на індивідуальну споживацьку поведінку. Йому остання стає об'єктом інтересу суспільства, держави та бізнесу. Суспільний інтерес поширюється на об'єктні, кількісні та суб'єктно-територіальні аспекти індивідуальних споживацьких рішень. Його обумовлює вплив цих рішень на стан здоров'я, інтелектуальний та творчий потенціал нації, світогляд, «солідарність», макроекономічний стан та національну безпеку тощо. Подальший розвиток наукових досліджень в цьому напрямі міг би передбачати оцінку можливостей та обґрунтування найбільш ефективних інструментів впливу держави на поведінку споживачів-домашніх господарств.

Література

1. Талер Р. Новая поведенческая экономика / Р. Талер. – М. : Эксмо, 2017. – 540 с.
2. Коваль Л. А. Основні аспекти поведінки споживачів і чинників, що зумовлюють вибір певного типу споживацької поведінки / Л. А. Коваль, С. А. Романчук // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. – 2010. – Випуск 18(2). – С. 117–122.
3. Євтушевська О. В. Особливості поведінки споживачів на ринку в сучасних умовах / О. В. Євтушевська // Інвестиції: практика та досвід. – 2016. – №20. – С. 22–24.

4. Кузьмук О. Споживацька поведінка як механізм ідентичності / О. Кузьмук // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2015. – №4. – С. 12–16.

5. Петруня Ю. Є. Маркетинг: навчальний посібник / Ю. Є. Петруня, В. Ю. Петруня. – 3-тє вид., переробл. і доповн. – Дніпропетровськ : Університет митної справи та фінансів, 2016. – 362 с.

6. Кудінова А. В. Трансформація відносин споживання в глобальній економіці / А. В. Кудінова. – Київ : КНЕУ, 2015. – 284 с.

7. Кучеренко Є. В. Взаємозв'язок виробництва і споживання в контексті теорій суспільства масового споживання / Є. В. Кучеренко // Економічний вісник національного гірничого університету. – 2014 – №4 (48) – С. 16–22.

8. Кучеренко Є. В. Сутність поняття «демонстративне споживання» / Є. В. Кучеренко // Економічний вісник національного гірничого університету. – 2017. – №3 (59) – С. 28–37.

9. Кучеренко Є. В. Вплив глобалізації на економічну поведінку споживача та культуру його споживання / Є. В. Кучеренко // Економічний вісник національного гірничого університету. – 2018. – №4 (64) – С. 60–71.

10. Happy Planet Index. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.happyplanetindex.org>.

11. World Happiness Report. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.worldhappiness.report>.

References

1. Taler, R. (2017). *Novay povedenheskay ekonomika [New behavioral economics]*. Moskva: Eksmo, [in Russian].
2. Koval, L.A., & Romanchuk, S.A. (2010). *Osnovni aspekty povedinky spozhyvachiv i chynnykiv, shho zumovliuiut vybir pevnogo typu spozhyvatskoyi povedinky [The main aspects of consumer behavior and factors that determine the choice of a particular type of consumer behavior]*. *Naukovi pratsi Kirovogradskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky – Science's works of Kirovohrad National Technic University (Economic sciences), Issue 18(2)*, 117–122 [in Ukrainian].
3. Yevtushevska, O.V. (2016). *Osoblyvosti povedinky spozhyvachiv na rynku v suchasnykh umovakh [Peculiarities of behavior of consumers in the market in modern conditions]*. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience*, 20, 22–24 [in Ukrainian].
4. Kuzmuk, O. (2015). *Spozhyvatska povedinka yak mekhanizm identychnosti [Consumer behavior as a mechanism of identity]*. *Naukovo-teoretychnyi almanax «Grani» – Science-theory issue «Grani»*, 4, 12–16 [in Ukrainian].
5. Petrunya, Yu.Ye., & Petrunya, V.Yu. (2016). *Marketyng [Marketing]*. Dnipropetrovsk: Universytet mytnoyi spravy ta finansiv [in Ukrainian].
6. Kudinova, A.V. (2015). *Transformatsiya vidnosyn spozhyvannia v hlobalniy ekonomitsi [Transformation of consumption patterns in the global economy]*. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].

7. Kucherenko, Ye.V. (2014). Vzaiemozviazok vyrobnytstva i spozhyvannia v konreksti teorii suspilstva masovoho spozhyvannia [Interconnection of production and consumption in the context of theories of mass consumption society]. *Ekonomichnyy visnyk natsionalnoho hirnychoho universytetu – Economic herald of National Mining university*, 4(48), 16–22 [in Ukrainian].

8. Kucherenko, Ye.V. (2017). Sutnist poniattia «demonstratyvne spozhyvannia» [Essence of the notion of demonstrative consumption]. *Ekonomichnyy visnyk natsionalnoho hirnychoho universytetu – Economic herald of National Mining university*, 3(59), 28–37 [in

Ukrainian].

9. Kucherenko, Ye.V. (2018). Vplyv hlobalizatsii na ekono-michnu povedinku spozhyvacha ta kulturu yoho spozhyvannia [The impact of globalization on the economic behavior of the consumer and the culture of his consumption]. *Ekonomichnyy visnyk natsionalnoho hirnychoho universytetu – Economic herald of National Mining university*, 4(64), 60–71. [in Ukrainian].

10. Happy Planet Index. (n.d.). (n.p.). Retrieved from <http://www.happyplanetindex.org>.

11. World Happiness Report. (n.d.). (n.p.). Retrieved from <http://www.worldhappiness.report>.

ПОТРЕБИТЕЛЬСКОЕ ПОВЕДЕНИЕ ДОМАШНИХ ХОЗЯЙСТВ В КОНТЕКСТЕ ОБЩЕСТВЕННЫХ И УПРАВЛЕНЧЕСКИХ ИНТЕРЕСОВ

*В. Ю. Петруня, к. э. н., доцент, Университет таможенного дела и финансов,
Ю. Е. Петруня, д. э. н., профессор, Университет таможенного дела и финансов*

В статье рассматриваются причины, направления и масштабы интереса общества, институтов государственного регулирования и управленцев бизнес-структур к поведению домашних хозяйств как потребителей. Показано, что в современной социально-экономической системе домашние хозяйства выступают как независимые агенты, в том числе и в вопросах потребительского поведения. Вместе с тем, это поведение не может не быть предметом интереса и влияния со стороны общества, государственных институтов управления и бизнеса. Обосновано, что обеспечение защиты общественных интересов требует установления определенного общественного контроля над поведением потребителей.

На основе проведенного анализа выявлено, что общественный интерес к индивидуальному потребительскому поведению может быть представлен в таких направлениях (формах), как: объектное, количественное и субъектно-территориальное.

Установлено, что объектный интерес акцентируется на выборе потребителями конкретных товаров и связывается с его влиянием на состояние здоровья, мировоззрение, творческое и интеллектуальное развитие нации. В свою очередь, состояние здоровья влияет на общественное благосостояние и производительность общественного труда, на соответствующие расходы государственного и местных бюджетов.

Количественная форма интереса может быть связана с вопросами охраны здоровья, макроэкономической политики, ресурсного потенциала, обеспечением сбалансированности конъюнктуры на различных товарных рынках.

В границах субъектно-территориального направления интереса выделено два аспекта оценки потребительских решений относительно выбора субъектов предложения товаров, а именно: резидентско-нерезидентский и территориальный выбор. Первый аспект предложено определять как приоритетный в силу того, что он связывается с вопросами конкурентоспособности национальной экономики, состоянием ее безопасности.

Ключевые слова: потребитель, домашнее хозяйство, спрос, государство, общество, поведение потребителя, управление, бизнес, интерес, рынок.

CONSUMER BEHAVIOR OF PRIVATE HOUSEHOLDS IN THE CONTEXT OF SOCIAL AND MANAGEMENT INTERESTS

*V. Yu. Petrunia, Ph. D (Econ.), Senior Lecturer, University of Customs and Finance
Yu. Ye. Petrunia, D.E., Professor, University of Customs and Finance*

The article deals with the reasons, directions and scope of the interest of society, institutions of state regulation and managers of business structures concerning the behavior of private households as consumers. It was demonstrated that, in the modern socioeconomic system, households act as independent agents, including the area of consumer behavior. At the same time, that behavior can

be the subject of interest and influence from the side of society, state institutions of management and business. It was proved that protection of public interests requires the establishment of the certain social control over consumer behavior.

Based on the analysis it was established that the social interest in individual consumer behavior can be represented in the following directions (forms): objectal, quantitative and subjective-territorial behavior.

It was found that objectal interest focuses on the consumers' choice of specific goods and is associated with its influence on the state of health, worldview, creative and intellectual development of the nation. In its turn, the state of health has the influence on the public welfare and productivity of social work, on the appropriate costs of the state and local budgets.

The quantitative form of interest may be connected with the issues of healthcare, macroeconomic policy, resource potential, the provision of the conjuncture balance in different commodity markets.

The subjective-territorial direction of interest has two aspects of assessment of the consumer decisions regarding the following choice of subjects of goods supply: resident-non-resident and territorial choices. The authors propose to identify the first aspect as the priority one, for it is associated with the issues of competitiveness of the national economy, as well as its security.

Keywords: consumer, private household, demand, government, society, consumer behavior, management, business, interest, market.

Надійшла до редакції 17.01.2019 р.

ЗАСТОСУВАННЯ ПРОЦЕСНОГО ПІДХОДУ ДЛЯ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ПРОБЛЕМ ЗБУТОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА

*О. В. Трифонова, д. е. н., доцент, НТУ «Дніпровська політехніка»,
Г. В. Баранець, к. е. н., доцент, НТУ «Дніпровська політехніка»*

У статті розглядається питання розпізнавання проблем збутової діяльності промислового підприємства на підставі застосування логіки процесного підходу. З використанням циклу «Plan-Do-Check-Act» (PDCA) побудовано дерево процесів розподілу лакофарбового підприємства. З виокремленням процесів каналу збуту продукції в мережі супермаркетів визначено ступінь участі відповідного підрозділу на кожній стадії циклу PDCA – планування, виробництво, перевірка, дія. В межах розглянутого циклу досліджено характер міжфункціональної взаємодії відділу збуту продукції супермаркети. Здійснено впорядкування процесів за функціональною ознакою.

Для ідентифікації проблем збутової діяльності використано інструментарій кількісного й якісного аналізу ризиків. Рекомендовано обрати окремі стадії циклу процесів PDCA та провести бальний і рейтинговий аналіз з метою визначення найбільш значущих ризиків. У розглянутому циклі PDCA проведено аналіз ризиків збутових процесів на стадії планування та виробництва. Встановлено, що найбільш значущими є ризики, які виникають у процесах управління замовленнями та доставки продукції. Подальший аналіз причин виникнення ризиків здійснено за функціональними областями із послідовним застосуванням методів попереднього аналізу ризиків (PRA) та аналізу видів і наслідків відмов (FMEA). За допомогою метода PRA встановлено, що найбільший ризик у сфері управління замовленнями спричиняється дефіцитом запасів товарної продукції на складах філій. Застосування метода FMEA дозволило встановити, що найбільш імовірним з точки зору настання, значущим з огляду на тяжкість наслідків і складним з позицій своєчасності виявлення є ризик несвоечасності доставки продукції через неправильну комплектацію вантажу при відправці та високу зношеність транспортних засобів.

Одержані результати дають можливість конкретизувати рекомендації щодо підвищення ефективності збутової діяльності промислового підприємства.

Ключові слова: бізнес-процес, процесний підхід, цикл процесів PDCA, збутова діяльність, ризики, попередній аналіз ризиків (PRA), аналіз видів і наслідків відмов (FMEA).

Постановка проблеми. У сучасних умовах мінливого загального та специфічного зовнішнього середовища виникає нагальна потреба у застосуванні адекватних динамічних методів управління. Сьогодні такими є методи управління бізнес-процесами.

Традиційне функціонально-орієнтоване управління породжує неприродний розрив бізнес-процесів на окремі частини, що призводить до ускладнення взаємодії, гальмування процесів, зниження важливих конкурентних показників діяльності. Така ситуація є нормальною для компаній, які уявля-

ють свою організацію як сукупність підрозділів, що виконують окремі функції, а не як динамічну систему, що складається з безлічі взаємозв'язаних процесів. Отже, керівники підприємств, які реалізують завдання управління в площині функціонування відокремлених структурних підрозділів, приречені на «сліпе» управління.

У процесно-орієнтованих підприємств розподіл підрозділів за функціональною ознакою носить умовний характер, оскільки структура та функції підпорядковані процесам, а не навпаки.

Господарська практика свідчить, що часто управління бізнес-процесами на підприємствах має декларативний характер. Так, керівництвом ініціюється робота з опису бізнес-процесів менеджерами різних рівнів управління всіх або основних структурних підрозділів (постачання, виробництво, логістика, збут, маркетинг). Зведений документ про процеси може налічувати до тисячі сторінок залежно від виду, типу виробництва, його складності, способів організації збутової діяльності, кількості та видів каналів збуту тощо. У підготовленому документі процеси, як правило, розподіляються за блоками, далі вони в межах кожного блоку виділяються за певними критеріями та детально описуються з посиланням на нормативні документи, внутрішні положення, інструкції, із зазначенням відповідальних осіб. Зміст документу про процеси підлягає обов'язковому щорічному коригуванню.

Проте, власне, цим описом управління бізнес-процесами й обмежується, оскільки завдання їхньої оптимізації, якщо і можуть бути вирішені власними силами підприємств, то тільки фрагментарно, а залучення зовнішніх спеціалістів, здатних налаштувати автоматизоване процесне управління, вимагає значних одноразових і подальших поточних грошових витрат.

До того ж вести мову про ефективне процесно-орієнтоване управління на таких підприємствах не доводиться через те, що організаційна структура не є відповідною логіці процесного підходу. Часто вона залишається лінійно-функціональною та тягне за собою проблеми, які є типовими для підприємств з такою структурою: дублювання функцій працівників окремих підрозділів, обмеженість інформаційного обміну по горизонталі, конфлікти інтересів менеджерів різних відділів тощо.

Отже, в сучасних умовах висококонкурентного ринку на перше місце висуваються завдання управління бізнес-процесами не з точки зору їхньої технічної регламентації, а з позицій формування доданої вартості з метою оптимізації витрат у всіх ланках ланцюга, який ці процеси пов'язує та взаємообумовлює.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням процесного управління

на підприємствах приділяється підвищена увага як зарубіжними, так і вітчизняними дослідниками. Передусім, слід відзначити внесок таких науковців, як Репін В. та Єліферов В. [1], Робсон М. та Уллах М. [2], Хаммер М. [3], Харрінгтон Дж., Есселінг Харм К. С., Нимвеген В. [4], Чампі Дж. та Брейли Н. [5] та ін. Проблема управління бізнес-процесами підприємств визначила сферу наукових інтересів вітчизняних науковців: Ареф'євої О. В. [6], Біловодської О. А. [7], Саричева Д. О. [8], Шемаєвої Л. Г. [9] та ін. Разом з тим, на відміну від теоретичних і загальних методичних аспектів управління бізнес-процесами підприємств, питання застосування процесного підходу з метою розпізнавання проблем в окремих функціональних підсистемах промислових підприємств є недостатньо розкритими та потребують подальших досліджень.

Формулювання мети статті. В статті поставлена мета – розробити науковий підхід до ідентифікації проблем збутової діяльності промислового підприємства на основі використання процесного підходу, а саме побудови дерева процесів розподілу в рамках концепції PDCA та використання інструментарію оцінки ризиків, що уможливить розробку конкретизованого переліку заходів щодо підвищення ефективності збутової діяльності підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Односпрямована за змістом сукупність процесів, що ґрунтується на їх виокремленні, описі й оптимізації, розглядається як процесний підхід. Він вимагає від підприємств зміни стилю та культури управління, а також застосування специфічних методологій, інструментів та технік управління на різних його рівнях [10]. Управління процесами є необхідною складовою менеджменту якості та закладено у стандарти ISO 9000 [1, с.14]. Переваги процесного підходу полягають в безперервності управління, яке він забезпечує на стику окремих процесів у межах системи, а також при їх комбінації та взаємодії.

На прикладі діяльності лакофарбового підприємства пропонується звузити діапазон дослідження процесів і сконцентрувати увагу на сфері розподілу продукції, основою якої є збутові процеси.

Використовуючи логіку процесного підходу, можливо побудувати дерево процесів системи розподілу підприємства, виходячи з розуміння, що ці процеси не є ізольованими, а знаходяться в тісному взаємозв'язку та взаємодії з процесами інших сфер (постачання, виробництво, маркетинг, логістика, фінанси). Представивши послідовність протікання процесів, можна позначити ланцюжок додавання вартості та визначити в ньому місце збутових процесів. Важливо розуміти, що аналіз такого ланцюжка дозволяє виявити місця (ланки), які додають мінімальну вартість до готового продукту або ж такі, які зовсім її не генерують, а тільки поглинають у вигляді витрат, а отже розглядаються як низькоефективні.

Для більш глибокого розуміння процесного підходу використано цикл Демінга-Шухарта «Plan-Do-Check-Act» (PDCA). За визначенням авторів цикл зводиться до простої та логічної послідовності дій. Потрібно запланувати діяльність і створити вимоги до неї, щоб потім можна було за чіткими критеріями судити про те, наскільки успішно була виконана робота. Необхідно випробувати заплановане на відносно вузькій ділянці роботи, де немає ризику величезних втрат у разі невдачі, потім проаналізувати результат і внести зміни або в специфікації, або в роботу. Потім цикл варто повторювати знову і знову, щоб забезпечити організації гнучкість, що дозволяє постійно пристосовуватися до мінливих умов [11].

З використанням концепції PDCA на рис. 1 представлено дерево процесів розподілу лакофарбового підприємства з акцентом на процесах, які організовуються окремим підрозділом служби збуту – відділом збуту продукції через мережу супермаркетів. Виділення процесів у даному каналі є обґрунтованим з точки зору викладених вище міркувань. Як видно зі схеми, відділ збуту продукції в супермаркети задіяний в циклі процесів на всіх чотирьох стадіях: планування, виробництво, перевірка та дія. Однак ступінь участі даного підрозділу на кожній стадії є різною. Так, на стадії планування спостерігається потреба тісної міжфункціональної взаємодії з відділом маркетингу, що пояснюється необхідністю розробки плану продажів, асортименту з урахуванням про-

веденого маркетингового дослідження ринку, зокрема, на етапі розробки заходів щодо підвищення рівня лояльності споживачів, мотивування їх до подальших покупок. Взаємодія відділу збуту з виробництвом виявляється необхідною після прийняття замовлень і виявлення в них додаткових одиниць замовлення або зменшення кількості окремих позицій товарного асортименту. Тобто виникає необхідність надання коригувань до плану виробництва.

Не можна не наголосити на необхідності тісної співпраці підрозділу збуту з логістичною службою. Очевидно, що кінцева ефективність продажів залежить від злагодженості роботи логістичних менеджерів, якісного виконання ними функцій планування, організації, контролю за ходом логістичних процесів складування, транспортування, комплектації замовлень тощо.

Оскільки продукція вважається реалізованою за фактом її оплати покупцями, то на стадії перевірки (аналізу) підрозділи збуту взаємодіють з фінансово-економічною службою, бухгалтерією на предмет перевірки своєчасності здійснення оплати продукції, її повноти. Фактично контроль сум дебіторської заборгованості й її якісного складу є важливим завданням і відповідно одним з функціональних обов'язків менеджера зі збуту.

Упорядкування описаних процесів з позначенням основних функціональних блоків представлено в табл. 1. Слід зазначити, що в сучасних нестабільних економічних умовах процеси збуту підпадають під вплив факторів ризику різної природи. Тому для отримання адекватної оцінки загроз і, як наслідок, проблем, пов'язаних зі збутом, необхідно дослідження доповнити аналізом ризиків. Сьогодні використовуються різні методи аналізу ризиків. Їх сукупність можна поділити на дві групи: кількісні (статистичні й імовірнісні) та якісні (засновані на експертних оцінках). В основу застосування кількісних методів покладено визначення частоти настання небажаних подій, а показник частоти події приймається за ймовірність його настання. Внаслідок цього дана група методів базується на фактичних даних про подію (показниках) минулих періодів. Основним недоліком кількісних методів є припущення

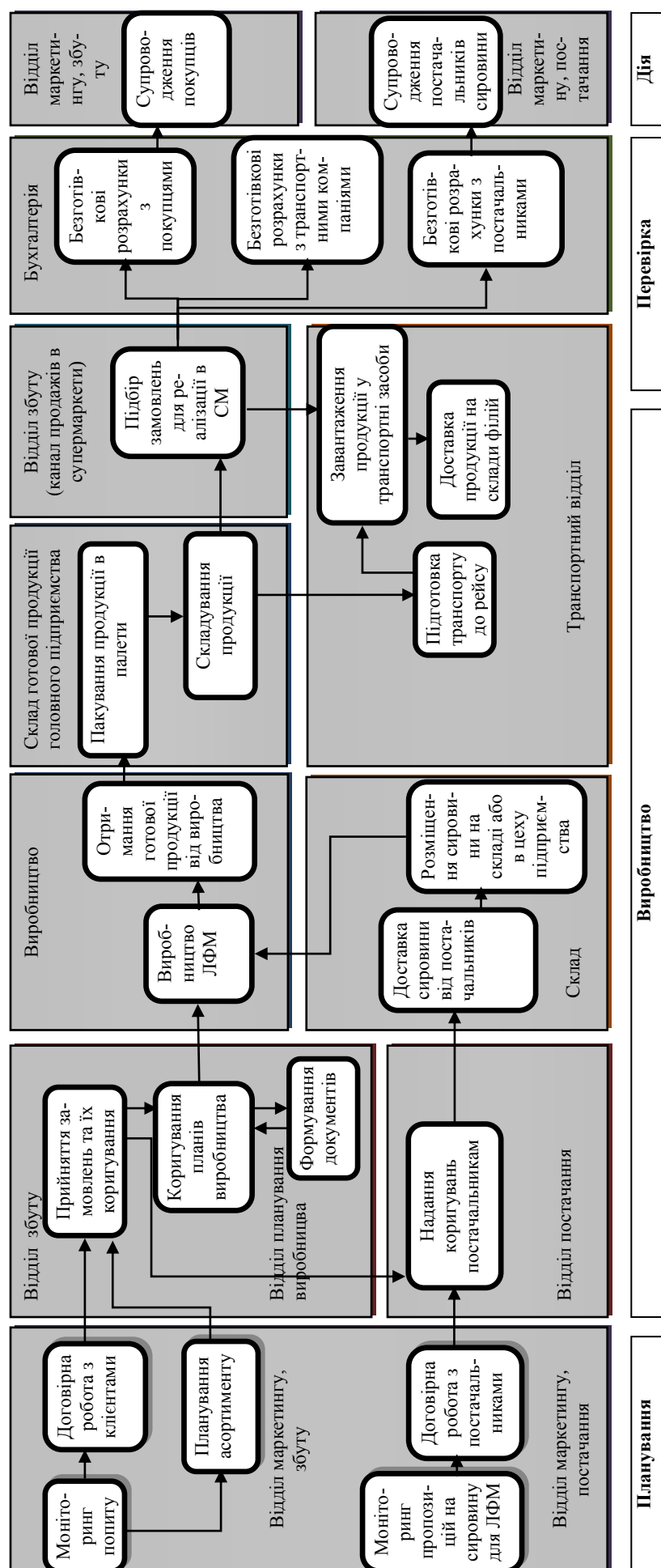

Рис. 1 Дерево процесів системи розподілу лакофарбового підприємства

про незмінність умов (зовнішніх, внутрішніх), які впливають на аналізовану сферу діяльності.

Якісні методи вважаються суб'єктивними, оскільки засновані на думці, досвіді, іноді професійній інтуїції експертів. Серед найбільш відомих і часто використовуваних якісних методів аналізу ризиків виділяють: бальну, рейтингову оцінку, аналіз сценаріїв, метод Дельфі, попередній аналіз ризиків

(Preliminary Risk Assessment – PRA), аналіз видів і наслідків відмов (Failure Mode and Effect Analysis – FMEA).

Для отримання достовірної і точної оцінки ризиків процесів, що відносяться до збутової діяльності підприємства, доцільно звужити діапазон дослідження, обравши або окремі стадії циклу процесів PDCA (рис. 1) або функціональну область (табл. 1).

Таблиця 1

Процеси, що організуються відділом збуту лакофарбового підприємства в супермаркеті (СМ)

1. Планування продажів
2. Управління асортиментом: 2.1. Формування портфеля продуктів для клієнтів: визначення потреби в SKU; введення/виведення SKU. 2.2 Управління запасами: розрахунок і контроль норм запасів в СМ. 2.3 Управління поверненнями та неліквідами в СМ.
3. Управління роботою з клієнтами: 3.1 Визначення клієнта каналу СМ. 3.2 Інвентаризація клієнтів, введення/висновок. 3.3 Організація роботи з клієнтом: • оцінка потенціалу та визначення умов роботи (умови поставки, оптимальна логістика, визначення ресурсів; персонал, колірстудії; електронний обмін даними та ін.). • договірна робота, документообіг; • взаєморозрахунки, управління дебіторською заборгованістю; • CRM накопичення історії роботи з клієнтом; • аналіз роботи з клієнтом.
4. Управління замовленнями: 4.1 Прийом та обробка заявки. 4.2 Надання замовнику зворотного зв'язку протягом одного дня після отримання заявки. 4.3 Контроль норми запасів в супермаркетах. 4.4 Організація виконання заявки.
5. Просування: 5.1 Участь у розробці програми просування товару (реклама, POS-матеріали, промоактивність, трейд та ін.). 5.2 Реалізація просування.

У розглянутому циклі PDCA проведено аналіз ризиків збутових процесів на стадії планування та виробництва, використовуючи бальний і рейтинговий методи оцінки. Проведене дослідження показало, що з огляду на наслідки найбільш значущими є ризики, які виникають у процесах управління замовленнями (ризик збільшення циклу обробки та виконання замовлення, неякісного виконання заявок), у процесі доставки продукції (внаслідок недотримання умов транспортування та зберігання). Саме ці види ризиків потребують розробки заходів

щодо їхнього попередження та своєчасності нейтралізації.

Подальший більш розгорнутий аналіз виявлених найбільш значущих причин виникнення ризиків пропонується виконувати за функціональними областями. Так, процеси в функціональній області управління замовленнями необхідно проаналізувати на предмет загроз і їхніх наслідків, використовуючи інструментарій методів PRA та FMEA.

Попередній аналіз ризиків (PRA) заснований на нагромаджені досвіді та

знаннях про відмову, невідповідності для ідентифікації майбутніх небезпек, а кінцевою метою такого аналізу є оцінка ймовірності виникнення потенційної небезпеки [12].

Метод PRA складається з ідентифікації можливості небезпеки (відмови) й якісної оцінки її наслідків. Далі проводиться ранжування джерел (причин) небезпеки, оцінка тяжкості наслідків і визначення додаткових контрольних заходів.

Для проведення попереднього аналізу ризиків та оформлення його результатів використовується таблична форма. Так, у табл. 2 представлені основні параметри та результати такого аналізу. Як шкала оцінки ймовірності небезпеки та тяжкості її наслідків використана шкала від 1 до 5 (де 1 – мінімальний рівень небезпеки, 5 – максимальний).

Отримані результати PRA дозволяють стверджувати, що найбільший ризик у сфері управління замовленнями спричиняється дефіцитом запасів товарної продукції на складі філії. Найбільш ймовірною причиною збоїв є проблема з доставкою (транспортною логістикою), а також несвоєчасність проведення інвентаризації на складі філії. Отже, посилення контролю за виконанням всіх пунктів інструкції з нормування та контролю запасів розглядається як першочерговий захід для зменшення ризиків у сфері управління замовленнями.

Метод FMEA, як і метод PRA, застосовується в сфері управління якістю. FMEA-аналіз – це системна методика проведення аналізу ризику відмов, що призначена для визначення потенційних видів відмов продуктів і процесів, оцінки ризику, пов'язаного з цими видами відмов, ранжирування проблем відповідно до їх важливості, а також визначення та проведення коригувальних заходів для вирішення найбільш серйозних питань [13]. Призначення методу – виявити потенційні дефекти (невідповідності), причини їхнього виникнення у виробі, процесі чи послугі до того, як вони проявляться та вплинуть на споживача [14].

Як видно з табл. 3, спочатку визначаються елементи, в яких можливе виникнення невідповідностей (відмови). Далі для кожного елемента складається список най-

більш значущих видів відмов. Цю операцію можна спростити, якщо застосовувати стандартний список відмов для розглянутих елементів. Для кожного виду відмови, виявленого на попередньому кроці, визначаються можливі наслідки, які можуть проявитися. Цю операцію можна спростити, якщо застосовувати стандартний список наслідків.

Потім визначається рейтинг тяжкості наслідків для споживача (S) – *Severity*. Рейтинг тяжкості наслідків зазвичай визначається за шкалою від 1 до 5, де мінімальне значення означає незначні наслідки, а максимальне – катастрофічні. Якщо вид відмови має більше одного наслідка, то в FMEA-таблицю вноситься тільки найбільш важкий для цього виду відмови.

Для кожного виду відмови визначаються всі потенційні причини. Для цього може застосовуватися причинно-наслідкова діаграма Ісікава.

Для кожної причини визначається рейтинг імовірності її виникнення (O) – *Occurrence*. Ймовірність виникнення, як правило, оцінюється за шкалою від 1 до 5, де 1 означає вкрай малоімовірну подію, а 5 – неминучу.

Для кожної причини визначаються існуючі методи контролю, які застосовуються в даний момент, щоб відмови не вплинули на споживача. Ці методи повинні запобігати виникненню причин, знижувати ймовірність того, що відбудеться відмова або виявляти відмову після прояву причини, але до того, як причина вплинула на споживача.

Для кожного методу контролю визначається рейтинг виявлення (D) – *Detection*. Рейтинг виявлення також зазвичай оцінюється за шкалою від 1 до 5, де 1 означає, що метод контролю абсолютно точно виявить проблему, а 5 – не дозволить цього зробити (або контролю взагалі не існує).

Наприкінці розраховується пріоритетне число ризику (*Risk Priority Number* – RPN)

$$RPN = S \cdot O \cdot D. \quad (1)$$

Це число дозволяє ранжувати потенційні відмови за значимістю.

Таблиця 2

Попередній аналіз ризиків у сфері управління замовленнями на поставку продукції в супермаркети

Проблемне питання – наскільки ефективно організована робота в сфері управління замовленнями?							
1	2	3	4	5	6	7	8
Ідентифікація ризику №	Небезпека	Наслідки	Потенційні причини	Ймовірність настання	Ступінь тяжкості наслідків	Оцінка ризику	Можливість додаткового контролю
	Що може статися?	Якими можуть бути наслідки?	Що має трапитися, щоб відбулася небажана ситуація?	Яка ймовірність того, що небезпека та її наслідки будуть мати місце?	Наскільки значний вплив наслідків?	Розрахунок (5*6)	Що може допомогти контролювати та/або зменшити небезпеку?
1.	Заявка не оброблена своєчасно (зворотний зв'язок замовникові не надано вчасно)	Невиконання умов договорів на поставку, штрафні санкції	Менеджеру не вистачило робочого часу на обробку заявки	3	4	12	Хронометраж операцій, що виконуються менеджером
	Дефіцит запасів продукції на складі філії	Втрата покупця, недоотримання доходу підприємством, зниження ефективності роботи каналу збуту	Збір у програмі Selling, модуль «Майстер обробки заявок»	1	4	4	Регулярне тестування програми
2.			Не своєчасно проведена інвентаризація запасів на складі філії	3	5	15	Посилення контролю виконання інструкції з нормування та контролю запасів
			Виробничі потужності не дозволяють забезпечити підвищений попит	2	5	10	У період високого сезону підприємство повинно забезпечити роботу в дві або три зміни. Якщо проблема у виробничих потужностях, то передбачити їх оренду або розширення складу.
			Проблеми з транспортуванням	4	5	20	Посилити контроль за логістикою

Таблиця 3

Аналіз видів і наслідків відмов (FMEA) в процесі транспортування продукції

Проблемне питання – який ризик того, що виникнуть проблеми з транспортуванням продукції на склади філій?								
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Ідентифікація ризику №	Крок процесу або параметр	Вид відмови	Наслідки відмови	Механізм відмови	Імовірність стання	Тяжкість наслідків	Можливість виявити відмову	Оцінка пріоритетності ризику
1.	Що може статися?	Яка відмова можлива?	Що може статися, якщо відмова матиме місце?	Що може спричинити відмову?	Яка ймовірність того, що відмова настане та матимуть місце наслідки? (рейтингова оцінка)	Наскільки значним є вплив? (рейтингова оцінка)	Чи можливо своєчасно виявити відмову? (рейтингова оцінка)	Розрахунок (6*7*8)
	Продукція не буде своєчасно доставлена на склади філій	Транспорт вийде в рейс із запізненням	Неповна представленість асортименту продукції на полиці супермаркету	Поломки через високий рівень зношеності транспортних засобів	3	5	2	30
		Недотримання умов транспортування		Неповна укомплектованість штату водіїв	2	5	1	10
		Комплектація замовлень буде проведена неправильно		Неправильна комплектація вантажу при відправці через низький ступінь відповідальності комплектувальників	1	5	4	20
				Неправильна комплектація вантажу при відправці внаслідок збоїв у роботі технічних засобів (зчитувачів штрихкодів)	1	4	1	4
			Високий рівень плинності персоналу на складі, нові співробітники без досвіду роботи	3	2	2	12	

З огляду на отримані результати проаналізуємо ризики відмов при доставці продукції зі складу головного підприємства на філії (табл. 3). За своєю суттю ця функція є логістичною, однак на практиці межі збуту та логістики стираються - для споживача має цінність лише своєчасно доставлений продукт. Ту ж логіку можна використати для дослідження можливих причин збоїв у доставці продукції зі складів філій на склади супермаркетів. Як видно з табл. 3, найбільш імовірною з точки зору настання, значущою з огляду на тяжкість наслідків і складною з позицій своєчасності виявлення є неправильна комплектація вантажу при відправці, що може бути викликане безвідповідальністю персоналу за формування замовлення, збоями в інформаційній системі. Несвоєчасну доставку може викликати і зношеність транспортних засобів, що зумовлює аварійні зупинки для проведення ремонтів.

Отже, проблеми в сфері організації збуту підрозділами відділу продажів продукції лежать в площині організації діяльності персоналу, його мотивації, тобто мають адміністративний і психологічний характер. Проблеми, які є суміжними з іншими підрозділами (маркетингом, виробництвом, логістикою), потребують рішень у сфері здійснення інвестицій в основні засоби (зокрема транспортні) або переходу на аутсорсинг, перегляду графіків поставок, корегування норм запасів.

Висновки. Заходи щодо усунення виявлених проблем можуть розглядатися як шляхи підвищення ефективності збутової діяльності. Так, на досліджуваному лакофарбовому підприємстві проблеми, що мають організаційний характер, можуть бути розв'язані за рахунок розробки заходів із використанням адміністративних, розпорядчих, дисциплінарних і мотиваційних методів. Визначення економічної ефективності таких заходів, тобто кількісної оцінки зміни показників доходу, витрат (у тому числі за їхніми видами) та прибутку (валового, операційного, чистого), є досить складним завданням і є окремим напрямком досліджень.

Разом з тим, реалізовані спільно з відділом логістики заходи з удосконалення збутової діяльності потребують від менеджменту використання специфічних методів

оцінки ефективності. Так, доцільність переходу на аутсорсинг з метою скорочення витрат на транспортування, втрат від пошкодження продукції, сплати штрафів за несвоєчасну доставку та неповну представленість асортименту, має оцінюватись за допомогою методу порівняльного аналізу витрат за окремими елементами.

Як критерій ефективності заходів, які мають ініціюватись відділом маркетингу за технічної підтримки ІТ-підрозділу (оновлення сайту, створення посадкових сторінок найбільш маржинальних видів продукції, зняття мотиваційного та навчального відео, розміщення публікації в Інтернеті, підвищення інтенсивності інформування клієнтів і ступеня їхньої лояльності за рахунок email-розсилки), доцільно використовувати показник питомих поточних витрат на реалізацію в цих заходів у розрахунку на 1 грн приросту обсягу продажів.

Отже, вдосконалення системи збуту продукції на підприємстві вимагає спільних зусиль основних функціональних підрозділів для досягнення кінцевої мети – збільшення обсягу продажів якісної, затребуваної споживачем продукції з максимальною доданою вартістю, яка повинна бути сформована на всіх етапах товаропровідного ланцюга та реалізована на кінцевому етапі – бізнес-процесі збуту продукції.

Література

1. Репин В. В. Процессный подход к управлению. Моделирование бизнес-процессов / В. В. Репин, В. Г. Елиферов. – М. : РИА «Стандарты и качество», 2005. – 1136 с.
2. Робсон М. Реинжиниринг бизнес-процессов / М. Робсон, Ф. Уллах. – М. : ЮНИТИ, 2003. – 280 с.
3. Хаммер М. Быстрее, лучше, дешевле: Девять методов реинжиниринга бизнес-процессов / М. Хаммер. – М. : Альпина Пабли., 2012. – 356 с.
4. Харрингтон Дж. Оптимизация бизнес-процессов. Документирование, анализ управление, оптимизация / Дж. Харрингтон, К. С. Эсселинг Харм, В. Нимвеген ; пер. с англ. – СПб. : «Азбука», 2002. – 305 с.
5. Hammer P. Reengineering the Corporation: A Manifesto for Business Revolution / P. Hammer, J. Champy, N. Brealey. – N-Y: HarperCollins, 1993. – 223 p.
6. Арэф'єва О. В. Бізнес-процеси підприємств сфери послуг: фактори, формування, конкурентоспроможність : монографія / О. В. Арэф'єва, Т. В. Луцька. – К. : Вид-во Європейського ун-ту, 2009. – 96 с.

7. Біловодська О. А. Економічне обґрунтування реінжинірингу бізнес-процесів виробничих підприємств : монографія / О. А. Біловодська. – Суми : Мрія-1, 2010. – 440 с.

8. Саричев Д. О. Ціннісно-процесне управління проектами на підприємстві : дис. канд. екон. наук : 08.00.04 / Д. О. Саричев / ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана». – Київ, 2017. – 260 с.

9. Шемаєва Л. Г. Управління якістю бізнес-процесів на підприємстві: монографія / Л. Г. Шемаєва, К. С. Безгін та ін. – Харків : Вид-во ХНЕУ, 2009. – 240 с.

10. Лещук В. П. Умови переходу на процесне управління промисловими підприємствами в новій економіці / В. П. Лещук // Актуальні проблеми економіки. – 2015. – № 6. – С. 34–38.

11. PDCA простими словами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://1cert.ru/stati/pdca-prostymi-slovami>.

12. Мазейн С. А. Оценка профессиональных рисков: задачи, этапы, подходы, возможные решения [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.icgrp.ru/docs/list/article/?action=showproduct&id=89>.

13. ISO/TS 16949 Quality management system – Particular requirements for the application of ISO 9001:2008 for automotive production and relevant service part organizations [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.iso.org/standard/52844.html>.

14. Анализ видов, последствий и причин потенциальных несоответствий FMEA. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.new-quality.ru/lib/FMEA_new-quality.pdf.

References

1. Repin, V.V., & Eliferov, V.G. (2005). *Protsessnyi podhod k upravleniyu. Modelirovanie biznes-protsessov* [Process going to management. Design of business processes]. Moskva: RIA «Standarty i kachestvo» [in Russian].

2. Robson, M., & Ullah, F. (2003). *Reinzhiniring biznes-protsessov* [Re-engineering of business processes]. Moskva: YuNITI [in Russian].

3. Hammer, M. (2012). *Byistree, luchshe, deshevle: Devyat metodov reinzhiniringa biznes-protsessov* [Quicker, better, cheaper : Nine methods of Re-engineering of business processes]. Moskva: Alpina Publ. [in Russian].

4. Harrington, Dzh., Esseling Harm, K.S., & Nimvegen V. (2002). *Optimizatsiya biznes-protsessov. Dokumentirovanie, analiz upravlenie, optimizatsiya* [Op-

timization of business processes. Documenting, analysis management, optimization]. (Trans). SPb.: «Azбука» [in Russian].

5. Hammer, P., Champy, J., & Brealey. N. (1993). *Reengineering the Corporation: A Manifesto for Business Revolution*. N-Y: HarperCollins, – 223 p.

6. Arefieva, O.V., & Lutska, T.V. (2009). *Biznes-protsesi pidpriemstv sfery posluh: faktory, formuvannya, konkurentospromozhnist* [Business processes of enterprises of service business : factors, forming, competitiveness]. Kyiv: Vyd-vo Yevropeiskoho un-tu [in Ukrainian].

7. Bilovodska, O.A. (2010). *Ekonomichne obgruntuvannya reinzhinirynhu biznes-protsesiv vyrobnychkh pidpriemstv* [Economic ground of re-engineering business processes of productive enterprises]. Sumy: Mriia-1 [in Ukrainian].

8. Sarychev, D.O. (2017). *Tsinnisno-protsesne upravlinnia proektamy na pidpriemstvi* [Value process project management in the enterprise]. *Candidate's thesis*. Kyiv: DVNZ «Kyivskiy natsionalnyi ekonomichnyi universytet imeni Vadyma Hetmana» [in Ukrainian].

9. Shemaieva, L.H., Bezhin, K. S. «et al.» (2009). *Upravlinnia yakistiu biznes-protsesiv na pidpriemstvi : monohrafiia* [Business process Quality Management in enterprise]. Kharkiv: Vyd-vo KhNEU [in Ukrainian].

10. Leshchuk, V.P. (2015). *Umovy perekhodu na protsesne upravlinnia promyslovymy pidpriemstvamy v novii ekonomitsi* [Conditions for the transition to the process management of industrial enterprises in the new economy]. *Aktualni problemy ekonomiky – Actual problems of economics*, 6, 34-38. [in Ukrainian].

11. PDCA prostymi slovami [PDSA by simple words]. (n.d.). N.p. Retrieved from <https://1cert.ru/stati/pdca-prostymi-slovami>.

12. Mazein, S.A. (n.d.). *Otsenka professionalnykh riskov: zadachi, etapy, podhody, vozmozhnyie resheniya* [Assessment of occupational risks: tasks, stages, approaches, possible solutions] N.p. Retrieved from <http://www.icgrp.ru/docs/list/article/?action=showproduct&id=89>.

13. ISO/TS 16949 Quality management system – Particular requirements for the application of ISO 9001:2008 for automotive production and relevant service part organizations (n.d.). N.p. Retrieved from <https://www.iso.org/standard/52844.html>.

14. Analiz vidov, posledstviy i prichin potentsialnykh nesootvetstviy FMEA. [Analysis of the types, consequences and causes of FMEA's potential inconsistencies]. (n.d.). N.p. Retrieved from http://www.new-quality.ru/lib/FMEA_new-quality.pdf.

ПРИМЕНЕНИЕ ПРОЦЕССНОГО ПОДХОДА ДЛЯ ИДЕНТИФИКАЦИИ ПРОБЛЕМ СБЫТОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРОМЫШЛЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

Е. В. Трифонова, д. э. н., доцент, НТУ «Днепро́вская политехника»,

А. В. Баранец, к. э. н., доцент, НТУ «Днепро́вская политехника»

В статье рассматривается вопрос распознавания проблем сбытовой деятельности промышленного предприятия на основании применения логики процессного подхода. С использованием концепции «Plan-Do-Check-Act» (PDCA) построено дерево процессов распределе-

ния продукции лакокрасочного предприятия. С выделением процессов канала сбыта продукции в сети супермаркетов определена степень участия соответствующего подразделения на каждой стадии цикла PDCA – планирование, производство, проверка, действие. В пределах рассматриваемого цикла исследован характер межфункционального взаимодействия отдела сбыта продукции. Осуществлено упорядочение процессов по функциональному признаку.

В рассмотренном цикле PDCA проведен анализ рисков сбытовых процессов на стадии планирования и производства. Установлено, что наиболее значимыми являются риски, возникающие в процессах управления заказами и доставки продукции. Дальнейший анализ причин возникновения рисков осуществлен по функциональным областям с последовательным применением методов предварительного анализа рисков (PRA) и анализа видов и последствий отказов (FMEA). С помощью метода PRA установлено, что наибольший риск в сфере управления заказами вызывается дефицитом запасов товарной продукции на складах филиалов. Применение метода FMEA позволило установить, что наиболее вероятным с точки зрения наступления, значимым, учитывая тяжесть последствий, и сложным с позиций своевременности выявления является риск несвоевременности доставки продукции вследствие неправильной комплектации груза при отправке и высокая изношенность транспортных средств. Полученные результаты дают возможность конкретизировать рекомендации относительно повышения эффективности сбытовой деятельности промышленного предприятия.

Ключевые слова: сбытовая деятельность, бизнес-процесс, процессный подход, цикл процессов PDCA, риски, предварительный анализ рисков (PRA), анализ видов и последствий отказов (FMEA).

APPLICATION OF PROCESS APPROACH TO IDENTIFYING THE PROBLEM OF DISTRIBUTION ACTIVITIES OF AN INDUSTRIAL ENTERPRISE

O.V. Tryfonova, D.E., Ass. Prof., Dnipro University of Technology,

G.V. Baranets, Ph. D (Econ.), Ass. Prof., Dnipro University of Technology

The identification of the problem of sales activities at an industrial enterprise using process approach logics is considered. Using «Plan-Do-Check-Act» (PDCA) concept, the tree of product distribution process at a paint and varnish production is built. With the help of identifying the processes of product distribution channels through supermarket network, the degree of involvement of respective business unit at every stage of PDCA cycle – planning, production, checking and acting. Within the framework of the cycle under consideration, the nature of the interfunctional interaction of the sales department of products in supermarkets is studied. Processes have been streamlined by functions.

In the considered PDCA cycle, the risk analysis of sales processes at the planning and production stage is carried out. It is established that the most significant are the risks that arise in the processes of order management and product delivery. Further analysis of the causes of risks is carried out in functional areas with the consistent application of methods of preliminary risk analysis (PRA) and failure mode and effects analysis (FMEA). Using the PRA method, it is found that the greatest risk in the field of order management is caused by a shortage of stocks of commodity products in the branch warehouses. The use of the FMEA method made it possible to establish that the most probable, difficult to detect and significant risk, given the severity of the consequences is the risk of untimely delivery of products due to improper picking of cargo during shipment and high deterioration of vehicles. The obtained results make it possible to specify recommendations for improving the efficiency of distribution activities of an industrial enterprise.

Keywords: distribution activities, business process, process approach, PDCA process cycle, risks, preliminary risk analysis (PRA), failure mode and effects analysis (FMEA).

Надійшла до редакції 9.01.2019 р.

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ КРЕДИТНОГО МЕХАНІЗМУ СТИМУЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

*Л. Г. Соляник, к. е. н., професор, НТУ «Дніпровська політехніка»,
l.g.s@ua.fm*

Стаття присвячена висвітленню сучасного стану, тенденцій розвитку банківського кредитування реального сектору економіки та його впливу на макроекономічні показники розвитку держави. Акцентовано увагу на недосконалому інфраструктурному забезпеченні реалізації інвестиційної діяльності в економіці України та опосередкованій участі держави в інвестиційній діяльності через регулювання банківської системи, фондового ринку, проведення грошово-кредитної політики, які не задовольняють учасників інвестиційного процесу. Безпосереднім предметом дослідження є процеси інституціоналізації кредитного механізму стимулювання інноваційного розвитку України. Визначено, що ефективне функціонування банківської системи та інвестиційного кредитування можливе тільки за умови формування адекватного інституціонального середовища, представленого основними групами інститутів, що регулюють ринок фінансування й кредитування бізнесу: інститутами державної фінансової підтримки, податковими і правовими інститутами тощо.

У результаті моделювання отримано рівняння множинної регресії, що встановлює залежність між обсягами інвестиційного кредитування, обсягами депозитів й фінансових результатів діяльності підприємств та залежність обсягів ВВП країни від обсягів банківських кредитів. Це дозволить доповнити існуючий інструментарій ефективним фінансовим інструментом управління банківськими ресурсами, зокрема, кредитним і депозитним портфелями банків.

В роботі окреслено конкретні системні заходи щодо реформування банківського сектору в напрямку орієнтації на першочергове кредитування пріоритетних інноваційних видів діяльності національної економіки та концентрації ресурсів на фінансовому забезпеченні пріоритетних напрямів інноваційної діяльності. Обґрунтовано напрями інноваційного розвитку реального сектору економіки в контексті удосконалення інституційних механізмів банківського кредитування в Україні відповідно до європейських стандартів. Запропоновані заходи із вдосконалення системи кредитування інноваційних підприємств в Україні сприятимуть реформуванню банківського сектору в напрямку орієнтації на першочергове кредитування пріоритетних інноваційних видів діяльності національної економіки та дозволять повною мірою використовувати трансмісійний механізм банківської системи при реалізації сучасної грошово-кредитної політики держави.

Ключові слова: інституціональне середовище, інвестиційне кредитування, пільгове оподаткування, кредитні ресурси комерційних банків, кредитомісткість економіки, центральний банкінг, емісійні канали.

Постановка проблеми. Проблема кредитування реального сектору економіки в Україні, особливо в частині нарощування його інноваційного потенціалу, в умовах збереження нестабільності глобальної еко-

номіки є однією з найбільш гострих. У цьому зв'язку шляхи та напрями вдосконалення системи кредитування економіки доцільно розглядати в комплексі питань, що торкаються розробки нових підходів у реалізації

грошово-кредитної, банківської політики.

Пошук можливостей активізації банківського кредитування реального сектору економіки в силу нестачі та незабезпеченості власними фінансовими ресурсами господарюючих суб'єктів виступає важливим та пріоритетним завданням на сучасному етапі економічного розвитку. Виділяється вагомий роль кредиту у реструктуризації економіки та інвестиційній діяльності. При ефективному кредитуванні банками інвестиційної діяльності досягається стимулювання економічного зростання та структурної модернізації економіки. В ситуації високої залежності від банківського кредитування позичальники вимушені коригувати свої витрати з урахуванням обслуговування кредитних зобов'язань і необхідності нарощування капіталу. Отже, забезпечення процесу розширеного відтворення можливе за рахунок активізації інноваційно-інвестиційної діяльності.

Проте, інноваційна діяльність в Україні не відповідає сучасним вимогам та не забезпечує випуск конкурентоспроможної на внутрішньому та світовому ринках продукції. Пошук шляхів оптимізації фінансово-кредитного механізму кредитування інноваційного розвитку економіки обумовлює актуальність дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку реального сектору економіки через активізацію банківського кредитування висвітлені в працях низки як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, зокрема, Кривенко С. В. [1], Сегеди Л. М. [2], Мацук З. А. [6], Поляк Н. П. [8] та ін. Однак, не заперечуючи вагомий науковий здобуток, отриманий зазначеними авторами, питання взаємодії банківського сектору та механізм його впливу на інноваційний розвиток економіки залишаються недостатньо вивченими.

Доцільно продовжувати наукові дослідження щодо розробки ефективних кредитних інструментів та створення інституціональної основи для діалогу між представниками асоціацій банків та бізнесу відповідно до європейських стандартів. Актуальність і недослідженість вказаних проблем визначили вибір теми даної публікації.

Формулювання мети статті. Метою

дослідження є тенденції розвитку банківського кредитування реального сектору економіки та його вплив на макроекономічні показники розвитку держави. Визначення впливу чинників на зростання обсягів банківських інвестиційних кредитів. Обґрунтування напрямів інноваційного розвитку реального сектору економіки в контексті удосконалення інституційних механізмів банківського кредитування в Україні.

Інформаційну базу дослідження склали дані офіційної звітності Державного комітету статистики України, Національного Банку України

Виклад основного матеріалу дослідження. На Всесвітньому Економічному Форумі у Давосі ще у 2016 році було зазначено, що четверта промислова революція іде в глобальному світі як цунамі. У вигравші залишаються тільки інноваційні країни з ефективним інтелектуальним і фінансовим капіталом. Тому для сучасної України головним питанням забезпечення її подальшого економічного розвитку та національної безпеки є розробка ефективних механізмів державної підтримки розвитку пріоритетних напрямів промисловості шляхом розроблення й ухвалення Державної цільової науково-технічної програми розвитку машинобудування, підвищення рівня науково-технічних розробок у пріоритетних галузях економіки, зростання інноваційної активності підприємств, створення умов для збільшення обсягів випуску та експорту високотехнологічної продукції. Необхідно сприяти створенню потужних експортоорієнтованих національних науково-виробничих об'єднань, здатних концентрувати ресурси на розробці перспективних з разків машинобудівної техніки, забезпечувати високу ефективність використання таких ресурсів та спроможних інтегруватись у світові ланки з виробництва та збуту інноваційних товарів. Важливою складовою вирішення цих проблем є нарощування інвестиційних можливостей державного й місцевих бюджетів та пошук надійних механізмів залучення фінансових ресурсів із недержавних джерел інвестування, насамперед, банківської системи для організації науково-технічної та інноваційної діяльності.

Результати проведених досліджень

свідчать, що в Україні система фінансування інвестиційно-інноваційної діяльності як складовий елемент фінансової політики держави, функціонує не ефективно й не сприяє структурній перебудові національної економіки та її переходу на інноваційну модель розвитку. Незважаючи на високу питому вагу власних джерел підприємств у загальній сумі фінансування інноваційної діяльності, їх абсолютний обсяг є незначним, що пов'язано із низькою рентабельністю операційної діяльності підприємств реального сектора. В Україні спостерігається сис-

темне зниження рентабельності операційної діяльності промислових підприємств та рентабельності власного капіталу у всіх галузях економіки України (рис.1) Але вже у 2018 році звіти Держстату свідчать про повільне зростання економічної активності, промислового виробництва та поліпшення фінансово-економічної ситуації на підприємствах, хоча тренди ділової активності підприємств, побудовані на результатах опитування керівників підприємств, свідчать про нестійкість цього зростання.

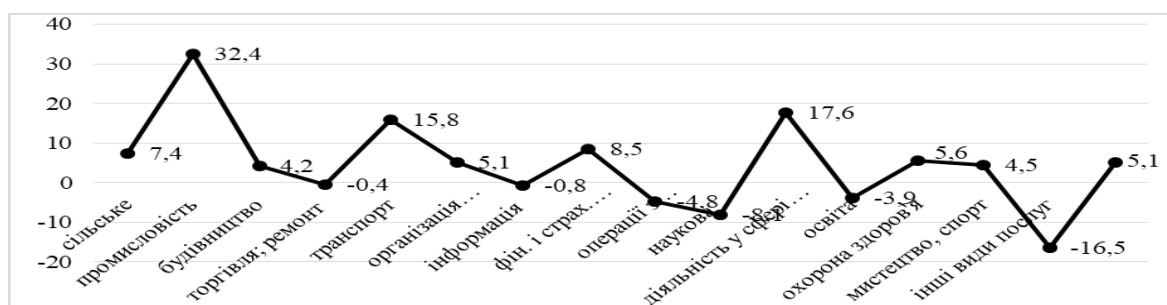

Рис. 1. Рентабельність операційної діяльності підприємств за видами економічної діяльності у 2016 році (розроблено на основі [3])

Основними перешкодами, з якими стикався український бізнес у 2018 році були: низький попит, проблеми ліквідності, високий конкурентний тиск та несприятливий регуляторний клімат. Найменш вагомими для підприємств у жовтні 2018 року були проблеми з енергопостачанням і доступність кредитів.

Слід зазначити, що за досліджуваний період найбільшу питому вагу (рис.2) серед джерел капіталізації становлять власні кошти підприємств та організацій, які на кінець 2016 року становили 69,25%. На другому

місці знаходяться кредити банків та інші позики, частка яких склала 7,55% у 2016 році. Інші джерела капітальних інвестицій займали в структурі від 2,09% до 8,33%. Питома вага власних коштів підприємств у складі капітальних інвестицій мала тенденцію до зростання, у той час, як питома вага кредитів знизилася до критичного рівня, що свідчить про неефективну фінансову – кредитну політику держави та відсутність дієвих кредитних інструментів для розвитку підприємництва та зміцнення інноваційного потенціалу країни.

Рис. 2. Динаміка структури основних джерел капітальних інвестицій в Україні у 2008-2016 рр. (розроблено на основі [3])

Причиною цього є висока вартість інвестиційних кредитів та вимоги банків щодо їх забезпечення; небажання банків кредиту-

вати інноваційні проекти через їх високу ризиковість; відсутність у банків довгострокової ресурсної бази для активізації інвести-

ційного кредитування та реальної державної програми інвестиційно-інноваційного розвитку промисловості, яка б передбачала дієві механізми захисту кредиторів та позичальників від інвестиційних ризиків.

Вітчизняні та іноземні інвестори не вкладають фінансові ресурси в розвиток високих технологій в Україні, зважаючи на високу ризикованість інноваційної діяльності, нестабільну фінансово-політичну ситуацію в країні. Рівень державного фінансування інноваційної діяльності є невиправдано низьким з неефективним галузевим розподілом державних коштів, що стримує прогресивні структурні зрушення в економіці.

Ключовими джерелами фінансування інноваційної діяльності також є власний капітал підприємств та позичкові кошти (рис. 3), що в цілому відповідає загальносвітовим тенденціям інноваційного фінансування. Але на відміну від розвинених країн світу,

визначальними тенденціями фінансового забезпечення інноваційної діяльності в Україні є обмеженість власних фінансових ресурсів її суб'єктів та відсутність множинності джерел фінансування, зокрема, в результаті неефективного функціонування фондового ринку в країні. Основним кредитним інструментом, як свідчить проведене нами дослідження, для розширеного відтворення в реальному секторі економіки, крім власних коштів суб'єктів господарювання, виступають банківські кредити.

Для України на сучасному етапі розвитку ринку кредитних інструментів фінансування реального сектору економіки характерна модель, наближена до німецької, оскільки банківська система виступає в ролі основного фінансового посередника. У Німеччині досить поширене кооперативне кредитування. Головна перевага таких установ – низькі відсоткові ставки за кредитами.

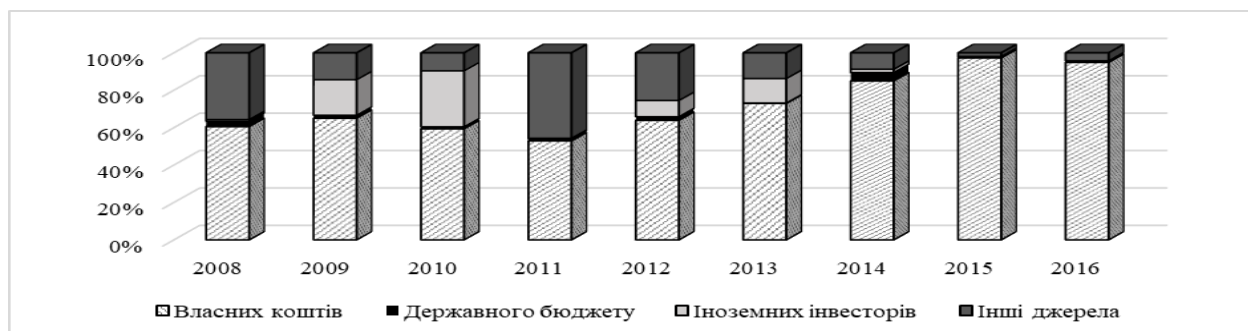

Рис. 3. Динаміка структури джерел фінансування інноваційної діяльності в Україні за 2008–2016 рр. (розроблено на основі [3])

Сьогодні німецька система кооперативних банків обслуговує близько 30 млн. членів-клієнтів і має загальний баланс 576,1 млрд. євро. Близько 75% всіх бізнесменів, 80% фермерів і 60% ремісників є членами кооперативних банків. Як видно, на відміну від України, у Німеччині провідна роль у кредитуванні реального сектору економіки належить небанківським фінансово-кредитним установам, зокрема, кредитним кооперативам. [7].

Банківські кредити незначно впливають на інвестиційну активність, але вони суттєво позначаються на зростанні ВВП країни. Це підтверджується побудованою регресивною моделлю залежності обсягів ВВП

країни від обсягів банківських кредитів (рис. 4.), для якої коефіцієнт детермінації $R^2=0,76$.

Отже, 76,21% варіації обсягу ВВП обумовлено варіацією обсягу банківських кредитів, а 23,79% – впливом інших факторів за умови незмінності інших факторів.

Як видно з рис. 5, протягом досліджуваного періоду зміна обсягів ВВП в значній мірі корелює зі зміною обсягів наданих банківських кредитів та має тенденцію до спаду, що свідчить про зменшення рівня інвестицій в економіку під впливом скорочення їх фінансування за рахунок кредитування банківською системою, що і обумовило негативний вплив цих показників на зміну обсягів ВВП.

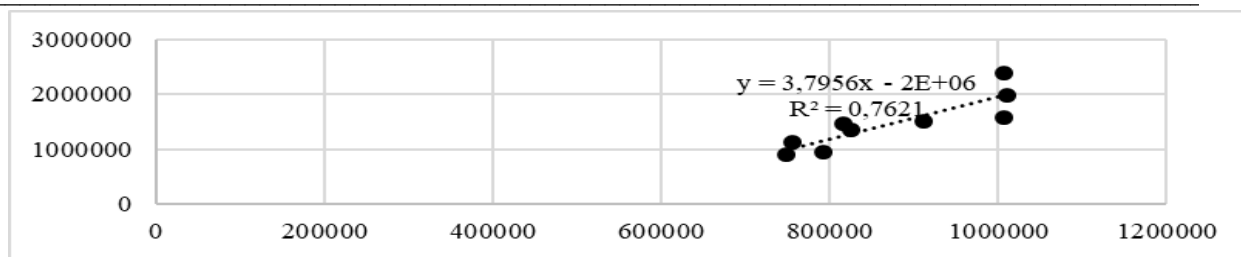

Рис. 4. Залежність обсягу ВВП від обсягу наданих банківських кредитів
(розроблено на основі [3, 5])

Так, зменшення кредитомісткості економіки до рівня 15,06% у 2016 р. призвело до критичного падіння капіталомісткості ВВП – 42,17%, в той час як за оцінками зарубіжних аналітиків, збільшення на 1% частки капіталовкладень у ВВП призводить до підвищення темпів економічного зростання на 0,1 %.

Переважає більшість кредитних ресурсів комерційних банків утворюється шляхом залучення коштів. Така структура

джерел утворення кредитних ресурсів відповідає умовам ринкових відносин. Досліджуючи механізм банківського кредитування, для визначення впливу різних факторів на зростання обсягів банківських інвестиційних кредитів та аналізу кількісних зв'язків між досліджуваними показниками обрано множинний регресійний аналіз, як один з основних методів економіко-математичного моделювання.

Рис. 5. Динаміка питомої ваги капітальних інвестицій та кредитів до ВВП, % (розроблено на основі [3, 5])

У результаті моделювання отримано рівняння множинної регресії, що встановлює залежність між обсягами інвестиційного кредитування та обсягами депозитів й фінансових результатів діяльності підприємств:

$$Y = 482237,32 + 0,72X_1 - 0,25X_2$$

де Y – обсяг кредитів, млн. грн. (ендогенна залежна змінна, результуючий показник);

X₁, X₂ – екзогенні (змінні) фактори: відповідно обсяг депозитів і фінансові результати діяльності підприємств, млн. грн.

Аналіз моделі показав, що варіація факторних змінних пояснює варіацію залежної змінної не менш ніж на 96% (скоригований множинний коефіцієнт детермінації R²=0,9668); рівень надійності – 95%. Зна-

чення часткових коефіцієнтів еластичності розробленої моделі дають підставу стверджувати, що за умови незмінності інших факторів зі збільшенням на 1% обсягу депозитів відбудеться зростання обсягу кредитів на 0,72%; із збільшенням на 1% фінансових результатів діяльності підприємств обсяг кредитів знизиться на 0,25%. Аналіз абсолютних значень t – статистики моделі підтвердив значимість отриманих коефіцієнтів кореляції та доцільність включення обраних факторів до даної моделі. Запропонована економіко-математична модель є ефективним фінансовим інструментом управління банківськими ресурсами, зокрема, кредитним й депозитним портфелями банків.

Отже, результати моделювання залежності між обсягом кредитів та обсягом депозитів й фінансових результатів діяль-

ності підприємств показали сильний позитивний вплив депозитів та негативний вплив зростання фінансових результатів на результуючий показник. Встановлено, що саме нарощування депозитних ресурсів є найбільш впливовим чинником розвитку банківського кредитування. В той час, як покращення фінансових результатів діяльності підприємств в сучасних умовах призводить до скорочення споживання кредитних ресурсів у зв'язку з надзвичайно високою вартістю кредитів та неефективною фінансово-кредитною політикою НБУ щодо підтримки інноваційної діяльності в країні. Світова практика свідчить, що при відсотковій ставці вище за 20% річних, економіка не може нормально розвиватися.

Таким чином, результати досліджень підтвердили тезу про значимість відновлення довіри населення до національної банківської системи для активізації інвестиційного кредитування в країні. Зміцнення національної банківської системи повинно стати ключовим стратегічним завданням держави та відбуватися на основі ефективної монетарної, податкової та валютної політики, що дозволить вирішити проблему залучення коштів підприємств і населення, які на сьогодні знаходяться поза межами країни і поза банками всередині країни, на банківські де-

позити та активізувати кредитну діяльність банків. За офіційними даними НБУ щодо чистої інвестиційної позиції країни та експертними оцінками їх сума складає понад 100 млрд. дол. США, що більше ніж в 15 разів перевищує отриманні Україною від МВФ позики [5]. Ефективними інструментами та першочерговими завданнями держави щодо стабілізації й розвитку банківської системи повинні бути: зміна механізмів банківського нагляду (втрати 2014–2015 рр. через інститут банкрутства – 240 млрд. грн. банківських активів); диверсифікація джерел фінансування та залучення банківських ресурсів із зовнішніх джерел шляхом їх спрямування до 30% (урядом і НБУ) на міжбанківський ринок; відміна (або зниження) оподаткування депозитів й нерухомості з метою залучення фінансових ресурсів у банківську систему та запобігання втечі капіталу за кордон; введення податку на дивіденди на рівні до 10–12%.

Одним з досліджуваних факторів, що впливає на обсяги банківського кредитування, є облікова ставка НБУ, яка є одним з монетарних інструментів, за допомогою якого НБУ встановлює для банків та інших суб'єктів грошово-кредитного ринку орієнтир щодо вартості залучених та розміщених грошових коштів [5].

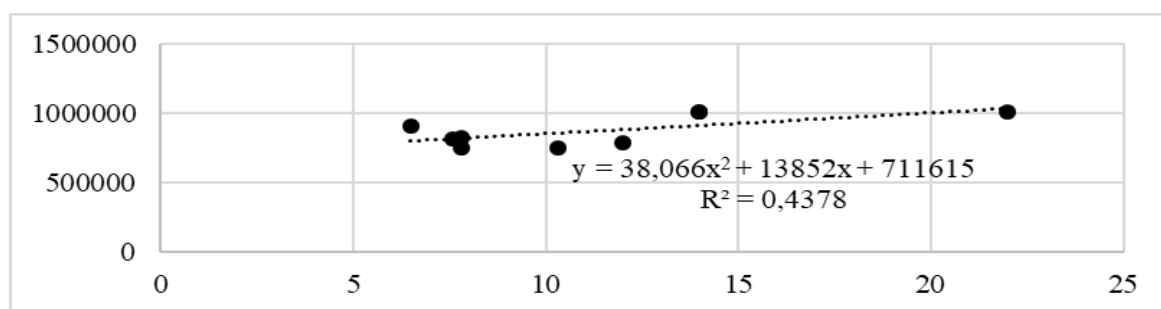

Рис. 6. Залежність обсягу банківських кредитів від облікової ставки НБУ (розраховано за даними [3,5])

Обсяг банківських кредитів корелює із розміром облікової ставки НБУ (рис.6), що підтверджується значенням коефіцієнту детермінації ($R^2 = 0,4378$). Так, 43,78% варіації обсягу банківських кредитів обумовлено варіацією розміру облікової ставки НБУ, 56,22% – впливом інших факторів.

Основними причинами скорочення обсягів кредитування реального сектору економіки є системна банківська криза,

обумовлена структурними та інституційними диспропорціями економіки України, неефективною політикою НБУ за останні роки та впливом форс-мажорних зовнішньополітичних чинників. Виникла ситуація, коли деіндустріалізація й деструктивна сировинна модель розвитку економіки та олігополізація ринків стримують мотивацію бізнесу до довгострокових інвестицій, а системний дефіцит довгострокових банківських ресур-

сів позбавляє банківську систему можливостей інвестиційного кредитування й стабільного фінансування стратегічно важливих інноваційних проєктів. В той час як банківська система повинна бути ефективним інструментом досягнення макроекономічних пріоритетів держави та головним кредитором її інноваційного розвитку.

До факторів, що ускладнюють доступ до банківського кредитування, належать високі ставки за кредит, значні коливання курсу гривні щодо інших валют, надмірні вимоги до вартості застави тощо. Така ситуація пояснюється недостатньою розвиненістю ринку фінансових послуг в Україні, фрагментарністю існуючої системи фінансових механізмів і недосконалістю інституціонального середовища.

Аналіз історичних даних дослідження «Ділова думка» свідчить, що у 2018 році до першої десятки найбільш очікуваних бізнесом реформ увійшли заходи, спрямовані на створення сприятливих умов ведення бізнесу та заходи, спрямовані на державну підтримку конкретних видів діяльності (інноваційні підприємства, енергозберігаючі заходи тощо). Це обумовлено тим, що існуючі в Україні фінансові механізми кредитної підтримки підприємництва потребують кардинальних змін. Ефективне функціонування банківської системи та інвестиційного кредитування можливе тільки за умови формування адекватного інституціонального середовища, представленого основними групами інститутів, що регулюють ринок фінансування й кредитування бізнесу: інститутами державної фінансової підтримки, податковими і правовими інститутами тощо.

Доцільно узагальнити досвід розвинених країн, в яких внаслідок необхідності подолання впливу глобальної фінансово-економічної кризи відбувається реформування центрального банкінгу, яке проявляється в проведенні продуктивної грошової емісії з переорієнтацією емісійних каналів на інтенсивне стимулювання кредитування реального сектору, насамперед, високих технологій, малого і середнього бізнесу [3]. Тобто система кредитування інноваційних підприємств в Україні потребує суттєвого переосмислення та реформування банківського сектору в напрямку орієнтації на пер-

шочергове кредитування пріоритетних інноваційних видів діяльності національної економіки з урахуванням зарубіжного досвіду. З метою впровадження європейських стандартів потрібно створити інституціональну основу для діалогу між представниками асоціацій банків, небанківських установ та бізнесу щодо покращення доступу до кредитних ресурсів і фінансових послуг. Прийняти Закони України «Про визначення національних пріоритетів» та «Про формування Банку Розвитку», що дозволить створити законодавчу базу для концентрації ресурсів на фінансовому забезпеченні пріоритетних напрямів інноваційної діяльності. Для стимулювання інноваційної діяльності підприємств реального сектору економіки пропонується закріпити на рівні законодавства перелік високотехнологічних галузей, фінансування яких з використанням кредитних інструментів є пріоритетним. Кабінету Міністрів України необхідно розробити нормативні акти щодо вимог до державних інвестиційних проєктів, які підлягають затвердженню на рівні КМУ, гарантій їх фінансування, зокрема, Банком Розвитку. Обов'язковим, на наш погляд, є державне обмеження відсотків за кредитами та здійснення контролю за дотриманням цього обмеження.

Потребують розвитку механізми державно-приватного партнерства в частинах забезпечення справедливого розподілу ризиків між партнерами, надання державних і місцевих гарантій за проєктами державно-приватного партнерства. Першочерговим є створення дієвих адекватних організаційно-правових і договірних форм, придатних для використання в схемах розподілу кредитного ризику (гарантійні фонди, банки поручительств, кредитні деривативи, страхування кредитних пулів тощо).

Розробка механізмів фінансування на програмних засадах реального сектору економіки із залученням ресурсів Європейського інвестиційного банку, ЄБРР, Світового банку та міжнародних фінансових організацій через інструментарій ДБРР дозволить здійснювати дієву фінансово-кредитну підтримку інноваційних підприємств і установ.

Удосконалення механізмів пільгового кредитування інвестиційних проєктів по-

винно відбуватися шляхом нормативного забезпечення механізму державних гарантій на отримання кредитних ресурсів у довгострокові проекти; активізації іпотечного кредитування й мікrokредитування; запровадження стимулів для комерційних банків, які кредитують інноваційні проекти; розробки дієвих механізмів здешевлення кредитних ресурсів на ринку банківських послуг. Наприклад, використовувати механізм видачі кредитів малим підприємствам, діяльність яких має інноваційне спрямування, через уповноважені комерційні банки, відібрані на тендерних умовах, запровадити режим пільгового оподаткування прибутку банківських установ, що кредитують інноваційні проекти, знизивши нормативів обов'язкового резервування для таких банків тощо.

Для забезпечення безумовного виконання чинних положень щодо підтримки інноваційних проектів необхідним є введення державного замовлення на інноваційну продукцію та відшкодування відсоткових ставок за кредитами, отриманими суб'єктами господарювання в банках для реалізації інвестиційних проектів.

На регіональному рівні за рахунок коштів місцевих бюджетів фінансування та фінансово-кредитну підтримку суб'єктів господарювання, які здійснюють інвестиційні проекти інноваційного спрямування, можливо здійснювати як на безповоротній основі, так і шляхом часткового (до 50 %) безвідсоткового кредитування (на умовах інфляційної індексації) інноваційних проектів за умови залучення до фінансування виконавця проекту або інших суб'єктів інноваційної діяльності (відповідно до статті 17 Закону України «Про інноваційну діяльність»). Для здійснення такої підтримки органи місцевого самоврядування можуть також створювати комунальні спеціалізовані небанківські інноваційні фінансово-кредитні установи, підпорядковуючи їх виконавчим органам місцевого самоврядування.

Висновки. Узагальнюючи результати досліджень, можна констатувати, що інфраструктурне забезпечення реалізації інвестиційної діяльності в економіці України є недосконалим. Опосередкована участь держави в інвестиційній діяльності через регулю-

вання банківської системи, фондового ринку, проведення грошово-кредитної політики не задовольняє учасників інвестиційного процесу. Незадовільний стан інвестиційного кредитування комерційних банків свідчить про відсутність у них економічних стимулів, наявність підвищеного ризику при наданні довгострокових кредитів.

Запропоновані заходи з вдосконалення системи кредитування інноваційних підприємств в Україні сприятимуть реформуванню банківського сектору в напрямку орієнтації на першочергове кредитування пріоритетних інноваційних видів діяльності національної економіки та дозволять повною мірою використовувати трансмісійний механізм банківської системи при реалізації сучасної грошово-кредитної політики держави.

Література

1. Кривенко С. В. Формування ефективного фінансового механізму інвестиційно-інноваційного розвитку в Україні: проблеми та перспективи / С. В. Кривенко, Т. В. Процик // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: зб. наук. пр. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2008. – Вип 23. – С. 115–123.
2. Сегеда Л. М. Відновлення банківського кредитування реального сектору засобами грошово-кредитної політики як ключовий фактор розвитку національної економіки / Л. М. Сегеда // Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2017. – Вип. 3. – С. 135–141. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evzdia_2017_3_30.
3. Офіційний сайт Державної служби статистики України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
4. Expenditure on innovation by firm size [Електронний ресурс] // Measuring Innovation: A New Perspective – OECD-2010. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: http://www.oecd-ilibrary.org/science-and-technology/measuring-innovation/expenditure-on-innovation-by-firm-size-2006_9789264059474-graph5.
5. Офіційний сайт НБУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://www.bank.gov.ua>.
6. Мацук З. А. Вплив банківських інвестиційних послуг на економічний розвиток України / З. А. Мацук // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. – 2015. – Вип. 11(1). – С. 111–119. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprer_2015_11\(1\)_19](http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprer_2015_11(1)_19).
7. Про Національний банк України. Закон України: Відомості Верховної Ради України, 1999, № 29, ст.238 (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/679-14>.

8. Поляк Н. П. Банківське кредитування: сучасний стан та проблеми сьогодення / Н. П. Поляк // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. – Серія «Економічні науки»: науковий збірник. – 2014. – №2(74). – С. 201–207.

References

1. Kryvenko, S.V., & Protsyk, T.V. (2008). *Formuvannya efektyvnoho finansovoho mehanizmu investytsiyno-innovatsiynoho rozvytku v Ukraini: problemy ta perspektyvy* [Formation of effective financial mechanism for investment and innovation development in Ukraine: problems and prospects] *Problemy i perspektyvy rozvytku bankivskoyi systemy Ukrainy– Problems and prospects of banking system of Ukraine* Issue 23, pp. 115-123. Sumy: DVNZ «UABS NBU» [in Ukrainian].
2. Segeda, L.M. (2017). Vidnovlennya bankivskoho kredyтуvannya realnoho sektoru zasobamy groshovo-kredytnoyi polityky yak klyuchovyy faktor rozvytku natsionalnoyi ekonomiky [Restoration of bank lending to the real sector through monetary policy as a key factor in the development of the national economy]. *Ekonomichnyy visnyk Zaporizkoyi derzhavnoyi inzhenernoyi akademiyi. – Economical Bulletin of Zaporizhzhya State Engineer-academy*, Issue 3, pp. 135-141. Retrieved from URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evzdia_2017_3_30. [in Ukrainian].
3. Ofitsiynyy sayt Derzhavnoyi sluzhby statystyky Ukrainy [Official site of the State Statistics Service of Ukraine]. (n.d.). Retrieved from URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>. [in Ukrainian].
4. Expenditure on innovation by firm size // *Measuring Innovation: A New Perspective – OECD-2010*. – Retrieved from URL: http://www.oecd-ilibrary.org/science-and-technology/measuring-innovation/expenditure-on-innovation-by-firm-size-2006_9789264059474-graph5.
5. Ofitsiynyy sayt NBU [Official site of NBU]. (n.d.). Retrieved from URL: <http://www.bank.gov.ua>. [in Ukrainian].
6. Matsuk, Z.A. (2015). Vplyv bankivskykh investytsiynykh poslug na ekonomichnyy rozvytok Ukrainy [The impact of banking investment services on economic development of Ukraine] *Aktualni problemy rozvytku ekonomiky regionu – Actual problems of economic development in region*, Issue 11(1), 111–119. Retrieved from URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprer_2015_11\(1\)_19](http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprer_2015_11(1)_19). [in Ukrainian].
7. Pro Natsionalnyy bank Ukrainy. Zakon Ukrainy: (zi zminamy ta dopovnenniyamy) [On the National Bank of Ukraine. Law of Ukraine (with changes and additions)]. (1999). *Vidomosti Verhovnoyi Rady Ukrainy – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 29, Art.238 Retrieved from URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/679-14>. [in Ukrainian].
8. Polyak, N.P. (2014). *Bankivske kredyтуvannya: suchasnyy stan ta problemy siohodennya* [Bank lending: current state and problems]. *Visnyk Chernigivskoho derzhavnoho tehnologichnoho universitetu. Seriya «Ekonomichni nauky»: naukovy zbirnyk – Bulletin of Chernihiv State Technological University. Ser. «Economic Sciences»: Scientific collection*, 2(74), 201–207 [in Ukrainian].

ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЯ КРЕДИТНОГО МЕХАНИЗМА СТИМУЛИРОВАНИЯ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ УКРАИНЫ

Л. Г. Соляник, к. э. н., профессор, НТУ «Днепро́вская политехника»

Статья посвящена освещению современного состояния, тенденций развития банковского кредитования реального сектора экономики и его влияния на макроэкономические показатели развития государства. Акцентируется внимание на несовершенном инфраструктурном обеспечении реализации инвестиционной деятельности в экономике Украины и опосредованном участии государства в инвестиционной деятельности через регулирование банковской системы, фондового рынка, проведение денежно-кредитной политики, которые не удовлетворяют участников инвестиционного процесса.

Предметом исследования данной статьи являются процессы институционализации кредитного механизма стимулирования инновационного развития Украины. Установлено, что эффективное функционирование банковской системы и инвестиционного кредитования возможно только при условии формирования адекватной институциональной среды, представленной основными группами институтов, регулирующих рынок финансирования и кредитования бизнеса: институтами государственной финансовой поддержки, налоговыми и правовыми институтами.

В результате моделирования получены уравнения множественной регрессии, устанавливающие зависимость между объемами инвестиционного кредитования и объемами депозитов, финансовых результатов деятельности предприятий и зависимость объемов ВВП страны от объемов банковских кредитов. Это позволит дополнить существующий инструментарий эффективным финансовым инструментом управления банковскими ресурсами, в частности, кредитным и депозитным портфелями банков.

В работе обозначены конкретные системные меры по реформированию банковского сектора в направлении ориентации на первоочередное кредитование приоритетных инновационных видов деятельности национальной экономики и концентрации ресурсов на финансовом обеспечении приоритетных направлений инновационной деятельности. Обоснованы направления инновационного развития реального сектора экономики в контексте усовершенствования институциональных механизмов банковского кредитования в Украине в соответствии с европейскими стандартами. Предложенные меры по совершенствованию системы кредитования инновационных предприятий в Украине будут способствовать реформированию банковского сектора в направлении ориентации на первоочередное кредитование приоритетных инновационных видов деятельности национальной экономики и позволят в полной мере использовать трансмиссионный механизм банковской системы при реализации современной денежно-кредитной политики государства.

Ключевые слова: институциональная среда, инвестиционное кредитование, льготное налогообложение, кредитные ресурсы коммерческих банков, кредитоемкость экономики, центральный банкинг, эмиссионные каналы

INSTITUTIONALIZATION OF CREDIT MECHANISM OF STIMULATING INNOVATIVE DEVELOPMENT OF UKRAINE

L. H. Solianyk, Ph. D (Econ.), Professor, Dnipro University of Technology

The current state and trends in the development of bank lending to the real sector of the economy are highlighted as well as their impact on macroeconomic indicators of state development. The emphasis is put on imperfect infrastructure provision of investment activities in the Ukrainian economy and the indirect participation of the state in investment activities through regulation of the banking system, the stock market, and the conduct of monetary policy that does not satisfy the participants of the investment process.

The subject of the study of the article is the processes of institutionalization of the credit mechanism for stimulating the innovation development of Ukraine. It has been determined that efficient functioning of the banking system and investment lending is possible only if an adequate institutional environment is available, provided by the main groups of institutions regulating the market of financing and business lending: institutions of state financial support, tax and legal institutions, etc.

As a result of the simulation, multiple regression equations are obtained, which establish the relationship between volumes of investment lending and the volumes of deposits and financial results of enterprises and the dependence of the country's GDP on the volume of bank loans. This will allow supplementing the existing toolkit with an effective financial tool for managing bank resources, in particular, credit and deposit portfolios of banks.

The work outlines specific systemic measures for reforming the banking sector in the direction of focusing on the priority lending of priority innovative activities of the national economy and the concentration of resources on the financial provision of priority areas of innovation activities. The directions of innovative development of the real economy sector in the context of improving the institutional mechanisms of bank lending in Ukraine in accordance with European standards are substantiated. The proposed measures to improve the lending system of innovative enterprises in Ukraine will promote the reform of the banking sector in the direction of targeting priority loans for priority innovative activities of the national economy and will allow the full use of the transmission mechanism of the banking system in implementing the current monetary and credit policy of the state.

Keywords: institutional environment, investment crediting, preferential taxation, credit resources of commercial banks, credit intensity of the economy, central banking, issuing channels.

Надійшла до редакції 24.12.2018 р.

РОЛЬ ПОДАТКІВ НА СПОЖИВАННЯ У СИСТЕМІ ФІСКАЛЬНО-ПЕРЕРОЗПОДІЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

*Л. Б. Баранник, д. е. н., професор, Університет митної справи та фінансів,
baranniklb@gmail.com,*

Т. О. Дулік, к. е. н., доцент, Університет митної справи та фінансів, dta1409@ukr.net,

*Т. Ю. Александрюк, старший викладач, Університет митної справи та фінансів,
54tatu@gmail.com*

Стаття присвячена дослідженню теоретичних та практичних аспектів справляння податків на споживання у контексті функціонування податкової системи держави. Здійснено оцінку макроекономічної ситуації в країні шляхом комплексного аналізу номінального та реального ВВП. Автори дійшли висновку, що динаміка обсягів ВВП в Україні свідчить про суттєве відставання номінального та реального ВВП упродовж трьох кварталів 2018 р. як у вартісному, так і у відсотковому значеннях. З'ясовано, що це стало наслідком наявних в економіці інфляційних процесів.

Проаналізовано динаміку показників фіскально-перерозподільних процесів обсягів ВВП через бюджетну систему України та з'ясовано питання стосовно частки доходів державного бюджету у ВВП. Встановлено, що динаміка податкових надходжень до Державного бюджету України за 2005–2017 роки, за виключенням 2009 р. та 2013 р., була позитивною.

Здійснено дослідження сучасного стану практики справляння податків на споживання. Зроблено акцент на з'ясуванні ролі податків на споживання у фіскально-перерозподільних процесах обсягів ВВП в Україні. Виявлено наслідки фіскальної дії та регулятивних ефектів податків на споживання, на доходи населення та рівень життя їх платників. Визначено перспективні напрями удосконалення процесу справляння податків на споживання в Україні.

Зроблено висновок відносно того, що зростання ВВП повинно здійснюватися, насамперед, завдяки зростанню продуктивності праці в реальному секторі економіки, а збільшення надходжень від податків на споживання має носити другорядний характер і не може бути самоціллю фіскальної політики держави, яка прагне розбудувати соціально-орієнтовану модель своєї економічної системи.

Ключові слова: ВВП, фіскально-перерозподільні процеси, податки на споживання, податок на додану вартість, акцизний податок, мито, кінцеві споживчі витрати.

Постановка проблеми. Фіскальна політика держави повинна будуватися на пізнанні та осмисленні глибинних процесів, що відбуваються в економіці та у різних сферах життя суспільства. Тільки в такому випадку можна приймати обґрунтовані, зважені рішення щодо корекції тих чи інших дій в оподаткуванні та в управлінні соціально-економічними процесами. У сучасних умовах інституціональної трансформації національної економіки не менший теоретичний і практичний інтерес, ніж самі податки на споживання як елемент податкової сис-

теми держави, викликають питання їхньої ролі у фіскально-перерозподільних процесах обсягів ВВП, регулюванні соціальних ефектів, які вони зумовлюють за межами дії власне податкової системи. У цьому контексті актуальним є саме з'ясування зовнішніх ефектів податків на споживання, які є одним із наслідків прояву їх фіскально-перерозподільної функції в дії, сутність якої проявляється одночасно в процесі формування доходів бюджету держави та перерозподілу новоствореної частки вартості ВВП.

Це може дати вкрай потрібну інформацію для об'єктивної оцінки фіскально-перерозподільного потенціалу податків на споживання, їх ролі у податковій системі України та впливу на обсяги на споживання, мотивації поведінки громадян і господарюючих суб'єктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні основи сучасних наукових підходів до визначення економічної природи податків на споживання, їх функцій та ролі в податковій системі держави викладені в роботах відомих зарубіжних вчених-економістів різних часів. Сучасні проблеми становлення і розвитку податків на споживання в Україні та порядку їх справляння знайшли відображення у наукових працях українських вчених-економістів А. Соколовської, В. Андрущенко, Н. Деєвої, Е. Романюти, Л. Ткачик, І. Саніної, В. Мельник та інших [2–5; 12].

Детальний аналіз літературних джерел свідчить, що переважна більшість ключових теоретичних положень щодо ролі податків на споживання та їх впливу на соціально-економічний розвиток держави розроблена досить ґрунтовно і заслуговує на ретельне вивчення. Проте на кожному наступному етапі відкриваються нові факти, нові проблеми, що вимагають інших підходів, нового осмислення та прийняття сучасних і конкретних рішень. Це зумовило актуальність обраної теми та необхідність подальших досліджень.

Формулювання мети статті. Метою статті є дослідження теоретичних та практичних аспектів справляння податків на споживання, в тому числі механізму реалізації їх фіскально-перерозподільного потенціалу в Україні, та розробка пропозицій щодо їх удосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. З метою обробки й аналізу офіційної статистичної інформації про обсяги ВВП, формування доходної частини Державного бюджету України будемо комплексно використовувати традиційні статистичні методи економічного аналізу, які забезпечують можливість одержати надійні оцінки об'єктивності як вихідної інформації, так і результатів аналітичних розрахунків [1, с.172].

Податки на споживання, як і будь які інші податки, – це обов'язкові платежі, встановлені на безумовній основі згідно з чинним податковим законодавством та справляються з їх платників до відповідного бюджету.

У більш вузькому розумінні податки на споживання – це непрямі податки, які встановлюються у вигляді надбавки до ціни товарів і послуг та сплачуються їх кінцевими споживачами, а тому залежать від обсягів споживання. До їх складу входять: ПДВ, акцизний податок, мито. Зазначена класифікація податків на споживання охоплює всі їх види, які справляються не тільки в Україні, але майже у всіх зарубіжних країнах. При цьому всі вони відносяться до непрямих податків.

Ознаками податків на споживання є те, що вони носять обов'язковий та нецільовий характер; їх елементи, розмір та строки сплати визначаються чинним податковим законодавством; їх сплата здійснюється періодично на безумовній основі та на загально-суспільні потреби; частина доходів суб'єктів національної економіки, що витрачається на споживання, формують обсяги податкових надходжень до бюджету держави.

В Україні ідентифікація податків на споживання відбувається завдяки нормативно-врегульованому у Податковому кодексі визначенню їх елементів, а саме: платників податків; об'єктів та бази оподаткування; ставок податків та порядку їх обчислення; строків та порядку сплати податків; строків та порядку подання звітності про обчислення і сплату податків; встановленню податкових пільг. Тільки їх визначення забезпечує обчислення достовірної суми податку, що підлягає сплаті до бюджету. Окрім того, всі елементи між собою взаємопов'язані та у сукупності створюють цілісну конструкцію окремого податку (ПДВ, акцизного податку і мита). При цьому необхідно забезпечити тісний взаємозв'язок між цими податками, виключивши багаторазове оподаткування одних і тих же об'єктів, високий рівень податкових ставок, оскільки це не дає розвиватися економічним стимулам та погіршує рівень життя їх платників.

Основним кількісним показником виконання податками, в тому числі й податка-

ми на споживання, фіскально-перерозподільних функцій є податковий коефіцієнт, що являє собою частку цих податків (загальну суму податкових надходжень до бюджету) у ВВП [2, с.66]. Іншими словами, цей коефіцієнт демонструє рівень податкового навантаження на економіку країни.

Зміст поняття «податкове навантаження» разом з іншими категоріями науки про податки утворює смислове ядро термінології оподаткування, яке увібрало в себе уявлення про граничні межі оподаткування в національній економіці.

Зміст і межа податкового навантаження не є чимось незмінним. До чинників, що визначають зміст і мету податкового навантаження (верхню та нижню межі), належать: ступінь розвитку ринкової економіки та масштаби і форми державного регулювання; рівень соціально-економічного розвитку національної економіки та рівень життя населення; напрями використання державних доходів; внутрішня і зовнішня політика держави; соціально-культурні традиції, рівень розвитку податкової культури. Але центральну частину поняття «податкове навантаження» становить система соціально-економічних відносин, що виникають між державою і платниками податків з приводу розподілу та перерозподілу частки ВВП.

Таким чином, межа податкового навантаження – це умовна точка в оподаткуван-

ні, при якій досягається баланс інтересів платників щодо їх податкостроможності і стимулів для розвитку й інтересів держави щодо достатності наповнення бюджету [3, с.104; 4, с. 130–131].

Питання методики обчислення рівня податкового навантаження є досить дискусійним. Воно неодноразово розглядалося у працях багатьох економістів і є підґрунтям для існування великої різноманітності поглядів щодо розрахунку податкового навантаження. У наукових дослідженнях переважно вимірником податкового навантаження є самі податкові ставки, частка чистих податків у ВВП (що охоплює податки на продукти, виробництво та імпорт), рівень податків у розрахунку на одного зайнятого та на душу населення, частка податків у виторгу від реалізації продукції, обсяг чистих податків, відображених у національних рахунках, де, окрім податків на споживання, виробництво та імпорт, враховуються податки на дохід і майно, а також податки на заробітну плату [4, с.131; 5].

Перш ніж визначити показник рівня податкового навантаження в Україні, зробимо оцінку макроекономічної ситуації в країні шляхом комплексного аналізу номінального ВВП (у фактичних цінах) та реального ВВП (у цінах 2017 р.) впродовж 2005–2017 рр. і трьох кварталів 2018 р. (табл. 1, рис. 1; табл. 2, рис. 2) [6].

Таблиця 1

Динаміка обсягів валового внутрішнього продукту України

Показник	Номінальний ВВП (у фактичних цінах), млн. грн.	Реальний ВВП (в цінах 2017 р.), млн. грн.	Різниця (реальний – номінальний)	
			млн. грн	%
2012	1 408 889	1 304 064	–104 825	–7,4%
2013	1 454 931	1 410 609	–44 322	–3,0%
2014	1 566 728	1 365 123	–201 605	–12,9%
2015	1 979 458	1 430 290	–549 168	–27,7%
2016	2 383 182	2 034 430	–348 752	–14,6%
2017	2 982 920	2 445 587	–537 333	–18,0%

Джерело: побудовано за даними [6]

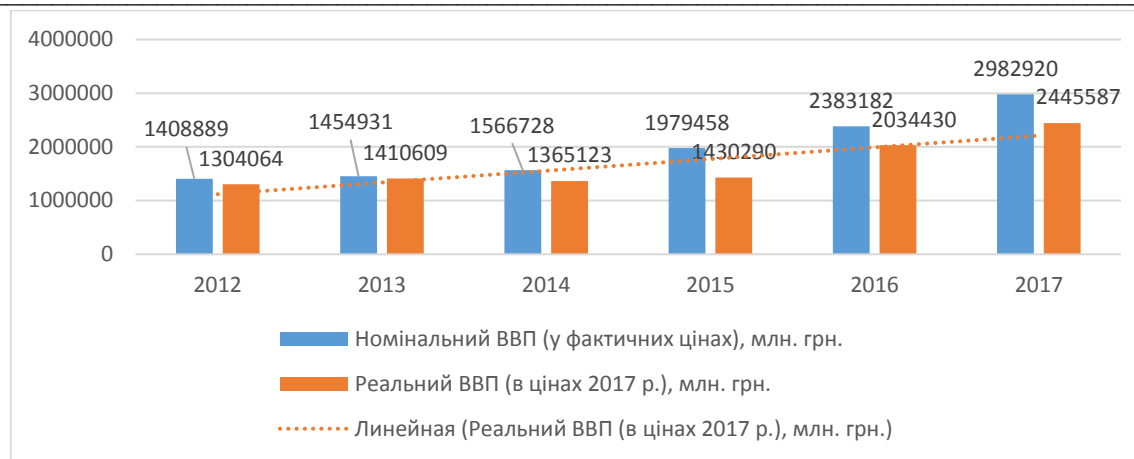

Рис. 1. Динаміка обсягів валового внутрішнього продукту України

Так, статистичні дані табл. 1, рис. 1 свідчать про те, що впродовж досліджуваного періоду обсяг номінального ВВП у гривневому вимірі мав тенденцію до щорічного зростання та у 2017 р. порівняно з 2012 р. збільшився на 1 574 031 млн. грн. або майже

в 2 рази, з 2016 р. на – 599 738 млн. грн., що склало 25,2%. А лише за три квартали 2018 р. отримано номінальний ВВП аж у обсязі 2 502 130 млн. грн., що на 480 790 млн. грн. менше річного показника 2017 р., і що склало –16,1%. (табл. 2; рис. 2)

Таблиця 2

Динаміка обсягів валового внутрішнього продукту України в 2018 році

Показник	Номінальний ВВП (у фактичних цінах), млн. грн.	Реальний ВВП (в цінах 2017 р.), млн. грн.	Різниця (реальний – номінальний)	
			млн. грн.	%
I кв. 2018 р.	700 431	642 205	–58 226	–8,3%
II кв. 2018 р.	807 322	722 831	–84 491	–10,5%
III кв. 2018 р.	994 377	878 184	–116 193	–11,7%
Всього	2 502 130	2 243 220	–258 910	–10,3%

Джерело: побудовано за даними [6]

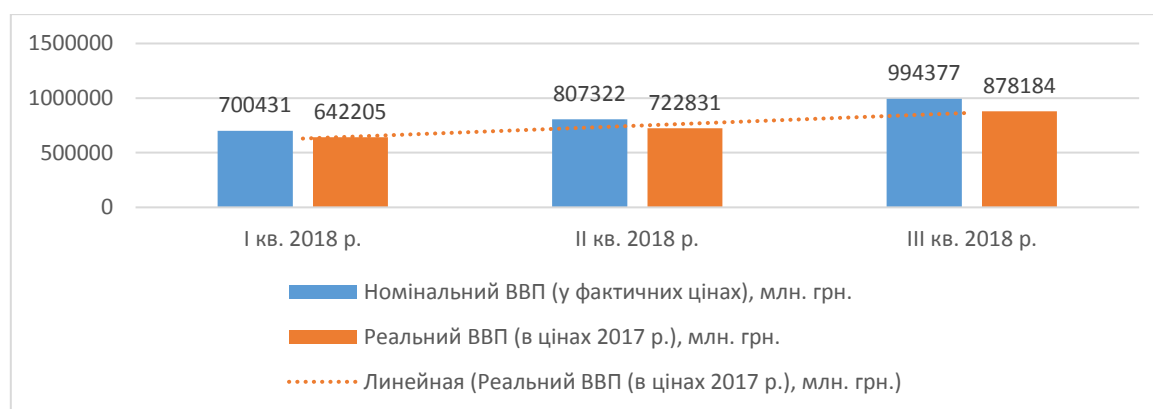

Рис. 2. Динаміка обсягів валового внутрішнього продукту України в 2018 р.

Окрім того, вище зазначені дані табл. 1; табл. 2 про обсяги ВВП в Україні свідчать про суттєві відставання номінального ВВП (у фактичних цінах) та реального ВВП (в цінах 2017 р.) впродовж трьох кварталів

2018 р. як у вартісному, так і у відсотковому визначенні, що стало наслідком наявних інфляційних процесів. Тому більш об'єктивну картину про обсяги ВВП України, на відміну від номінального ВВП, дає показник реаль-

ного ВВП, оскільки він вимірюється з поправкою на інфляцію і тим самим відображає реальне зростання виробництва, а не зростання загального рівня цін [6; 7, с. 113–114].

При цьому у доларовому вимірі цей показник також характеризується значними коливаннями, що пояснюється відповідними коливаннями офіційного валютного курсу НБУ (гривні щодо долара США). Найбільші його значення було зафіксовано у 2013 році і він становив 183 310 млн. USD, найменші – у 2005 р. та 2015 р., а саме обсяги ВВП склали 86 142 млн. USD та 90 615 млн. USD відповідно. У 2017 р. цей показник становив 112 154 млн. USD, що на 18 884 млн. USD, або на 20,2% більше, ніж у 2016 р. [6].

Така позитивна динаміка обсягів ВВП у гривневому еквіваленті в умовах стабільного рівня цін могла б вказувати на зростання економіки України. Проте за умов, що склалися в національній економіці останніми роками (тривале галопуюче зростання загального рівня цін на товари й послуги при одночасному скороченні обсягів виробництва), всі суб'єкти змушені сплачувати так званий «інфляційний податок» – додаткову плату, що вводиться без прийняття закону через постійне зростання середнього рівня цін, яка перерозподіляє частину їхніх доходів на користь держави) таке зростання номінального ВВП є наслідком штучного збільшення цього показника, який не підкріплений реальним обсягом вироблених (реалізованих) товарів чи наданих послуг. При

цьому Уряд отримує певну вигоду від такого «інфляційного податку», оскільки відбувається збільшення доходів внаслідок зростання номінальних значень вартості товарів (бази оподаткування податків на споживання), тоді як доходи та рівень життя населення різко знижуються. Найбільше потерпають ті групи населення (наприклад, працівники бюджетних установ, студенти, пенсіонери), які отримують фіксований дохід – заробітну плату або ж соціальні виплати та допомогу від держави [8]. Окрім того, відбувається погіршення макроекономічної ситуації в країні, а саме: падіння обсягів вітчизняної промисловості та роздрібної торгівлі, зниження купівельної спроможності населення та його ділової активності (через інвестиційну складову) тощо. Усі ці явища негативно впливають на темпи економічного зростання, соціальний стан та політичну ситуацію в країні, дезорганізують її зовнішньоекономічні зв'язки, вносять до них значний спекулятивний елемент, стримують приплив іноземного капіталу, погіршують платіжний баланс країни, її валютне становище, підривають її позиції на світовому ринку, в результаті чого знижується довіра до діяльності Уряду, до запланованих програм та реформ [7, с. 113–114].

Розглянемо динаміку показників фіскально-перерозподільних процесів обсягів ВВП через бюджетну систему України та з'ясуємо питання стосовно частки доходів державного бюджету у ВВП (рис. 3).

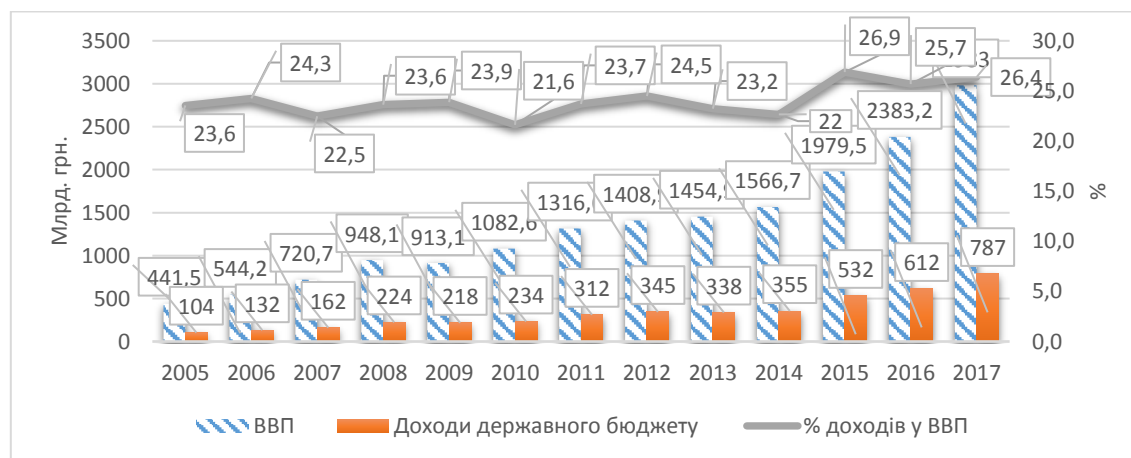

Рис. 3. Динаміка показників фіскально-перерозподільних процесів обсягів ВВП через бюджетну систему України

Джерело: побудовано за даними [6; 9]

Так, дані рис. 3 демонструють позитивну динаміку доходів Державного бюджету України за 2005–2017 рр., за виключенням 2009 р. та 2013 р., та у 2017 р. порівняно з 2005 р. доходи збільшилися на 683 млрд. грн. або майже в 8 разів, з 2010 р. на – 553 млрд. грн. або в 3,4 разів, з 2016 р. на –

175 млрд. грн., що склало 28,6%. Що стосується частки доходів у ВВП, то у середньому за тринадцять аналізованих періодів вона становила 24%.

Загалом зростання бюджетних доходів позначилося на загальному обсязі податкових надходжень та їх частці у ВВП (рис. 4).

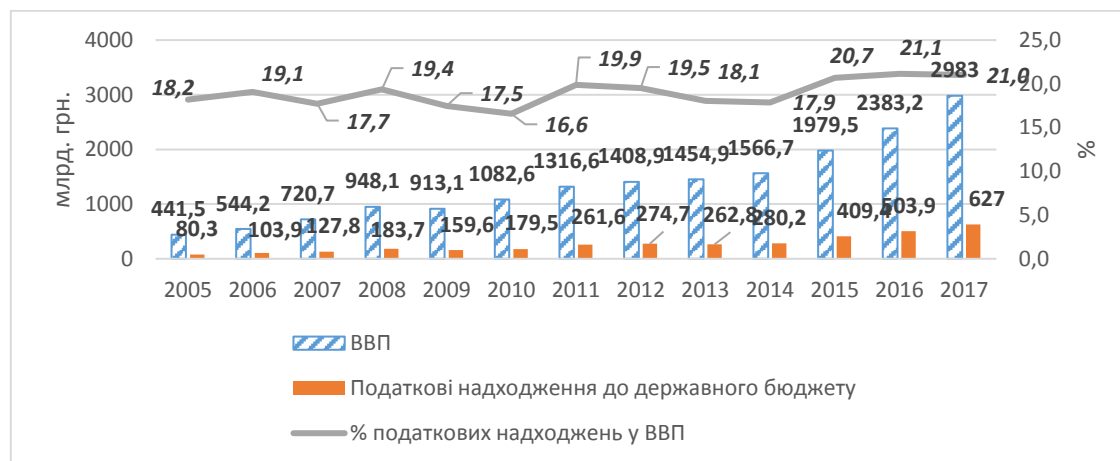

Рис. 4. Динаміка показників фінансово-перерозподільних процесів обсягів ВВП через податкову систему України

Джерело: побудовано за даними [6; 9]

Так, дані рис. 4 також засвідчують позитивну динаміку податкових надходжень до доходів Державного бюджету України за 2005–2017 рр., за виключенням 2009 р. та 2013 р., а у 2017 р. порівняно з 2005 р. їх вартісні показники збільшилися на 546,7 млрд. грн. або майже в 8 разів, з 2010 р. на – 447,5 млрд. грн. або в 3,5 разів, з 2016 р. на – 123,1 млрд. грн., що склало 24,4%. Що стосується частки податкових надходжень у ВВП, то у середньому за тринадцять аналі-

зованих періодів вона становила 19%, тобто рівень податкового навантаження на економіку країни є достатньо помірним. Найменшим він був у 2010 р. – 16,6%, а найвищим – впродовж 2015–2017 рр. – 21%, що є адекватним відображенням цих показників кризового стану національної економіки.

В окремих країнах Європи податковий коефіцієнт коливався у 2015 р. у межах від 24,4% (Ірландія) до 47,9% (Франція) (рис. 5).

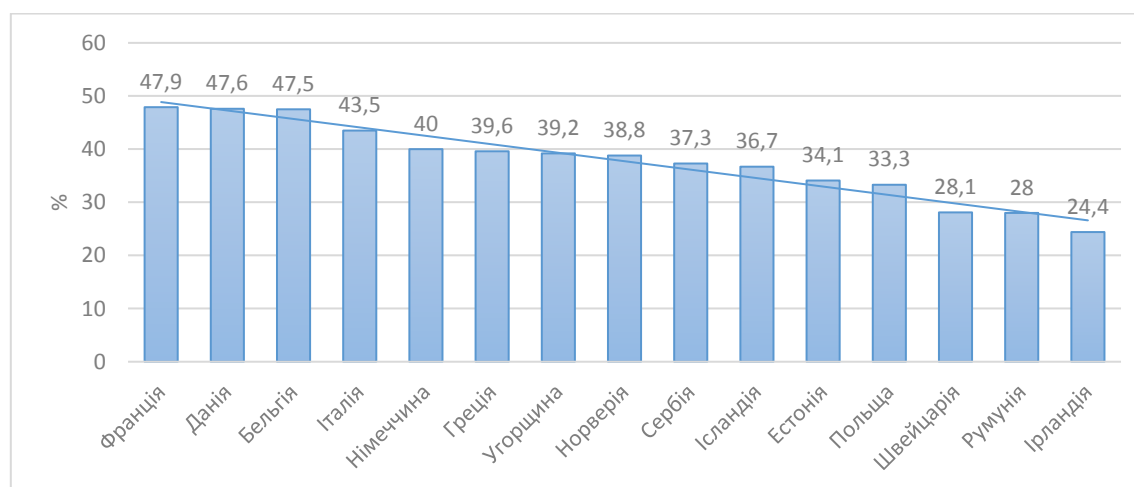

Рис. 5. Динаміка показників фінансово-перерозподільних процесів обсягів ВВП через податкову систему в окремих зарубіжних країнах Європи

Джерело: побудовано за даними [4, с.135]

У середньому загальне податкове навантаження в усіх країнах ЄС у 2015 р. становило 40% [4, с.135]. Згідно Е. Романюти, О. Пахненко, А. Семеног, за період 2006 – 2015 рр. різних змін у рівні податкового навантаження в країнах Європи не відбулося. Винятком стало підвищення загального податкового навантаження в Греції на 6,9 процентних пункти, зумовлене кризовими явищами і падінням ВВП країни поряд із підвищенням ставок особистого оподаткування у 2012 р. Скорочення податкового навантаження на 8,3 процентних пункти за 2006–2015 рр. була характерна для Ірландії [4,

с.135; 10].

Загалом такі відмінності у рівнях податкового навантаження в цих країнах зумовлені як різними підходами до умов оподаткування (встановлення виду і розміру податкових ставок, об'єктів і баз оподаткування), так і різним рівнем соціально-економічного розвитку та обсягів ВВП на душу населення.

Проаналізуємо динаміку показників фіскально-перерозподільних процесів обсягів ВВП через неподаткові надходження до Державного бюджету України (рис. 6).

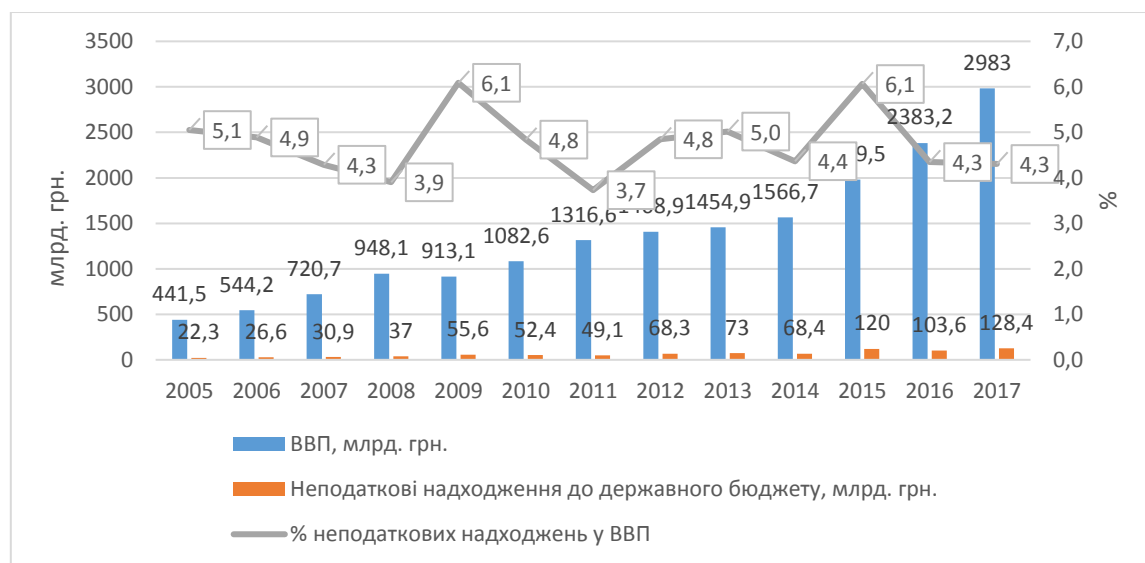

Рис. 6. Динаміка показників перерозподільних процесів обсягів ВВП через неподаткові надходження до Державного бюджету України

Джерело: побудовано за даними [6; 9]

Так, дані рис. 6 засвідчують хоч і не велику, але в цілому позитивну динаміку неподаткових надходжень до доходів Державного бюджету України за 2005–2017 рр., за виключенням 2010 р. та 2011 р., а у 2017 р. порівняно з 2005 р. їх вартісні показники збільшилися на 106,1 млрд. грн. або майже в 6 разів, з 2012 р. на – 60,1 млрд. грн. або майже в 2,5 разів, з 2016 р. на – 24,8 млрд. грн., що склало 23,9%. Що стосується частки неподаткових надходжень у ВВП, то у середньому за тринадцять аналізованих періодів вона становила 4,7%, тобто рівень перерозподільних процесів обсягів ВВП через неподаткові надходження до Державного бюджету України є недостатнім. Найменшим він був у 2011 р. – 3,7%, найвищим – у 2009 р. та 2015 р. – 6,1%, що пояснюється

надходженнями до бюджету від реалізації об'єктів державної власності.

У структурі податкових надходжень частка надходжень від сплати податків на споживання до доходів Державного бюджету України (ПДВ, акцизного податку, мита), як непрямих податків, у ВВП є трохи більшою, на відміну від прибуткових та ресурсних прямих податків, що пояснюється їх об'єктивною фіскальною особливістю, яка породжена невинним процесом споживання платників цих податків. І протягом досліджуваного періоду частка цих податків у ВВП коливалася в межах від 13,7% у 2007 р. до 19% у 2017 р., а у середньому за весь розглядуваний період вона становила 16,1% (рис. 7).

Рис. 7. Динаміка показників, що визначають роль податків на споживання у фінансово-перерозподільних процесах обсягів ВВП України

Джерело: побудовано за даними [6; 9]

Що стосується частки надходжень від сплати прибуткових та ресурсних податків до доходів Державного бюджету України (ПДФО, податку на прибуток підприємств, плати за користування надрами), як прямих податків, у ВВП, то вона, на відміну від податків на споживання, є трохи меншою, що зумовлено кризовими процесами, які супро-

воджують життєдіяльність національної економіки протягом всього досліджуваного періоду. І за 2005–2017 рр. частка цих податків у ВВП коливалася в межах від 3,7% у 2009 р. до 6,5% у 2016 р., а у середньому за весь розглядуваний період вона становила всього 5,1% (рис. 8).

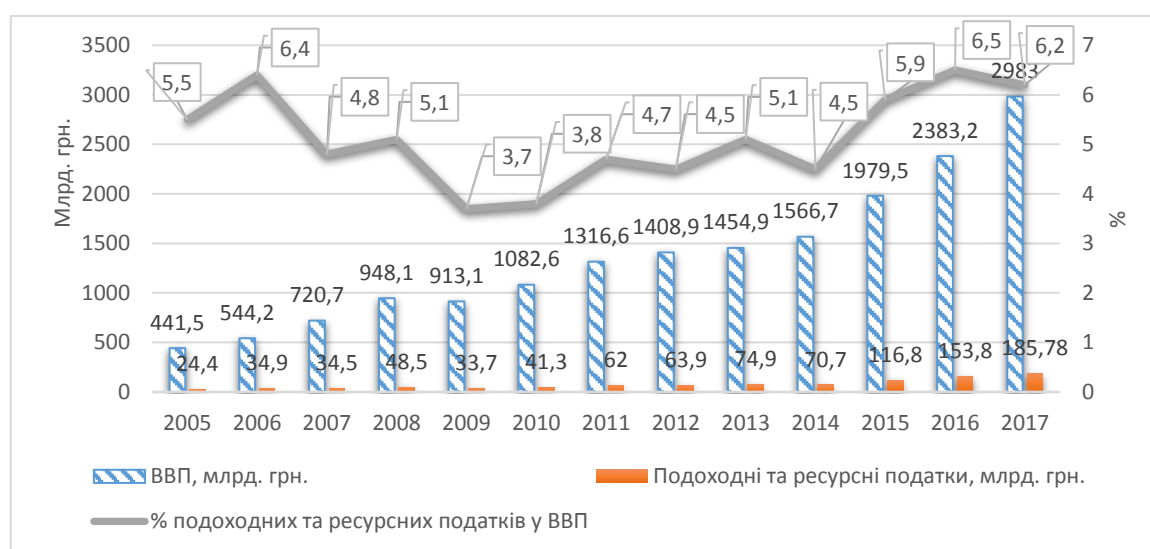

Рис. 8. Динаміка показників, що визначають роль прибуткових податків у фінансово-перерозподільних процесах обсягів ВВП України

Джерело: побудовано за даними [6; 9]

Крім того, попередні дослідження структури та динаміки податків на споживання (ПДВ, акцизного податку, мита) у Державному бюджеті України впродовж 2005–2017 рр., свідчать про те, що їх фінансова функціональність є достатньо висо-

кою, оскільки саме вони є основними бюджетоутворюючими податками, що забезпечують формування більшої частки фінансових ресурсів держави. При цьому, серед вище зазначених податків доходи Державного бюджету України формують в основ-

ному надходження від сплати ПДВ (66,3%) та акцизного податку (10,7%), частка яких у середньому за весь аналізований період у загальному обсязі податкових надходжень складає 77%, а отже їх фінансова роль, на відміну від ввізного мита (5,6%), а також прибуткових та ресурсних податків (9,0%) є досить суттєвою, що загалом свідчить про залежність податкової системи України від цих двох джерел та про її витратний характер. В той же час слід відзначити тенденцію до зменшення їх частки в сумі податкових надходжень в окремі аналізовані періоди, що є негативним явищем, яке викликане деструктивними процесами в економіці та погіршенням фінансових результатів діяльності більшості підприємств, внаслідок системної кризи і, відповідно, рівня життя населення, обсягів та структури їх споживання.

При цьому галопуюча інфляція, незважаючи на її негативний вплив на економіку, життєвий рівень населення, обсяги та структуру їх споживання, сприяла зростанню надходжень від сплати податків на споживання до Державного бюджету України.

Загалом зростання частки податків на споживання у ВВП, на думку авторів більшості наукових праць, присвячених державним фінансам та теорії і практики оподаткування, є наслідком постійного зростання потреб держави у фінансуванні її діяльності і, відповідно, зростання бюджетних видатків.

Враховуючи похідний характер першої тенденції, вчені зосереджують увагу на дослідженні причин другої, які є ключем до розуміння зростання ролі податків на споживання у соціально-економічному житті держав [11, с.30; 12, с.52; 13, с.69; 14, с.53].

Однак зростання державних видатків і, відповідно, податків, у тому числі податків на споживання, як частки від ВВП, має свої межі, які в ряді розвинутих країн уже досягнуто. В Україні видатки державного бюджету складають п'яту частину ВВП [6] (рис. 9, 10).

Дехто з науковців стверджує, що якщо не скоротити державні видатки на 10–15% найближчого часу, Україну чекає фінансовий крах [15].

Так, дані рис. 10 демонструють постійні коливання частки доходів та видатків Державного бюджету України у ВВП, що пояснюється їх нерівномірністю. У середньому за 2010–2017 рр. їх частка у ВВП становила 24,3%, 19,6% відповідно.

На думку інших науковців, Україні потрібно не скорочувати частку державних видатків, а нарощувати базу ВВП, не втрачаючи соціальної орієнтації економіки, оскільки кінцевою метою є рівень доходів населення, купівельна спроможність та якість життя громадян [8, с. 15–20], скорочення державних видатків не є самоціллю.

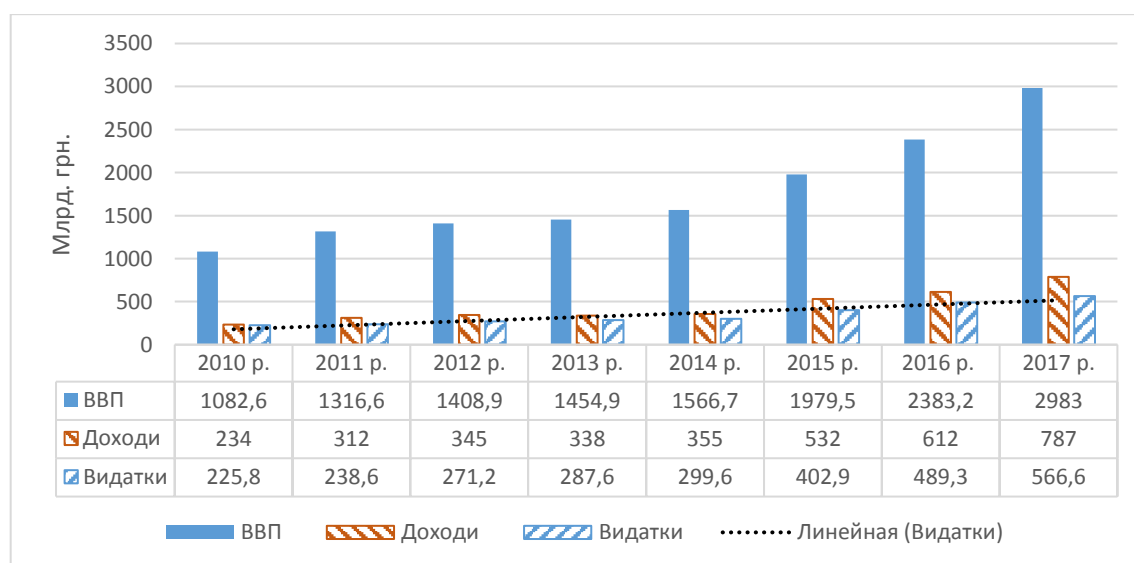

Рис. 9. Динаміка обсягів ВВП, доходів та видатків Державного бюджету України

Джерело: побудовано за даними [6; 9]

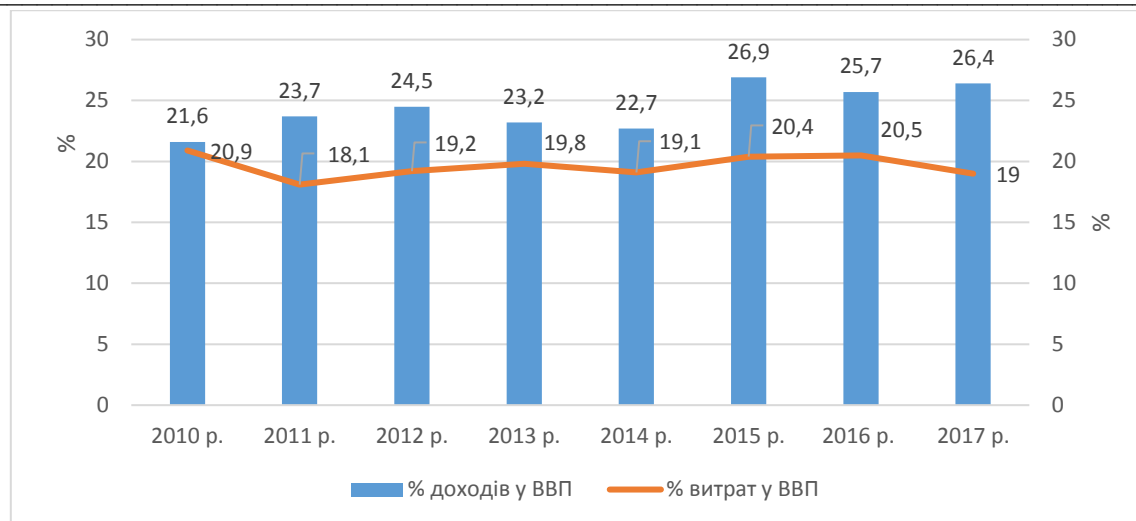

Рис. 10. Динаміка частки доходів та витратів Державного бюджету України у ВВП

Джерело: побудовано за даними [6; 9]

Таким чином, здійснені попередні дослідження макроекономічної ситуації в Україні та ролі податків на споживання у фіскально-перерозподільних процесах обсягів ВВП впродовж 2005–2017 рр. свідчать про наявні різні рівні податкового навантаження у різний період часу, що можна пояснити циклічністю соціально-економічного розвитку країни, різними напрямками, завданнями фінансової та податкової політики, умовами та порядком оподаткування. А отримані низькі розрахункові значення рівня податкового навантаження у 19% (податків на споживання – 16,1%) насправді для більшості платників податків є високими, оскільки їх рівень доходів і, відповідно, задоволення потреб є дуже низькими. Посилюють негативний вплив на загальний життєвий стан українського населення й військові дії на сході країни, політична та економічна криза, а також тривалий дисбаланс фінансової системи тощо.

Висновки. Зростання ВВП повинно здійснюватися насамперед завдяки зростанню продуктивності праці в реальному секторі економіки, а збільшення надходжень від податків на споживання має носити другорядний характер і не може бути самоціллю фіскальної політики держави, яка прагне створити соціально-орієнтовану економіку. Основними поточними завданнями процесу підвищення фіскально-регулюючої ролі податків на споживання в Україні у напрямку оптимізації їх складових елементів, мають стати такі завдання:

- удосконалення інституційного середовища непрямого оподаткування, сприятливого для реалізації принципу рівності всіх платників перед законом, їх відповідального відношення до виконання податкових зобов'язань. Встановлення чітких правил регуляції взаємних зобов'язань держави і платників податків на споживання, дієвого контролю за їх дотриманням;

- удосконалення податків на споживання в напрямку посилення соціальної справедливості, що може бути забезпечене через реалізацію запровадження диференційованого підходу при їх справлянні, насамперед це стосується ПДВ, у тому числі зниженої його ставки на окремі продукти харчування та товари першої необхідності;

- підвищення регулюючого потенціалу податків на споживання на основі введення інноваційно-інвестиційних преференцій;

- підвищення фіскальної ефективності податків на споживання за рахунок поліпшення їх адміністрування, зменшення мас-штабів ухилення від їх сплати, формування доходів бюджету держави, виходячи з проведення збалансованої бюджетної політики на середньострокову перспективу;

- поетапне зниження податкового навантаження на доходи платників податків на споживання;

- стимулювання зміцнення позицій вітчизняного бізнесу в конкурентній боротьбі за рахунок зменшення частки податків на споживання у вартості продукції;

– гармонізація податкового, валютного, митно-тарифного, зовнішньоекономічного і цивільного законодавства;

– зменшення кількості контролюючих органів з одночасним створенням єдиних правил контролю за нарахуванням і сплатою податків на споживання.

Література

1. Опря А. Т. Методологічні засади використання статистичних методів в економічних дослідженнях: ідеї, пошуки, рішення / А. Т. Опря. // Вісник Полтавської державної аграрної академії. – 2010. – №1. – С. 172–178. https://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/visnyk/2010/01/07_metod_1_2010.pdf
2. Соколовська А. М. Основи теорії податків: навчальний посібник / А. М. Соколовська. – Київ : Кондор, 2010. – 325 с.
3. Дєєва Н. М. Оподаткування в Україні: навч. пос. / Н. М. Дєєва, Н. І. Редіна, Т. О. Дулік, Т. Ю. Александрюк. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 544 с.
4. Романюта Е. Моніторинг рівня податкового навантаження в Україні та країнах ЄС / Е. Романюта // Світ фінансів. – 2017. – №2 (51). – С. 128–138. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sf.tneu.edu.ua/index.php/sf/article/viewFile/1003/1011>
5. Ткачик Л. П. Оцінка рівня податкового навантаження в Україні / Л. П. Ткачик, І. С. Саніна. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2015/13-2015/48.pdf>
6. Валовий внутрішній продукт України // Міністерство фінансів України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://index.minfin.com.ua/index/gdp/>
7. Дулік Т. О. Вектори розвитку сучасної фіскальної політики України / Т. О. Дулік, Т. Ю. Александрюк / Міжнародний науковий журнал. – 2016. – № 2. – С. 107–115. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.inter-nauka.com/issues/2016/2/796>
8. Баранник Л. Б. Соціалізація податків як принцип ефективного податкового регулювання в ринковій економіці / Л. Б. Баранник // Формування ринкових відносин. – 2013. – № 9. – С. 15–20.
9. Доходи бюджету України. Ціна держави. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cost.ua/budget/revenue/>
10. Пахненко О. М. Основні засади податкової політики в країнах ЄС на сучасному етапі / О. М. Пахненко, А. Ю. Семеног // Ефективна економіка. – 2016. – № 12.
11. Подік І. І. Роль податків у забезпеченні економічної безпеки України: історичний аспект / І. І. Подік, Ю. В. Гончаров // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 12. – С. 30–44.
12. Мельник В. М. Оподаткування: наукове обґрунтування та організація процесу: [монограф.] /

В. М. Мельник. – К. : ПП «Видавничий дім «Компютерпрес», 2006. – 277 с.

13. Касперович Ю. В. Фіскальна трансмісія та її наслідки на формування доходів бюджету / Ю. В. Касперович // Економіка та держава. – 2012. – №3. – С. 69–73.

14. Єфіменко Т. І. Динаміка податкового навантаження в Україні в контексті реалізації податкової реформи: [монограф.] / за ред. Т. І. Єфіменко, А. М. Соколовської. – Київ : ДННЕ «Акад. фін. управління», 2013. – 492 с.

15. Хибні рецепти для складних часів. Скорочення частки перерозподілу ВВП через бюджет. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://blogs.lb.ua/oleg_lyashko/294890_hibni_retsepti_skladnih_chasiv.html

References

1. Opria, A.T. (2010). Metodolohichni zasady vykorystannia statystychnykh metodiv v ekonomichnykh doslidzhenniakh: idei, poshuky, rishennia [Methodological foundations of the use of statistical methods in economic research: ideas, searches, solutions]. *Visnyk Poltavskoi derzhavnoi ahrarnoi akademii – Announcer of the Poltava state agrarian academy*, 1, 172-178. Retrieved from https://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/visnyk/2010/01/07_metod_1_2010.pdf [in Ukrainian].
2. Sokolovska, A.M. (2010). *Osnovy teorii podatkov [Fundamentals of the theory of taxes]*. Kyiv: Kondor [in Ukrainian].
3. Dieieva, N.M., Redina, N.I., Dulik, T.O., & Aleksandriuk, T.Yu. (2010). *Opodatkuvannia v Ukraini [Taxation in Ukraine]*. Kyiv: Tsentri uchbovoi literatury [in Ukrainian].
4. Romaniuta, E. (2017). Monitorynh rivnia podatkovoho navantazhennia v Ukraini ta krainakh YeS [Monitoring of tax burden in Ukraine and EU countries] *Svit finansiv – Finance World*, 2 (51), 128-138. Retrieved from <http://sf.tneu.edu.ua/index.php/sf/article/viewFile/1003/1011> [in Ukrainian].
5. Tkachyk, L.P., & Sanina I.S. (2015). *Otsinka rivnia podatkovoho navantazhennia v Ukraini [Estimation of tax burden in Ukraine]*. – Retrieved from <http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2015/13-2015/48.pdf> [in Ukrainian].
6. Valovyy vnutrishniy produkt Ukrainy [Gross domestic product of Ukraine]. *Ministerstvo finansiv Ukrainy – Finance Ministry of Ukraine*. Retrieved from <http://index.minfin.com.ua/index/gdp/> [in Ukrainian].
7. Dulik, T.O., & Aleksandriuk, T.Yu. (2016). *Vektory rozvytku suchasnoi fiskalnoi polityky Ukrainy [Vectors of development of modern fiscal policy of Ukraine]*. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal – International scientific magazine*, 2, 107-115. Retrieved from: <http://www.inter-nauka.com/issues/2016/2/796> [in Ukrainian].
8. Barannyk, L.B. (2013). *Sotsializatsiia podatkov yak pryntsyyp efektyvnoho podatkovoho rehuliuвання v rynkovii ekonomitsi [Socialization of taxes as the principle of effective tax regulation in a market economy]*. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn – Forming of market relations*, 9, 15–20. [in Ukrainian].

9. Dokhody biudzhetu Ukrainy. Tsina derzhavy [Budget revenues of Ukraine. Price of the state]. Retrieved from <http://cost.ua/budget/revenue/> [in Ukrainian].
10. Pakhnenko, O.M., & Semenoh, A.Yu. (2016). Osnovni zasady podatkovoi polityky v krainakh YeS na suchasnomu etapi [The main principles of tax policy in the EU countries at the present stage]. *Efektivna ekonomika. – Effective economy*, 12. [in Ukrainian].
11. Podik, I.I., & Honcharov, Yu.V. (2012). Rol podatkiv u zabezpechenni ekonomichnoi bezpeky Ukrainy: istorichni aspekt [The Role of Taxes in Ensuring Ukraine's Economic Security: Historical Aspect]. *Aktualni problemy ekonomiky – Actual problems of economy*, 12, 30-44 [in Ukrainian].
12. Melnyk, V.M. (2006). *Opodatkuvannia: naukove obgruntuvannia ta orhanizatsiia protsesu* [Taxation: scientific substantiation and process organization]. Kyiv: PP «Vydavnychy dim «Kompiuterpres». [in Ukrainian].
13. Kasperovych, Yu.V. (2012). *Fiskalna transmissiia ta yii naslidky na formuvannia dokhodiv biudzhetu* [Fiscal Transmission and its Impact on Budget Revenues]. *Ekonomika ta derzhava – Economy and State*, 3, 69-73. [in Ukrainian].
14. Yefimenko, T. I., & Sokolovska A. M. (Eds.) (2013). *Dynamika podatkovoho navantazhennia v Ukraini v konteksti realizatsii podatkovoi reformy: [Dynamics of tax burden in Ukraine in context of implementation of tax reform]*. Kyiv: DNNE «Akad. fin. upravlinnia» [in Ukrainian].
15. Khybni retsepty dlia skladnykh chasiv. Skorochennia chastky pererozpodilu VVP cherez biudzhet [False recipes for challenging times. Reduction of the share of GDP redistribution through the budget]. (n.d.) Retrieved from http://blogs.lb.ua/oleg_lyashko/294890_hibni_retsepti_skladnih_chasiv.html [in Ukrainian].

РОЛЬ НАЛОГОВ НА ПОТРЕБЛЕНИЕ В СИСТЕМЕ ФИСКАЛЬНО-ПЕРЕРАСПРЕДЕЛИТЕЛЬНЫХ ПРОЦЕССОВ В УКРАИНЕ

Л. Б. Баранник, д. э. н., профессор, Т. А. Дулик, к. э. н., доцент, Т. Ю. Александрюк, старший преподаватель, Университет таможенного дела и финансов

Статья посвящена исследованию теоретических и практических аспектов взимания налогов на потребление в контексте функционирования налоговой системы государства. Осуществлена оценка макроэкономической ситуации в стране путем комплексного анализа номинального и реального ВВП. Авторы пришли к выводу, что динамика объемов ВВП в Украине свидетельствуют о существенном отставании номинального и реального ВВП в течение трех кварталов 2018 г. как в стоимостном, так и в процентном выражениях. выяснено, что стало следствием наличествующих в экономике инфляционных процессов.

Проанализирована динамика показателей фискально-перераспределительных процессов объемов ВВП через бюджетную систему Украины и выяснен вопрос относительно доли доходов государственного бюджета в ВВП. Установлено, что динамика налоговых поступлений в Государственный бюджет Украины за 2005–2017 годы, за исключением 2009 и 2013 годов, была положительной.

Осуществлено исследование современного состояния практики взимания налогов на потребление. Сделан акцент на выяснении роли налогов на потребление в фискально-перераспределительных процессах объемов ВВП в Украине. Выяснены последствия фискального действия и регулирующих эффектов налогов на потребление на доходы населения и уровень жизни их плательщиков. Определены перспективные направления совершенствования практики взимания налогов на потребление в Украине.

Сделан вывод о том, что рост ВВП должен осуществляться, прежде всего, благодаря росту производительности труда в реальном секторе экономики, а увеличение поступлений от налогов на потребление должно носить второстепенный характер и не может быть самоцелью фискальной политики государства, которое стремится построить социально-ориентированную модель своей экономической системы.

Ключевые слова: ВВП, фискально-перераспределительные процессы, налоги на потребление, налог на добавленную стоимость, акцизный налог, пошлина, конечные потребительские расходы.

ROLE OF TAX RATES FOR CONSUMPTION IN THE SYSTEM OF
FISCAL- REDISTRIBUTIVE PROCESSES IN UKRAINE

*L. B. Barannik, D.E., Professor, T. A. Dulik, Ph. D (Econ.), Associate Professor,
T. Yu. Alexandryuk, Senior Lecturer, University of Customs and Finance*

The article is devoted to the study of theoretical and practical aspects of charging taxes on consumption in the context of tax system functioning. This assessment of the macroeconomic situation in the country is carried out through a comprehensive analysis of nominal and real GDP. The authors concluded that volumes of GDP in Ukraine indicate a significant lag of nominal and real GDP over the three quarters of 2018 both in value and in percentage terms, which was the consequence of inflationary processes.

The dynamics of indicators of fiscal-redistributive processes of GDP volumes through the budgetary system of Ukraine is traced and the question concerning the share of government budget revenues in GDP is clarified. It was established that the dynamics of tax revenues in the revenues of the State Budget of Ukraine for 2005–2017, except for 2009 and 2013, was positive. The current state of the practice of charging taxes on consumption is analyzed. Special attention is paid to clarifying the role of taxes on consumption in fiscal-redistributive processes of GDP in Ukraine.

The consequences of the fiscal action and the regulatory effects of taxes on consumption of incomes and living standards of their payers have been clarified. The prospective directions of perfection of the practice of charging taxes on consumption in Ukraine are determined. It is concluded that GDP growth should be primarily driven by the growth of labor productivity in the real sector of the economy, while the increase in income from consumption taxes should be secondary and may not be an end in itself of the fiscal policy of the state, which seeks to create a socially oriented economy.

Keywords: GDP, fiscal-redistributive processes, consumption taxes, value added tax, excise tax, duty, final consumer costs.

Надійшла до редакції 21.12.18 р.

ОСОБЛИВОСТІ КОНТРОЛІНГУ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ФОРМУВАННЯМ ПОТЕНЦІАЛУ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

Ю. Ю. Копча, аспірант, Національний авіаційний університет

У статті узагальнено підходи до сутності контролінгу як складової концепції управління з позиції інформаційного забезпечення, інструменту координування, управління у часі, як елемента системи управління підприємством з акцентом на планування і контроль. Для кожного із елементів обґрунтовано змістовне наповнення та гарантувати виконання визначених завдань. Обґрунтовано необхідність впровадження контролінгу в системі управління підприємством та потенціалом економічної безпеки.

Встановлено, що застосування системи взаємозв'язку стратегічного та тактичного контролінгу сприяє ефективному використанню визначених цілей і завдань задля посилення потенціалу економічної безпеки, а також функціонування підприємств з підтримкою конкурентних позицій. Можливість корегування бюджетів і календарних планів дозволяє реалізувати важливий із етапів при часто змінних значеннях показників та обсягів інформації як підстави відповідного коректування уже прийнятих управлінських рішень. Визначено, що здійснення функцій контролінгу при формуванні потенціалу економічної безпеки має спиратись на здійснену попередньо класифікацію загроз та небезпек, а також обґрунтування альтернативних рішень щодо їхнього нівелювання.

Доведено, що здійснення таких функцій, як інформаційно-аналітична, контрольна, консультативна, координаційна має забезпечити контроль над процесом використання ресурсів які перетворюються на витрати та створюють небезпеку щодо перевищення бюджету грошових коштів, а також над задіянням можливостей при запобіганні небезпек і кризових явищ.

Ключові слова: контролінг, функції контролінгу управління підприємством, підсистема, потенціал економічної безпеки, стратегічний контролінг, тактичний контролінг, небезпеки, кризові явища.

Постанова проблеми. Забезпечення економічної активності підприємства можливо за наявності системи самостійності прийняття рішень щодо вибору напрямів бізнесу і темпів його розвитку із передбачуваними загрозами і небезпеками. Захистити стабільність підприємницької діяльності в динамічному середовищі можливо на підставі використання в системі управління підприємством через органічне поєднання контролінгу і потенціалу економічної безпеки задля виходу з кризових явищ з мінімальними затратами. Це дозволить сформувати інформаційне забезпечення для виконання функцій на підставі розширення і гармоні-

зації показників визначення резервів, ресурсів та можливостей підтримання безпечного стану та стабільності за видами діяльності, а також на тривалу перспективу забезпечити ліквідність, платоспроможність і конкурентоспроможність із нівелюванням прихованих втрат.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні аспекти визначення ролі контролінгу в діяльності підприємства та його системі управління досліджували з позицій системного і ситуаційного підходів, економічної теорії, стратегічного управління в наукових працях таких вчених: Арефьева О., Анташов В. А.,

Градов, А. П., Данилочкина Н. Г., Майер Э., Манн Р., Мельник Н. Г., Пілецька С. Т., Прохорова В. В., Райзберг Б. А., Райхман Т., Терещенко О. О., Уварова Г. В., Фалько С. Г., Хорват П., Шнайдер Д. та ін. [1–15]. Разом з тим, недостатньо уваги приділено функціональному підходу формування засад управління потенціалом економічної безпеки та прискорення темпів управлінської реакції на впливи зовнішнього середовища на діяльність підприємства.

Формулювання мети статті. Метою роботи є дослідження та узагальнення сутності і місця контролінгу в системі управління потенціалом економічної безпеки підприємством та розробка підходу щодо акти-

візації використання його ресурсів і можливостей при запобіганні небезпек і кризових явищ із відповідним інформаційним забезпеченням.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особливу увагу, як інструменту управління підприємством необхідно приділяти контролінгу. Для того щоб краще зрозуміти сьогоdnішній стан концепції контролінгу, перспективи його розвитку та усвідомити, наскільки важлива його роль в сучасній практиці управління потенціалом економічної безпеки підприємства, представимо розвиток контролінгу як концепції управління (табл. 1).

Таблиця 1

Підходи до визначення поняття «контролінг»

Автор	Зміст
1	2
Інформаційне забезпечення управління підприємством	
П. Хорват [13]	Контролінг повинен забезпечувати керівництво підприємства інформацією і налаштовувати його на координування, реагування і адаптацію до мінливих зовнішніх і внутрішніх умов, з метою досягнення поставлених цілей. Тобто контролінг покликаний сприяти здійсненню орієнтованого на результат управління підприємством
Т. Райхман [9]	Контролінг орієнтується на результат. Основна задача контролінгу – збір і обробка інформації в процесі розробки, координації і контролю за виконанням планів на підприємстві
С. Пілецька [6, с.74]	Контролінг в межах антикризового управління – це система безперервного збирання, оцінювання, вивчення та контролю економічної інформації про тенденцію економічної стійкості суб'єкта господарювання залежно від особливості функціонування на різних етапах його життєвого циклу в умовах розвитку кризового процесу з метою контролю над рівнем досягнення стратегічних цілей і розробки ефективного управління, спрямованого на досягнення економічної стійкості підприємства
Управління в часі	
Е. Майер, Р. Манн [4]	Контролінг являє собою, в широкому значенні, систему забезпечення виживання підприємства у двох аспектах: короткостроковому – оптимізація прибутку, і в довгостроковому – збереження і підтримку гармонічних відносин і взаємозв'язків даного підприємства з навколишніми його сферами: природою, соціальною, господарською
А. П. Градова [10]	Контролінг – новітня концепція ефективного управління фірмою для забезпечення її довгострокового існування на ринку. Контролінг являє собою систему забезпечення існування підприємства на етапах стратегічного і тактичного управління
В. А. Анташов, Г. Л. Уварова [1]	Контролінг розглядається як визначена концепція управління підприємством, орієнтована на його довгострокове й ефективне функціонування в постійно мінливих господарських умовах

1	2
Н. Г. Данилочкина [3]	Контролінг – це функціонально відособлене направлення економічної роботи на підприємстві, пов'язане з реалізацією фінансово-економічної коментуючої функції у менеджменті для прийняття оперативних і стратегічних управлінських рішень
Інструмент координування	
Х. Ю. Кюппер [16]	Основна проблема контролінгу полягає в координації системи управління на підприємстві. Необхідність функції координації випливає із поділу системи управління на складові: організацію, систему планування і контролю, інформаційну систему, систему управління персоналом, систему цілей і принципи управління. Виконуючи координуючу функцію, контролінг сприяє тим самим досягненню не однієї мети діяльності підприємства, а системи цілей. Головна роль надається вартісним цілям
Д. Шнайдер [14]	Функція контролінгу повинна зводитись, з одного боку, до розробки і координування окремих планів підприємства і зведенню їх в один план, а з другого – до внутрішньовиробничого обліку, котрий служить для контролю за реалізацією планів і постачає вихідну інформацію для планування
Й. Вебер [17]	Контролінг – інструмент координування . Контролінг являє собою елемент управління соціальною системою, виконуючи функцію підтримки керівництва в процесі розв'язання ним загальної задачі координування системи управління з акцентом перш за все на задачі планування, контролю і інформування. При цьому підкреслюється, що контролінг не пов'язаний із процесом визначення мети підприємства
Як елемент системи управління підприємством з акцентом на планування і контроль	
О. О. Терещенко [11]	Контролінг – це спеціальна, саморегулююча система методів та інструментів, яка спрямована на функціональну підтримку менеджменту підприємства (зокрема фінансового менеджменту) і включає в себе інформаційне забезпечення, планування, координацію, контроль та внутрішній консалтинг
Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева [8]	Контролінг – це інструмент планування, обліку, аналізу стану фірми, який використовується для прийняття рішень на основі комп'ютеризованих систем збору та обробки інформації. Контролінг – система безперервної оцінки різних сторін діяльності компанії, її підрозділів, керівників, співробітників, що охоплює облік, аналіз, контроль як інтегральну функцію
С. Г. Фалько [12]	Контролінг – це міжфункціональний інструмент управління, який сприяє процесу прийняття управлінських рішень на підприємстві за допомогою цілеспрямованої обробки і постачання інформації. Контролер прагне до того, щоб на підприємстві був інструментарій, який допоміг би керівництву контролювати та оцінювати досягнення поставлених цілей

Слід зазначити, що контролінг є одним з основних інструментів, який формує систему управління підприємством. Витоки контролінгу лежать в області державного управління та сягають своїм корінням в середні століття. Широкий розвиток контролінгу почалося тільки з 20-х років XX століття.

Основною причиною появи поняття «контролінг» в економічній літературі називають промислове зростання в США в кінці XIX – початку XX століття. Вчені, що займаються проблемами контролінгу, дають свої визначення даного поняття (табл. 1).

Такі науковці, як П. Хорват, Т. Райх-

ман, С. Пілецька розглядають контролінг як основу «інформаційного забезпечення управління підприємством», інформаційною основою служать дані бухгалтерського та управлінського обліку, рівень прийняття рішення наближається до стратегічного.

Як «управління в часі» розглядають контролінг Е. Майер, Р. Манн, А. П. Градова, В. А. Анташов, Г. Л. Уварова, Н. Г. Данилочкіна. Вони акцентують увагу на системі забезпечення існування підприємства на етапах стратегічного і тактичного управління.

Х. Ю. Кюппер, Х. Ю. Кюппер, Д. Шнайдер, Й. Вебер визначають поняття контролінг як «інструмент координування», сприяє досягненню системи цілей щодо функціонування підприємства, вчасно формувати завдання для відповідальних у підрозділах згідно з наявною організаційною структурою. Слід зазначити, що О. О. Терещенко, Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева, С. Г. Фалько представляють контролінг «як елемент системи управління підприємством з акцентом на планування і контроль».

Отже, спостерігається досить значний розкид думок дослідників щодо сутності контролінгу. Загальним недоліком більшої частини наведених визначень є штучне звуження сфери застосування контролінгу та обмеження його функцій. При цьому, незважаючи на розбіжності в думках, можна виділити частину суджень, що є загальною для більшості формулювань суті контролінгу, а саме:

- контролінг є системою з певним набором цілей, елементи якої тісно пов'язані між собою і з елементами системи управління (менеджменту) на підприємстві;
- контролінг орієнтований на досягнення поставлених цілей в майбутньому;
- контролінг створює інструментальне, методичне та інформаційне середовище для прийняття управлінських рішень;
- найбільш важливим аспектом з перерахованих характеристик є системний підхід щодо сприйнятті контролінгу;
- фокусування на оптимізації використання ресурсів підприємства.

При класичному підході контролінг розглядають як сучасний інструмент ме-

неджменту та економіки, який являє собою систему інформаційно-аналітичної та методичної підтримки керівників в процесі аналізу, планування, прийняття управлінських рішень і контролю за всіма функціональними сферами діяльності компанії. До сфери завдань контролінгу входить постановка цілей підприємства, збір та обробка інформації для прийняття управлінських рішень, здійснення певних процедур контрольно-аналітичного характеру, а також реалізація перерахованого вище, що сприяє виробленню рекомендацій для прийняття управлінських рішень [5, с.254].

Виходячи з цього, контролінг – це специфічна концепція, яка спрямована на розробку оперативних і стратегічних цілей підприємства в поточному періоді і досягнення їх в майбутньому шляхом своєчасної та ефективної взаємодії функцій системи управління в умовах мінливого зовнішньої і внутрішньої середовищем функціонування підприємства. Специфічність контролінгу полягає в застосуванні функцій системи управління виходячи з постійно мінливого зовнішнього і внутрішнього середовища підприємства, орієнтуючись не тільки на досягнення швидкого ефекту, а в більшій мірі на перспективу.

Необхідність впровадження контролінгу в діяльність вітчизняних підприємств обумовлена наступним вимогами: законодавчими (формування пакету нормативних та законодавчих документів, що забезпечують економічну свободу в рамках податкового законодавства); теоретичними (трансформація вітчизняної обліково-аналітичної і економічної школи; адаптація закордонного обліку до вітчизняної теорії і практики); практичними (необхідність впровадження якісно нових технологій управління підприємством з метою адаптації системи управління підприємством до мінливих умов господарювання; підвищення конкуренції на ринку України; достатній рівень ресурсного забезпечення більшості підприємств України; поява керівників з «новим» мисленням; орієнтація діяльності підприємств на маркетинг) [7, с.143].

Одна з аспектів розбіжностей у визначенні контролінгу криється в тимчасовому аспекті. Контролінг як функціонально відо-

креслений напрямок економічної роботи на підприємстві постійно розвивається: розширюються його функції, збільшується набір завдань, більш різноманітними є методи, інформаційні потоки, що забезпечують контролінг в процесі прийняття не тільки тактичних, але і стратегічних управлінських рі-

шень. У зв'язку з цим, незважаючи на існуючу полеміку, більшість вчених і фахівців виділяють в системі контролінгу – тактичний і стратегічний аспекти, які обумовлені горизонтом планування діяльності підприємства (рис. 2).

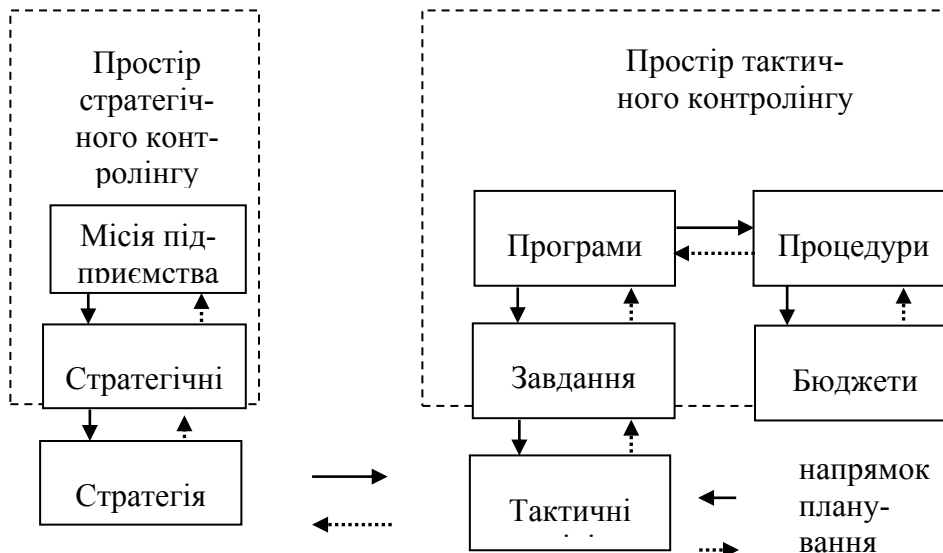

Рис.2 Взаємозв'язок стратегічного та тактичного контролінгу

Застосування системи взаємозв'язку стратегічного та тактичного контролінгу сприяє ефективному використанню визначених цілей і завдань задля посилення потенціалу економічної безпеки та функціонуванню підприємств. Можливість корегування бюджетів і календарних планів є важливим з етапів при часто змінних значення показників та обсягів інформації як підстави відповідного коректування уже прийнятих управлінських рішень.

Взаємозв'язок стратегічного та тактичного контролінгу простежується у всіх елементах системи контролінгу. Найбільш яскраво взаємозв'язок стратегічного та тактичного контролінгу проявляється на етапі реалізації стратегії за допомогою виконання поточних планів і тактичних завдань. Це обумовлено тим, що підсистема стратегічного контролінгу ґрунтується на даних моніторингу поточної діяльності, що здійснюється в підсистемі тактичного контролінгу і створює інформаційний базис для стратегічного контролінгу, так і систему альтернативних рішень щодо коригування стратегії виходячи з поточного стану підприємства,

зовнішнього середовища та системи планування, що прийнята на підприємстві (рис. 3).

У загальному вигляді результативність взаємозв'язку стратегічного і тактичного контролінгу, розкривається у наступних положеннях:

- результатом ефективного взаємозв'язку стратегічного і тактичного контролінгу є наявність ієрархічної взаємозалежної структури системи контрольних показників, що дозволяють провести не тільки оцінку результатів діяльності та поточного стану підприємства, але і виявити відхилення від планових показників, причини їх виникнення та фактори, які здійснюють вплив;

- результатом ефективного взаємозв'язку стратегічного і тактичного контролінгу є розробка системи альтернативних управлінських рішень щодо регулювання і коригування оперативних планів, спрямованих на подолання негативних тенденцій в поточній діяльності підприємства і використання факторів, що сприяють досягненню стратегічних цілей підприємства в перспективі

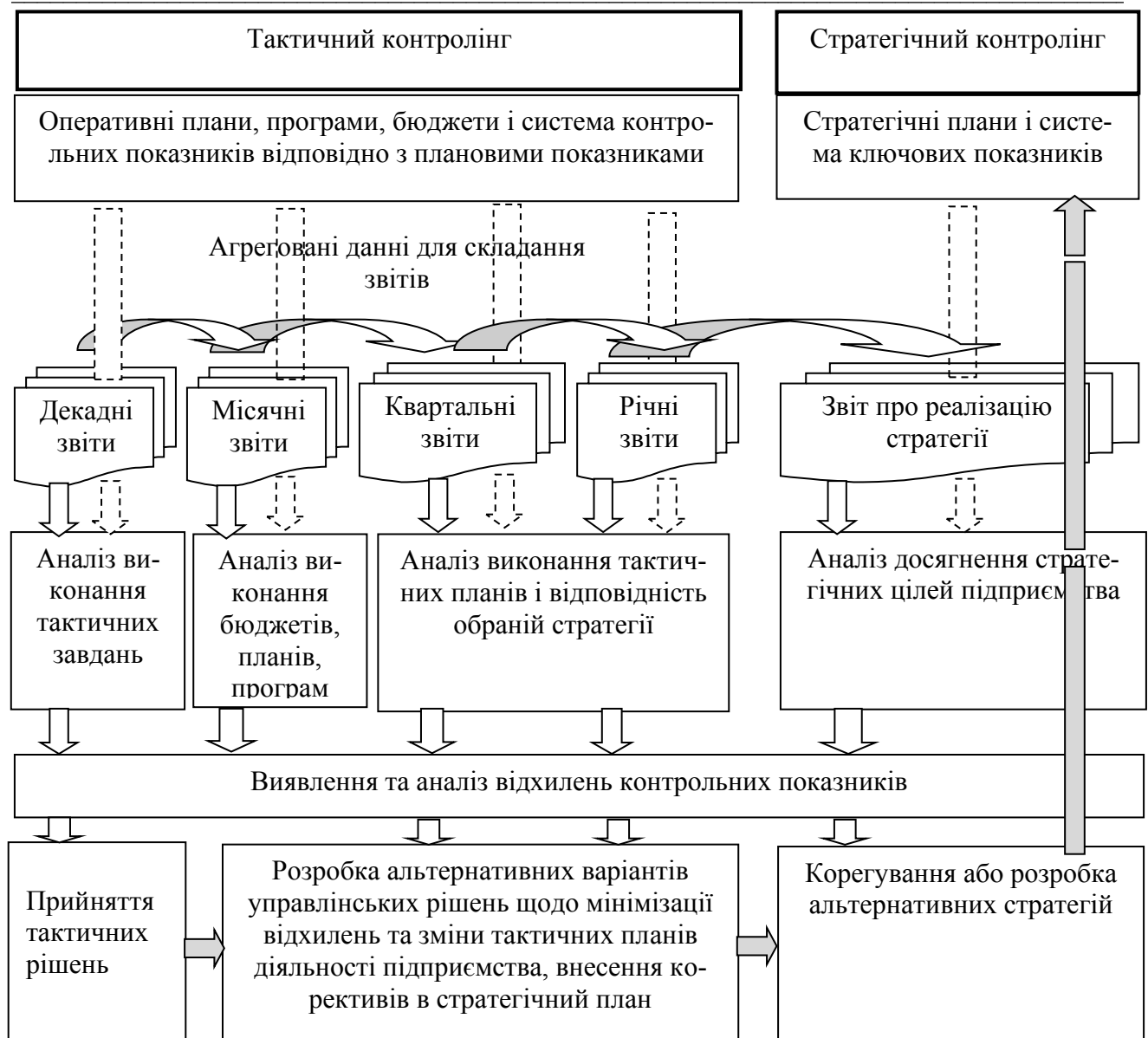

Рис. 3 Взаємозв'язок стратегічного та тактичного контролінгу з системою планування

Аналіз ґрунтується на фінансовій звітності компанії, яка підлягає обов'язковому розкриттю. Якщо необхідно використовувати неформальні показники, їх можна проаналізувати лише фахівці. Формальні показники аналізуються на основі фінансової звітності компанії, яка є підлягають обов'язковому розголошенню. Неформальні показники можуть аналізувати лише фахівці, оскільки вони не мають формул для обчислення та чіткого набору вихідних даних. Аналіз фінансової звітності по суті є структурним аналізом компанії [15, с.147]

Управління підприємством, як економічною системою, вимагає рішення змістовних проблем та небезпек, викликаних як зовнішніми, так і внутрішніми факторами.

Концепція контролінгу виступає одним з ключових факторів управління потенціалом економічної безпеки підприємства, з огляду на те, що дозволяє вирішувати в комплексі ряд питань, таких як: стабільне функціонування підприємства в довгостроковій перспективі; виявлення і приведення в дію наявних резервів; оперативне та ефективне впровадження стратегії управління потенціалом економічної безпеки підприємства та інше. Здійснення функцій контролінгу при формуванні потенціалу економічної безпеки спирається на здійснену попередньо класифікацію загроз та небезпек, а також обґрунтування альтернативних рішень щодо їхнього нівелювання адаптивно до параметрів зовнішнього середовища.

Отже, контролінг управління потенціалом економічної безпеки підприємством – це система управління потенціалом економічної безпеки підприємства, спрямована на

досягнення довгострокових цілей шляхом координування стратегічного і оперативного рівня управління (рис.4).

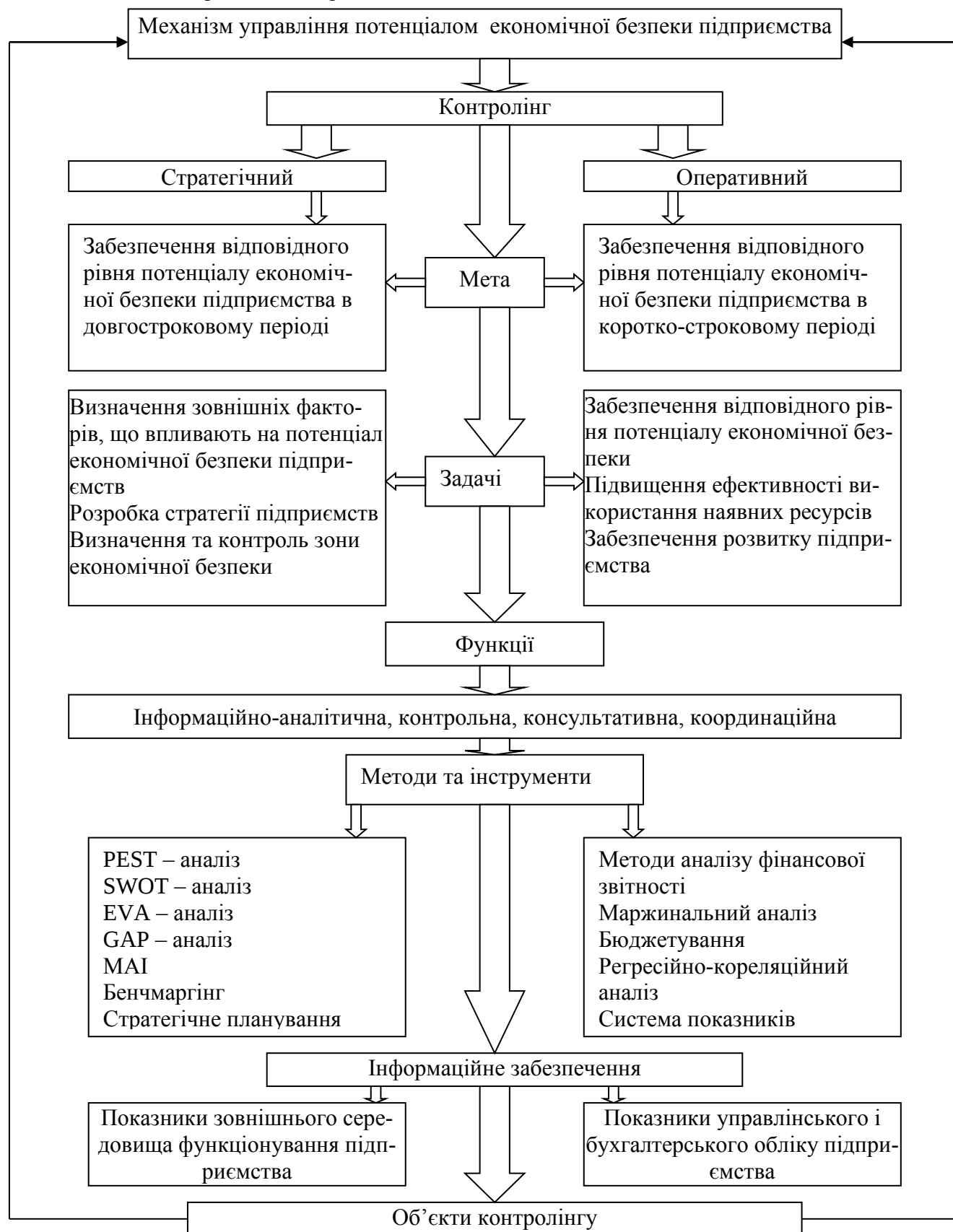

Рис. 4 Контролінг управління потенціалом економічної безпеки підприємства

Контролінг дозволяє здійснити постійний контроль над досягненнями як стратегічних, так і оперативних цілей функціонування підприємства, за цим принципом доцільно виділити стратегічний і оперативний контролінг управління потенціалом економічної безпеки. Мета стратегічного контролінгу являє собою забезпечення відповідного рівня потенціалу економічної безпеки в довгостроковому періоді, мета оперативного контролінгу являє собою забезпечення відповідного рівня потенціалу економічної безпеки в короткостроковому періоді шляхом розробки та реалізації відповідних заходів щодо використання наявних ресурсів, активізації інноваційної та підприємницької діяльності.

Здійснення таких функцій, як інформаційно-аналітична, контрольна, консультативна, координаційна має забезпечити контроль над процесом використання ресурсів які перетворюються на витрати та створюють небезпеку щодо перевищення бюджету грошових коштів, а також над задіянням можливостей при запобіганні небезпек і кризових явищ.

Висновки. Таким чином, умовою реалізації функцій управління потенціалом економічної безпеки задля підтримання конкурентних переваг та безперервної діяльності є контролінг як забезпечуючої системи із визначеними функціями. Інтеграцію та координації стратегічних і тактичних планів через удосконалення дій щодо адаптації елементів економічної безпеки з застосуванням інструментів контролінгу у внутрішньому середовищі. Розширення можливостей використання розробленого інформаційного забезпечення управління у просторі і часі функціонування підприємства та управління потенціалом економічної безпеки.

Література.

1. Анташов В. А., Уварова Г. В. Практический контроллинг: управленческие решения, инновации // *Экономико-правовой бюллетень*, № 10, октябрь 2010 г. <https://www.twirpx.com/file/470579/>
2. Анташов В. А. Экономический советник менеджера / В. А. Анташов, Г. В. Уварова. – Минск : Финансы, учет, аудит, 1996. – 320 с.
3. Данилочкина Н. Г. Контроллинг как инструмент управления предприятием / Под ред. Н. Г. Данилочкиной. – М. : Аудит, ЮНИТИ, 1998.
4. Майер Э., Манн Р. Контроллинг для начинающих / Пер. с нем.: под ред. В. Б. Ивашкевича. – М. : Финансы и статистика, 1992. – 208 с.
5. Мельник Н. Г., Михайлишин Н. П. Практичні аспекти організації контролінгу на підприємстві // *Вісник Львівської комерційної академії* [ред. кол.: Г. І. Башнянин, В. В. Апопій, О. Д. Вовчак та ін.]. – Львів : Видавництво Львівської комерційної академії, 2011. – Вип. 36. – 486 с.

6. Пілецька С. Т. Антикризисное управління економічною стійкістю промислового авіапідприємства: монографія / С. Т. Пілецька. – К. : Центр учбової літератури, 2014. – 320 с.

7. Прохорова В. В., Баранівська С. В. Механізм впровадження системи контролінгу на вітчизняних підприємствах // *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2015. – № 49. – С. 140-145.

8. Райзберг Б. А., Лозовский Л. Ш., Стародубцева Е. Б. Современный экономический словарь. – М. : Инфра-М, 2006.

9. Райхман Т. Менеджмент и контроллинг. Одни цели – разные пути и инструменты // *Международный бухгалтерский учет*. – 1999. – №5. – С. 26–36.

10. Стратегия и тактика антикризисного управления фирмой / А. П. Градов, Б. И. Кузин и др.; под ред. А. П. Градова. – СПб. : Специальная литература, 1996.

11. Терещенко О. О. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання: навч. посіб / О. О. Терещенко. – К. : КНЕУ, 2003. – 554 с.

12. Фалько С. Г. Контроллинг для руководителя. – Москва : Институт контроллинга, 2006. – 196 с.

13. Хорват П. Концепция контроллинга: управленческий учёт. Система отчетности. Бюджетирование/ П. Хорват, пер. с нем. – М. : Альпинабизнес Букс, 2005 – 269 с.

14. Шнайдер Д. Контроллинг как инструмент управления предприятием / Е.А. Ананькина, Н. Г. Данилочкина [и др.]; под. ред. Н. Г. Данилочкиной. – М. : Аудит, ЮНИТИ, 2003. – 279 с.

15. Arefieva O, Miagkyh I, Solovei N. The impact of investment climate and financial analysis implications in making investment decisions // *Вісник Київського національного університету технологій та дизайну. Серія Економічні науки*. – 2018. – № 6 (129). – С. 143-152.

16. Kupper H.-U., Weber J., Zund A. Zum Verstandnis und Selbstverstandnis des Controlling. Thesen zur Kontsensibilisierung. Muenchen, 1990.

17. Weber J. Einfuehrung in das Controlling. Stuttgart, 2002.

References

1. Antashov, V.A., & Uvarova, G.V. (2010). *Prakticheskiy kontrolling: upravlencheskie resheniya, innovatsii* [Practical control: management decisions, innovations]. *Ekonomiko-pravovoy byulleten – Economic and legal bulletin-summer*, 10. Retrieved from <https://www.twirpx.com/file/470579/>
2. Antashov, V.A., & Uvarova, G.V. (1996.). *Ekonomicheskiiy sovetnik menedzera* [Economic adviser to manager] Minsk: Finansy, uchets, audit.
3. Danilochkuna, N.G. (1998). *Kontrolling kak instrument upravleniya predpriyatiem* [Controlling as company management tool]. N. G. Danilochkina (Ed.). Moskva: Audit, YuNITI [in Russian].
4. Mayer, E., & Mann, P. (1992). *Kontrolling dlya nachinayushchikh* [Controlling for beginners]. (Trans). V.B. Ivashkevich (Ed.). Moskva: Finansy i statistika [in Russian].

5. Melnyk, N.H., & Mykhaylyshyn, N.P. (2011). *Praktychni aspekty orhanizatsii kontrolinhu na pidpriemstvi* [Practical aspects of controlling organization in the enterprise]. *Visnyk Lvivskoi komertsynoi akademii – Visnyk of Lviv Commercial Academy, Issue 36*. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoi komertsynoi akademii [in Ukrainian].
6. Piletska, S.T. (2014). *Antykryzove upravlinnia ekonomichnoiu stiykistiu promyslovoho aviapidpriemstva* [Crisis management of economic sustainability of industrial air company]. Kyiv: Tsentр uchbovoi literatury [in Ukrainian].
7. Prokhorova, V.V., & Baranivska, S.V. (2015). *Mekhanizm vprovadzhennia systemy kontrolinhu na vitchyznianskykh pidpriemstvakh* [Mechanism of controlling system implementation at domestic enterprises]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti – Economic Bulletin of Transport and industry*, 49, 140-145 [in Ukrainian].
8. Rayzberg, B.A., Lozovskyy, L.Sh., & Starodubtseva, E.B. (2006). *Sovremennyy ekonomicheski slovar* [Modern Economic Dictionary]. Moskva: Infra-M [in Russian].
9. Raykhman, T. (1999). *Menedzhment i kontrolling. Odni tseli – raznye puti i instrumenty* [Management and control. The same goals – different paths and tools]. *Mezhdunarodnyy bukhgalterskiy uchyot – International Accounting*, 5, 26-36 [in Russian].
10. Gradov, A. P., Kuzin, B. I., & «et al.» (1996). *Strategiya i taktika antykrizisnogo upravleniya firmoy* [Strategy and tactics of crisis management of the firm]. A. P. Gradov (Ed.). Sankt-Peterburg: Spetsialnaya literatura [in Russian].
11. Tereshchenko, O. O. (2003). *Finansova diyalnist subiektiv hospodariuvannia* [Financial activities of economic entities]: Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
12. Falko, S.G. (2006). *Kontrolling dlia rukovoditelya* [Controlling for the manager]. Moskva: Institut kontrollinga [in Russian].
13. Khorvat, P. (2005). *Kontseptsiya kontrollinga: upravlencheskiy uchyot. Sistema otchyotnosti. Byudzetirowanie* [The concept of control: management accounting. The reporting system. Budgeting]. (Trans). Moskva: Alpinabiznes Buks [in Russian].
14. Shnayder, D. (2003). *Kontrolling kak instrument upravleniya predpriatiem* [Controlling as «enterprise management»]. N. G. Danilochkina (Ed.). Moskva: Audit, YuNITI [in Russian].
15. Arefieva, O., Miagkyh, I., & Solovei, N. (2018). The impact of investment climate and financial analysis implications in making investment decisions. *Visnyk Kyivskoho natsionalnogo universytetu tekhnolohiy ta dyzaynu. Ser. Ekonomichni nauky – Newsletter of the Kyiv National University of Technology and Design. Ser. Economic science*, 6 (129), 143-152 [in Ukrainian].
16. Kupper, H.-U., Weber, J., & Zund A. (1990). *Zum Verstan dis und Selbstverstan dnis des Controlling. Thesen zur Kon sensbil dung*. Muenchen.
17. Weber, J. (2002). *Einf uhrung in das Cont rolling*. Stuttgart.

ОСОБЕННОСТИ КОНТРОЛЛИНГА В СИСТЕМЕ УПРАВЛЕНИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ПОТЕНЦИАЛА ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Ю. Ю. Конча, аспирант, Национальный авиационный университет

В статье обобщены подходы к сущности контроллинга как составляющей концепции управления с позиции информационного обеспечения, инструмента координации, управления во времени, как элемента системы управления предприятием с акцентом на планирование и контроль. Для каждого из элементов обосновано содержательное наполнение для гарантирования выполнения определенных задач. Обоснована необходимость внедрения контроллинга в систему управления предприятием и потенциалом экономической безопасности.

Установлено, что применение системы взаимосвязи стратегического и тактического контроллинга способствует эффективному использованию определенных целей и задач для усиления потенциала экономической безопасности, а также функционирования предприятия с поддержанием конкурентных позиций. Возможность корректировки бюджетов и календарных планов позволяет реализовать важный этап при часто меняющихся значениях показателей и объемах информации как основы соответствующей корректировки уже принятых управленческих решений. Определено, что осуществление функций контроллинга при формировании потенциала экономической безопасности должно опираться на предварительно разработанную классификацию угроз и опасностей, а также обоснование альтернативных решений по их нивелированию.

Доказано, что осуществление таких функций, как информационно-аналитическая, контрольная, консультативная, координационная должно обеспечить контроль над процессом использованием ресурсов, которые превращаются в расходы и создают опасность по превышению бюджета денежных средств, а также над задействованием возможностей для предотвращения опасностей и кризисных явлений.

Ключевые слова: контроллинг, функции контроллинга управления предприятием, подсистема, потенциал экономической безопасности, стратегический контроллинг, тактический контроллинг, опасности, кризисные явления.

SPECIFICS OF CONTROLLING IN THE MANAGEMENT SYSTEM OF ECONOMIC
SECURITY FORMATION AT AN ENTERPRISE

Yu. Yu. Kopcha, Post-graduate Student, National Aviation University

The approaches to the nature of controlling as a component of the management concept are generalized in terms of information support, coordination tool, and time management, as an element of an enterprise management system with an emphasis on planning and control. For each of the elements, meaningful content is grounded to guarantee the fulfillment of certain tasks. The necessity of introducing controlling to the enterprise management system and the economic security potential is substantiated.

It is established that the application of the system of interconnection of strategic and tactical controlling contributes to the effective use of certain goals and objectives to enhance the potential of economic security, as well as the functioning of the enterprise while maintaining competitive positions. The ability to adjust budgets and schedules allows implementing an important stage with frequently changing values of indicators and volumes of information as the basis for the corresponding adjustment of already made management decisions. It is determined that the implementation of controlling functions in the formation of the economic security potential should be based on a previously developed classification of threats and dangers, as well as the rationale for alternative solutions to level them.

It is proved that the implementation of such functions as information analysis, monitoring, advisory, and coordination should provide control over the process of using resources that turn into costs and create a risk of exceeding the cash budget, as well as over the use of opportunities to prevent dangers and crisis phenomena.

Keywords: controlling, enterprise management controlling functions, subsystem, economic security potential, strategic controlling, tactical controlling, risks, crisis.

Надійшла до редакції 12.01.2019 р.

ІНТЕГРАЛЬНА ОЦІНКА ДІЯЛЬНОСТІ ЕНЕРГЕТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ

А. Аболхасанзад, здобувач, Харківський національний університет міського господарства ім. О. М. Бекетова, dymchenkoov@gmail.com

У статті досліджуються проблеми підвищення ефективності енергетичних підприємств. Для здійснення інтегральної оцінки діяльності енергетичних підприємств у статті запропоновано використовувати показники, що відображають використання їх активів та демонструють фінансовий стан. Перевагою застосування цих показників є їх універсальність і можливість використання для оцінки діяльності підприємств інших галузей.

У процесі аналізу показників, що характеризують діяльність 23 енергетичних підприємств у статті визначено інтервали для умовного віднесення цих підприємств до найкращих, найгірших або таких, що мають середні показники. На основі групування енергетичних підприємств у статті наведено ті з них, що мають високі та середні показники використання активів та фінансового стану. Критерієм класифікації енергетичних підприємств є середнє значення номеру групи, оскільки в розрізі показників, що визначаються, кожне підприємство має високий, середній або низький результат. За запропонованою методикою класифікації найкращі підприємства утворюють першу групу, а найгірші – третю. Тому низький середній номер групи свідчить про високі результати підприємства у сфері використання активів та фінансування власної діяльності.

Інтегральний показник, що характеризує діяльність енергетичних підприємств, запропоновано визначати як середнє значення усіх номерів груп у розрізі обраних показників без виділення показників використання активів та фінансового стану. Результати інтегральної оцінки енергетичних підприємств представлено у графічній формі у вигляді рейтингу (зокрема, встановлено, що найкращим станом на 2017 р. є підприємство ПАТ «ДТЕК Дніпрообленерго» з результатом 1,67).

З урахуванням універсальності методів що застосовуються та простоти здійснення розрахунків, доцільно застосовувати представлені рекомендації також і для оцінки інвестиційної привабливості енергетичних підприємств, оскільки ефективність використання активів та фінансовий стан підприємств є важливими чинниками, що визначають доцільність інвестування у розвиток підприємств як енергетичного комплексу так і інших галузей економіки.

Ключові слова: енергетичні підприємства, показники використання активів, фінансовий стан, номер групи підприємств, інтегральна оцінка енергетичних підприємств.

Постановка проблеми. Важливість проблем оцінки діяльності енергетичних підприємств пояснюється необхідністю наукового обґрунтування та практичної реалізації заходів щодо підвищення ефективності діяльності цих підприємств, що, у свою чергу, обумовить зростання ефективності національної економіки в цілому. Крім того, варто враховувати, що своєчасне виявлення проблем підприємств енергетичної галузі та мінімізація наслідків кризових явищ сприяє підвищенню рівня енергетичної безпеки

економічних систем всіх рівнів – від підприємства до національної економіки в цілому.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню проблем функціонування енергетичних підприємств присвячені наукові роботи, що є досить різними за змістом. Так, К. О. Кузнецова та О. С. Ченуша на основі аналізу статистичних даних виявляють тенденції розвитку підприємств паливно-енергетичного комплексу [1]; Н. А. Кучеренко та О. Коваленко аналізують стан паливно-енергетичного комплексу як галузі

економіки [2, 3]; тоді як Н. В. Караєва та Л. О. Левченко обґрунтовують пропозиції щодо оцінки негативних наслідків діяльності енергетичних підприємств [4]. Таким чином, проблеми розвитку енергетики в цілому є актуальними, але оцінці діяльності енергетичних підприємств сьогодні не приділяється належної уваги.

Формулювання мети статті. Метою цієї публікації є формулювання науково-практичних рекомендацій в сфері інтегральної оцінки енергетичних підприємств України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Оцінка діяльності підприємств енергетичного комплексу є надзвичайно важливим завданням, з огляду на необхідність забезпечення розвитку енергетичної сфери як ключової складової національної економіки. Виконання цього завдання, на нашу думку, передбачає реалізацію таких основних етапів як:

1. Визначення переліку підприємств, діяльність яких необхідно проаналізувати.

2. Визначення показників, що в узагальненому вигляді відображають діяльність підприємств енергетичного комплексу.

3. Розрахунок показників для обраних підприємств.

4. Інтегральна оцінка підприємств на основі результатів розрахунку показників.

Отже, для нашого дослідження пропонується аналізувати 23 підприємства, діяльність яких пов'язана з постачанням електричної енергії. Джерелами інформації є публічна звітність обраних підприємств що за організаційно-правовою формою є акціонерними товариствами. Залежно від економічного змісту та методики визначення показників що відображають діяльність підприємств енергетичної сфери можна розділити на: показники використання активів підприємств енергопостачання та показники їх фінансового стану. Співвідношення для визначення показників що пропонується використовувати для енергетичних підприємств представлено нижче (табл. 1).

Таблиця 1

Співвідношення для визначення показників що характеризують використання активів підприємств енергетичної сфери

Найменування показників	Формула розрахунку	Умовні позначення
1. Показники використання активів		
Коефіцієнт фізичного зносу основних засобів	$K_{\text{ФЗ}} = \frac{3}{\text{ПВ}}$	де: $K_{\text{ФЗ}}$ – коефіцієнт фізичного зносу основних засобів, частка одиниці; 3 – знос основних засобів, тис. грн.; ПВ – первісна вартість основних засобів, тис. грн.; ФВ – фондівдача основних засобів, тис. грн. / тис. грн.; ЧВР – чиста виручка від реалізації продукції робіт, послуг, тис. грн.; $K_{\text{ОБ}}$ – коефіцієнт оборотності оборотних активів, об./рік; $\text{ОА}_{\text{сер}}$ – середня вартість оборотних активів, тис. грн.; $T_{\text{об}}$ – тривалість обороту оборотних активів, дні.
Фондовіддача основних засобів	$\text{ФВ} = \frac{\text{ЧВР}}{\text{ОЗ}_{\text{сер}}}$	
Оборотність оборотних активів	$K_{\text{ОБ}} = \frac{\text{ЧВР}}{\text{ОА}_{\text{сер}}}$	
2. Показники фінансового стану		
Абсолютна ліквідність	$L_A = \frac{\text{ГК} + \text{ФІ}}{\text{ПЗ}}$	де: L_A – абсолютна ліквідність підприємства, частка одиниці; ГК – грошові кошти, тис. грн.; ФІ фінансові інвестиції, тис. грн.; K_A – коефіцієнт автономії, частка одиниці; ВК – власний капітал підприємства, тис. грн.; К – капітал підприємства, тис. грн.; ЧР_A – чиста рентабельність активів, частка одиниці; ЧП – чистий прибуток підприємства, тис. грн.; $A_{\text{сер}}$ – середня річна вартість активів підприємства, тис. грн.
Коефіцієнт автономії	$K_A = \frac{\text{ВК}}{\text{К}}$	
Чиста рентабельність активів	$\text{ЧР}_A = \frac{\text{ЧП}}{A_{\text{сер}}}$	

Для узагальнення результатів аналізу, підприємства що досліджуються пропонується поділити на групи з низьким, середнім та високим значенням показників, представлених вище. Для розподілення підприємств між різницю між мінімальним та максимальним значенням показників розділимо на кількість груп. (1):

$$I_n = \frac{F_{max} - F_{min}}{m} \quad (1)$$

де F_{max} – максимальне значення середнього показника; F_{min} – мінімальне значення середнього показника; m – кількість груп підприємств ($m=3$).

За умов якщо зростання показника свідчить про покращення діяльності підприємства, інтервали для груп підприємств матимуть такий вигляд (2-4):

$$F_{min} + 2 \times I_n < F_{i(1)} \leq F_{max}, \quad (2)$$

$$F_{min} + I_n \leq F_{i(2)} \leq F_{min} + 2 \times I_n, \quad (3)$$

$$F_{min} \leq F_{i(3)} < F_{min} + I_n, \quad (4)$$

де $F_{i(1)}$ – показник i -го підприємства, що належить до першої групи;

$F_{i(2)}$ – показник i -го підприємства, що належить до другої групи;

$F_{i(3)}$ – показник i -го підприємства, що належить до третьої групи.

Якщо ж зростання показника свідчить про погіршення діяльності підприємства, порядок груп буде зворотнім.

Використовуючи раніше наведені співвідношення (2-4) визначимо межі груп підприємств залежно від значення показників представлених вище табл. 2).

Таблиця 2

Результати визначення інтервалів для аналізу енергетичних підприємств залежно від значень обраних показників

Показники	Інтервали за групами		
	I група (найкращі показники)	II група (середні показники)	III група (найгірші показники)
Коефіцієнт фізичного зносу основних засобів	[0,2134; 0,4248]	[0,4248; 0,6362]	(0,6362; 0,8476]
Фондовіддача основних засобів	(6,2182; 8,9553]	[3,4810; 6,2182]	[0,7439; 3,4810]
Оборотність оборотних активів	(12,7694; 17,5604]	[7,9785; 12,7694]	[3,1875; 7,9785]
Абсолютна ліквідність	(0,2553; 0,3797]	[0,131; 0,2553]	[0,0066; 0,131]
Коефіцієнт автономії	(0,6082; 0,8246]	[0,3917; 0,6082]	[0,1753; 0,3917]
Чиста рентабельність активів	(0,1414; 0,2834]	[0; 0,1414]	[-0,1769; 0)

Визначившись з показниками та групами підприємств, залежно від отриманих значень, необхідно представити інформацію, на основі якої буде здійснюватися інтегральна оцінка підприємств енергетичної галузі. Для проведення інтегральної оцінки важливо використовувати дані на певний період часу, тому у цій роботі пропонується скористатися результатами визначення наведених раніше показників за 2017 р. (табл. 3).

Результати розрахунків показують, що найвищим рівнем фізичного зношення основних засобів характеризуються енергетичні

підприємства Херсону, Зокрема, найвищі показники оборотності мають енергетичні підприємства Дніпра та Тернополя (відповідно, 14,2 та 13,3 оберти на рік). Але лідером за цим показником є ПрАТ «Львівобл-енерго» (близько 18 обертів на рік). Навіть у підприємств з порівняно низькою оборотністю цей показник не нижче двох обертів, що пояснюється структурою активів та заходами щодо зменшення дебіторської заборгованості, що орієнтовані на різні групи споживачів енергетичних ресурсів.

Запоріжжя, Полтави, Донецька, Черкас, Івано-Франківська, Рівного та Тернопо-

ля, що вказує на наявність проблем з матеріальним забезпеченням процесів виробництва та розподілення енергії. В той же час, найбільш оновленими варто вважати основні засоби підприємств Хмельницького,

Дніпра та Харкова. Разом з тим, високий рівень зношення основних засобів іноді супроводжується досить високою ефективністю їх використання.

Таблиця 3

Результати визначення показників енергетичних підприємств, 2017 р.

Найменування підприємства	Показники що характеризують:					
	використання активів			фінансовий стан		
	Кфз	ФВ	Коб	Л _А	К _А	ЧР _А
ПАТ «Вінницяобленерго»	0,4771	4,3654	8,3039	0,459	0,6719	0,235
ПрАТ «Волиньобленерго»	0,6083	2,1651	11,1963	0,0035	0,7522	0,0129
ПАТ «ДТЕК Дніпрообленерго»	0,1116	7,3724	14,2118	0,1404	0,5425	0,0055
ПАТ «ДТЕК Донецькобленерго»	0,6819	6,1191	2,906	0,0168	1,5893	-0,1769
АТ «Житомиробленерго»	0,5519	0,7541	5,9609	0,257	0,7371	0,0324
ПрАТ «Закарпаттяобленерго»	0,5303	1,6862	5,5343	0,021	0,7528	0,0014
ПАТ «Запоріжжяобленерго»	0,7675	10,1833	5,5829	0,0064	0,1671	-0,006
ПрАТ «Прикарпаттяобленерго»	0,6361	1,8972	10,3733	0,064	0,8138	0,0773
ПрАТ «Київобленерго»	0,5441	2,8033	4,8144	0,1644	0,5079	0,0438
ПрАТ «Кіровоградобленерго»	0,5133	2,0313	6,0275	0,1997	0,3916	0,0078
ПрАТ «Львівобленерго»	0,3496	1,6614	18,3533	0,0164	0,8119	-0,0172
ПАТ «Миколаївобленерго»	0,5383	3,738	14,7306	0,0132	0,2823	0,0144
ПАТ «ЕК Одесаобленерго»	0,4807	1,2787	7,1471	0,069	0,5993	0,0006
ПАТ «Полтаваобленерго»	0,704	6,865	5,2951	0,0307	0,4268	0,0521
ПрАТ «Рівнеобленерго»	0,6293	1,4629	2,9082	0,1195	0,5663	0,0504
ПАТ «Сумиобленерго»	-	3,2957	7,0091	0,3051	0,7324	0,1413
ПАТ «Тернопільобленерго»	0,6166	2,8034	13,3239	0,0591	0,7332	0,0593
АК «Харківобленерго»	0,2205	2,8076	4,4376	0,0479	0,6946	0,0067
ПрАТ «ЕК «Херсонобленерго»	0,8437	3,3689	9,1335	0,0367	0,1922	0,0263
ПАТ «Хмельницькобленерго»	0,1008	1,3766	8,7918	0,173	0,7689	0,0211
ПАТ «Черкасиобленерго»	0,6723	11,0874	2,0814	0,0074	0,1449	0,002
ПрАТ «ЕК «Чернівціобленерго»	-	4,3859	11,8106	0,174	0,4593	0,2834
ПАТ «Чернігівобленерго»	0,5508	3,9722	6,1759	0,0983	0,7296	0,04

Варто відзначити, що швидкість обертання оборотних активів деяких підприємств також є досить високою. Але у більшості підприємств абсолютна ліквідність значно нижче за нормативний рівень цього показника (0,15-0,2). Що стосується питомої ваги власного капіталу – деякі підприємства характеризуються надлишком власних джерел формування активів, що уповільнює їх

розвиток у довгостроковій перспективі, бо одним з визнаних недоліків власного капіталу є обмеженість його залучення. В той же час, в контексті забезпечення фінансової стійкості накопичення власного капіталу є позитивним явищем. Варто також зазначити, що значна кількість енергетичних підприємств є збитковими, або характеризуються низьким рівнем рентабельності. Разом

з тим, енергетичні підприємства Чернівців, Вінниці та Сум (чиста рентабельність активів, відповідно, 28,3; 23,5 та 14,1 %) можуть вважатися лідерами за цим показником. Досить високий рівень абсолютної ліквідності

демонструють підприємства Вінниці, Сум та Житомира, що вказує на високий рівень забезпечення поточних зобов'язань найбільш ліквідними активами.

Таблиця 4

Розподіл енергетичних підприємств за групами, залежно від значень показників їх діяльності

Найменування підприємства	Показники що характеризують:					
	використання активів			фінансовий стан		
	Кфз	ФВ	Коб	ЛА	КА	ЧРА
ПАТ «Вінницяобленерго»	2	3	2	2	1	2
ПрАТ «Волиньобленерго»	3	3	2	3	2	1
ПАТ «ДТЕК Дніпрообленерго»	1	1	1	3	2	2
ПАТ «ДТЕК Донецькобленерго»	2	2	3	3	3	2
АТ «Житомиробленерго»	2	3	2	2	2	1
ПрАТ «Закарпаттяобленерго»	2	3	3	3	2	1
ПАТ «Запоріжжяобленерго»	3	1	3	3	3	3
ПрАТ «Прикарпаттяобленерго»	3	3	2	3	2	1
ПрАТ «Київобленерго»	2	3	3	2	2	1
ПрАТ «Кіровоградобленерго»	2	3	3	2	2	2
ПрАТ «Львівобленерго»	1	3	1	3	3	1
ПАТ «Миколаївобленерго»	2	3	1	3	2	3
ПАТ «ЕК Одесаобленерго»	2	3	2	3	2	2
ПАТ «Полтаваобленерго»	3	2	3	3	2	2
ПрАТ «Рівнеобленерго»	2	3	3	2	2	1
ПАТ «Сумиобленерго»	-	3	3	2	1	1
ПАТ «Тернопільобленерго»	2	3	2	3	2	1
АК «Харківобленерго»	1	3	3	3	2	1
ПрАТ «ЕК «Херсонобленерго»	3	3	3	3	2	3
ПАТ «Хмельницькобленерго»	1	3	2	2	2	1
ПАТ «Черкасиобленерго»	3	1	3	3	2	3
ПрАТ «ЕК «Чернівціобленерго»	-	3	2	2	1	2
ПАТ «Чернігівобленерго»	2	3	3	1	2	1

Розподіл енергетичних підприємств за групами дозволив визначити ті з них, що найкраще використовують активи або добре забезпечені фінансовими ресурсами. Для цього необхідно оцінити діяльність кожного підприємства в розрізі показників використання активів та фінансового стану. Найбільш простим і логічним підходом у цьому випадку є використання номерів груп – якщо середнє значення номеру групи близьке до одиниці – підприємство потрапляє у першу групу (тобто характеризується найкращими показниками); якщо середнє значення близьке до 2 – показники підприємства є середніми, а до третьої групи потрапляють умовні «аутсайдери». Використання

описаного підходу дало можливість виявити підприємства з найкращим фінансовим станом та ті що найбільш ефективно використовують власні активи. Для усереднення номерів груп використовувалася середня арифметична величина. Нижче представлені підприємства що потрапили до першої та другої груп (рис. 1). Складність використання такого підходу, у нашому випадку, полягає у тому, що деякі підприємства не надали інформацію для розрахунку усіх необхідних показників (наприклад, визначення показників фізичного зносу для підприємств Сум та Чернівців ускладнюється відсутністю даних). Для усунення описаної проблеми пропонується використовувати середній бал

підприємств у розрахунку на один фактично визначений показник.

Заключним етапом аналізу діяльності енергетичних підприємств є узагальнення отриманих результатів та виявлення

суб'єктів господарювання з найкращими показниками. Для цього нами пропонується визначати інтегральний показник на основі раніше визначених показників (див. табл. 1).

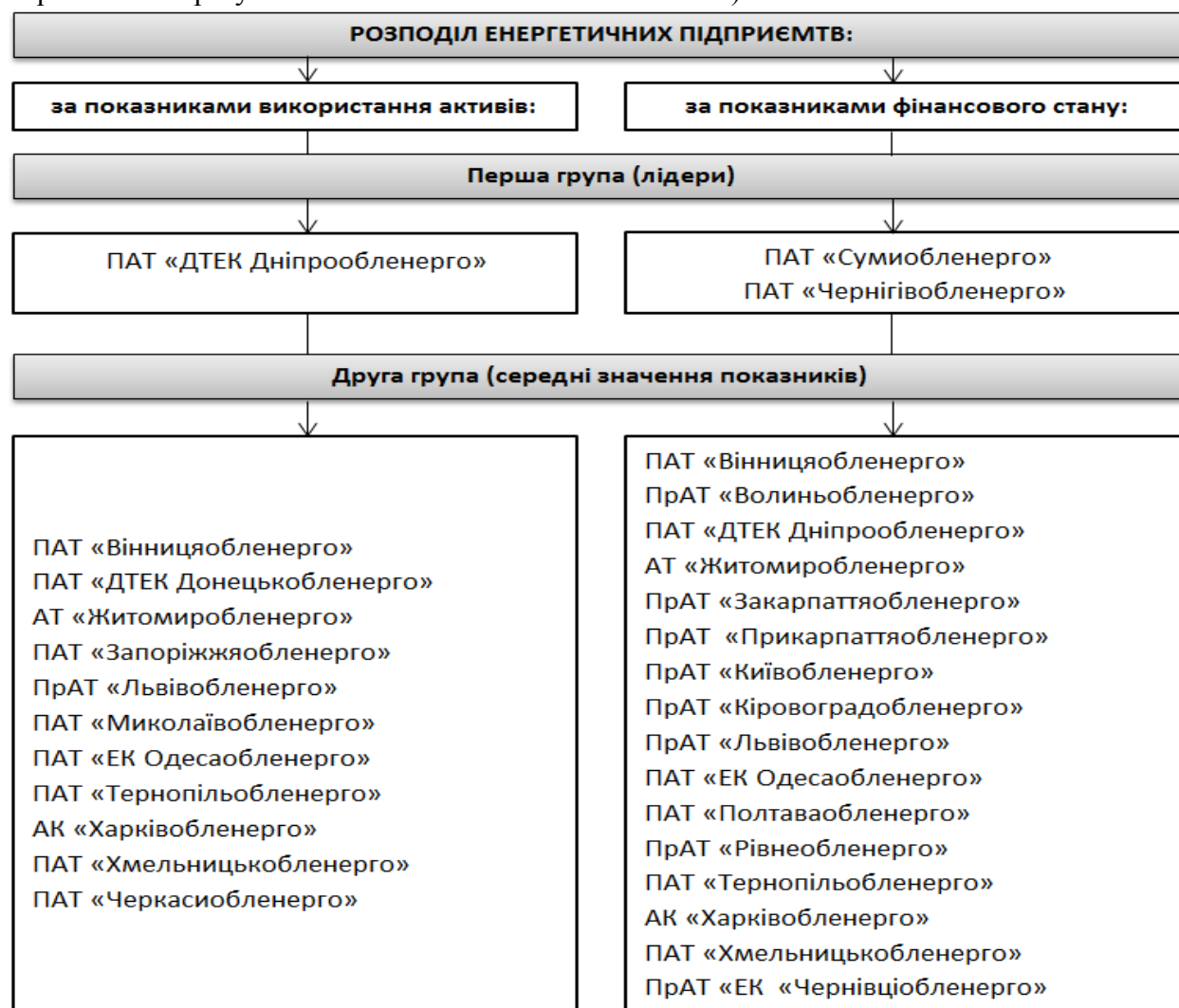

Рис. 1. Розподіл енергетичних підприємств за групами залежно від значень показників їх діяльності

Як і у попередньому випадку, підприємства оцінюються з використанням середнього номера груп показників (порівняно незначна величина якого вказує на те, що підприємство є лідером). При цьому результати розрахунків не округлюються до цілих, що дозволяє підвищити точність результатів.

До позитивних особливостей такого підходу, на нашу думку, варто віднести:

1. Можливість використання та порівняння економічних показників, що характеризують різні сторони діяльності підприємства та мають різні одиниці виміру.

2. Простоту проведення розрахунків та інтерпретації отриманих результатів аналізу господарської діяльності енергетичних підприємств.

3. Універсальність, що дозволяє застосовувати описаний спосіб узагальнення для усіх суб'єктів господарювання, незалежно від їх галузевої специфіки.

4. Врахування кількості показників підприємств у разі відсутності звітної інформації для розрахунку деяких з них.

Інтегральну оцінку діяльності енергетичних підприємств за критерієм мінімізації середнього балу (з використанням наведених раніше інтервалів) у цій роботі пропо-

нується використовувати як інструмент їх експрес-оцінки. Результати оцінки діяльнос-

ті енергетичних підприємств наведено нижче (рис. 2).

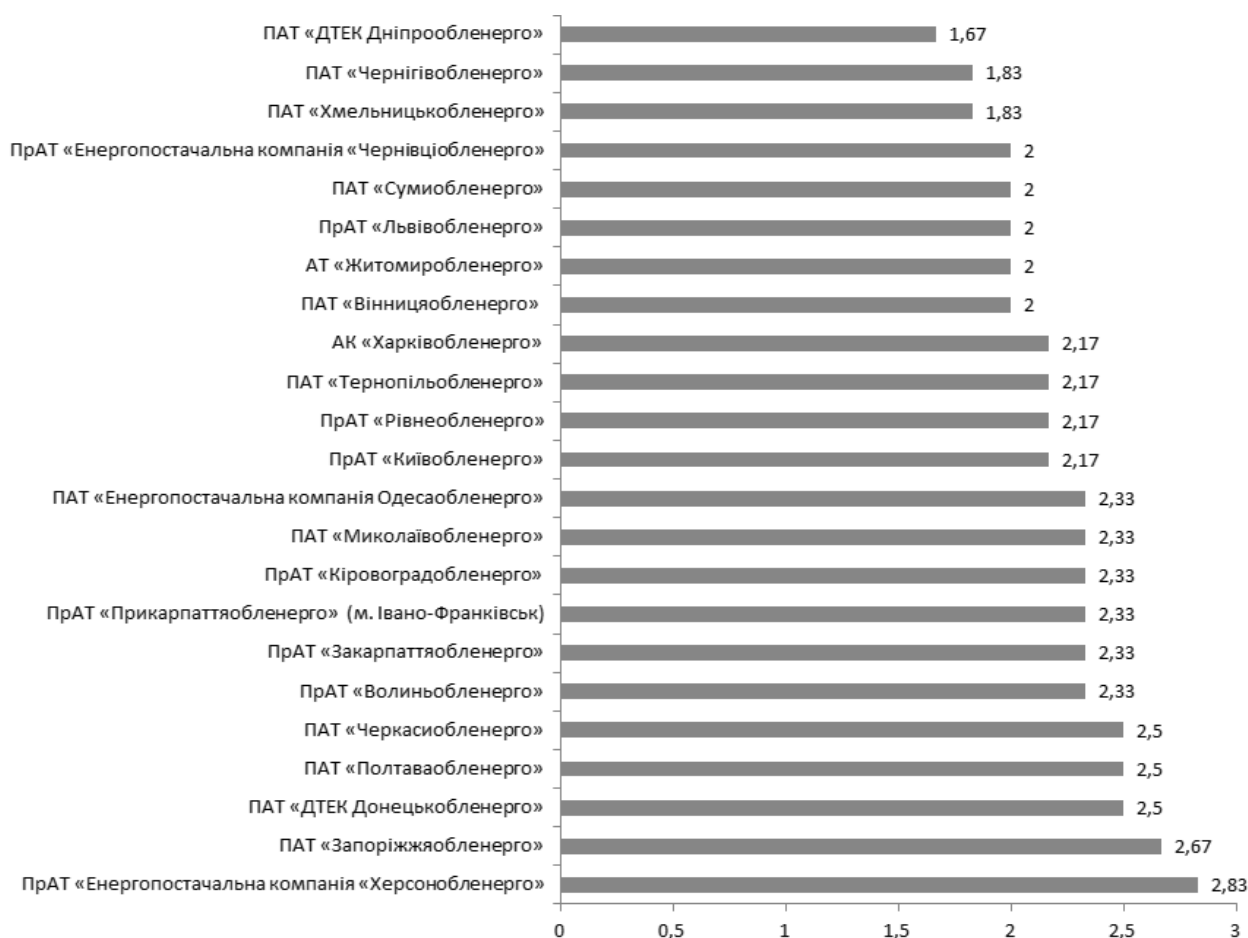

Рис. 2 . Результати інтегральної оцінки діяльності енергетичних підприємств

Вагомість показників при цьому не враховується, бо для цього необхідне залучення експертів з врахуванням їх досвіду та кваліфікації і проведенням відповідного опитування (саме тому описаний підхід відноситься до експрес методів аналізу енергетичних підприємств). Як бачимо, серед енергетичних підприємств що розглядаються, найкращим є ПАТ «ДТЕК Дніпрообленерго», що вважається лідером за ефективністю використання активів та має переважно середні показники фінансового стану (входячи до третьої групи лише за рівнем ліквідності). Також досить високі позиції мають підприємства Чернігова та Хмельницького, що у першому випадку досягається за рахунок порівняно високих показників фінансового стану, а у другому – внаслідок високої ефективності використання основних засобів та значної частки власного капіталу. Варто також відзначити, що наведені рекомендації можуть успішно застосовуватися для оцінки

інвестиційної привабливості підприємств енергетичного комплексу.

Висновки. За результатами формулювання рекомендацій щодо інтегральної оцінки діяльності енергетичних підприємств доцільно зробити такі висновки:

1. Для здійснення інтегральної оцінки діяльності енергетичних підприємств у статті запропоновано використовувати, показники, що відображають використання активів цими підприємствами та їх фінансовий стан. Обрані показники є досить розповсюдженими і тому можуть використовуватися і для оцінки підприємств інших галузей економіки.

2. На основі використання звітних даних 23 енергетичних підприємств авторами було визначено інтервали для кожного з обраних показників з метою виявлення підприємств, що мають найкращі, середні та найгірші показники. Такий підхід дозволяє визначити підприємства, що найбільше пот-

ребують покращення діяльності та розробити відповідні заходи.

3. Результати класифікації енергетичних підприємств залежно від значення показників їх діяльності дозволили визначити ті з них, що найкраще використовують активи та мають високий рівень фінансової стійкості. При цьому критерієм класифікації є мінімізація середнього номеру групи підприємств (найкращі підприємства потрапляли у першу групу, найгірші – у третю, а підприємства з середніми показниками – у другу).

4. На основі використання раніше отриманих результатів авторами запропоновано визначати інтегральний показник, що в узагальненому вигляді характеризує діяльність енергетичних підприємств. При цьому інтегральний показник визначається з урахуванням ефективності використання активів підприємств та їх фінансового стану. Коefіцієнти вагомості для обраних показників не використовувалися, оскільки це підвищує суб'єктивність отриманих результатів.

5. Враховуючи універсальність представлених у статті рекомендацій, доцільно використовувати їх для оцінки інвестиційної привабливості енергетичних підприємств, бо ефективність використання активів та фінансовий стан підприємств є важливими чинниками, що визначають доцільність інвестування у розвиток підприємств енергетичного комплексу.

Література

1. Кузнецова К. О. Тенденції розвитку підприємств паливно-енергетичного комплексу України. / К. О. Кузнецова, О. С. Ченуша // Економічний вісник

НТУУ «КПІ»: збірник наукових праць. – 2017. – № 14. – С. 165–170.

2. Кучеренко М. А. Аналіз сучасного стану паливно-енергетичного комплексу України. / М. А. Кучеренко // Економічний вісник університету. – 2017. – Вип. 34(1). – С. 61–79.

3. Коваленко О. Стан та перспективи розвитку паливно-енергетичного комплексу в Україні. / О. Коваленко // Галицький економічний вісник. – 2015. – Т. 48. – № 1. – С. 18–25.

4. Караєва Н. В. Методологія економічної оцінки соціальних втрат внаслідок екодеструктивної діяльності підприємств енергетики / Н. В. Караєва, Л. О. Левченко // Управління розвитком складних систем. – 2014. – Вип. 20(1). – С. 162–169.

References

1. Kuznietsova, K.O., & Chenusha, O.S. (2017). Tendentsii rozvytku pidpriemstv palyvno-enerhetychnoho kompleksu Ukrainy [Trends in the development of enterprises of the fuel and energy complex of Ukraine]. *Ekonomichnyi visnyk NTUU «KPI»: zbirnyk naukovykh prats [The Economic Bulletin NTUU «KPI»: scientific works collection]*, 14, 165–170 [in Ukrainian].

2. Kucherenko, M.A. (2017). Analiz suchasnoho stanu palyvno-enerhetychnoho kompleksu Ukrainy [Analysis of the current state of the fuel and energy complex of Ukraine] *Ekonomichnyi visnyk universytetu [University Economic Bulletin]*, Issue 34(1), 61–79 [in Ukrainian].

3. Kovalenko O. (2015). Stan ta perspektyvy rozvytku palyvno-enerhetychnoho kompleksu v Ukraini [State and prospects of development of fuel and energy complex in Ukraine]. *Halytskyi ekonomichnyi visnyk [Galician Economic Bulletin]*, Issue 48, 1, 18–25 [in Ukrainian].

4. Karaieva, N.V., & Levchenko, L.O. (2014). Metodolohiia ekonomichnoi otsinky sotsialnykh vtrat vnaslidok ekodestruktyvnoi diialnosti pidpriemstv enerhetyky [Methodology of economic estimation of social losses due to eco-destructive activity of energy enterprises] *Upravlinnia rozvytkom skladnykh system [Management of complex systems development]*, Issue 20(1), 162–169 [in Ukrainian].

ИНТЕГРАЛЬНАЯ ОЦЕНКА ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЭНЕРГЕТИЧЕСКИХ ПРЕДПРИЯТИЙ

А. Аболхасанзад, соискатель, Харьковский национальный университет городского хозяйства им. А. Н. Бекетова, dymchenkoov@gmail.com

В статье исследуются проблемы повышения эффективности энергетических предприятий. Для осуществления интегральной оценки деятельности энергетических предприятий в статье предложено использовать показатели, отражающие использование их активов и демонстрирующие финансовое состояние. Преимуществом применения этих показателей является их универсальность и возможность использования для оценки деятельности предприятий других отраслей.

В процессе анализа показателей, характеризующих деятельность 23 энергетических предприятий, в статье определены интервалы для условного отнесения этих предприятий к лучшим, худшим или имеющим средние показатели. На основе группировки энергетических

предприятий в статье приведены те из них, которые имеют высокие и средние показатели использования активов и финансового состояния. Критерием классификации энергетических предприятий является среднее значение номера группы, так как в разрезе определяемых показателей каждое предприятие имеет высокий, средний или низкий результат. По предложенной методике классификации лучшие предприятия образуют первую группу, а худшие – третью. Поэтому низкий средний номер группы свидетельствует о высоких результатах предприятия в сфере использования активов и финансирования собственной деятельности.

Интегральный показатель, характеризующий деятельность энергетических предприятий, предложено определять как среднее значение всех номеров групп в разрезе выбранных показателей без выделения показателей использования активов и финансового состояния. Результаты интегральной оценки энергетических предприятий представлены в графической форме в виде рейтинга (в частности, установлено, что лучшим по состоянию на 2017 г. является предприятие ПАО «ДТЭК Днепроблэнерго» с результатом 1,67).

С учетом универсальности применяемых методов и простоты осуществления расчетов, целесообразно применять представленные рекомендации также и для оценки инвестиционной привлекательности энергетических предприятий, поскольку эффективность использования активов и финансовое состояние предприятий являются важными факторами, определяющими целесообразность инвестирования в развитие предприятий как энергетического комплекса, так и других отраслей экономики.

Ключевые слова: энергетические предприятия, показатели использования активов, финансовое состояние, номер группы предприятий, интегральная оценка энергетических предприятий.

INTEGRAL ASSESSMENT OF ENERGY ENTERPRISES ACTIVITIES

A. Abolhasanzad, Applicant, O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

The article touches upon the problems of increasing the energy enterprise efficiency. The application of the asset efficiency and financial status indicators is suggested to provide the integrated assessment of energy enterprises activity. The advantage of using this approach is the indicators' versatility and the ability to use them for evaluation of enterprises performance in other industries.

In the process of analyzing the indicators of the activity of 23 energy enterprises, were defined the intervals for conditional classification of these enterprises as the best, worst or average indicators. Based on the grouping of energy enterprises, the author presents those ones that have high and average assets and financial performance. The criterion for the classification of energy enterprises is the average value of the group number, because, each enterprise has a high, medium or low value of indicator. According to the proposed classification method, the best companies form the first group and the worst ones form the third, so the low average group number indicates the high performance of the enterprise in the use of assets and financing its own activities.

The integral indicator characterizing the activity of energy companies is proposed as the average value of all group numbers taking into account of selected indicators. The results of the integrated assessment of energy companies are presented in graphical form of rating (in particular, it was found that the best company for 2017 is PJSC "DTEK Dniproblenergo" with the result of 1.67).

Given the versatility of the methods used and the ease of calculations, it is advisable to apply the recommendations presented to assess the investment attractiveness of energy companies, since asset efficiency and financial condition of enterprises are important factors that determine the reasons of investing in the development of enterprises both energy complex and other sectors of the economy.

Keywords: energy enterprises, asset usage indicators, financial status, of company group number, integrated assessment of energy companies.

Надійшла до редакції 16.01.2019 р.

ДЕТЕРМІНАНТИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ МЕНЕДЖМЕНТУ ЗЕЛЕНИХ ІНВЕСТИЦІЙ

*Т. В. Пімоненко, к. е. н., доцент, Сумський державний університет,
tetyana.pimonenko@gmail.com*

У статті систематизовано основні передумови розвитку ринку зелених інвестицій. Визначено, що реалізація індикативних цілей сталого розвитку, наявні політичні конфлікти, постійна нестача фінансових ресурсів обумовлює пошук альтернативних шляхів залучення інвестицій на реалізацію стратегії зеленого зростання як на національному, так і на корпоративному рівнях. Визначено, що сповільнений темп розвитку вітчизняного ринку зелених інвестицій обумовлений низкою факторів, а саме: неузгодженість державного регулювання; відсутність загальноприйнятих теоретико-методичних основ теорії зелених інвестицій; стереотипне мислення щодо неприбутковості зелених інвестицій тощо. У зв'язку з цим автором визначено, що вирішення вищезазначених проблем та активізація ринку зелених інвестицій можливі при умові взаємодії державного та бізнес секторів. При цьому необхідним є визначення ключових детермінант підвищення ефективності менеджменту зелених інвестицій як на національному так і корпоративному рівнях.

Встановлено, що підвищення ефективності менеджменту зелених інвестицій на рівні компанії можливе за рахунок формування дієвого набору маркетингових інструментів промоції її зеленого бренду. Активізація ринку зелених інвестицій неможлива без дієвого механізму державної підтримки зелених інвесторів. Так, на основі емпіричних розрахунків (на прикладі країн ЄС) автором визначено, що зростання обсягу зелених інвестицій призводить до зниження викидів парникових газів (3%), до зростання питомої ваги відновних джерел енергії у загальному енергоспоживанні (6%), до зростання ВВП (6%). У зв'язку з цим необхідним є використання досвіду країн ЄС щодо розробки системи мотиваційних інструментів залучення зелених інвестицій. Окрім цього, необхідним є включення пріоритетності напрямів активізації ринку зелених інвестицій у наявні стратегії розвитку країни.

Ключові слова: інвестиції, сталий розвиток, зелене зростання, зелені інвестиції, стейкхолдери.

Постановка проблеми. Мейнстрімом сучасного світового розвитку є впровадження принципів сталого розвитку у всі сектори економіки на всіх рівнях. Так, низка країн, у тому числі Україна, підписали угоду про реалізацію цілей сталого розвитку 2030. При цьому основними цілями є поширення зелених проектів, впровадження зеленого виробництва, підвищення екологічної свідомості суспільства, розвиток відновних джерел енергії, зниження парникових викидів та ін. Треба відмітити, що реалізація ви-

щезазначених цілей потребує залучення додаткових фінансових ресурсів. Однак, наявні в країні політичні та економічні конфлікти обумовлюють спрямування державних коштів на вирішення нагальних проблеми, а не на забезпечення зеленого зростання країни. Окрім цього, вітчизняний бізнес-сектор є основою економічного розвитку країни. Поряд із цим, зростання економічної активності бізнес-сектору супроводжується посиленням екологічного навантаження на навколишнє природне середовище.

Також, сучасний споживач прагне споживати екологічно безпечні продукти. Тож, бізнес-сектор повинен реагувати та адаптуватись відповідно до вимог ринку та споживачів, що у свою чергу потребує залучення додаткових інвестицій. Досвід країн ЄС свідчить, що в умовах нестачі фінансових ресурсів, перспективним напрямом залучення додаткових фінансових ресурсів є розвиток ринку зелених інвестицій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати попередніх досліджень у роботах [1] свідчать, що низка як вітчизняних так і зарубіжних вчених досліджують питання розвитку ринку зелених інвестицій. Не дивлячись на вагомий науковий доробок у даному напрямі універсальний та загальноприйнятий підхід до визначення зелених інвестицій відсутній. Так, одна група вчених Еюррад Л., Мартін П., Гнатишин М. у працях [6–8] визначають, що зелені інвестиції спрямовуються на проекти, що призводять до зниження викидів CO₂. Інша група вчених Мартінез-Овієдо Р., Медда Д. [8] визначають, що зелені інвестиції це інвестиції у зелені проекти, чисті технології, відновлювальні джерела енергії. Найпоширенішою концепцією є визначення зелених інвестицій, як інвестиції у відновлювані джерела енергії [1–3]. Так, зелені інвестиції – це інвестиції у зелені активи, що забезпечують поширення зелених технологій, проектів, ініціатив, які забезпечують зниження негативного впливу на навколишнє природне середовище.

Слід зазначити, що низка науковців фокусують свої дослідження на виокремленні бар'єрів, що стримують розвиток ринку зелених інвестицій. При цьому більшість зарубіжних досліджень зорієнтовані на виокремлення механізмів вирішення наявних проблем на національному рівні. У зв'язку з цим необхідним є аналіз та систематизація механізмів нівелювання факторів, що стримують розвиток ринку зелених інвестицій як на державному так і на корпоративному рівнях.

Формулювання мети статті. Метою даної статті є аналіз факторів активізації вітчизняного ринку зелених інвестицій з метою виокремлення стратегічних напрямів адаптації політики розвитку як країни в цілому так і бізнес-сектору.

Виклад основного матеріалу дослідження. Світові тенденції загострення екологічних проблем обумовлюють нагальне впровадження проактивних механізмів їх вирішення. Так досвід країн ЄС свідчить, що у порівнянні з 1990 роком обсяги викидів парникових газів у 2016 році значно зменшились, хоча ВВП на душу населення у 2016 році значно вище ніж у 1990 році. При цьому треба відмітити, що стрімке зниження викидів парникових газів спостерігалось у період з 2007–2009 роки – період фінансової кризи. При цьому після відновлення фінансової стабільності обсяги викидів парникових газів поступово продовжували знижуватись (рис. 1).

Рис. 1. Динаміка ВВП на душу населення та обсягів викидів парникових газів в країнах ЄС (побудовано за: [4; 11])

Отже, можна зробити висновок, що політика країн ЄС впровадження принципів сталого розвитку, підтримка розвитку альтернативних джерел енергії, активізація ринку зелених інвестицій, розбудова зеленого фондового ринку, формування системи екологічної освіти є ефективними та призводять до прямих екологічних вигід – зменшення екодеструктивного впливу на навколишнє природне середовище. Не дивлячись на вагомі результати країн ЄС, експерти Європейського інвестиційного банку оцінюють розрив між наявним та необхідним обсягом зелених інвестицій на рівні 270 млрд EUR.

На відміну від країн ЄС, вітчизняна економіка та бізнес-сектор відчувають постійну нестачу у фінансових ресурсах. У зв'язку з цим враховуючі вітчизняні реалії необхідним є затвердження на державному рівні плану дій підтримки та розбудови системи фінансування сталого розвитку. Однією із норм даного плану повинно стати формування концепції розвитку ринку зеленого інвестування. При цьому враховуючі результати дослідження [1, 6–9] можна виокремити наступні фактори, що стримують розвиток ринку зелених інвестицій у вітчизняну економіку, а саме:

- не узгодженість державного регулювання ринку зелених інвестицій;
- відсутність загальноприйнятих теоретико-методичних основ теорії зелених інвестицій;
- стереотипне мислення щодо неприбутковості зелених інвестицій та ін.
- широке коло стейкхолдерів, що мають власні інтереси;
- низький рівень довіри до бренду «зелений» серед стейкхолдерів;
- відсутність законодавчо прийнятого механізму оприлюднення нефінансової звітності компаніями, які позиціонують себе як «зелені» компанії у відкритому доступі;
- відсутність інституціональної інфраструктури (зелений фондовий ринок, зелені фонди, зелені банки та ін.);
- відсутність уніфікованих принципів обліку зелених активів;

– неефективна система екологічної сертифікації та ліцензування зелених продуктів або послуг тощо.

Зазначимо, що вищезазначені проблеми є взаємозалежними. Так, зміна одного параметру призводить до зміни іншого. Тому механізм активізації ринку зелених інвестицій та вирішення вищезазначених проблем повинен базуватись на принципах комплексності та системності. У зв'язку з цим є впровадження механізмів на всіх рівнях.

Результати дослідження свідчать, що підвищення ефективності менеджменту зелених інвестицій можливе за рахунок формування дієвої маркетингової програми промоції зеленого бренду компанії. При цьому необхідним є використання сучасних інструментів зеленого маркетингу. У свою чергу ефективний набір маркетингових комунікацій з стейкхолдерами (акціонери, держава, споживачі та інвестори) забезпечать формування позитивного іміджу компанії та підвищення рівня довіри інвесторів до зеленого бренду компанії (рис. 2).

На основі систематизації передового досвіду та особливостей формування зеленого бренду компанії з метою залучення зелених інвестицій можна зробити висновок, що традиційна маркетингова концепція 8Р повинна бути удосконалена за рахунок включення принципів сталого розвитку при формуванні маркетингових програм. У рамках даного дослідження запропоновано наступні основні принципи зеленого маркетингу: ціноутворення з урахуванням зелених цілей; зелені інвестиції як продукт; позиціонування на ринку зелених інвестицій; просування бренду «зелений»; формування зеленого іміджу та бренду; основні стейкхолдери ринку зелених інвестицій; державна підтримка та політичний клімат; зелене виробництво, якість та сертифікація.

Треба відмітити, що забезпечення ефективного менеджменту зелених інвестицій на рівні компанії не можливе без дієвого механізму державного регулювання ринку зелених інвестицій.

Рис. 2 Концептуальна модель взаємодії компанії зі стейкхолдерами у рамках концепції формування зеленого бренду

Слід відмітити, що аналіз зарубіжного досвіду свідчить, що ефективно діючий ринок зелених інвестицій забезпечує отримання ряд переваг для всіх секторів економіки. З метою виокремлення переваг для вітчизняної економіки від розвитку ринку зелених інвестицій було використано модифіковано функцію економічного зростання (формула 1).

$$GDP = F(GI, GHG, RE) \quad (1)$$

де GDP – ВВП на душу населення, GI – зелені інвестиції; GHG – обсяг парникових викидів; RE – питома вага відновних джерел енергії у загальному енергоспоживанні.

Для аналізу панельних даних використана функція (2).

$$\ln GDP_{it} = \phi + \alpha \ln GI_{it} + \beta \ln GHG_{it} + \gamma \ln RE_{it} + \mu_{it} \quad (2)$$

де α , β , γ – регресійні параметри; μ – статистична помилка; $i=1, \dots, N$; $t=1, \dots, T$.

Для аналізу було обрано країни ЄС. Так як Україна вже розпочала процес євроінтеграції, актуальним є вивчення досвіду країн ЄС з метою синхронізації вітчизняних

політик та стратегій розвитку з європейськими орієнтирами.

Масив даних для аналізу було сформовано на основі баз даних Світового банку даних (World Data Bank), Євростат (Eurostat), Європейського екологічного агентства (European Environmental Agency).

З метою перевірки даних на стаціонарність було проведено панельні тести на одиничний корінь. Результати проведених тестів свідчать, що дані стали стаціонарними після першого рівня (табл. 1).

Таблиця 1. Результати тестів на одиничний корінь (розраховано автором)

Змінні	LLC		IPS	
	Stat.	Prob.	Stat.	Prob.
<i>Нульовий рівень</i>				
GDP	-2,86	0,002	0,59	0,72
GI	-4,13	0,00	-0,16	0,44
GHG	-7,76	0,00	-3,09	0,001
RE	-6,04	0,00	0,58	0,28
<i>Перший рівень</i>				
GDP	-24,05	0,00	-9,54	0,00
GI	-17,78	0,00	-7,20	0,00
GHG	-20,57	0,00	-9,52	0,00
RE	-11,76	0,0000	-5,04	0,00

LLC – Левін Лін та Чу тест; IPS – Ім Пірсан та Шін тест.

Результати проведеного тесту Педроні дають підстави зробити висновок про коінтеграцію між аналізованими змінними на рівні 1% та 5%. Наявність коінтеграційних зв'язків дають підстави використати модифікований метод найменших квадратів (Fully Modified Ordinary Least Squares).

Отримані результати (таблиця 2) дають підстави зробити висновок про статистично значимий зв'язок між проаналізованими показниками: обсягом зелених інвестицій, викидами парникових газів, питомої ваги відновних джерел енергії у загальному

енергоспоживанні, ВВП. Так, на основні емпіричних розрахунків (на прикладі країн ЄС) автором визначено, що зростання обсягу зелених інвестицій на 1% призводить до зростання ВВП на 6,4%, зниження викидів парникових газів на 3,08%, до зростання питомої ваги відновних джерел енергії у загальному енергоспоживанні на 5,6%.

Отримані дані підтверджують гіпотезу, що зростання ВВП на 1% призводить до зростання обсягів викидів парникових газів на 9,35%.

Таблиця 2

Результати використання модифікованого методу найменших квадратів

Змінні параметри	Незмінні параметри	Коефіцієнт	Prob
GDP	GI	6,40	(0.00)*
	GHG	0,39	(0.00)*
	RE	38,18	(0.00)*
GHG	GDP	9,35	(0.00)*
	GI	-3,08	0,27
	RE	-5139,85	(0.00)*
RE	GDP	0,002	(0.00)*
	GI	5,600	(0.00)*
	GHG	0,01	(0.00)*
GI	GDP	0,19	(0,0001)*
	GHG	0,004	(0,0003)*
	RE	99,44	(0,01)**

Так, враховуючі досвід країн ЄС першочерговим завданням є впровадження та затвердження на державному рівні обов'язкової норми з публікації нефінансової звітності компаніями. Це в свою чергу призведе до мінімізації випадків використання псевдо маркетингового інструменту грінвошинг (greenwashing), а також забезпечить підвищення рівня довіри до зеленого бренду компанії.

Треба відмітити, що згідно оцінок експертів [10] у ЄС відсоток компаній, що публікують свою нефінансову звітність зростає з кожним роком. У 2017 році відсоток компаній, що добровільно публікують у відкритому доступі свою нефінансову звітність зріс до 77% з 71% у 2011 році. Окрім цього, ЄС планує закріпити дану норму як обов'язкову та почати її впровадження протягом 2019–2020 років.

Треба зазначити, що у вітчизняній практиці на законодавчому рівні закріплено норму обов'язкового розкриття лише фінан-

сової інформації на фондовому ринку емітентами цінних паперів в загальнодоступній інформаційній базі даних. Дана норма регулюється Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку України.

Наступним дієвим механізмом є формування принципів екологічної сертифікації, маркування та ліцензування. У даному аспекті дана вимога є обов'язковою в рамках угоди про Євроінтеграцію. При цьому для України є нагальним дотримання принципів транспарентності та незалежності при розбудові вітчизняної системи зеленої сертифікації.

З метою підвищення рівня мотивації інвестувати у зелені проекти доцільним є формування системи державних зелених кредитів. Окрім цього, при проведенні державних тендерів необхідним є включення вимоги щодо відповідності діяльності компанії-виконавця критеріям та принципам сталого розвитку.

Наступним фактором є розбудова зеленого фондового ринку. При цьому можливим є залучення зелених інвестицій в економіку за рахунок випуску державних зелених бондів.

Основною метою активізації вітчизняного зеленого фондового ринку це сприяння обігу та раціональному розміщенню зелених фінансових ресурсів, надавати можливість самостійно оцінювати еколого-економічну ефективність менеджменту компанії, створювати умови для чесної конкуренції та обмежувати монополізм.

Висновки. Результати дослідження свідчать, що в умовах обмеженості ресурсів на фінансування заходів по реалізації індикативних цілей сталого розвитку необхідним є активізація вітчизняного ринку зелених інвестицій. При цьому актуальним є підвищення ефективності менеджменту зелених інвестицій як на рівні країни так і на рівні компанії. Так, з метою залучення додаткових зелених інвестицій в розвиток компанії необхідним є формування ефективної маркетингової програми промоції її зеленого бренду. При цьому ключовим моментом є підвищення рівня довіри до зеленого бренду з боку основних стейкхолдерів. Окрім цього, позитивне ставлення до екологічного бренду компанії призводить до підвищення капіталізації компанії, що тим самим підвищує інвестиційну привабливість компанії.

У свою чергу, активізація ринку зелених інвестицій неможлива без ефективної державної підтримки. Так визначено про необхідність адаптації досвіду країн впровадження інструментів підтримки зеленого інвестування.

Треба відмітити, що ефективне функціонування ринку зелених інвестицій не можливе без колоборації державного та корпоративного секторів. Тож у даному напрямі ініціатива, в першу чергу, повинна виходити від бізнес-сектору, а роль уряду полягає у своєчасній реакції на зазначені вимоги та формуванні відповідного нормативного та мотиваційного забезпечення.

Література

1. Пімоненко Т. В. Зелене інвестування: досвід ЄС для України / Т. В. Пімоненко, К. В. Лушчик // Вісник Сумського державного університету. Серія Економіка. – 2017. – № 4. – С. 121–127.

2. Delmas M. The drivers of greenwashing / M. Delmas, B. V. Cuerel // California Management Review. – 2011. – Issue 54. – P. 64–87.

3. Dkhili H. Environmental performance and institutions quality: evidence from developed and developing countries / H. Dkhili // Marketing and Management of Innovations. – 2018. – Issue 3. – P. 333–244.

4. European Environment Agency. Greenhouse gas emissions by source sector. – 2019. – On line at: <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>

5. Eurostat. [Електронний ресурс] The share of renewable energy in gross final energy consumption by sector. – 2018. – Режим доступу: https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=sdg_07_40

6. Eyraud L. Green investment: Trends and determinants / L. Eyraud, B. Clements, A. Wane // Energy Policy. – 2013. – Issue 60. – P. 852–865. doi:10.1016/j.enpol.2013.04.039

7. Hnatyshyn M. Decomposition analysis of the impact of economic growth on ammonia and nitrogen oxides emissions in the European Union / M. Hnatyshyn // Journal of International Studies. – 2018. – 11(1). – P. 201–209.

8. Martin P. R. Managers' green investment disclosures and investors' reaction / P. R. Martin, D. V. Moser // Journal of Accounting and Economics. – 2016. – № 61(1). – P. 239–254. doi:10.1016/j.jacceco.2015.08.004

9. Martinez-Oviedo R. Natural capital accounting and finance / R. Martinez-Oviedo, F. Medda // Textbook. – 2018.

10. The KPMG Survey of Corporate Responsibility Reporting 2017 [Electronic resource]. – 2018. – Accessed mode : <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/xx/pdf/2017/10/kpmg-survey-of-corporate-responsibility-reporting-2017.pdf>

11. World Data Bank. World Development Indicators. – 2019. – On line at: <https://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&series=NY.GDP.PCAP.CD&country=#>

References

1. Pimonenko, T. *Zelene investuvannya: dosvid EU dlya Ukrainy* [Green investing: EU experience for Ukraine] / T. V. Pimonenko, K. V. Lushyk. // Visnyk Sumskoho derzhavnoho universytetu. Seriya Ekonomika. – 2017. – №4. – P. 121–127.

2. Delmas M. The drivers of greenwashing / M. Delmas, B. V. Cuerel // California Management Review. – 2011. – Issue 54. – P. 64–87.

3. Dkhili H. Environmental performance and institutions quality: evidence from developed and developing countries / H. Dkhili // Marketing and Management of Innovations. – 2018. – Issue 3. – P. 333–244.

4. European Environment Agency. Greenhouse gas emissions by source sector. – 2019. – On line at: <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>

5. Eurostat. [Elektronnyy resurs] The share of renewable energy in gross final energy consumption by sector. – 2018. – Rezhym dostupu:

https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=sdg_07_40

6. Eyraud L. Green investment: Trends and determinants / L. Eyraud, B. Clements, A. Wane // *Energy Policy*. – 2013. – Issue 60. – P. 852–865. doi:10.1016/j.enpol.2013.04.039

7. Hnatyshyn M. Decomposition analysis of the impact of economic growth on ammonia and nitrogen oxides emissions in the European Union / M. Hnatyshyn // *Journal of International Studies*. – 2018. – 11(1). – С. 201–209.

8. Martin P. R. Managers' green investment disclosures and investors' reaction / P. R. Martin, D. V. Moser // *Journal of Accounting and Economics*. – 2016.

– № 61(1). – P. 239–254. doi:10.1016/j.jacceco.2015.08.004

9. Martinez-Oviedo R. Natural capital accounting and finance / R. Martinez-Oviedo, F. Medda // *Textbook*. – 2018.

10. The KPMG Survey of Corporate Responsibility Reporting 2017 [Electronic resource]. – 2018. – Accessed mode : <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/xx/pdf/2017/10/kpmg-survey-of-corporate-responsibility-reporting-2017.pdf>

11. World Data Bank. World Development Indicators. – 2019. – On line at: <https://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&series=NY.GDP.PCAP.CD&country=#>

ДЕТЕРМИНАНТЫ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ МЕНЕДЖМЕНТА ЗЕЛЕННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ

Т. В. Пимоненко, к. э. н., доцент, Сумской государственный университет

В статье систематизированы основные предпосылки развития рынка зеленых инвестиций. Определено, что реализация индикативных целей устойчивого развития, имеющиеся политические конфликты, постоянная нехватка финансовых ресурсов обуславливает поиск альтернативных путей привлечения инвестиций на реализацию стратегии зеленого роста как на национальном, так и на корпоративном уровне. Определено, что низкие темпы развития отечественного рынка зеленых инвестиций обусловлены рядом факторов, а именно: не согласованность государственного регулирования; отсутствие общепринятых теоретико-методических основ теории зеленых инвестиций; стереотипное мышление про не прибыльности зеленых инвестиций и др. В связи с этим автором определено, что решение вышеуказанных проблем и активизация рынка зеленых инвестиций возможно при условии взаимодействия государственного и бизнес секторов. При этом необходимо определение ключевых детерминант повышения эффективности менеджмента зеленых инвестиций как на национальном, так и корпоративном уровнях.

Установлено, что повышение эффективности менеджмента зеленых инвестиций на уровне компании возможно за счет формирования действенного набора маркетинговых инструментов продвижения ее зеленого бренда. Активизация рынка зеленых инвестиций невозможна без действенного механизма государственной поддержки зеленых инвесторов. Так, на основе эмпирических результатов (на примере стран ЕС) автором определено, что рост объема зеленых инвестиций приводит к снижению выбросов парниковых газов (3%), к росту удельного веса возобновляемых источников энергии в общем энергопотреблении (6%), к росту ВВП (6%). В связи с этим необходимо использование опыта стран ЕС по разработке системы мотивационных инструментов привлечения зеленых инвестиций. Кроме этого, необходимо включение направлений активизации рынка зеленых инвестиций в имеющиеся политики и стратегии развития страны.

Ключевые слова: инвестиции, устойчивое развитие, зеленый рост, зеленые инвестиции, стейкхолдеры.

DETERMINANTS OF IMPROVING THE EFFICIENCY OF GREEN INVESTMENT MANAGEMENT

T. V. Pimonenko, Ph. D (Econ.), Associate Professor, Sumy State University

The paper deals with the analysis of the preconditions for the development of the green investment market. It has been identified that the implementation of sustainable development goals, the current political conflicts, the lack of financial resources result in the development of alternative ways to attract investments for implementation of the green growth strategy both at the national and

the corporate levels. It has been proved that developing of green investment market was limited by the following factors: issues incoherent state regulation; the absence of generally accepted theoretical and methodological foundations of the green investments' theory; stereotyped thinking about the non-profit green investment, etc. In this regard, it is determined that solving the above issues and activating the green investments market could be realized through the collaborations between the government and business sectors. Therefore, it is necessary to determine the key components of increasing the efficiency of green investment management both at the national and corporate levels.

It is proved that increasing the efficiency of green investments management at the company level was possible due to the formation of the effective system of marketing instruments for promoting the company's green brand. The findings proved that activation of the green investment market was not possible without an effective mechanism of state support for green investors. Thus, on the basis of findings (for EU countries), the author identified that the increase of green investment leads to a reduction of greenhouse gas emissions (3%), to an increase in the share of renewable energy in total energy consumption (6%), to GDP growth (6%). In this regard, it was necessary to adapt the EU experience on developing a system of incentive instruments for attracting green investments. In addition, the author highlighted that it was necessary to include the questions for activation of the green investment market in the current country's policy and strategies.

Keywords: investment, sustainable development, green growth, stakeholders.

Надійшла до редакції 5.01.2019 р.

МЕХАНІЗМИ ФІНАНСУВАННЯ «ЗЕЛЕНИХ» ІНВЕСТИЦІЙ

*Н. В. Захарченко, к. е. н., доцент, Н. В. Борисенко, магістр,
Придніпровська державна академія будівництва та архітектури,
zax197@i.ua, nataliaborysenko@i.ua*

У статті розглянуто механізми фінансування екологічних інвестицій з метою створення ефективної системи державного регулювання «зеленої» економіки. Проаналізовано фінансові механізми та фінансові інструменти «зеленого» інвестування. Встановлено, що розвиток «зеленої» економіки неможливий без виділення основних учасників, відповідних каналів функціонування та інструментів для фінансування, створення прозорої системи звітності і системи управління ризиками.

Запропоновано механізми фондового ринку у системі інвестиційно-фінансових механізмів «зеленої» економіки розглядати як комплекс методів та інструментів розподілу капіталу між інвесторами (кредиторами) та позичальниками. Виокремлено недоліки законодавчої бази, що регламентує фінансування екологічних проектів та визначено пріоритетні напрямки їх усунення.

Зазначено, що існує потреба закріплення на законодавчому рівні правових, економічних, екологічних та організаційних аспектів «зеленого» інвестування, а також вирішення основних проблем, що виникають на шляху «зеленого» інвестування. Серед них виділено: відсутність інформації про призначення тих коштів, які ще не були витрачені в Україні за схемою цільових екологічних («зелених») інвестицій; неефективне фінансування проектів за схемою зелених інвестицій; порушення встановлених термінів виконання проектів теплової санації за кошти, отримані від продажу квот згідно з Кіотським протоколом; відсутність контролю та моніторингу за якісним виконанням проектів за схемою зелених інвестицій.

Проаналізовано «зелені» проекти, які працюють в інших державах та запропоновано можливі шляхи впровадження подібних проектів на території України. Висвітлено проблеми, які виникли у зв'язку із «зеленим» інвестуванням та надано пропозиції щодо їх вирішення. Зокрема, встановлено, що перспективним є розвиток економічно ефективних та екологічно безпечних виробництв, активізація інвестування, впровадження інновацій.

Ключові слова: «зелене» інвестування, фінансові механізми, фінансові інструменти, державне регулювання, «зелені» проекти, сталий розвиток.

Постановка проблеми. Останнім часом в світі багато уваги приділяється екологічним проблемам, у тому числі підвищенню ефективності в енергетиці і розширенню використання поновлюваних джерел енергії, контролю за викидом парникових газів та ін. Варто зазначити, що в Україні здійснюється виробництво певних видів продукції альтернативної енергетики. Проте, за рахунок того, що вартість продукції альтернативних джерел енергії суттєво перевищує вартість традиційної енергії та палива, 90% вироблених обсягів експортується до ЄС [1]. Фор-

мування новітнього напрямку економічної політики України наразі неможливе без використання відновлювальних джерел енергії (ВДЕ).

На даний момент гостро стоїть питання залучення капіталу для екологічно спрямованого сталого розвитку економіки України й ефективного здійснення екологічної діяльності підприємствами, насамперед, завдяки іноземним «зеленим» інвестиціям. Українські фахівці відмічають, що зараз проведення євроінтеграційних реформ в екологічному секторі України потребує

прояву численних точок перетину в нормативному та правовому полі, впровадження «зеленої» економіки, процесів децентралізації урядування і розвитку територіальних громад, забезпечення прав людини на чисте довкілля, гідну працю, безпечне життя і відпочинок, сучасну і змістовну освіту [2]. Саме тому, питання дослідження впливу екологічних інвестицій на економіку країни та пошуку можливостей залучення іноземних інвестицій для забезпечення сталого розвитку є досить актуальним.

У зв'язку з цим дана стаття також є актуальною, оскільки вона присвячена пошуку ефективних механізмів фінансування «зелених» інвестицій в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. «Зелена економіка» в контексті сталого розвитку та державної екологічної політики є предметом дослідження багатьох вітчизняних вчених. Серед них: Ю. І. Башинська [3], В. В. Благой [4], М. Карлін [5], О. В. Латишева [2], С. В. Похилько [6] тощо. Серед зарубіжних вчених можна виділити Н. Веренько, А. Каменков [7]; А. А. Бокарев, І. А. Яковлев [8]; М. З. Джейкобсон, М. А. Делуччі [9] і багато інших.

Аналізу умов створення привабливого інвестиційного середовища для залучення екологічних інвестицій у ракурсі забезпечення сталого розвитку присвятили свої праці такі українські аналітики та вчені: А. С. Кумачева [10]; Б. В. Букринський, Т. П.

Галушкіна, В. С. Рутов та інші [11]. У їх роботах відмічається значення впровадження екологічних інвестицій для поліпшення екологічної ситуації в країні та забезпечення раціонального використання природних ресурсів.

Незважаючи на суттєві наукові здобутки вчених, на сучасному етапі виникає проблема у формуванні новітнього напрямку економічної політики, який базується на використанні відновлювальних джерел енергії. Це пояснюється тим, що нині в умовах обмеженості викопних ресурсів значна увага приділяється використанню нетрадиційних та відновлювальних джерел.

Тому подальшого розроблення потребують питання удосконалення інвестиційно-фінансових механізмів, що можуть забезпечити розвиток «зеленої» економіки на державному та регіональному рівнях, в умовах посилення фінансової нестабільності та пріоритетності завдань екологічно сталого розвитку.

Формулювання мети статті. Мета роботи полягає у визначенні механізмів фінансування «зелених» інвестицій в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. «Зелені» інвестиції, також звані соціально відповідальними інвестиціями, вкладені в компанії і інші підприємства, які розвивають продукти, що націлені на створення більш «зеленого», більш чистого навколишнього середовища (див. рис. 1).

Рис. 1. Класифікація «зелених» інвестицій [12]

«Зелені» інвестиції були колись створені людьми, які дбали про навколишнє середовище, починаючи з розуміння глобального потепління. Число компаній, в які можна зробити «зелені» інвестиції, збільшується. «Зелені» інвестиції можуть бути вкладені в багато компаній у всьому світі [12]. Але для того, щоб будь-яка країна могла інтегруватися у світову економіку, необхідно реформувати фінансову систему, погодити єдині технічні вимоги, виробити спільні фінансові правила та адаптувати законодавство в цифровій сфері. Тому виникає необхідність активнішого використання на місцевому рівні в Україні таких фінансових інструментів регулювання природокористування («зелених» фінансів), як вуглецевий податок, екологічні податкові пільги, «зелений» тариф, «зелений» кредит, «зелені» іноземні інвестиції, «револьверні» фонди та ін. [5].

Вперше термін «зелена» економіка був використаний в 1989 року в звіті «План розвитку «Зеленої» економіки», підготовленому провідними фахівцями в цій галузі для

уряду Великобританії. Однак на сьогодні загальноприйнятої позиції щодо визначення цього терміну поки немає. Програма Організації Об'єднаних Націй з охорони довкілля (UNEP) виділяє «зелену» економіку як інструмент, що приводить до підвищення добробуту людей і соціальної рівності, значно знижує неблагоприємний вплив на навколишнє середовище і ризики екологічної деградації [7]. Як показує практика, розвиток «зеленої» економіки неможливий без виділення основних учасників, відповідних каналів функціонування і інструментів для фінансування, створення прозорої системи звітності і системи управління ризиками, тобто без створення ефективної «Зеленої» фінансової системи

З огляду на вищесказане необхідно зазначити, що зараз в Україні постає проблема пошуку ефективних фінансових механізмів «зеленого» інвестування. Доопрацювавши роботи [2] та [13], джерела фінансування згруповано наступним чином (див. рис. 2).

Рис. 2. Види джерел фінансування «зелених» проектів [2], [13]

Вартим уваги є досвід білоруських вчених Н. Веренько та О. Каменкова, які у своїй роботі [7] навели аналіз розвитку «зелених» фінансових систем у різних країнах. Спираючись на результати їх роботи, можна визначити основні структурні елементи «зеленої» фінансової системи, властивої для будь-якої країни (див. рис. 3).

При формуванні інвестиційних механізмів «зеленої» економіки необхідно вра-

ховувати екологічно обумовлену трансформацію сучасного інвестиційного середовища, що проявляється [6]:

- у трансформації оцінок інвесторами екологічних результатів інвестування;
- у зростанні потреб у посередницьких послугах фінансового сектора в наслідок розвитку ринкових механізмів забезпечення сталого розвитку (вуглецевих ринків, «зелених технологій» тощо);

СТРУКТУРА "ЗЕЛЕНОЇ" ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ

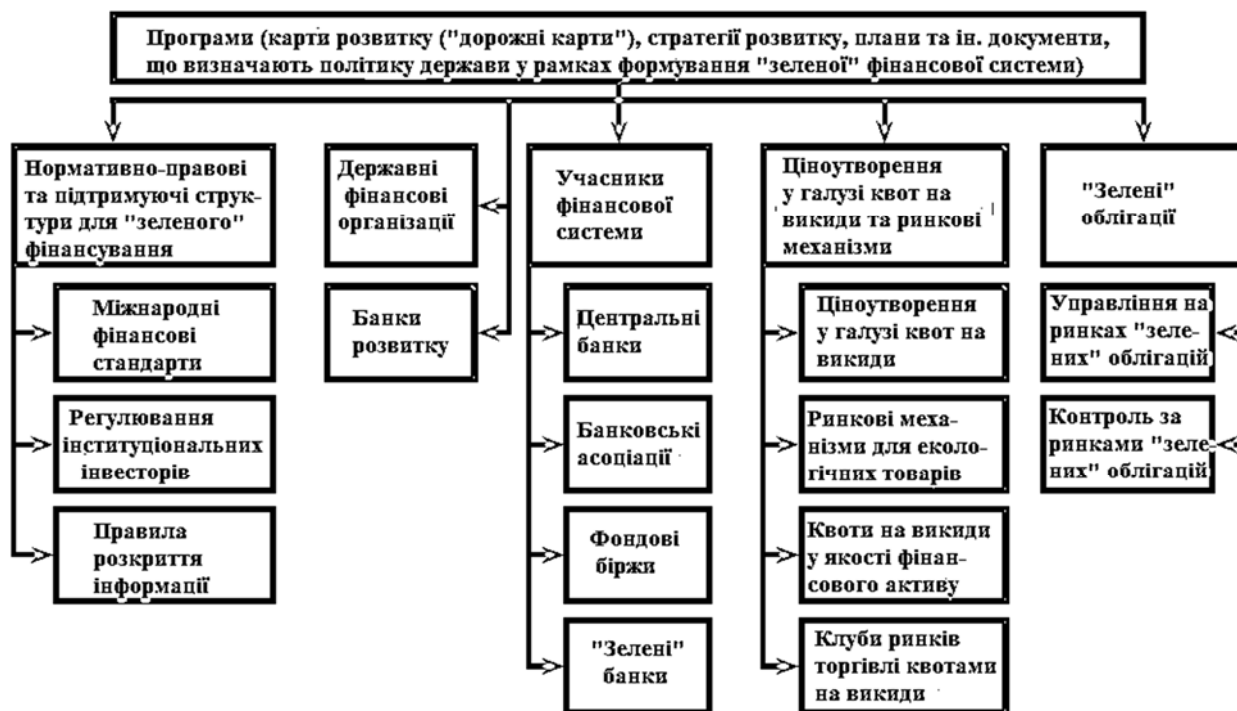

Рис. 3. Структура «зеленої» фінансової системи [7]

– у репрезентативності ринкових оцінок екологічно безпечного виробництва та інвестиційній привабливості різних фінансових інструментів, особливостях їх ціноутворення. Екологічно обумовлені очікування інвесторів стосовно інвестицій в екологічні виробництва та технології переорієнтують

потіки капіталу у ці сфери та зумовлюють зміну пріоритетів у традиційних галузях та видах діяльності.

Актуальним для України є також питання визначення дієвих фінансових інструментів (див. рис. 4).

Рис. 4. Фінансові інструменти у сфері «зелених» інвестицій [14]

У звіті «Аналіз міжнародного досвіду для «зелених» фінансових систем» [14] відзначається, що «Зелена» фінансова система – це складний багаторівневий організм, який охоплює різні елементи (центральні банки, фінансові регулятори, банки розвитку, фондові біржі, рейтингові агентства, міжнародні організації і ін.), кожен з яких має відповідні компетенцію, завдання цілі та інструменти, використовуваними для розвитку.

Механізми фондового ринку у системі інвестиційно-фінансових механізмів «зеленої» економіки ми розглядаємо як комплекс методів та інструментів розподілу капіталу між інвесторами (кредиторами) та позичальниками [6], що реалізується через купівлю-продаж цінних паперів для реалізації завдань сталого розвитку.

До інструментів, що використовуються у механізмах фондового ринку віднесено: екологічні облігації, що емітуються органа-

ми місцевого самоуправління; акції, що випускаються при створенні комунальних підприємств для вирішення екологічних завдань в межах території; екологічні цінні папери підприємств, що працюють у певному регіоні і реалізують політику еколого-збалансованого природокористування; похідні фінансові інструменти (опіони, погодні деривативи тощо).

Провідним інструментом мобілізації капіталу в «зеленій» фінансовій системі є «зелені» облігації. Для інвесторів «зелені» облігації можуть мати перевагу на фоні інших видів цінних паперів як на внутрішньому, так і на міжнародному фондовому ринку. Очікуваний ефект від запровадження ринку «зелених» облігацій наглядно показаний у роботі [13].

Слід відзначити, що в наукових джерелах можна зустріти кілька думок щодо сутності цього виду цінних паперів, а також їх взаємозв'язку з іншими інструментами, що емітуються під екологічні проекти [7]. В

одних джерелах зазначається, що кліматичні облігації є розширенням концепції «Зелених» цінних паперів, в інших – що «зелені» облігації і кліматичні облігації це реалізація одного і того ж фінансового інструменту, в третіх – що «зелені» облігації включають в себе і кліматичні, і екологічні облігації.

При визначенні класифікації облігацій, які емітуються в рамках фінансування проектів «зеленої» економіки, правильніше розглядати їх за трьома ознаками [7]:

- у межах різних «екoprojectів» (за видами);
- у залежності від формування фінансування (грошових потоків);
- у залежності від емітенту (див. рис. 5).

З розвитком відновлюваної енергетики в Україні з'явилась гостра потреба закріпити на законодавчому рівні правові, економічні, екологічні та організаційні аспекти «зеленого» інвестування [3].

Рис. 5. Класифікація фінансових документів «зеленої» економіки [доопрацьовано авторами на підставі [7]]

В Україні питання про впровадження екологічних («зелених») інвестицій вирішується на державному рівні та покладено на Національне Агентство з екологічних інвестицій (Постанова Кабінету Міністрів України від 04.06.2007 № 612) [4].

Головним стратегічним документом, що регулює питання розвитку вітчизняної

відновлюваної енергетики, є Енергетична стратегія України на період до 2030 р. Її слід розглядати як основу для розробки програм з розвитку відновлюваної енергетики, у т. ч. регіональних. Але учасники громадських слухань щодо проекту оновленої Енергетичної стратегії України зійшлися на думці, що у документі не відображено реальні тем-

пи розвитку відновлюваної енергетики в Україні, що він загальмує надходження нових інвестицій в цю галузь на багато років вперед, що у ньому відверто лобіюються інтереси вугільної галузі. Основною причиною таких прогнозів розвитку відновлюваної енергетики в Стратегії вказана неможливість держави забезпечити необхідний рівень субсидування галузі.

Ще одним важливим загальнодержавним документом є Національний план дій з відновлюваної енергетики на період до 2020 р, розроблений відповідно до вимог Директиви 2009/28/ЕС про сприяння використанню енергії з відновлюваних джерел. Цей документ є першим національним планом у галузі відновлюваної енергетики. До його оприлюднення в Україні не було жодного плану на державному рівні, який би цілеспрямовано розглядав аналіз шляхів розвитку власне відновлюваної енергетики, а не всього паливно-енергетичного комплексу. Раніше галузі відновлюваної енергетики відводився розділ або кілька абзаців у нормативно-правових актах, що стосуються всього паливно-енергетичного комплексу [3]. Ухвалення цього плану стало свідченням важливості розвитку відновлюваної

енергетики в Україні і позитивним сигналом для інвесторів.

З внесенням змін до Закону України «Про електроенергетику» щодо стимулювання використання альтернативних джерел енергії, визначено, що пріоритетними джерелами енергії є відновлювані, а не вторинні енергетичні ресурси. Це впливає з того, що держава зобов'язується сприяти розвитку альтернативної енергетики як екологічно чистої і безпаливної підгалузі енергетики шляхом встановлення «зеленого» тарифу та оплати електростанціям, які виробляють електричну енергію з використанням альтернативних джерел.

Державне регулювання у сфері розробки та впровадження «зеленої» економіки зазвичай представляє собою комбінацію декількох політичних напрямів, що дозволяє вирішувати різноспрямовані цілі «зеленого» зростання та реагувати на можливі провали ринку та інші політичні проблеми в економіці. Доопрацювавши роботу [10], було виділено основні блоки державної політики в цій сфері (рис. 6). За даними, представленими у роботі [2], побудовано діаграму, яка дозволяє відслідковувати динаміку зміни екологічного податку за останні роки (див. рис. 7).

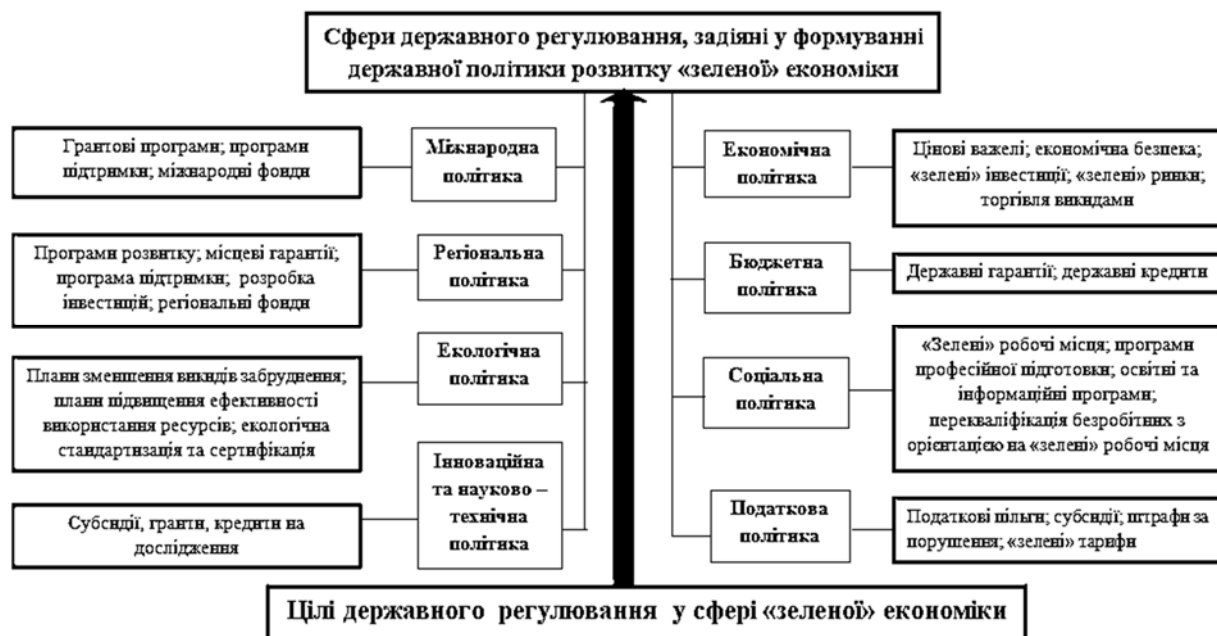

Рис. 6. Сфери та відповідні інструменти державного регулювання у сфері «зеленої» економіки [доопрацьовано за:[10]]

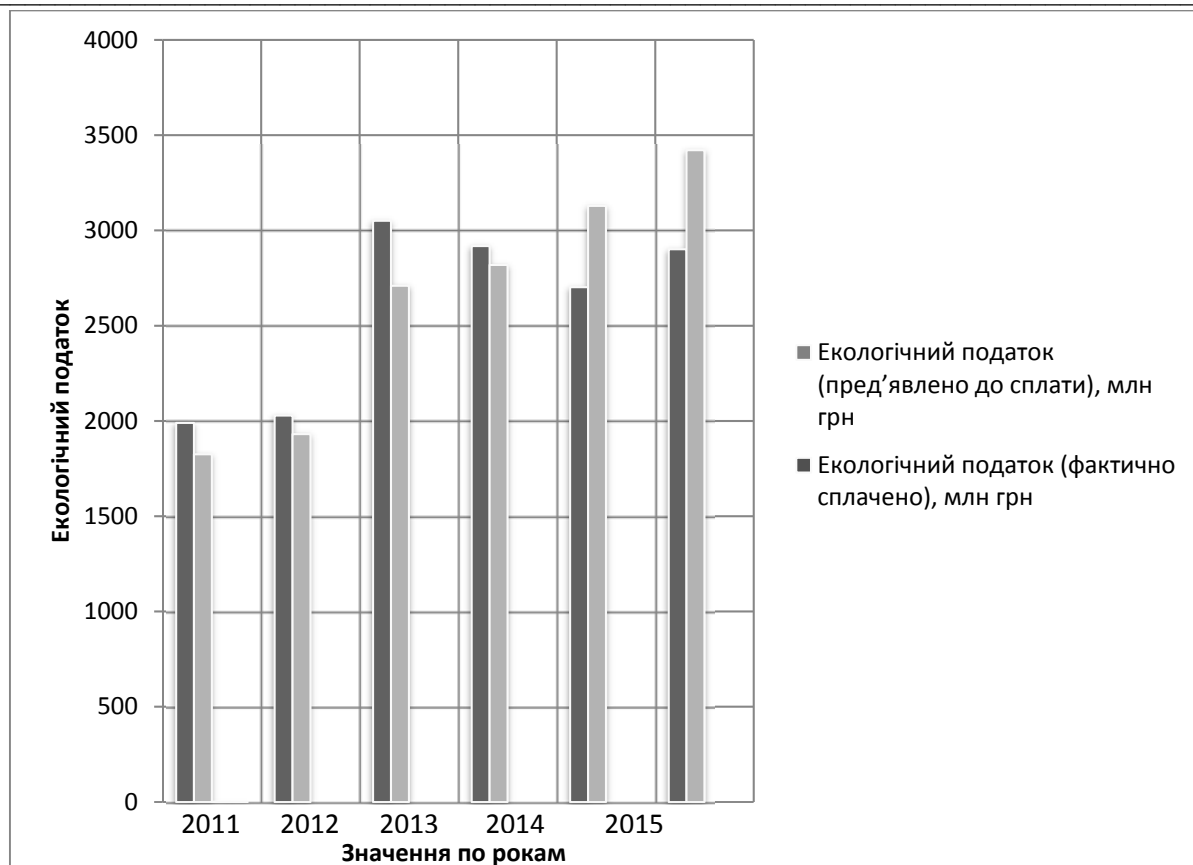

Рис. 7. Обсяг капітальних інвестицій, поточних витрат природоохоронного призначення, екологічного податку та показників забруднення довкілля (побудовано за даними [2])

Аналіз «зелених» проектів та країн далекого та близького зарубіжжя свідчить про наступне. Шлях до сталого розвитку такої могутньої країни, як Китай, пролягав, здебільшого, через підтримку морської економіки та сектору енергетики [15].

Сьогодні Китай є світовим лідером за обсягом інвестицій у відновлювальну електро-енергетику. За даними міжнародної організації «BEN 21», у 2017 році Китай залучив близько 127 млрд. доларів у «зелені» проекти. Тому привабливим є партнерство Китаю та України із величезним ресурсним потенціалом і діючими ефективними законодавчими стимулами у «зеленій» енергетиці [16].

Найбільший обсяг «зелених» інвестицій у рамках екологічно орієнтованих заходів, передбачених державними пакетами дій з відновлення економіки, припадає на Китай (22 300 млн євро), Японію (12 300 млн євро), Республіку Корею (9 300 млн євро), Францію (5 700 млн євро), Данію (700 млн євро), Бельгію (118,8 млн євро)[11].

Слід зазначити, що у деяких країнах світу (США, Бразилія, ЄС та ін.) вже досягнуто так званого мережевого паритету – вартість сонячної енергетики зрівнялась і ще продовжує знижуватися в порівнянні із традиційною. А собівартість електроенергії, виробленої локальними сонячними електростанціями у низці країн, може бути навіть нижчою, ніж роздрібні ціни на електроенергію.

Серед держав-членів ЄС чільне місце у виробництві електроенергії з використанням потенціалу вітру та сонця займає Німеччина [3]. Першим початку 90-их стала національна програма «1000 дахів». У 1999 р. стартувала друга програма, спрямована на досягнення вже «100 000 дахів». Для реалізації цієї програми було застосовано стимулюючий фінансовий механізм – привабливі кредити з нульовою процентною ставкою на десять років (що дорівнювала терміну окупності системи). Кредит ділився на вісім частин з погашенням, починаючи з третього року. При цьому останній платіж власник

фотоелектричної системи на своєму будинку міг не сплачувати за умови її використання.

З набранням чинності закону про пріоритетність відновлюваної енергетики у 2000 р. у Німеччині був введений ще один фінансовий інструмент підтримки сонячної енергетики – тариф на електроенергію, вироблену фотоелектричними елементами, на рівні 0,5 євро/кВт-год. Саме тому у Німеччині велику роль у розвитку відновлюваної енергетики здійснюють інвестиції невеликих фермерських господарств, а не потужних компаній, як в Україні. Німецькі фермери об'єднуються і будують малі сонячні, вітрові та гідроелектростанції для власних потреб, при цьому отримуючи від держави преференції у вигляді надбавки до ринкової

ціни на електроенергію. На німецьких фермерів та власників житлових будинків припадає 46%, або майже 29 МВт потужностей сонячної та вітрової енергетики країни.

Відновлювана енергетика у Німеччині користується великою підтримкою у населення. Згідно з соціологічними опитуваннями понад 80% населення підтримують «зелені» технології.

Цікавим є досвід Білорусі у рамках програми «Екологізація економіки в країнах Східного партнерства Європейського союзу», що реалізується спільними діями ЄЕК ООН, ОЕСР, ЮНЕП і ЮНІДО [17]. Потенціал залучення «зелених» інвестицій наведено на рисунку 8.

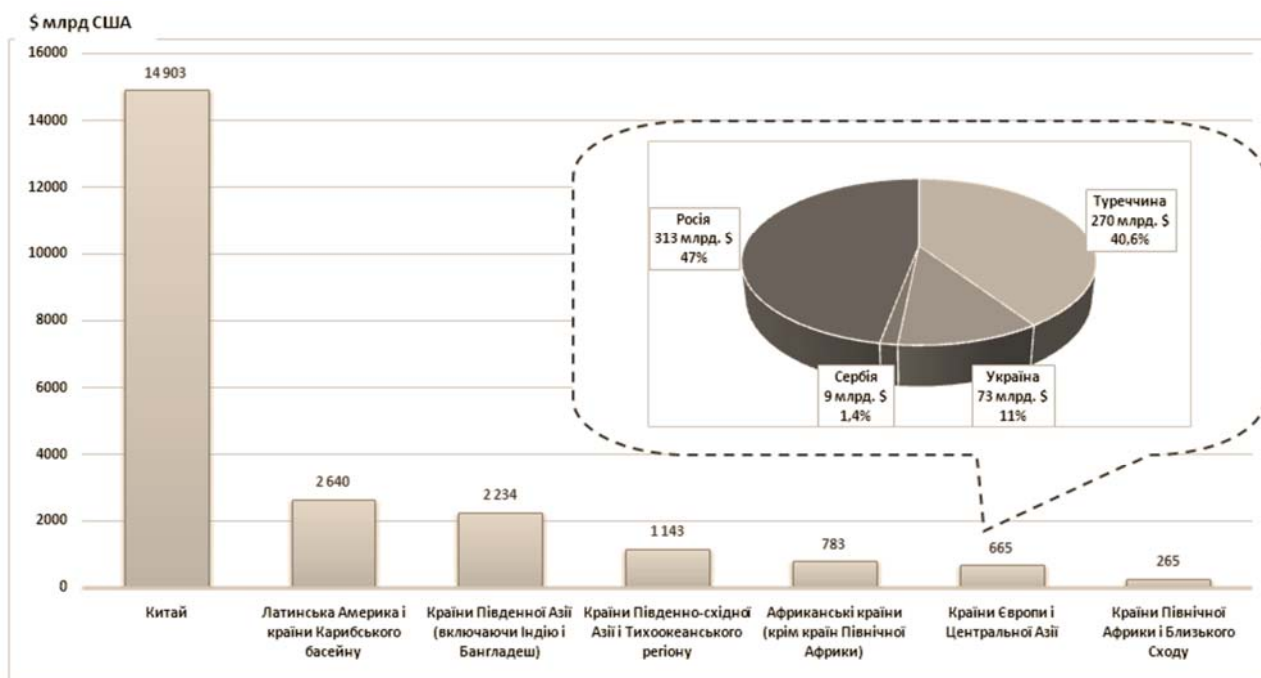

Рис. 8. Потенціал України в залученні «зеленого» інвестування [17]

Як видно з діаграми на рисунку 8, найактивніше ринок зелених фінансів формується в Китаї, де шляхом випуску зелених облігацій китайська влада залучає фінансування для «зелених проєктів» на десятки мільярдів доларів. Потенціал залучення «зеленого» фінансування в Україну до 2030 року становить 73 млрд. \$ США [13].

Важливим також є вирішення завдань щодо імплементації зобов'язань, які впливають з угоди про асоціацію України з ЄС та інших ратифікованих Україною міжнародних угод. Серед здобутків зарубіжних науковців слід відзначити глобальне дослід-

ження професорів Стенфордського та Каліфорнійського університетів Марка Джейкобсона і Марка Делуччі, яке підтверджує технічну можливість повного переходу 139 країн світу на відновлювальні джерела енергії до 2050 року [9]. Згідно з даними науковців, серед усіх ВДЕ найвищий потенціал розвитку в Україні належить вітровій та сонячній енергетиці, що дасть змогу забезпечити 55% та 41,5% потреб в енергії країни відповідно. За даними [13], з початку 2015 р. в об'єкти відновлювальної енергетики залучено понад 650 млн. € інвестицій.

За Договорами продажу одиниць (частин) установленої кількості викидів парникових газів (ОУК) з Японською стороною погоджено 536 проектів цільових екологічних (зелених) інвестицій у 24 регіонах України загальною вартістю 3 813,5 млн. грн. та очікуваними щорічними скороченнями викидів парникових газів 116,9 тис. т CO₂-екв.

Значним досягненням стало приєднання України до Статуту Міжнародного агентства з відновлюваної енергетики (IRENA). За останні чотири роки завдяки стрімкому розвитку сфери енергоефективності та відновлюваної енергетики були отримані наступні результати:

- понад 1.1 млрд. євро залучених «зелених» інвестицій у проекти відновлюваної енергетики;
- 6 млрд. м³ заощадженого газу в рік;
- 1,2 млрд. євро щорічної економії на купівлі газу;
- 190 укладених ЕСКО-контрактів на суму майже 200 млн. грн.;
- 7 млрд. грн. інвестицій в утеплення житла.

Необхідно зазначити, що іноземні компанії зацікавлені в інвестуванні масштабних енергозберігаючих проектів в Україні. За словами голови Держенергоефективності Сергія Савчука, багато закордонних компаній планують інвестувати в «зелені» проекти України. Інвестори проявляють найбільший інтерес до будівництва районів, що складаються з будинків з енергоспоживанням близьким до нульового. Також закордонні компанії готові вкладати в будівництво на території України систем виробництва «чистої» енергії. Розвиток сфери енерго-

ефективного будівництва – одне з міжнародних зобов'язань України. Серед пунктів Національного плану дій з енергоефективності до 2020 року – залучення інвестицій в будівництво «зелених» будинків. Тому інтерес зарубіжних інвесторів у фінансуванні таких проектів Україні на користь.

У 2018 році Ощадбанк планує направити понад 57 млн. євро на фінансування чотирьох проектів відновлюваної енергетики потужністю 69,7 МВт, збільшивши обсяг фінансування таких проектів на 30%.

Згідно із Законом про електроенергетику, коефіцієнт «зелених» тарифів на електроенергію, вироблену електростанціями, які були введені в експлуатацію або істотно модернізовані після 2014, 2020 і 2024 р., знижуватиметься на 10%, 20% і 30% відповідно.

За даними офіційного сайту Державного агентства екологічних інвестицій України [18], яке на поточний момент знаходиться в стані ліквідації (з 7 травня 2015 р.), проекти цільових екологічних («зелених») інвестицій, що погоджені зі сторонами договорів продажу одиниць установленої кількості та знаходяться в реалізації (станом на 18.07.2014), по регіонах України розподілені нерівномірно. Так, на рисунку 9 показані області з максимальною вартістю «зелених» проектів, а на рисунку 10 – з мінімальною. Цифра біля назви області на рисунках 9 та 10 позначає загальну вартість проектів на місцевий розвиток, орієнтований на громаду, у грн. По місту Дніпро ця сума складає 808 023 грн.

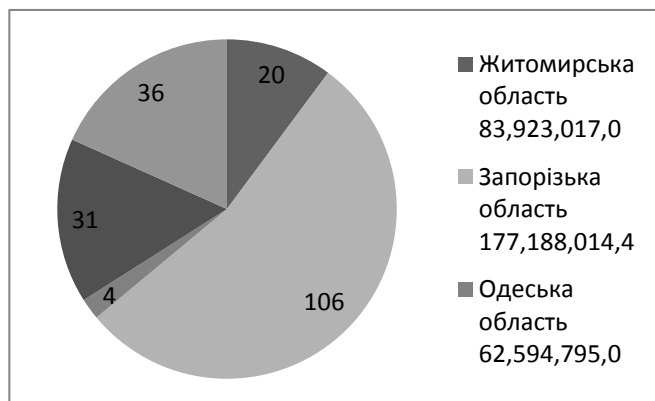

Рис. 9. Кількість «зелених» проектів для областей з найбільшим фінансуванням (побудовано авторами за даними [18])

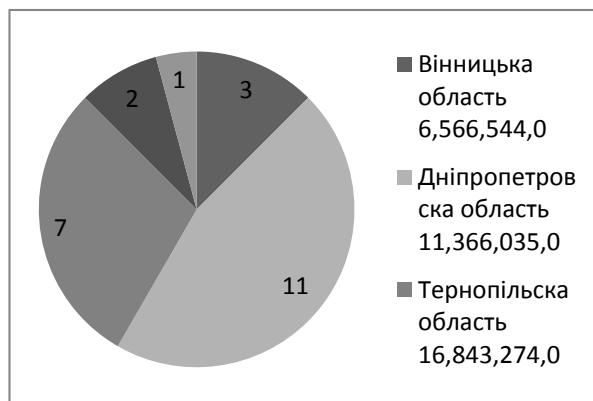

Рис. 10. Кількість «зелених» проектів для областей з найменшим фінансуванням (побудовано авторами за даними [18])

Оскільки відновлювана енергетика в Україні перебуває на початковому етапі розвитку, їй необхідна як цілеспрямована політика державної підтримки, так і підтримка місцевих органів влади. З розвитком відновлюваної енергетики в Дніпропетровській області спостерігається зростання ВРП, обсягів прямих іноземних інвестицій, зменшується безробіття та викиди забруднюючих речовин в атмосферу. Збільшення об'єктів ВЕ та їх потужності суттєво покращить соціальні, економічні та екологічні умови життя в області. Відновлювана енергетика може стати також одним із головних векторів економічного зростання регіону. Однак, активізація розвитку відновлюваної енергетики потребує впровадження нових організаційно-економічних механізмів.

У Стратегії розвитку Дніпропетровської області на період до 2020 р. однією з цілей є екологічна та енергетична безпека. Зокрема, операційна ціль 3.4 сформульована як «Енергоефективність та розвиток альтернативної енергетики».

Альтернативна енергетика є світовим трендом. Для Дніпра це можливість покращити стан навколишнього середовища, адже за рахунок сонячної електростанції скоротяться викиди інших генеруючих кампаній, зменшиться їх залежність, зокрема, від вугільної промисловості. А ще – це додаткові робочі місця та податки, що наповнюють міський бюджет. Нові проекти в Україні запроваджують китайські компанії. Одним із найбільш значних із них є встановлення сонячної електростанції потужністю 200 МВт на Дніпропетровщині. Сонячна електростанція, що увійде у ТОП-3 найбільших в Європі [19], впроваджується компаніями «ДТЕК» та «China Machinery Engineering Corporation» (СМЕС). Ще один масштабний проект вартістю біля 90 млн. євро буде фінансуватися французько-українською компанією MAIN Group Ukraine. За підрахунками фахівців, станція зможе забезпечити електроенергією біля 180 тис. домогосподарств і створить близько 200 робочих місць. Її проектна потужність – 85 МВт.

Згідно даних Інвестиційного паспорту Дніпропетровської області, загальний обсяг інвестування в екологію області у 2017 р. склав \$ 148 млн. В цю сему закладено ви-

трати на перехід до альтернативних джерел енергії (вітер, сонце, біомаса). У тому ж 2017 р. на спорудження сонячних електростанцій було виділено 281,3 млн. грн.

При цьому, як зазначають фахівці, незважаючи на особливу гостроту екологічних проблем, практичні механізми втілення вимог законодавства щодо забезпечення сталого розвитку поки що розроблені недостатньо, існує неузгодженість діяльності окремих галузевих органів центральної виконавчої влади і, як наслідок, відсутня стратегія формування політики сталого розвитку на засадах «зеленої» економіки, прийнятих у Європейському Союзі [10].

Експерти Національного екологічного центру України [19] виділили ряд проблем, що виникають на шляху «зеленого» інвестування:

- відсутня інформація про призначення тих коштів, які ще не були витрачені в Україні за схемою цільових екологічних («зелених») інвестицій;
- фінансування проектів за схемою зелених інвестицій відбувається неефективно;
- проекти теплової санації за кошти, отримані від продажу квот згідно з Кіотським протоколом, виконуються зі значним відставанням від встановлених строків;
- відсутність контролю та моніторингу за якісним виконанням проектів за схемою зелених інвестицій призводить до зловживань;
- створені умови для можливих проявів корупції.

Аналіз експертних думок щодо означеної проблеми дозволив сформулювати певні обмеження за трьома основними напрямками. По-перше, це розгляд проблеми фінансування «зелених» інвестицій в контексті більш загальних питань, пов'язаних з поняттям «зелена» економіка. Тут виділяються такі обмеження [8], які стримують «зелені» інвестиції:

1) відсутність серед залучених в цей процес зацікавлених осіб єдиного розуміння того, що ми розуміємо під «зеленою» економікою;

2) відсутність об'єктивних даних, що характеризують «зелену» економіку як явище і процес, що в підсумку ускладнює як

моделювання розвитку подій в цій сфері, так і регулювання;

3) відсутність узгодженої позиції щодо джерел фінансування «зеленого» економічного зростання;

4) відсутність визначеності щодо того, на яких проблемах варто концентруватися в першу чергу: локальних або глобальних.

Тому необхідно поширювати серед населення інформацію про переваги «зеленої» економіки визначитись із джерелами фінансування за рахунок бізнесу/за рахунок державних програм/за рахунок споживачів. На рівні державного управління потрібно вирішити, які проблеми мають першочергове значення: виконання вимог міжнародних угод чи модернізація і підвищення конкурентоспроможності національної економіки.

По-друге, це розгляд проблеми фінансування «зелених» інвестицій виключно з позиції пошуку джерел фінансування природоохоронних заходів та екологічних інвестицій, можливих комбінацій і поєднання інтересів усіх учасників інвестиційного процесу. Тут можна назвати наступні обмеження:

1) закордонний досвід пропонує ряд інструментів, спрямованих на зниження негативного впливу економічної діяльності на природне середовище. Але, будучи формально ринковими, ці інструменти не можуть бути реалізовані без політичного рішення і підтримки держави;

2) «інноваційні» інструменти фінансування природоохоронних заходів (насправді вони такими не є, оскільки інноваційність більш застосовна не до процесу фінансування, а до процесу відбору проектів, до їх підготовки з метою зниження трансакційних витрат);

3) існуюча практика в сфері екологічних інвестицій (приватно-державне партнерство для координації зусиль, ресурсів і програм усіх учасників).

Тому пропонується запровадити на державному рівні платежі за екосистемні послуги, податки (і штрафи) на забруднення, що торгуються квоти на викиди, спеціальні тарифи на електроенергію з відновлюваних джерел, спеціальні депозити для фінансування процесу повторної переробки відходів, «зелені» облігації, «зелені» кредити.

По-третє, це розгляд проблеми фінансування «зелених» інвестицій виключно з позиції побудови індивідуальної стратегії розвитку бізнесу і проблем корпоративного управління. В якості обмежень в цій сфері ідентифікуються як мінімум три елементи:

1) нечіткість (незавершеність, незбалансованість) державної політики в сфері регулювання переходу національного бізнесу до «зеленої» економіки;

2) інформаційна закритість державних відомств, які відповідають за вирішення завдань, конвертують державні гроші в конкретні рішення в сфері екології та економіки, що виступає фактором невизначеності для бізнесу;

3) відсутність єдиної позиції національного бізнесу щодо переходу до «зеленої» економіки.

Тому рекомендовано законодавчо опрацювати регламентацію процесу переходу до найкращих доступних технологій з метою усунення існуючих нестиковок та забезпечити прозорість інформаційних потоків.

Позитивно на збільшення обсягів використання ВДЕ впливатимуть стабільна політична та економічна ситуація в державі, активна просвітницька робота серед громад регіону, а також затвердження відповідних обласних програм розвитку відновлюваної енергетики [20], що, у свою чергу, підвищить інвестиційну привабливість та збільшення кількості проектів з використання ВДЕ. Необхідно працювати над популяризацією ВДЕ, оскільки населення не володіє достатньою інформацією і, відповідно, підтримка «зеленої» енергетики є низькою.

Перспективним є розвиток економічно ефективних та екологічно безпечних виробництв, активізація інвестування, впровадження інновацій. На регіональному рівні необхідно враховувати особливості наявного енергетичного потенціалу, під яким ми розуміємо сукупність енергетичних ресурсів держави, певної території, регіону тощо, які впливають на всі галузі національного господарства, де створюється реальний ВВП.

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок, що глобальна фінансова система повинна активно сприяти сталому розвитку України. В остання роки концепції

«зеленої» фінансової системи стали приділяти все більшу увагу в усьому світі завдяки масштабу і терміновості фінансування сталого розвитку, а також через усвідомлення того, що державний сектор в одиночку не зможе впоратися зі своєю роллю в якості джерела фінансування. Тому необхідно:

1. Враховувати комплексні підходи до природокористування на принципах енергоефективності та енергозбереження в еколого-економічних механізмах управління енергетичними ресурсами.

2. Ввести в обіг «зелені» облігації в Україні, що стане інструментом здешевлення фінансових ресурсів в реалізації «зелених» проектів та організації ринку інвесторів. Це дозволить мобілізувати потрібні фінансові ресурси в сфері відновлюваної енергетики та енергоефективності.

3. Урядовцям необхідно контролювати, чи відповідає вартість здійснення проектів якості виконання робіт та у цілому ефективності використання державних коштів.

4. Державне агентство екологічних інвестицій та інші органи виконавчої влади мають забезпечити публічний доступ до інформації щодо проектів, впровадження яких здійснюються за державні кошти та за різноманітними програмами.

5. Законодавчо закріпити обов'язковість енергетичного аудиту для об'єктів, де впровадження проектів енергозбереження відбуватиметься за державні кошти.

6. Державному агентству екологічних інвестицій забезпечити прозорі та чесні умови доступу регіональних компаній до тендерного конкурсу з реалізації проектів із залученням до виконання робіт місцевих робітників. Зайнятість місцевого працездатного населення сприятиме рівномірному розвитку економіки та покращенню соціальної ситуації в регіоні.

7. Звернути увагу Уряду України на проблеми, які виникли у ході здійснення проектів за схемою «зелених» інвестицій. Для запобігання повторенню помилок при запуску інших механізмів стимулювання енергозбереження варто забезпечити прозорий доступ до публічної інформації, що дозволить оцінити ефективність та доцільність проектів.

8. Застосовувати дієві стимулюючі механізми, подібні до німецької національної програми «1 000 дахів».

9. Продовжувати роботу з дослідження проблеми впливу екологічних інвестицій на довкілля та економіку країни для з'ясування перспектив та можливостей розвитку ринку екологічного інвестування в Україні.

Реалізація зазначених напрямків дозволить мобілізувати достатні обсяги внутрішніх і міжнародних «зелених» фінансів і створити спектр фінансових послуг, необхідних для того, щоб зробити необхідні інвестиції в «зеленої» технології.

До напрямів подальших досліджень належить розробка та аналіз результатів запровадження еколого-економічного механізму раціонального використання енергетичних ресурсів на основі системи еколого- та соціально-економічних показників, а також взаємодії енергопостачання, енергокористування та енергозбереження в умовах ринку.

Література

1. Герасимчук З. Роль відновлювальних джерел енергії в системі регіональної економічної політики / З. Герасимчук, Б. Герасимчук // Актуальні проблеми економіки. – 2015. – № 11 (173). – С. 234–239.
2. Латишева О. В. Екологічні інвестиції: сучасний стан та перспективи їх впровадження в Україні для забезпечення сталого розвитку держави / О. В. Латишева // Економічний вісник Донбасу. – Краматорськ : Донбаська державна машинобудівна академія. – 2018. – № 1 (51) – С. 59–65.
3. Башинська Ю. І. Організаційно-економічні засади використання потенціалу відновлюваної енергетики в регіоні. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук. Спеціальність 08.00.05. – розвиток продуктивних сил і регіональна економіка. Національна академія наук України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України». – Львів, 2017. – 221 с.
4. Благій В. В. Екологічно спрямоване інвестування / В. В. Благій // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Технічний прогрес і ефективність виробництва. – Харків : НТУ «ХПІ». – 2013. – № 66 (1039) – С. 71–75.
5. Карлін М. Проблеми й перспективи використання «зелених» фінансів територіальними громадами: світовий досвід та Україна / М. Карлін // Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. – Розділ V. Гроші, фінанси та кредит. – 2018. – №1. – С. 148–157. райони [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=13&ved=2ahUKewjx_vDg5MLhAhVIpIsKHf4mBm4QFjAMegQIARAC&url=https%3A%2F%2F

Fechas.eenu.edu.ua%2Findex.php%2Fechas%2Farticle%2Fview%2F122%2F111&usg=AOvVaw0uz4RT_hEQT1lyQ08szIts

6. Похилько С. В. Інвестиційні механізми «зеленої» економіки. / С. В. Похилько // Механізм регулювання економіки. – Краматорськ : Донбаська державна машинобудівна академія. – 2014. – № 1. – С. 131–139.

7. Веренько Н. «Зеленые» инвестиции и перспективы их использования в Республике Беларусь. / Н. Веренько, А. Каменков // Банкаўскі веснік. – 2018. – № 10. – С. 63–71.

8. Бокарев А. А. «Зеленые» инвестиции в России: поиск приоритетных направлений. / А. А. Бокарев, И. А. Яковлев, Л. С. Кабир // Финансовый журнал. / Financial Journal. – 2017. – № 6. – С. 40–49.

9. Jacobson M. Z. 100% Clean and Renewable Wind, Water, and Sunlight (WWS). All Sector Energy Roadmaps for 139 Countries of the World / M. Z. Jacobson, M. A. Delucchi. – 2015. – November 27. – 61 p. – Available at: <http://web.stanford.edu/group/efmh/jacobson/Articles/I/CountriesWWS.pdf>

10. Кумачова А. С. Політика формування та розвитку «зеленої економіки» як специфічний об'єкт державного регулювання. / А. С. Кумачова // Донецький державний університет управління, м. Маріуполь. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua/>

11. «Зелена» стратегія розвитку регіону: монографія / [Буркинський Б. В., Галушкіна Т. П., Рutow В. Є. та ін.]; за науковою редакцією Б. В. Буркинського, Т. П. Галушкіної. – ІПРЕД НАН України. – Саки : ПП «Фенікс», 2011. – С. 18–35.

12. Зелені інвестиції – що це? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.green-investment.org/ru/

13. Гура К. Потенціал залучення зелених інвестицій в Україну. Держенергоефективності України / К. Гура. – ВП ДП «Центр залучення зелених інвестицій». – 15 с.

14. Анализ международного опыта для «зеленых» финансовых систем – Задача А.З. проекта «Зеленая финансовая система для Казахстана» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://greenfinance.kz/fileadmin/user_upload/pdf/A3_International_Experiences_public_version_final_RUS.pdf

15. Дзюра Б. «Зелена» та «блакитна» економіки як альтернативні економічні моделі для Китайської народної республіки / Б. Дзюра // Актуальні проблеми економіки. – 2016. – № 12 (186). – С. 215–221.

16. Україна – Китай: найпривабливіші шляхи співпраці – це «зелені» проекти та переробка сміття. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/ukrayina-kitaj-najprivablivishi-shlyahi-spiivpraci-ce-zeleni-proekti-ta-pererobka-smittya>

17. Зеленая экономика [Электронный ресурс] / Официальный сайт М-ва экон. Респ. Беларусь. – Режим доступа: <http://www.economy.gov.by/ru/test-18-ru/>

18. Офіційний сайт Державного агентства екологічних інвестицій України. [Електронний ресурс].

– Режим доступу: www.seia.gov.ua/seia/control/main/uk/publish/category/625869

19. Желєзний А. Оцінка реалізації проектів за схемою зелених інвестицій в Україні / А. Желєзний // Національний екологічний центр України. – К. : 2013. – 23 с.

20. Розвиток відновлювальних джерел енергії в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zhytlo.in.ua/ua/napryamok/chista_energya/rozvito_k_vdnovlyuvalnih_dzherel_ener_g_v_ukran.html

References

1. Gerasymchuk, Z., & Gerasymchuk, B. Rol vidnovliuvalnykh dzherel energii v systemi regionalnoi ekonomichnoi polityky [The Role of Renewable Energy in the System of Regional Economic Policy]. *Aktualni problemy ekonomiky – Actual problems of economy*, 11 (173), 234–239 [in Ukrainian].

2. Latysheva, O.V. (2018). Ekologichni investitsii: suchasnyy stan ta perspektyvy ikh vprovadzhennia v Ukraini dlia zabezpechennia stalogo rozvytku derzhavy. [Environmental investments: the current state and prospects of their implementation in Ukraine to ensure sustainable development of the state]. *Ekonomichnyy visnyk Donbasu – Economic announcer of Donbass* [in Ukrainian].

3. Bashinska, Yu.I. (2017). Organizatsiyno-ekonomichni zasady vykoristannia potentsialu vidnovlyuvanoi enerhetyky v regioni [Organizational and Economic Basis for Using the Potential of Renewable Energy in the Region]. *Candidate's thesis*. Lviv: Natsionalna akademiya nauk Ukrainy. DU «Instytut regionalnykh doslidzhen imeni M. I. Dolishniogo NAN Ukrainy» [in Ukrainian].

4. Blagoy, V.V. (2013). Ekologichno spryamovane investuvannia [Environmentally-directed investment]. *Visnyk NTU «KhPI»*. – Seriya: Tekhnichnyy prohres i efektyvnist vyrobnytstva. – *Announcer NTU «KhPI»*. Ser: Technical progress and production's effectiveness, 66 (1039), 71–75. Kharkiv: NTU «KhPI» [in Ukrainian].

5. Karlin, M. (2018). Problemy i perspektyvy vykorystannia «zelenykh» finansiv terytorialnymy hromadamy: svitovyy dosvid ta Ukraina [Problems and prospects of using «green» finance by territorial communities: world experience and Ukraine]. *Ekonomichnyy chasopys Skhidnoevropeyskoho natsionalnoho universitetu imeni Lesi Ukrainky. Rozdil V. Groshi, finansy ta kredyt – Economic magazine of the east Europe national university of the name of Lesia Ukrainian. Division V. Money, finances and credit*, 1, 148–157. Retrieved from https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=13&ved=2ahUKEwjx_vDg5MLhAhVIpIsKHf4mBm4QFjAMegQIARAC&url=https%3A%2F%2Fechas.eenu.edu.ua%2Findex.php%2Fechas%2Farticle%2Fview%2F122%2F111&usg=AOvVaw0uz4RT_hEQT1lyQ08szIts [in Ukrainian].

6. Pokhylko, S. V. (2014). Investytsiyni mekhanizmy «zelenoi» ekonomiky [Investment mechanisms of the «green» economy]. *Mekhanizm regulivannia ekonomiky – Mechanism economy regulation*, 1, 131–

139. Kramatorsk: Donbaska derzhavna mashynobudivna akademiya [in Ukrainian].
7. Verenko, N. «Zelenye» investitsii i perspektivy ikh ispolzovaniya v Respublike Belarus [«Green» investments and prospects of their use in the Republic of Belarus] / N. Verenko, A. Kamenkov // Bankaŭski vesnik. – 2018. – № 10. – P. 63–71 [in Byelorussian].
8. Bokarev, A. A., Yakovlev, & Kabir, L. S. (2017). «Zelenye» investitsii v Rossii: poisk prioritnykh napravleniy [«Green» Investments in Russia: Finding Priority Areas]. *Finansovyy zhurnal – Financial Journal*, 6, 40–49. [in Russian].
9. Jacobson, M.Z., & Delucchi, M. A. (2015). 100% Clean and Renewable Wind, Water, and Sunlight (WWS). All Sector Energy Roadmaps for 139 Countries of the World, November 27. – 61 p. Retrieved from <http://web.stanford.edu/group/efmh/jacobson/Articles/I/CountriesWWS.pdf>
10. Kumachova, A. S. Polityka formuvannia ta rozvytku «zelenoi ekonomiky» yak spetsyfichnyy ob'ekt derzhavnoho reguliuvannia [The policy of formation and development of the «green economy» as a specific object of state regulation]. Mariupol: Donetskyy derzhavnyy universytet upravlinnia. Retrieved from <http://www.dy.nayka.com.ua/> [in Ukrainian].
11. Burkinsky, B. V., Galushkina, T. P., Rutov V. Ye., & et al. (2011). «Zelena» stratehiya rozvytku rehionu [«Green» strategy for the development of the region]. Saky: IPREED NAN Ukrainy, PP «Feniks» [in Ukrainian].
12. Zeleni investitsii – shcho tse? N.d. [Green investments – what is it?]. Retrieved from www.green-investment.org/ru/ [in Ukrainian].
13. Gura, K. Potentsial zaluchennia zelenykh investitsiy v Ukraïnu. [The potential of attracting green investment to Ukraine] N.d. Derzhenergoefektivnosti Ukraïni. N.p. VP DP «Centr zaluchennia zelenykh investitsiy» [in Ukrainian].
14. Analiz mezhdunarodnogo opyta dlya «zelenykh» finansovykh sistem – Zadacha A.Z. proekta «Zelenaya finansovaya sistema dlya Kazahstana» [Analysis of international experience for «green» financial systems – A.Z. Green Financial System for Kazakhstan project]. N.d. N.p. Retrieved from http://greenfinance.kz/fileadmin/user_upload/pdf/A3_International_Experiences_public_version_final_RUS.pdf. [in Russian].
15. Dzyura, B. (2016). «Zelena» ta «blakitna» ekonomiky yak alternatyvni ekonomichni modeli dlya Kytayskoi narodnoi respubliky [«Green» and «blue» economies as alternative economic models for the Chinese people's republic]. *Aktualni problemy ekonomiky – Actual problems of economy*, 12 (186), 215–221 [in Ukrainian].
16. Ukraina – Kytay: naypryvablyvishi shliahy spivpratsi – tse «zeleni» proekty ta pererobka smittia [Ukraine – China: the most attractive ways of cooperation are green projects and waste recycling]. N.d. N.p. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/ukrayina-kitaj-najprivablivishi-shlyahi-spivpraci-ce-zeleni-proekti-ta-pererobka-smittia> [in Ukrainian].
17. Zelenaya ekonomika [Green economy]. N.d. N.p. *Ofitsialnyy sayt M-va ekon. Resp. Belarus*. Retrieved from <http://www.economy.gov.by/ru/test-18-ru/>. [in Byelorussian].
18. Ofitsiynyy sayt Derzhavnoho ahentstva ekologichnykh investitsiy Ukrainy [Official site of the State Environmental Investment Agency of Ukraine] N.d. N.p. Retrieved from www.seia.gov.ua/seia/control/main/uk/publish/category/625869 [in Ukrainian].
19. Zhelieznyy, A. (2013). Otsinka realizatsii proektiv za skhemoiu zelenykh investitsiy v Ukraini [Evaluation of the implementation of projects under scheme of green investments in Ukraine]. Kyiv: Natsionalnyi ekolohichniy tsentr Ukrainy [in Ukrainian].
20. Rozvytok vidnovliuvalnykh dzherel energii v Ukraini [Development of renewable energy sources in Ukraine] N.d. N.p. Retrieved from https://zhytlo.in.ua/ua/napryamok/chista_energiya/rozvito_k_vdnovlyuvalnih_dzherel_energ_v_ukran.html [in Ukrainian].

МЕХАНІЗМИ ФІНАНСИРОВАНИЯ «ЗЕЛЕНИХ» ІНВЕСТИЦІЙ

Н. В. Захарченко, к. э. н., доцент, Н. В. Борисенко, магистр,

Приднепровская государственная академия строительства и архитектуры

В статье рассмотрены механизмы финансирования экологических инвестиций с целью создания эффективной системы государственного регулирования «зеленой» экономики. Проанализированы финансовые механизмы и финансовые инструменты «зеленого» инвестирования. Установлено, что развитие «зеленой» экономики невозможно без выделения основных участников, соответствующих каналов функционирования и инструментов для финансирования, создания прозрачной системы отчетности и системы управления рисками.

Предложены механизмы фондового рынка в системе инвестиционно-финансовых механизмов «зеленой» экономики рассматривать как комплекс методов и инструментов распределения капитала между инвесторами (кредиторами) и заемщиками. Выделены недостатки законодательной базы, регламентирующей финансирование экологических проектов и определены приоритетные направления их устранения.

Указано, что существует потребность закрепления на законодательном уровне правовых, экономических, экологических и организационных аспектов «зеленого» инвестирования, а также решения основных проблем, возникающих на пути «зеленого» инвестирования. Среди них: отсутствие информации о назначении тех средств, которые еще не были потрачены в Украине по схеме целевых экологических («зеленых») инвестиций; неэффективное финансирование проектов по схеме зеленых инвестиций; нарушение установленных сроков выполнения проектов тепловой санации за средства, полученные от продажи квот по Киотскому протоколу; отсутствие контроля и мониторинга за качественным выполнением проектов по схеме зеленых инвестиций.

Проанализированы «зеленые» проекты, которые работают в других государствах и предложены возможные пути внедрения подобных проектов на территории Украины. Освещены проблемы, возникшие в связи с «зеленым» инвестированием и вынесены предложения по их решению. В частности, установлено, что перспективным является развитие экономически эффективных и экологически безопасных производств, активизация инвестирования, внедрение инноваций.

Ключевые слова: «зеленый» инвестирования, финансовые механизмы, финансовые инструменты, государственное регулирование, «зеленые» проекты, устойчивое развитие.

MECHANISMS OF FINANCING «GREEN» INVESTMENTS

N. V. Zakharchenko, Ph. D (Econ.), Associate Professor, N. V. Borysenko, master student, Pridniprovska Academy of Civil Engineering and Architecture

The mechanisms of ecological investments financing aimed at creating an effective system of state regulation of «green» economy are considered. The financial mechanisms and financial instruments of «green» investment are analyzed. It is established that green economy development can't be achieved without the determination of key players, the corresponding operational channels and financial instruments, the creation of a transparent reporting system and risk management system.

It is proposed to consider stock market mechanisms in the system of investment and financial mechanisms of the «green» economy as a complex of methods and instruments of capital reallocation between investors (creditors) and borrowers. The disadvantages of the legislative framework regulating the environmental project's financing are pointed out, and the priority directions of their elimination are identified.

It is noted that there is a need to consolidate the economic, environmental and organizational aspects of green investment at the legislative level, as well as to solve the main problems arising on the way of green investment. Among that problems are: the lack of information about the purpose of funds that have not been yet spent in Ukraine under the scheme of target ecological («green») investments; inefficient financing of projects under the green investment scheme; the violation of the established terms of heat sanitation projects implementation at the expense of funds received from the quotas sale under the Kyoto Protocol; the lack of quality control and monitoring of projects implementation under the green investment scheme, etc.

«Green» projects currently working in other countries are analyzed, possible ways of introducing similar projects on the territory of Ukraine are offered. The problems connected with the «green» investment are highlighted and their possible solutions are given. In particular, it is determined that the development of cost-effective and environmentally-friendly production, investment activation, and the introduction of innovations are perspective.

Keywords: «green» investment, financial mechanisms, financial instruments, state regulation, «green» projects, sustainable development.

Надійшла до редакції 10.01.2019 р.